

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLV/2

Sa. 178

Nisan 1981

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 8 1

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
HASPELS, C. H. EMİLİE: Midas Şehri Kazısı (İki resimle birlikte)	1
BAYKARA, DR. TUNCER: Bodrum adına dair	5
SAYILI, AYDIN: Certain Aspects of Medical Instruction in Medieval Islam and its Influences on Europe	9
TEZCAN, SEMİH: Kutadgu Bilig Dizini Üzerine	23
GÜREL, ZİYA: Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk II	79
ARAR, İSMAİL: Atatürk'ün Amerikan Milletine Seslenişi (Bir fotokopi ile birlikte)	107
Bibliyografya :	
SAYILI, AYDIN: Fuat Sezgin, <i>Geschichte des Arabischen Schrifttums</i>	113
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Max Van Berchem, <i>Opera Minora = Küçük Yazılar</i>	115
PARMAKSIZOĞLU, İSMET: D. Muhammed İsa Salahiye, <i>et Tedahhulü'l Osmani fi'l Yemen = Yemen'de Osmanlı İşgali</i>	137
ŞAKİROĞLU, DR. MAHMUT H.: Agostino Pertusi, <i>La Caduta di Costan- tinopoli</i> , 2 cilt 1 - <i>Le Testimonianze dei Contemporanei</i> 2 - <i>L'Eco nel Mondo = İstanbul'un Fethi. Çağdaşların Tanıklığı. Dünyadaki Yan- kısı</i>	139
1980 yılının ilk yarısında kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	155
Haberler :	
Kurumumuzun Binası 1980 Ağa Han Mimari Ödülünü Kazandı	204
Bir Bilim Adamımız Amerikan Felsefe Kurumuna Üye Seçildi	204

Makalesini yayınladığımız Bayan Prof. Dr. Caroline Henriette Emilie Haspels, 25 Aralık 1980 tarihinde hayata gözlerini kapattığını Dergimiz basıldıktan sonra haber almış bulunuyoruz.

15 Eylül 1894 tarihinde doğan Haspels, çok esaslı klasik tahsilden sonra, Yurdumuzdaki Frikya bölgesinde, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü adına Kaniş şehri kazısını yaptı.

Hollanda Sanatlar ve İlimler Akademisi ve birçok bilim kurullarının şeref veya muhabir üyesi idi. Hayatını ve eserlerini biyografisinde tanıtacağımızı umuyoruz, yakınlarına başsağlığı diliyoruz.

BELLE TEN

Cilt : XLV/2

NİSAN 1981

Sayı : 178

MİDAS ŞEHİRİ KAZISI

C. H. EMILIE HASPELS

Midas, Eskişehir'in güneyinde Afyonkarahisar'a bağlı Yazılıkaya köyü yakınında bir Frig şehridir. C. H. Emilie Haspels, 1937-1939 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Enstitüsü adına burada kazı yapmıştır. 1936 yılında Enstitü burada bir deneme sondajı yaptıktan sonra esaslı bir kazı yapılmasını kararlaştırmıştır. Enstitü Müdürü Albert Gabriel, Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü üyesi Hollanda'lı Haspels'i İstanbul Şubesine davet ederek, önce Midas şehri sondajında bulunan çanak çömlek parçalarını incelemekle, bilâhare bir kazı yapmakla görevlendirmiştir.

Midas şehri kazı alanı, Eskişehir güneyinde, Anadolu yaylalarının kuzeybatı köşesinde siyah gri volkanik tüflerden meydana gelen ve dar vadiler ile bölünmüş yalçın kayalıklı, Frig Yaylaları adı verilen, ulaşılması çok güç bir bölgedir. Bu bölge, M. Ö. VIII. yüzyılda Frig Krallığına bağlı bulunmakta idi.

Frig Yaylasındaki (Türkmendağ çevresi) eski eserler, XVIII. yüzyıla kadar bilinmemekteydi. 1555 yılında Macar Kralı Ferdinand tarafından Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilen Hollanda asıllı Ogier Ghislain van Busbecq maiyetindeki Hans Dernschwam, tuttuğu ruznamede Karacaşehir'e uğradıklarından ve bu çevrede eski eserlere rastladıklarından bahseder. Dernschwam'ın bu bilgileri verebilmesi, İran'ın karşı saldırısına tedbir almak için Amasya'da bulunan Padişaha ulaşmak için heyetin, Anadolu yaylalarından geçmesi ile mümkün olmuştur.

1800 yılında Napolyon Savaşları sırasında, zamanın padişahının muvafakati ile İstanbul'dan Mısır'a karayolu ile giden İngiliz askerî heyetine dahil William Martin Leake adındaki bir yüzbaşı, 1824 yılında yayınlanan ruznamesinde heyetin, Frig Yaylasının doğu eteğinden geçerken, yaylada eski eserler bulunduğunun öğrenilmesi üzerine, yönlerini değiştirerek içeri sokulduklarından bahseder.

Midas şehrinde bulunan kaya anıtın geniş cephesindeki geometrik süslerin, yazıtların krokisini çizen Leake, iki yazıttan en genişindeki Midas adını söktürmüş ve bu anıta Midas adını vermiştir. Aslında anıtın, Frig ana tanrıçası Kübele (Cybele) Tapınağı olduğu sonraki araştırmalardan anlaşılmıştır.

1881 ve 1887 yıllarında Anadolu'da gezi yapan tarihi coğrafya uzmanı Sir William Ramsey, Frig Yaylalarında, anıtın bulunduğu yerde müstahkem bir yerleşmenin bulunduğu kanısındadır.

Halen anıtın cephe tarafındaki vadide bulunan Yazılı Kaya Köyü, hiç şüphesiz adını ondan almıştır. Bu köye, 1885 yılında Kafkasya'dan gelen Çerkes göçmenleri iskân edilmiş ve C. H. Emilie Haspels, kazı süresince 50 hanelik bu köyde kalmıştır.

Sir William Ramsey, Midas şehrine yaptığı ilk gezide, bu çevrede kazı yapılması gerektiğine işaret eder. Frig Yaylasından 1861'de geçen Perrot da aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir.

Bütün bu temenniler, ancak aradan yarım yüzyıldan fazla bir süre geçtikten sonra İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün teşebbüsü ile gerçekleşmiştir.

Haspels, yaptığı kazıları her yılın ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde gerçekleştirmiştir. Kazı safhaları gerek görüldükçe Enstitüye bildirilmiş ve Türk Mimarisi üzerinde çalışmalar yapan Enstitü Müdürü Albert Gabriel de fırsat buldukça kazıyı ziyaret etmiştir. Bulunan nakli kabil küçük eserler, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne nakledilmiştir.

1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine kazı tatil edilmiştir.

Midas Şehri Kazısında üç yerleşme safhası tespit edilmiştir. Basamaklar, altı kazı sonuçlarına göre şöyledir:

1. Frig Krallığı Çağı. M. Ö. VIII. yüzyıl. Anıt basamakları altında bulunan çanak - çömlekler, Gordion tipindedir.

2. Lydia Krallığı Çağı. M. Ö. VI. yüzyılın ilk yarısı. Midas şehri, Lydia hakimiyeti altında iken en müreffeh zamanını yaşamıştır. Tanrıça Kübele'ye tapılıyordu. Bu çağ tarihi, ithal edilen Grek çanak-çömlekleri ile tesbit edilmiştir. Yerli boyalı çanak - çömleklere de raslanmıştır. Mukayeseler, Gordion ikinci grup tümülüsleri bulunmaları ile de yapılmıştır.

3. Pers İmparatorluğu. Büyük bir ihtimalle Diadoque'lara kadar olan çağdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1949 ve 1951 yıllarında İstanbul Üniversitesinden bir ekiple Halet Çambel, kazıyı sürdürmüştür.

Bu kazılarda Haspels'in daha önceden tespit ettiği bölgede eski tip çanak - çömlek bulunmuştur. Bu, M. Ö. VIII. yüzyılda Midas Kalesi yerleşmesinin tespiti bakımından önemlidir.

1970 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Restorasyon Bölümü adına Ankara Müzesinden Gürkan Toklu, yaptığı kazıda, kalenin batı bölgesinde bir adet çatılı mezar odası bulmuştur. Bu kazıda bulunan küçük eserler, Eskişehir Müzesi'ne nakledilmiştir.

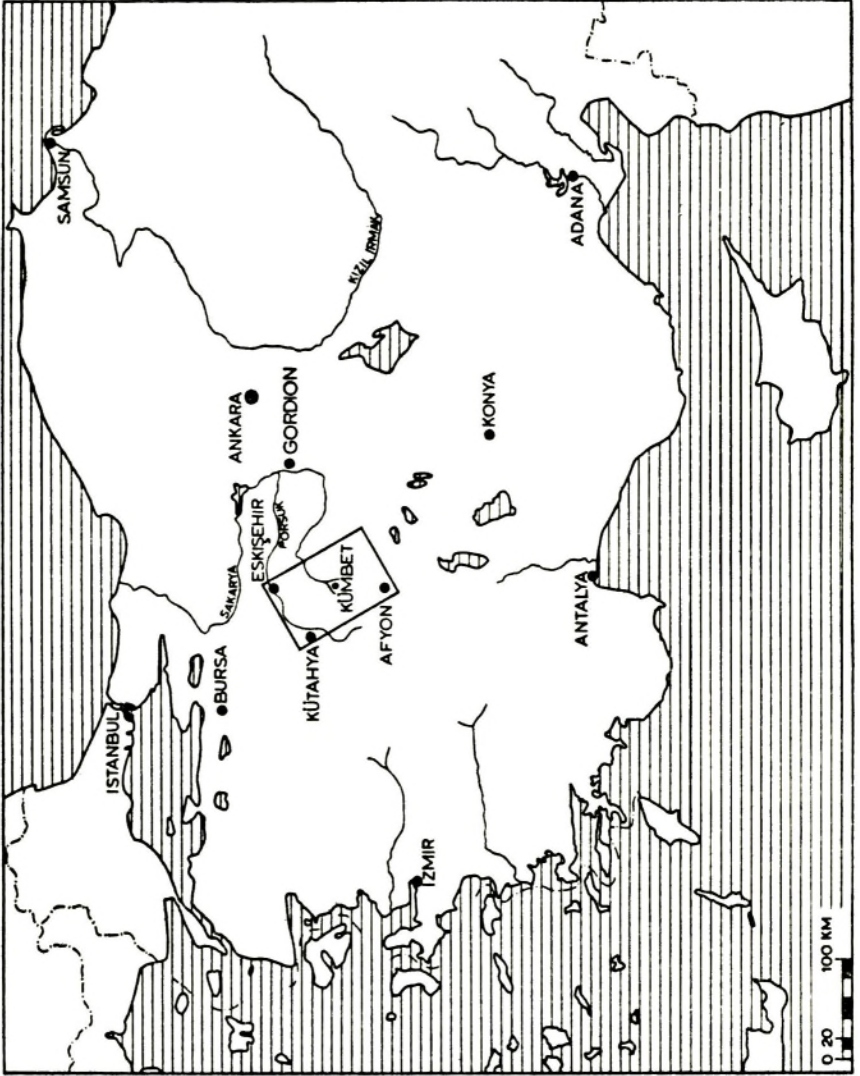
BİBLİYOGRAFYA

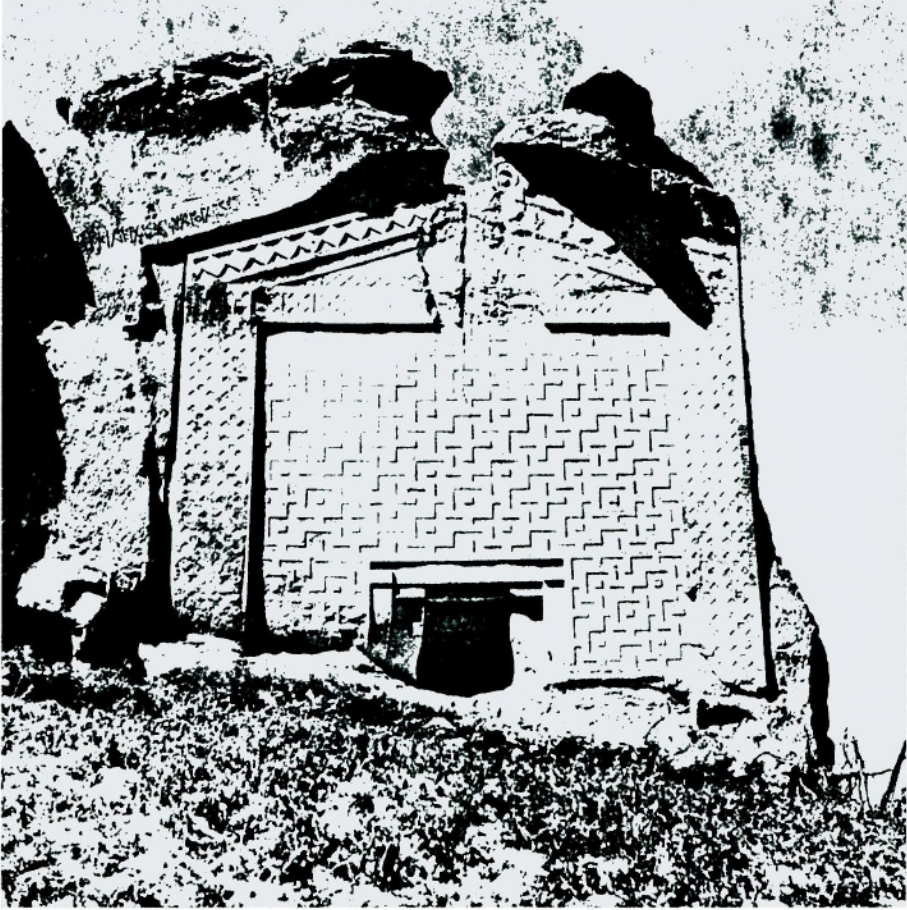
C. H. Emilie Haspels, *Au Centre de l'Asie Mineure sous l'Empire Romain* (Cahiers d'Archéologie Romande No. 5. Lausanne, 1976).

C. H. Emilie Haspels, *The Highlands of Phrygia*, Princeton, 1971.

C. H. Emilie Haspels, *Aegean and the Near East*, (Studies presented to Hetty Goldman), Locust valley, 1956, pl. XLII. 1.

C. H. Emilie Haspels, *Phrygie Exploration Archéologique*, Tome III, *La Cité de Midas Céramique et Trouvailles Diverses*, Paris, 1951.

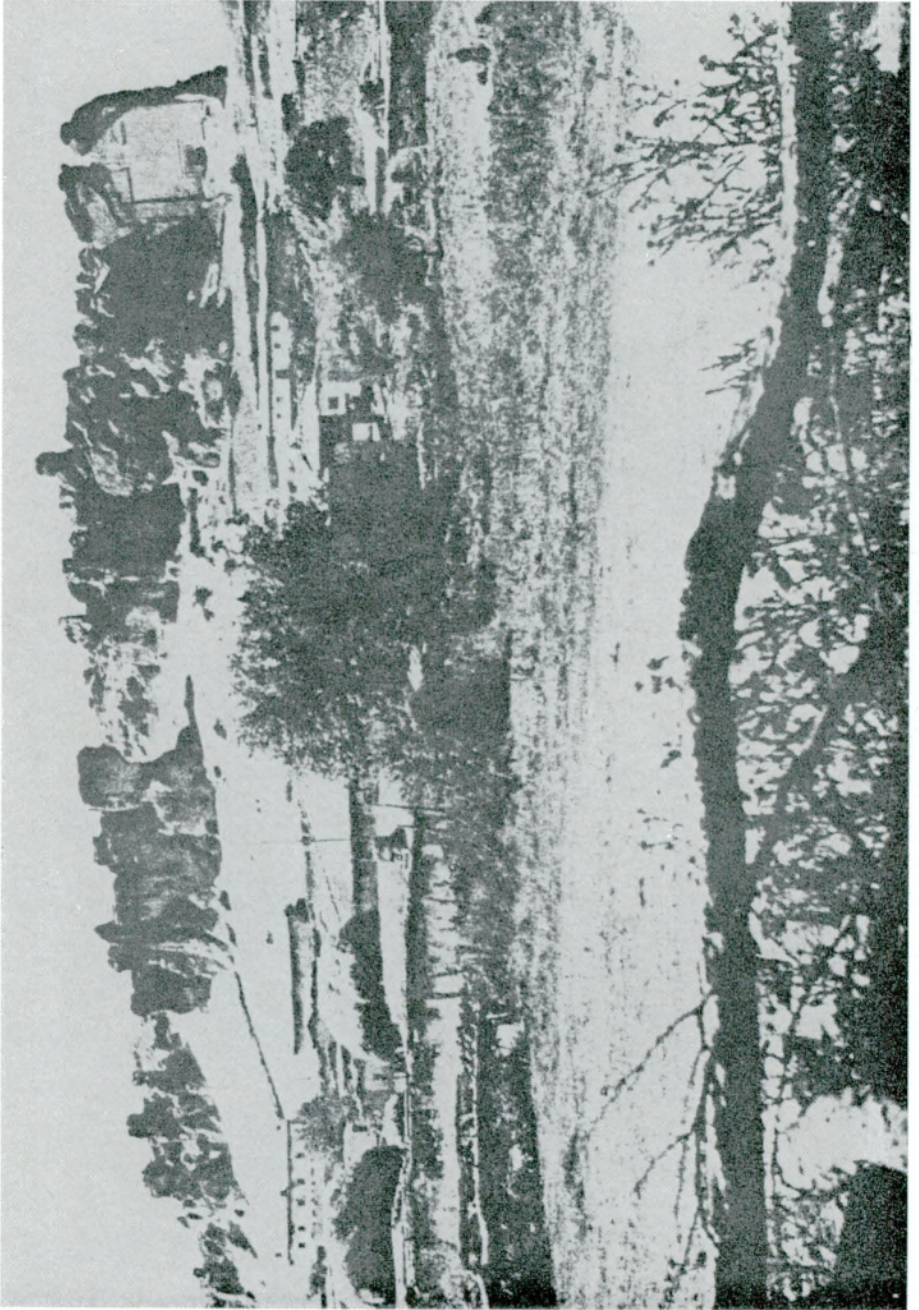

Midas Anıtı

C. H. Emilie Haspels

Midas Şehri'nde Midas Anıtı

“BODRUM” ADINA DAİR

Dr. TUNCER BAYKARA

Hacettepe Üniversitesi

Türkçemizde “bodrum” günümüzdeki anlamı ile binaların yoldan veya arazinin genel seviyesinden aşağıdaki kısımlarına söylenmektedir¹. Türkçe sözlükler, bu kelimenin menşecini grekçe “gipodrum”, yani hipodrum kelimesi olarak gösteriyorlar². Aşağıda bahis konusu edilecek hususiyetler de gözönüne alınırca, bu hükmün doğru olması gerekmektedir.

Günümüzde Bodrum, Anadolu'nun güneybatı köşesinde, Muğla ilinin şirin bir ilçesidir. Bodrum kasabası, antik çağın ünlü şehri Halikarnassos'un yerinde olduğu için eskidenberi dikkati çekiyordu. Bu antik şehrin üzerinde kurulan Türk kasabasının adının “Bodrum” olmasının sebebi merak uyandırıyor. Nitekim Bodrum³ veya yöre ile ilgili yazılan hemen bütün eserlerde bu ada ve menşecine temas edilmiştir⁴. Bu konuda belli başlı iki görüş vardır: Bu ad, antik Halikarnassos harabelerinde görülen bodrum'lardan dolayı verilmiştir. Bu bodrumlar, şövalyelerin 1415'lerde yaptıkları kalede de vardır. Evliya Çelebi bu görüşün bir diğer şeklini naklediyor: Kale'nin kuzeye nazır kapısının “solunda leb-i deryada hile ile kal'a bina etmek için Menteşe Bay oğullarından (kâfirlerin) bir bodrumluk yer isteyip yaptığı mahzenlerdir. Bادهu nice sene mürur edüb kal'a zuhur edüp hile ile çalılar içinde bir kal'a bina edüb bir gün çalılara ateş edüb kal'a zuhur edüb anın için Bodrum derler”⁵.

Bodrum adının menşecine dair ikinci görüş, 1415'lerde yapılan şövalyeler kalesi ile ilgilidir. Şövalyeler XV. yüzyıl başlarında yap-

¹ TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1959, s. 121.

² Aynı eser; *Meydan - Larousse*, II, 449.

³ A. Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*, İstanbul 1945, s. 29; aynı yazar, *Bodrum Tarihine Ek*, İstanbul 1946, s. 15; H. Elbe, *Bodrum*, İstanbul 1972, s. 39.

⁴ Zekâi Eroğlu, *Muğla Tarihi*, İzmir, 1939, s. 207; K. E. Uykucu, *Muğla Tarihi*, İstanbul 1968, birşey söylemiyor.

⁵ Evliya Çelebi, *Seyâhâtname*, İstanbul 1935, IX, s. 212.

tıkları bu yeni kalenin adına, mensup oldukları dinin büyüklerinden Aziz Petros'a izafeten "Sanctum Petrum" demişlerdir. Zamanla bu ad, gelişmiş ve "Bodrum" olmuştur. Genellikle bu ikinci görüş daha çok taraftar toplamaktadır⁶. Ancak son tetkiklerde bu konuda yine kesin bir fikir söylenmemiştir⁷.

Bodrum kasabasının adının açıklanması, görülüyor ki yetersiz ve tatmin edici değildir. Zaten Türkiye toponimisinin tarihi bir tetkiki de, bize daha birçok Bodrum'lar bulunduğunu gösteriyor.

1. *Bodrum/Sagalassos* : Burdur ilinin Ağlasun ilçe merkezi yakınlarındaki antik Sagalassos harabelerine, yöre halkı eskidenberi Bodrum adını veriyordu⁸. Isparta ve Burdur tarihi ile ilgili eserlerde de bu kasaba yakınlarındaki harabelere hep "Bodrum harabeleri" adı verilmektedir⁹. Geçen yüzyılın sonlarına ait Konya Vilâyeti Salnâmeleri de bu gerçeği kesinlikle teyit etmektedir: "Nefs-i Ağlasun'un bir saat mesafesinde *Bodrum* tabir olunur bir mahal olub orada pek çok âsar-ı atika bulunduğundan ecnebîden bazı zevat mahall-i mezbûrun resmini alıp âsar-ı merkûmenin hatlarını muayene ve tahrir etmektedirler"¹⁰. Günümüzdeki 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli tafsilatlı haritalar Ağlasun yakınlarındaki harabeleri *Bodrum* diye adlandırmakta devam ediyorlar.

Ağlasun yakınlarındaki bir kasabaya veya bizzat Ağlasun'a, XVI. yüzyıl başlarında *Bodrum* denildiğini de görüyoruz. II. Bayezid'in son yıllarında Teke/Antalya yöresinde isyan eden Şah - kulu hayli başarı kazanmıştı. Ş. Altındağ'ın belirttiğine göre "bir müddet Antalya'yı muhasara ettikten sonra Orta Anadolu'ya geçen Şah-kulu, uğradığı köy ve kasabaları yakıp yıkarak ve kendisine katılmayanları katlederek Bodrum'a yaklaştı; Karagöz Paşa'nın kuvvet-

⁶ *Türk Ansiklopedisi*, VII, 155-156: "Bodrum adının burada görülen bodrum tarzındaki kubbelerden değil, "Sanctus Petrus" adından geldiği iddia edilmektedir".

⁷ *Encyclopedia of Islam*, 2nd ed. I, 1288-1289, V. J. Parry her iki görüşü, tercih yapmaksızın naklediyor.

⁸ Ch. Fellows, *Travels and Research in Asia Minor*, London 1852, s. 214: *Bodroom*.; P. De Tchihatchef, "Lettre sur les antiquités de l'Asie Mineure", Journal Asiatique, Aout - Sept. 1854, s. 49-143, s. 81: *Boudroum*.

⁹ Böcüzâde Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, yazma, (Isparta'daki Halil Hamid Paşa Kütüphanesi, Nu: o 5782), s. 10: بودوروم; yazar 1883 yılında, devrin Konya valisi ile birlikte buradaki harabeleri ziyaret etmişti; Rıza (Erdem), *Burdur Halkiyat ve Harsiyatı*, yazma (R. Erdem'in özel kütüphanesinde), vr. 40 a.

¹⁰ *Konya Vilâyeti Salnamesi*, 1305 (21. defa), s. 169-170.

lerini perişan etti ve muzaffer bir devlet reisi gibi Bodrum’a girdi (16 Nisan 1511)¹¹. Burada bahis konusu olan *Bodrum* Muğla ilinin ilçesi olan değil, Ağlasun yöresindeki, veya bizzat Ağlasun olan kasabadır. Zaten Şah - kulu daha sonra Keçiborlu ve Sandıklı üzerine yürüyecektir.

2. *Bodrum/Efesos*: İzmir iline bağlı Selçuk ilçesi yakınlarındaki antik Efesos harabelerine *Bodrum* denildiğini Evliya Çelebi’den öğreniyoruz¹². Evliya çelebi, bu ismi muhakkak ki bu yöredeki Türklere öğrenmiş olmalıdır. Fakat bu harabeler Efes olarak meşhur olduğundan başka, yakınındaki Türk kasabası da Ayaslug diye bildiğinden *Bodrum* ismi pek yaygınlaşmamıştır. Evliya Çelebi, Efesos harabelerinden bahsederken “Şehr-i Harab-ı Bodrum” diye yazmaktadır. Ancak naşirler, bu ismin mahiyetini bilmediklerinden olsa gerek, metinde “Buduryine” gibi değişik imlalar da veriyorlar.

3. *Bodrum/Kibyra*: Burdur iline bağlı ve günümüzdeki adı Gölhisar olan ilçe merkezinin Horzum mahallesinin 3-4 km kadar kuzeyindeki antik Kibyra şehri kalıntıları da, bir zamanlar *Bodrum* diye anılıyordu. Konya Vilayeti Salnameleri, bu Kibyra şehri kalıntılarından şöyle söz etmektedirler: “Horzum köyüne bir saat mesafede *Bodrum* tabir olunur bir mahalde âsar-ı atika olup bazı erbab-ı merak gelerek temâşa etmektedir¹³”.

4. *Bodrum/Theos*: İzmir’in Seferihisar ilçesinde, Türk devrine ait Sığacık kalesi yakınlarındaki antik Theos şehri kalıntılarına da *Bodrum* denmekte idi. Bunu da 1794 lerde burada seyahat eden J. Dallaway’dan öğreniyoruz¹⁴.

5. *Bodrum/Kastabala - Hieropolis*: Adana ilinin bugünkü Osmaniye ilçesinde, Ceyhan nehrinin kuzeyinde, Hemite/Gökçedam köyünün doğusundaki harabeler günümüzde olduğu gibi¹⁵, eskiden de *Bodrum* diye anılıyordu¹⁶. Bu harabeler antik Kastabala/Hieropolis şehrine tekabül etmektedir¹⁷.

¹¹ *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, s. 426 (Selim I. maddesi).

¹² Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, İstanbul 1935, C. IX, s. 143.

¹³ *Konya Vilâyeti Salnamesi*, 1305 (21. defa), s. 177.

¹⁴ J. Dallaway, *Constantinople, ancient and Modern*, London 1797, s. 265: *Bodrun*.

¹⁵ *Adana 1967 İl Yıllığı*, Adana 1968, s. 164.

¹⁶ E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey*, London 1879, s. 128-134: 1875 lerde gördüğü buradaki harabeleri anlatır.

¹⁷ Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, X, 2, Stuttgart 1919, s. 2335: Budrun.

6. *Bodrum*/(?): Konya Vilayeti Salnamesi'ne göre, Burdur'da bir diğer *Bodrum* bulunmakta idi. Salname'nin bu konudaki ifadesi aynen şöyledir: "Asar-ı atika-i İslamiye'den olmak üzere Ağlasun nahiyesinde İncir Hanı demekle maruf kârgir ve mamur bir bab han mevcut olub bugün içinde iskân edilmemektedir. Keza aynı nahiyede diğer bir *Bodrum* var ise de bunun hangi asra ait olduğu taayyün etmemiştir¹⁸". Burada geçen *Bodrum*, Kremna/Girmeği harabeleri veya daha kuvvetli ihtimalle üzerinde kitabesi bulunmayan Susuz kervansarayıdır.

7. *Bodrum/Deresi* (?): Burdur'un Karacaören köyü halkı, içinde antik harabeler bulunan bir vadiye *Bodrum Deresi* adını veriyorlar¹⁹.

Görülüyor ki, Türkler Anadolu'da genellikle antik, hattâ giderek bütün harabeleri *Bodrum* şeklinde adlandırmışlardır. Bunun nedenini şöyle düşünebiliriz. Türkler 1071 Malazgirt savaşından sonra Anadolu'yu fethettiklerinde, bu harabeleri de gördüler. Dikkatlerini ilk planda stad, tiyatro gibi dev yapılar çekti. Bunların ne olduklarını yerlilere sorduklarında, muhtemelen "Gipodrum" cevabını aldılar. Bu da giderek "Bodrum"a dönüşmüş olmalıdır.

Yukarda *Bodrum* adını aldığını tesbit ettiğimiz antik şehirlerin hemen hepsinde, stad, tiyatro gibi büyük yapılar mevcut bulunuyordu. Ancak daha sonraları, böyle yapılar olmayan harabeler de *Bodrum* diye adlandırılmış olabilir. Fakat muhakkak ki, *Bodrum*, özellikle stad ve tiyatro gibi dev yapıları olan antik kalıntılara isim olarak verilmiştir.

Yukarda sözü edilen ünlü antik şehir kalıntılarından sadece Halikarnassos üzerinde kurulan Türk kasabası, bu adı günümüze kadar getirmiştir. Ancak diğer yerlerde de bu isim daha az ölçüde yaşamaya devam etmektedir (Sagalassos, Kastabala vs. de). Türklerin Halikarnassos üzerindeki kasabaya verdikleri ad da, şu halde, kendi adlandırma geleneklerinin eseridir. Yoksa bir hıristiyan azizine veya daha başka nedenlere bağlı izahlar hiç de yeterli görülüyor.

¹⁸ *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1317 (28. defa), s. 265.

¹⁹ 1973 de, Burdur Müzesi Müdürü sayın Kayhan Dörtlük'ün belirttiğine göre.

CERTAIN ASPECTS OF MEDICAL INSTRUCTION IN MEDIEVAL ISLAM AND ITS INFLUENCES ON EUROPE*

AYDIN SAYILI

Professor of the History of Science, Ankara University

Speaking of the university, Charles Homer Haskins says, "Universities, like cathedrals and parliaments, are a product of the Middle Ages. The Greeks and the Romans, strange as it may seem, had no universities in the sense in which the word has been used for the past seven or eight centuries. They had higher education, but the terms are not synonymous. Much of their instruction in law, rhetoric, and philosophy it would be hard to surpass, but it was not organized into the form of permanent institutions of learning. A great teacher like Socrates gave no diplomas; if a modern student sat at his feet for three months, he would demand a certificate, something tangible and external to show for it—an excellent theme, by the way, for a Socratic dialogue. Only in the twelfth and thirteenth centuries do there emerge in the world those features of organized education with which we are most familiar, all that machinery of instruction represented by faculties and colleges and courses of study, examinations and commencements and academic degrees. In all these matters we are the heirs and successors, not of Athens and Alexandria, but of Paris and Bologna".¹

The madrasa, in its standard and typical form, was the school for higher education in theology and law in medieval Islam. It came into official existence in the eleventh century, while the European university was developed over a century later and at a time when already Latin translations of Arabic philosophical and scientific

* This is, with little changes, the text of the paper read at the 'Conference on the Contributions of Islam to the Culture and Civilization of Mankind and the Evaluation of its Role in the Future' held in Islamabad, Pakistan, from 7 to 10th March, 1981.

¹ C. H. Haskins, *The Rise of Universities*, 1923, pp. 3-4.

works were available. There were certain parallelisms between the features of the madrasa and the university. Moreover, certain essential characteristics of the university were radically new, and the development of the medieval university in Europe was rather rapid. In view of such considerations certain scholars have suggested the possibility that the medieval European university owed much to conscious imitation of the madrasa system.²

European universities had medical faculties, and there were also medical universities already in the thirteenth century in Europe. Typical examples of such institutions existed, e.g., at Padua, Bologna, Paris, Naples and Montpellier. In Islam too medical madrasas came into existence, but only at the beginning of the thirteenth century, and apparently these seem never to have become very widespread in medieval Islam. Islam, on the other hand, established the practice of clinical instruction, in the larger hospitals at least, beginning in relatively early dates, while in Europe such a procedure appears only in the sixteenth century. But medical authorities of Islam such as Râzî and Ibn Sînâ were accorded a place of honor in European medical schools.

It seems desirable therefore to look into the question of medical instruction in medieval Islam from this vantage point and to ascertain its characteristic and salient features as far as the source material at our disposal at present makes it possible.

The late medieval and early Renaissance hospitals of Europe appear to constitute a continuation of the prototype of the modern hospital which made its appearance in Islam for the first time in history. Indeed, they were not merely the direct offsprings of the older hospitals of the Roman Empire which represented a much more primitive stage in the development of that institution. It is of interest in this connection that the Islamic hospital building too seems to have served as a model for certain Western European Renaissance hospitals as is evidenced by the architectural planning characteristics and certain features of the architectural decoration of some of these institutions.

² See, A. Sayılı, "Higher Education in Medieval Islam", *Annals of Ankara University*, vol. 2, 1948, pp. 30-71.

The hospitals of the Seljuqs as well as their madrasas and other institutions of charity and public welfare were often housed in buildings with a cruciform groundplan which was presumably of Central Asian origin. This plan of construction became widespread not only in Persia and Anatolia but also in Iraq, Syria, Palestine, and Egypt. Again, architectural decoration in the form of lilies, sun and moon rosettes, and animal figures of the twelve-animal calendar cycle used among the Turks in Central Asia from pre-Islamic times on are found in many hospital buildings of these regions.

The cruciform groundplan and the lily motif are also seen in the fifteenth century hospital founded in Rhodes by the Christian religious and military order, the Hospitalers, or the Knights of St. John of Jerusalem, originating about the time of the First Crusade and taking their name from a hospital in Jerusalem. The same cruciform plan is also attested in several Renaissance hospitals of Italy and Spain. These Western European Christian hospitals are, moreover, seen to have in common with the Islamic medieval hospital buildings some of the above-mentioned decorative features as well.

It therefore seems clear, firstly, that these Islamic hospitals bore the stamps of influences from certain Turkish Central Asian characteristics, and, secondly, that the European hospitals of the Renaissance era had received influences from Islam and especially from the Seljuqs who bore the brunt of the earlier phases of the Crusades, from the Mamluk Egypt, and from the Early Ottomans. Moreover, the military ambulant hospitals of the Seljuqs seem to have been adopted by Europe immediately following the first two Crusades, and this serves to confirm the concrete influence received by the Crusaders from their Seljuq opponents.³

There is a very interesting combination of a hospital and a medical school built in Anatolia in Kayseri during the reign of the Seljuq king Ghiyâthuddîn Kaykhusraw, son of Qilij Arslan. The

³ See, Arslan Terzioğlu, "Das Nureddin - Krankenhaus in Damascus (gegr. 1154) aus der Epoche der Seldschuken und seine Bedeutung für die Medizin und Krankenhausgeschichte", *Historia Hospitalium*, Heft 11, 1976, pp. 59-75; Arslan Terzioğlu, "Die Architektonischen Merkmale der Seldschukischen, Mamelukischen, und Osmanischen Krankenhäuser und ihre Einflüsse auf die Abendländischen Hospitäler", *Fifth International Congress of Turkish Art*, ed. G. Feher, Budapest 1978, pp. 827-856.

hospital was built in 1205 (602 H.) by Gevher Nesibe Sultan, sister of Ghiyâthuddîn, and the building next to it by Ghiyâthuddîn himself. The two buildings have been referred to by the people of the region as the Twins (Çifteler), and the Ghiyâthiyya and the Shifâiyya Madrasas. The name Ghiyâthiyya Madrasa refers obviously to Sultan Ghiyâthuddîn during whose reign the institution came into being, while the name Shifâiyya suggests that the madrasa was a medical madrasa. The hospital building may have been called Shifâiyya Madrasa because although it was a hospital it was used as a madrasa building in later centuries. For a few other examples of such an appellation are encountered in Turkey and elsewhere.

This was, so far as is known, a trailblazing achievement and extremely interesting. The two buildings are contiguous, and they are connected with an internal gateway, or door, through the wall adjoining the two buildings. The building bearing an inscription stone giving the name of the founder as Gevher Nesibe together with the date of foundation is specifically stated to be a hospital. This is the larger of the two buildings. The foundation inscription of the other building has not come down to our time. The founder is known, however, to be Sultan Ghiyâthuddîn Kaykhusraw himself.

Sedat Çetintaş, architect and historian of art, and A. Süheyl Ünver, historian of medicine, decided this twin building complex to represent a hospital, as the inscription stone clearly indicates, together with a contiguous medical madrasa for which the hospital part served as a place of practical application in the form of clinical instruction. Professor Ünver later found brief references to this building in certain *waqf* documents and documents of the Ottoman State Archives as "the madrasa of the hospital" and also to the appointment of a professor (mudarris) to the Shifâiyya and Ghiyâthiyya Madrasas.⁴

Thus the evidence at our disposal concerning the foundation of a medical madrasa in Kayseri in 1205 as an annex to a hospital, or, possibly, in the converse situation, the institution of a hospital as an annex to a medical madrasa, is not by any means insignificant or meager. Yet it would be desirable undoubtedly to find additional corroborative evidence either of a direct or circumstantial nature

⁴ See, A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, Ankara 1940, pp. 52-55.

concerning the character and functions of the building next to the hospital.

A preliminary investigation had led Sedat Çetintaş to venture the guess that the hospital founded by Keykâwûs I in Sivas in 1217 also conformed to the pattern of the Gevher Nesibe hospital and madrasa complex of Kayseri and that it too had a medical madrasa contiguous to it. This guess was wrong, however, for the second building whose remnants had led to the impression that it was a madrasa turned out to be a bath house when a more elaborate excavation was carried out at the site.⁵

The Kayseri type hospital and medical madrasa combination is apparently not unique, however. There is, first and foremost, the example of the hospital built for the Ottoman king Bayezid II in Edirne in the years 1484-1488. There is a madrasa next to this monumental hospital building which has survived to our day, and there is a passageway between the two buildings or an entrance from the hospital to the madrasa. There should be no doubt concerning the nature of this madrasa. For Evliyâ Çelebi (born in 1611), famed traveller, informs us that students studied the works of Hippocrates, Aristotle, and Galen in this madrasa.⁶

‘Alî Shir Nawâ’î, illustrious Turkish poet, founded in Herat, in 1476, a hospital, together with a madrasa, apparently a medical madrasa (the Shifâiyya Madrasa), as well as another madrasa called the Ikhâlâşîyya Madrasa, a *dâr al huffâz*, a mosque, and certain other buildings forming, together, a collection of charitable institutions.⁷ Zeki Velidi Togan, to whom Terzioğlu refers in this connection, speaks of “the school of higher education in medicine called the Shifâiyya (Madrasa) and its hospitals”.⁸

⁵ See, Süheyl Ünver, *op. cit.*, pp. 56-63; Arslan Terzioğlu, “Ortaçağ Türk-İslam Hastahaneleri ve Avrupaya Tesirleri”, *Belleten* (Turkish Historical Society), vol. 34, 1970, p. 133.

⁶ Arslan Terzioğlu, “Ortaçağ İslam-Türk Hastahaneleri ve Avrupaya Tesirleri”, *Belleten*, vol. 34, 1970, p. 137.

⁷ A. Terzioğlu, “Ortaçağ İslam-Türk Hastahaneleri ve Avrupaya Tesirleri”, p. 134.

⁸ Z. V. Togan, “Herat”, *İslâm Ansiklopedisi*, vol. 5, Istanbul 1950, p. 436; see also, p. 437.

Medicine, pharmacy, and the natural sciences are reported to have been taught at the Mustanşiriyya Madrasa of Baghdad, built in 1234 by the Abbasid caliph Mustanşir.⁹ This appears somewhat strange. For this madrasa was founded primarily for instruction in the four orthodox rites or schools of jurisprudence. But it is very probably indicative of the spread of the new trend of founding medical madrasas. The Mustanşiriyya Madrasa was equipped with bath houses and kitchens, and it included a hospital and a library. The alleged medical instruction may therefore be connected with the hospital, and, again, the hospital may have been a private one for the Madrasa's students and functionaries.

The elaborate madrasa founded in Istanbul shortly after 1453 by Muhammed the Conqueror does not seem to include a medical school, though it provided certain facilities for a limited number of medical students.¹⁰ But the Kullîyya i. e., madrasa or university, built by Suleyman the Magnificent (1520-1566) in the same metropolis included a medical school.

A very interesting example is a medical madrasa built by a certain Shamsuddîn Ebû Muẓaffer (also Abû Shujâ') Bâtkîn ar-Rûmî. The Abbasid caliph Nâşir made him governor of Basra in 607 (1210-1211), where Abû Muẓaffer distinguished himself with a rich program of building activity. Among others, he had a medical madrasa built.¹¹

Knowledge concerning the existence of three other medieval medical madrasas has come to my attention. All three belong to the thirteenth century, and all three were located in the city of Damascus. The first, i.e., the earliest, of these was the Dikhwâriyya Madrasa, founded in 1225 by Muhadhhabuddîn 'Abdumun'im ibn 'Alî ibn Hâmid ad-Dikhwâr, physician and bibliophile (1169-1230). He himself taught in this madrasa, and there is some knowledge

⁹ See, Asad Talas, *La Madrasa Nizamiyya et son Histoire*, Paris 1939, pp. 53, 54; Guy Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, 1900, p. 268.

¹⁰ See, A. Sayılı, "Bizde Tıp Öğrenimi Üzerine", *Bellekten* (Turkish Historical Society) vol. 35, 1971, pp. 229-234.

¹¹ See, Muştafâ Jawâd, "Al-Madrasa an-Nizâmîyye", *Sumer*, vol. 9, 1953, p. 326.

concerning the continuation of instruction in this school after its founder's death.¹²

The other two were the Lâbûdiyya and the Rabî'îyya Madrasas. The Lâbûdiyya Medical Madrasa was founded by Najmuddîn Yaḥya ibn Muḥammed ibn al-Lâbûdî, physician and author of medical books, in 1265-1266, and the Rabî'îyya Madrasa owed its existence to one 'Imâduddîn Abû 'Abdullâh Muḥammed ibn 'Abbâs ibn Aḥmad ar-Rabî' ad-Dunaysirî (d. 1287), physician and author of medical works composed in versified form. These two madrasa are mentioned as medical madrasas. The Rabî'îyya Madrasa was located to the west of the Nûruddîn Hospital of Damascus, one of the most remarkable hospitals of medieval Islam which is also of special historical importance from the standpoint of the establishment and spread of the clinical method of medical instruction.¹³

It thus seems that the Gevher Nesibe-Ghiyâthuddîn medical school and hospital combination of Kayseri constituted the first example of a medical madrasa in Islam and the Abû Muẓaffar Bâtkin Medical Madrasa of Basra was probably the second in chronological order.

There were examples of madrasas concentrating in certain special fields. There existed, e.g., madrasas for the teaching of grammar and the correct use of Arabic exclusively, so to say, and they were called the syntax madrasas (*madrasa an-naḥw*). There were madrasas devoted to instruction in exegesis (*madrasa at-tafsir*), and some specializing in the teaching of Tradition (*madrasa al ḥadîth*), and others concentrating on the teaching of jurisprudence (*madrasa al fiqh*). But, with the logical and possible exclusion of the last named, these were exceptional and relatively rare; and such, it would seem, was the case also for the medical madrasas.

It seems somewhat strange that three medical schools should have been set up within the same century in Damascus, while no others

¹² H. Sauvaire, "Description de Damas", *Journal Asiatique*, series 9, vol. 4, 1894, pp. 460-503, pp. 497-498, 500. See also, Lucien Leclerc, *Histoire de la Medecine Arabe*, vol. 2, Paris 1876, pp. 177-179; Ahmed Issa Bey, *Histoire des Bimaristans (Hôpitaux) à l'Époque Islamique*, Cairo 1929, pp. 96-97; A. Issa Bey, *Ta'rikh al - Bîmâristânât fî'l-Islâm*, Damascus 1939, pp. 38-41.

¹³ See, H. Sauvaire, "Description de Damas", *Journal Asiatique*, series 9, vol. 4, pp. 479-503.

seem to be reported at all for other major cities such as Cairo. This inevitably creates the suspicion that serious lacunas probably exist in our information concerning this topic at present. Such an impression would very likely be exaggerated, however, although sources will undoubtedly reveal important new items of knowledge in the future.

The picture emerging from our present-day information is probably not misleading in its general features. For apparently medical teaching was, to a large extent, not institutionalized and organized, or incorporated or integrated within the madrasa system of higher education in medieval Islam. There was much medical teaching of high quality. Ibn Abî Uşaybi'a's book is full of sketchy accounts concerning the details of many isolated cases. And much of it, perhaps an overwhelming majority of it, is apparently of the nature of private teaching. According to Khondmir, Tekûdar, Ilkhan ruler (1281-1284), deprived Christian and Jewish physicians and astronomers from *waqf* revenues.¹⁴ This may possibly supply us with a partial clue as to why the teaching of medicine was not merged and combined with the madrasa system, although the principle of utility carried great weight in Islam as a pragmatic test and as a basis for value judgments, and there was no doubt whatever as to the utility of medicine. But at times there seems to have been medical teaching in mosques and ordinary madrasas also.

From a passage in Ibn Abî Uşaybi'a it seems that Abû Muḥammad 'Abdullaṭîf ibn Yûsuf al-Baghdâdî (1161-1231), scientist, philosopher, and physician, taught medicine in the Azhar Mosque of Cairo at about the time of the death (1192) of Şalaḥuddîn, Ayyubid sultan famed for his struggle with the crusaders. The text does not make it clear, however, that this instruction was given in the Mosque; it could be interpreted that 'Abdullaṭîf gave the medical instruction in his house, for instance. Indeed, he clearly states that he gave certain courses in the morning hours in the Azhar Mosque on subjects which are not specified. Then he continues as follows: "Around noon time those studying medicine and other subjects come. And at the end of the day I return to the Azhar Mosque, and

¹⁴ See, A. Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, pp. 209-210.

others read [receive instruction (from me)]; and during the night I work by myself.¹⁵

When Ḥusāmuddīn Lājīn al-Manṣūrī restored the Mosque of Ibn Ṭūlūn in Cairo at about 1300 A. D. he also established in it a lectureship on medicine. This is stated in clear and unequivocal language.¹⁶ At a later date ‘Umar ibn Manṣūr ibn ‘Abdullāh as-Sarrāj (or Sirājuddīn) (1361-1431) taught medicine in the Tulunid Mosque. The physician Muḥammad ibn Aḥmad ibn Ibrāhīm Abū'l-Barakāt al-Makhzūmī (born ca. 1390) also taught medicine there.¹⁷

Rafī‘uddīn Abū Ḥāmid ‘Abdul‘azīz ibn ‘Abdulwāḥid al-Jīlī (d. ca. 1244) lectured probably on medicine in the Adhrāwīyya Madrasa in Damascus.¹⁸ And, as mentioned previously, in the Mustanṣirīyya Madrasa of Baghdad medical teaching is said to have been available.

It is sometimes stated by modern scholars that medical and astronomical teaching was available in Al-Ma'mūn's time in the House of Wisdom of Baghdad (founded at the time of Hārūn ar-Rashīd), the House of Science founded by the Fatimid caliph Al-Ḥākim in Cairo in 1005, and, as mentioned above, in the Azhar Mosque of Cairo, constructed in the second half of the tenth century, beginning from the early years of its foundation. But evidence in support of these views is insufficient.

One also occasionally meets the general statement that medicine was taught in mosques and "schools" from early times on following the period of translation activity from Greek to Arabic at the middle of the eighth century. As a matter of fact, schools of higher education came into existence only with the creation of the madrasa system, and even then the distinction between organized schools and private teaching never became sharp in Islam. But if an organized and per-

¹⁵ Ibn Abī Uṣaybi'a, *'Uyūn al-Anbā' fī Ṭabaqāt al - Aṭibbā'*, Müller and Cairo editions, 1884, 1883, vol. 2, p. 207. See also, George Sarton, *Introduction to the History of Science*, vol. 2, 1931, p. 599.

¹⁶ See, Maqrizī, *Khiṭaṭ*, Bulaq 1854, vol. 2, p. 269; Johs. Pederson, "Masjīd", *Encyclopaedia of Islam*, vol 3, 1936, p. 360.

¹⁷ A. Issa Bey, *Histoire des Bimaristans (Hôpitaux) à l'Époque Islamique*, Cairo 1929, pp. 164-165; A. Issa Bey, *Ta'rikh al - Bimaristānāt fī'l-Islām*, Damascus 1939, pp. 161, 163.

¹⁸ Ibn Abī Uṣaybi'a, Müller and Cairo editions, 1884, 1883, vol. 2, p. 171.

manent institution of teaching is meant by the word "school", I have found no evidence that medicine was taught in "schools" prior to the thirteenth century. Nor is there any evidence of medical teaching in the mosques, medical teaching that was organized and systematic to any considerable extent, outside of rare and more or less qualified exceptions.

The assertion that such instruction existed before the thirteenth century seems to be based, at least in some cases, on the indirect evidence that such teaching was available from pre-Islamic times on in Christian centers of learning and that it must have been adopted and preserved by the Moslems.

Max Meyerhof writes, "As for medical learning in Baghdad, an interesting passage in Hunayn's recently published *Missives of the Galenic Translations* shows us the Greek tradition fully alive there in 856. Thus he gives a picture of how the *Twenty Books* of Galen were being studied. 'The reading of the students of the Medical School at Alexandria was confined to these books, keeping to the order which I have followed in my list. They were accustomed to meet daily to read and interpret one of the standard works, as in our days our Christian friends meet daily at the educational institutions known as *scholê* (*uskul*) to discuss a standard work from among the books of the Ancients. The remainder of Galen's books they used to read each for himself, after an introductory study of the aforementioned books, just as our friends today do with the explanation of the books of the Ancients'. At this period, as well as later, full liberty to teach was granted in the schools and mosques of Baghdad".¹⁹

It is not clear, however, what *Ishâq* means by the "books of the Ancients" discussed in the *scholê*, whether he refers to medical, scientific, philosophical, or religious books.²⁰ There was medical instruction in Alexandria in pre-Islamic and early Islamic times, and this activity was transferred to Antioch and Harran. There is mention of an *uskul* in Jundisapur, but it is not clear whether this

¹⁹ Max Meyerhof, "Science and Medicine", *The Legacy of Islam*, Oxford 1931, p. 319.

²⁰ The text where the above - quoted passage occurs has been edited and translated by Bergstrasser in *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, vol. 17, number 2, 1925. See, text, pp. 18-19. translation, p. 15.

refers to a medical school or to a theological school. There was medical instruction in Jundisapur, but this was apparently limited to the members of certain families, and it may have been in the form of private teaching and apprenticeship, mostly from father to son or within the circle of relatives.

There was a Christian school in Nisibis, and it apparently was to some extent an organized institution as far as theological teaching was concerned. There is mention of physicians, but it is not known for certain that medical teaching was one of the activities of the school. The situation at Edessa is not very different either.²¹

Islam undoubtedly profited very much from the medical traditions and physicians of such cultural centers as Jundisapur and Alexandria. But as far as I have been able to ascertain, we have less detailed and specific knowledge concerning the Christian schools and pre-Islamic medical instruction in the Near East in general than we have concerning medical teaching in Islam itself. The fact therefore that in Islam medicine was not taught in organized and permanent institutions before the thirteenth century would tend to corroborate the impression that the same situation prevailed in the pre-Islamic Christian centers of the Near and the Middle East.

In the Roman Empire lay medical instruction was organized to some extent. Toward the end of the Augustan age (14 A. D.) the first official medical school, the *schola medicorum*, was formed. This organization is said to have gradually improved. Under Vespasian (70-79 A. D.) the medical teachers became civil servants. This organization reached a high status under Alexander Severus (222-235), and it probably continued to exist until the death of Theodoric the Great (526). Provincial schools were established at Marseille, Bordeaux, Saragossa, etc. Medical teaching was given mainly in Greek, the use of Latin increasing gradually, but very slowly.²²

Undoubtedly, however, this tradition of medical instruction was not comparable in scientific quality and level either to that of medieval Islam or to that of thirteenth century Western Europe, and even had it continued unabated, it could hardly have given

²¹ A. Baumstark, *Geschichte der Syrischen Literatur*, Bonn 1922, pp. 113-114; E. R. Hayes, *L'Ecole D'Edesse*, Paris 1930.

²² G. Sarton, *Introduction to the History of Science*, vol. 1, 1927, pp. 230-240.

rise to the late medieval medical faculties of Europe such as Bologna and Montpellier. For the emergence of these much more advanced institutions of medical instruction the Renaissance of the Twelfth Century, i.e., the intense and systematic cultural contact with Islam, was indispensable as an intermediary phase of transition. The so-called School of Salerno and the Medical School of Naples were probably centers where the Arab world was influential in particular in the taking shape of the teaching of medicine in Europe. But the medical madrasas of Islam exerted, very likely, no direct influence of special moment in the creation of the medical faculties of the late medieval universities of Western Europe. For one thing, their appearance in Islam was a bit too late for the exercise of such an influence. Moreover, the European medical faculties were apparently somewhat different from the medical madrasas of Islam. For the former formed part of the universities, and they were the scenes of more elaborate theoretical instruction. Indeed, they are supposed to have been notorious at times in the emphasis they placed upon theoretical and bookish learning, and the European physicians and surgeons of that era have been criticized for having belonged to the category of armchair scholars enamored of bookish learning, as opposed to medical practice and practical knowledge.

In Islam, on the other hand, the situation was rather different. The distinction which was made between theoretical medicine and the purely practical side of it in Islam is clearly reflected in Arabic medical terminology. In almost every page of Ibn Abî Uşaybi'a one meets the term 'the art of medicine' (*şinâ'a at-tıbb*) several times. In contrast, the expression 'the science of medicine' is used by him very rarely.

As we have seen, there occurs in a waqf document the expression "the madrasa of the hospital" in connection with the Ghiyâthuddîn Madrasa contiguous to the Gevher Nesibe Hospital. Only a medical madrasa could be considered an appendix to a hospital, and it is understandable that in Islam the medical madrasa should be looked upon as an adjunct to the hospital, and not vice versa.

Indeed, this madrasa of Kayseri was apparently, the first exclusively medical madrasa of Islam, whereas clinical instruction in Islamic hospitals had developed about two centuries prior to the

foundation of the Gevher Nesibe Hospital. Hence, it would be natural to consider the medical madrasa as completing the clinical teaching of the hospital through a complementary and systematic course of instruction. It would be reasonable to assume that, at least in the case of initiated students, the theoretical teaching in the hospital was subordinated to clinical instruction.

In Europe, on the other hand, clinical instruction in medicine started only in the late sixteenth and early seventeenth centuries. This may have been the result of influence proceeding from Islam. For it was in this era that the European hospital buildings show clear signs of adopting certain architectural and decorative features of the hospitals of Islam.

KUTADGU BİLİĞ DİZİNİ ÜZERİNE

SEMİH TEZCAN

Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*. İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47. Seri: IV - Sayı: A 12. İstanbul 1979, XV+565 s.

Arat'ın çalışmaları arasında Kutadgu Bilig'in üç nüshasına dayanan karşılaştırmalı metin yayını ve çevirisi sanırım onu en uzun süre uğraştıran çalışmalar olmuştur. Kendisi bu çalışmalarına daha hccası Willy Bang Kaup hayattayken (yani 1934'ten önce) başladığını yazıyor¹. Çeviri cildi ilk kez 1959'da basıldığına göre² Arat'ın KB³ üzerinde 25 yıla yakın çalıştığı anlaşılıyor. Ölümünden 15 yıl sonra kendi öğrencisi olan meslektaşlarımızın yayınladığı dizinin

¹ Bkz. R. R. Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin*, TDK, İstanbul, 1947, VI. s.

² R. R. Arat, Yusuf Has Hâcib: *Kutadgu Bilig II, Tercüme*, TTK, Ankara 1959.

³ Bu yazıda şu kısaltmalar kullanıldı: **KB** = Kutadgu Bilig; **A** = *KB Viyana Nüshası*, (Tıpkıbasım, TDK, İstanbul 1942); **B** = *KB Fergana Nüshası*, Tıpkıbasım, TDK, İstanbul 1943); **C** = *KB Mısır Nüshası*, (Tıpkıbasım, TDK, İstanbul 1943); **A.** = Arapça (*KB İndeks'te*); **Ar.** = Arapça (bu yazıda); **ATG** = A. v. Gabain, *Alltürkische Grammatik*, ³ Wiesbaden 1974; **BTT II** = K. Röhrborn, *Eine uigurische Totenmesse*, Berliner Turfantexte II, Berlin 1971; **BTT III** = S. Tezcan, *Das uigurische Insadi-Sûtra*, Berliner Turfantexte III, Berlin 1974; **Clauson** = G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972; **DS** = *Derleme Sözlüğü I-XI*, TDK, Ankara 1963-1979; **DTS** = *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad 1969, **ES** = É. V. Sevortyan, *Étimologičeskiy slovar' tyurkskix yazıkov*, Moskva, *osnovi na glasnie*: 1974, *osnovi na bukvu "b"*: 1978; **EW** = M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969; **F.** = Farsça (*KB İndeks'te*); **Fa.** = Farsça (bu yazıda); **K** = Mahmud al-Kâşgari (B. Atalay'ın çevirisi: *Divanü Lûgat-it-türk*, TDK, Ankara 1939-1941, *Dizini*: TDK, Ankara 1943); **OTG** = C. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden 1954; **Pekarskiy** = É. K. Pekarskiy, *Slovar' yakutskogo yazıka, I-III*, Petrograd 1917-1930; **R** = W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte*, Sanktpeterburg 1893-1911, I-IV; **Suv.** = *Suvarnaprabhâsa* (yayımlayanlar : V. V. Radlov-S. E. Malov, Bibliotheca Buddhica XVII, Sanktpeterburg 1913); **TS** = *Tarama Sözlüğü I-VIII*, TDK, Ankara 1963-1977; **Yudahin** = K. K. Yudaxin, *Kırgızça-Orusça Sözdük*, Moskva 1965.

önsözünde Muharrem Ergin, Arat'ın sağlığında metnin fişlerini hazırladığını, alfabe sırasına koyduğunu, ancak maddelerin düzenlenmesi ve maddebaşlarına anlam verilmesi işinin birkaç denemeden ibaret kalmış olduğunu bildiriyor. Bu fişler üzerinde dizini yayınlayanların denetiminde yaptırılan öğrenci mezuniyet tezlerinin sonradan bir kez daha gözden geçirilip denetlenmesi ve düzeltilmesi sonucu ortaya Arat'ın adıyla yayınlanan dizin cildi çıkmıştır.

Bu dizini Arat kendisi bitirebilse, hele Uygurca metinlerde ve Atebetü'l-hakayık'ta yaptığı gibi notlarını ve açıklamalarını da yazıp yayınlatabilseydi, Türk filolojisi pek yararlı bir çalışma daha kazanmış olurdu. KB metni yaklaşık 68.000 sözcükten oluşmaktadır. Bunca sözcüğü 2861 maddebaşında⁴ toplayarak belli bir düzene göre sıraya koymak ve anlam vermek kolay bir iş değildir. Bu güç işi üzerlerine alan meslektaşlarımıza teşekkür borçluyuz. Gerçekte Arat'ın yalnız teknik hazırlıkların bir kısmını yaptığı bu dizini kitap durumuna getirdikten sonra, hocalarına saygılarını dile getirmek üzere yazar adı olarak onun adını göstermeleri, kendilerini ise "neşre hazırlayanlar" diye alçakgönüllülükle geriye çekmiş olmaları da takdire değer bir davranıştır. Kuşkusuz, yaşamı boyunca titiz çalışmanın pek güzel örneklerini vermiş olan hocalarının adıyla bu kitabı yayınlarken gerekli özeni yeterince göstermiş olsalardı, kazanacakları takdir daha da büyük olacaktı. Aşağıda gösterileceği gibi KB dizininde düzeltilmesi gereken epeyce nokta bulunmaktadır. Yine de bu dizin, özellikle ileride KB'in söz varlığı üzerine yapılacak başka çalışmalar için yararlı olacaktır. Ayrıca verilerin bulunmasında büyük ölçüde kolaylık sağlamaktadır, ancak dikkatle kullanılması gerekir.

Eski Türk dillerini çok iyi bilen Arat, KB'in en güç beyitlerini bile kolayca anlayabilmişti. Ne var ki 11. yy.da Karahanlı lehçesinde ve şiir olarak yazıldığı için kendine özgü sözdizimiyle kurulmuş bir metni yazılışından 800 yıl kadar sonra yeniden – düzyazıyla dahi olsa – Türkiye Türkçesiyle ve her okuyanın anlayacağı biçimde söylemek, bu arada metne de sadık kalmak güç bir işti. Arat bu güç işi de büyük başarıyla gerçekleştirmiş, ancak ara sıra metinden biraz ayrılmak,

⁴ Aşağıda yapılan düzeltmeler (çıkarılması ve eklenmesi gereken maddebaşları) bu sayıyı değiştirmektedir.

serbest çeviri vermek gereğini duymuştur⁵. Dizinin hazırlanışı sırasında bu serbest çeviriler biraz daha dikkatle süzülseydi, kimi sözcüklere verilen ve yalnız serbest çeviri içerisinde geçerli olan karşılıkların dizine girmesi önlenmiş olurdu. (Örn. aşağıda *kuyuğ*, *küçed-*, *singim*, *telmir-*, *turgur-*, *yiged-* üzerine notlara bkz.)

Arat'ın çözülemeyen, eski kaynaklarda ve yeni dillerde bulunmayan birkaç sözcüğü çevirisinde metinde geçtiği gibi bıraktığı görülüyor. Böyle sözcüklerin sayısı pek az olsa da bunları dizinde açıkça göstermek, bir anlam verme önerisinde bulunmak istenmiş olsa bile, bunun Arat'ın çevirisinde bulunmadığını, dizini hazırlayanlarca önerilen anlam olduğunu belirtmek uygun olurdu. (Aşağıda *simiş*, *yişin*, *yori* üzerine notlara bkz.)

Arat KB üzerinde öyle geniş bir yetkiyle çalışmıştır ki, onun ölümünden sonra Eski ve Orta Türkçe üzerine yayınlanmış büyük sözlükler ve öteki eserler⁶ yardımıyla ancak az sayıda sözcük için yeni değerlendirmeler yapılabilmektedir⁷. Bu eserlerden DTS ve Clauson'un kökenbilgisi sözlüğü KB araştırmaları için özellikle önemlidir. DTS'da KB'den pek çok örnek gösterilmiş, ayrıca KB'de geçen deyimlerin büyük bir kısmına da yer verilmiştir. (Buna karşılık aşağıda yer yer değinileceği gibi "İndeks"te deyimlerin önemli

⁵ M. Ergin'in KB *İndeks* VI. s. "Arat'ın tercümesi oldukça serbest bir tercümedir" ve A. Dilâçar'ın *Kutadgu Bilig İncelemesi* (TDK, Ankara 1972) 10. s. "Prof. Rahmeti her halde 'edebî zevk' sağlamak amacıyla, çevirisini bize 'sözlüksel'den (lügavî) daha çok 'anlamsal' (mealen) olarak vermiştir" düşüncelerine katılmıyorum. Arat metne olabildiğince bağlı kalmış, yalnız şu durumlarda serbest çeviri yoluna başvurmuştur: a) Yusuf'un düşüncelerini pek kısa ve yoğun biçimde söylediği beyitlerde, b) İyice anlaşılmayan beyitlerde, c) Metne bütünüyle bağlı kalmanın çeviride anlaşılmağa yol açacağını gördüğünde. Doğrusu, KB gibi bir metnin çevirisinde tutulabilecek tek yol da budur. Sadece Karahanlıca biçimlerin yerine Türkiye Tü. biçimlerin koyulmasıyla yapılacak bir çeviri, hiçbir işe yaramaz ve anlaşılmaz bir oyundan başka ne olurdu?

⁶ Örn.: DTS, TMEN, Clauson, BTT dizisi, J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest 1976, K. Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch*, Wiesbaden, 1, Lieferung: 1977, 2. Lieferung: 1979.

⁷ Sözcüklerin okunuşları konusunda ise aynı şey söylenemez. Arat'ın ara sıra Kazan Tatarcasının ve Türkiye Türkçesinin etkisinde kalarak Karahanlıcadaki yuvarlak ünlüleri belirtmede yanlışya düştüğü görülüyor (o yerine u, ö yerine ü vb.). Bang'ın kullandığı geleneksel çevriyazıdan ayrılmayarak *ê*'yi göstermemesi de gerek kendi yorumlarında, gerekse "İndeks"te kimi kez yanlışmalara yol açmıştır, (örn. aşağıda *irig*, *iril-* üzerine düzeltmelere bkz.).

bir kısmı eksiktir.) Ancak DTS'da genellikle Arat'ın, kimi kez de Radloff'un yorumlarına bağlı kalınmış, yeni yorumlar verilmemiştir. Clauson'un sözlüğünde ise durum daha değişiktir. O, deyimler üzerinde pek az durmuştur, fakat sözcükler açısından KB'i iyice taradığı anlaşılmaktadır. Sözlüğüne almadığı az sayıda sözcük bulunmaktadır, ancak bunları ya söyleyecek bir şeyi olmadığı (örn. Arat'ın çevirmediği *simiş*, *yışın*, *yori* sözcüklerini Clauson da almamıştır), ya da kendince başka türlü yorumlayıp ayrı bir sözcük saymadığı için almamış olduğu anlaşılmaktadır (örn. *ozun*'u *uzun*'la aynı sözcük saymıştır, *yür* 'darı'yı *yör-* eyleminden buyruk saymıştır, aşağıya bkz.). Öte yandan Eski ve Orta Türkçenin tüm söz varlığını yeni dillerle de karşılaştırarak ve köken açıklaması denemeleri vererek işlediği için kimi sözcükler için yeni yorumlar getirebilmiştir. Onun yorumlarının hepsini kabul etmesek bile bunlardan yararlanmak, esinlenmek, kuşkusunu belirttiği ya da bir ipucu verdiği noktalardan daha ileriye gidebilmek olanağı vardır. Bu yüzden dizin üzerindeki eleştirilerimde sık sık onun sözlüğündeki yorumlarla karşılaştırmalar yapmak, kimi kez yeni bir yorum vermesem bile, onun yorumunu anımsatmak gereğini duydum.

KB'in Türk dili tarihi açısından önemini ve Türk yazını içerisindeki eşsiz yerini göz önünde bulundurarak yayınlanmış olan bu "İndeks"i titizlikle düzeltmeyi bir görev bildim. Dizinde düzeltilmesi gereken noktaları belirtirken birkaç yerde, özellikle anlaşılması güç beyitlerde Arat'ın okuyuş ve anlamlandırmalarından uzaklaşıp yeni yorumlar getirmeye çalışmış olmam, büyük üstad Arat'ın engin bilgisiyle bilim dünyasına armağan ettiği bu çalışmaya katkıda bulunmak amacına yöneliktir. Kuşkusuz, bu yorumlarım ancak metnin biraz daha düzeltilmesi, biraz daha iyi anlaşılması için bilimsel tartışmaya sunulan önerilerdir.

Dizinin düzenlenmesinde şu aksaklıkların bulunduğu görülüyor:

1. Eksik ya da birbirine karıştırılmış maddeler.
2. Arat'ın çevirisinin yanlış anlaşılması sonucu yanlış anlamlandırılmış maddeler.
3. "İndeks sırası"na göre bir kısım yapım eklerinin "geçici ekli isim şekilleri" sayılarak maddebaşı yapılmamış olması. (Bunların hepsini tek tek göstermek pek çok yer alacağı için ancak birkaç maddede bu sorun üzerinde durulmuştur. Yapım ekleri arasında böyle

bir ayırım söz konusu edilecekse, daha önce bunun ayrıntılı olarak açıklanmış olması gerekirdi. Kaldı ki, IX. s. da “Buradaki eklerle yapılan kalıcı isimler alfabetik sıraya girecek” dendiği halde, örn. *kögüzlüg* ‘gururlu; mert’ gibi mecazi anlam kazanmış bir türetme bile ayrı maddebaşı yapılmamış, *kögüz* maddesine sokulmuştur). Bunun gibi -*GU* ile eylemden türemiş adların çoğu yerde ortaç sayılarak maddebaşı yapılmamış olması.

4. “İndeks sırası”nda “eksiz genitif” ve “eksiz akkuzatif”in ayrıca gösterileceği belirtilmişken (bkz. X. s.) bunun uygulanmamış olması. (Sanırım bu deyimler casus indefinitus yerine kullanılmıştır. Hemen belirtiyim ki, dizinde bunu göstermek hem güç bir iştir, hem de pek gerekli değildir. Ama uygulanmamış olduğuna göre “İndeks sırası”nda da yer almamalıydı.)

5. “İndeks sırası”nda +*ı*/*i* belirtme durumu (akkuzatif) ekinin ayrıca gösterileceği belirtilmişken bunun yeterince titizlikle yapılmamış olması. (Örn. 5336b *ili kapğı atı bu ol itgüçi* dizesinde, *il*, *kapğı*, *at* sözcükleri +*ı*/*i* belirtme durumu eki almıştır, dizinde ise bunlar iyelik eki sayılarak iyelik ekli örnekler arasına katılmıştır.)

6. “İndeks sırası”nda “dize sonu önlemesi”ne (*a!/e!*) yer verilmediği için bu durumdaki sözcüklerin sık sık yanlışlığa yol açmış olması.

Aşağıda 1 ve 2 kısmen de 3 ve 6 ile ilgili düzeltmeler yapıldı. Bunun dışında metin ve çeviride kimi değişiklikler önerildi. Fakat ünlülerin okunuşu (*o* yerine *u*, *ö* yerine *ü*, *é* yerine *i* vb.) ile ilgili sorunlar üzerinde - bunlar düzeltme ve değişiklik önerileriyle doğrudan doğruya ilgili olmadıkça - genellikle durulmadı.

* * *

4. s. *açu* ‘(Tanrıya hitap olarak) ey baba, peder’. Bu anlam 10a’ya uyuyor, fakat 5147 ve 5249’da Arat *açu mengülük*’ü eşanlamlı sayarak ‘ebedi’ ile karşılımıştır. Radloff bu sözcüğü *acu*, Clauson 20 ise yazıtlardaki *eçüm apam*, *eçümüz apamız* ile birleştirerek *eçü* okumuştur. Bence Yakut. Pekarskiy I 307 *ese* ‘dede’ de bununla birleştirilmelidir. Metin ve dizinde bütün verilerin *eçü* olarak düzeltilmesi, dizinde ‘sonsuz, ebedi’ karşılıklarının da eklenmesi gerekir.

5. s. *adaş*- ‘arkadaş olmak, ahabab olmak’, *adaştı* 501. Bu beyit B’de yoktur, C’deki *adaştı*’nın yerine A’da *adaş tuttı* bulunmaktadır; *adaş tut-*

deyimi KB'de birçok kez geçer, buna karşılık *adaş-* başka hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Yeterince güvenilir olmayan C nüshasındaki bu tek veriye dayanarak *adaş-* eyleminin varlığını kabul etmek sakıncalı olduğundan 501b'nin metinde A'ya göre *adaş tuttu anda bir atlıg kişi* olarak düzeltilmesi, dizinde de buna göre gerekli değişikliğin yapılması uygun olur.

6. s. *ağıgla-* 'ayılaşmak, ayı gibi olmak' eyleminin yerine yalnız *ağıglayu* 'ayı gibi'nin kalması yeterlidir. Çünkü *+layu/+leyü* 'gibi' anlamını veren bir birleşik ektir ve *+la-/+le-* ile türemiş bir eylem bulunmasa dahi adlara eklenebilir, bkz. Brockelmann OTG 119. s. § 78.

9. s. *ağına-* 'debelenmek'. Maddebaşında, orta hece düşmesiyle 79'da geçen *ağna-* biçiminin de gösterilmesi, yani maddebaşının *aç(t)na-* olması gerekir.

9. s. *ağır* 'ağır, güç' verileri arasında gösterilen *ağır kıl-* yalnız 3139'da birleşik eylemdir, 900 ve 906'da ise *ağır* ve *kıl-* sözcükleri birleşik eylem oluşturmamaktadır, Arat'ın çevirilerine bkz.

12. s. *ajun* (F.) 'dünya'. Sözcüğün F. (= Farsça) olarak gösterilmiş olması doğru değildir, bilindiği üzere bu sözcük Sogutçadan ödünçlemedir.

14. s. *ağur* 'ahır' sözcüğünün Fa. *ağwur*'dan ödünçleme olduğunun belirtilmesi gerekir, bkz. Clauson 89.

15. s. *al* 'al renk'. Bu karşılığa 'pembe, soluk kırmızı'nın da eklenmesi gerekir. Bugün Türkiye Türkçesinde ve bazı öteki Türk dillerinde kırmızının daha koyu tonlarını gösteren *al* sözcüğünün eski anlamının 'pembe' olduğü özellikle KB 6229'dan anlaşılmaktadır.

17. s. *alđal-* 'almak', *alđal-ır* 1472. Bu verinin *al-đalır* biçiminde *al-* maddesine aktarılması ve *alđal-* maddebaşının çıkarılması gerekir. Çünkü *-đalır/-gelir* 'yapmak üzere olmak' anlamını veren bir ek biçimbirimidir, bkz. ATG § 259 ve 395. s. Nachtrag 41, BTT III 29. s. 77. not (*-kalır/-kelir*).

17. s. *alığ* 'boş arzu, geçici arzu, heves; tâviz'. Bu sözcüğü Arat 1490'da 'meziyet', 3629'da 'taviz', 4757'de 'fenalık', ile karşılamıştır. 4757 için Clauson 136'da haklı olarak 'alışkanlık' anlamı verilmiş, fakat soru işaretiyle bırakılmıştır. 4757'de A nüshasında satır altında Arap harfleriyle *nihādeşān* (Fa. *nihāde* 'alışkanlık') yazılmış olduğuna

göre bu anlam kesindir, 1490'da *alinsu alık* "alışkanlık edinsin", 3629'da *et özke alık birme egme boyun* "vücuda alışkanlık yerleştirme, ona boyun eğme" olarak anlamak mümkündür. Clauson'un belirttiği gibi *alık*, *al-* kökünden türemiş olmalıdır, Türkiye Tü. *alış-*, *alışkan* sözcüklerinin de aynı kökten olduğuna dikkat edilmelidir.

17. s. *alış-* 'beraber etmek, beraberce yapmak, beraber paylaşmak'. Verilerden 4111, 5032 ve 5684'te *elig alış-* 'el sıkışmak' söz konusudur. 4111b *elig alışu tutşu yime turmağıl* Arat'ın çevirisinde "fazla lâübâli hareketlerde bulunma" olarak verilmiştir. Bunu "(uzun uzadıya) el sıkışarak, el tutuşarak da durma" biçiminde metne biraz daha yaklaştırabiliriz. 4305 ve 4421'de 'karşılıklı almak vermek, ticaret yapmak' anlamları uymaktadır, nitekim Arat 4421'de "alış verişte bulun" diye çevirmiştir.

18. s. *alsık-* 'bir şeyden kurtulmak, kaybetmek'. Burada 'bir şeyden kurtulmak' yerine 'soyulmak, elindeki kaptırmak' karşılığı uygundur, bkz. Clauson 152.

20. s. *anga* 'değersizce, kıymetsizce (metinde 'şaşkın şaşkın' şeklinde mânâlandırılmıştır)' *anga yori-* 4008. Maddebaşı *ang* 'şaşkın' olarak düzeltilmelidir, *a!* KB'de çok sık bulunan dize sonu ünlemesidir.

20. s. *ang-* 'anmak, anlamak, dikkat etmek'. Karşılığın 'anmak, hatırlamak' olarak düzeltilmesi gerekir, bkz. Clauson 168.

22. s. *ara* 'bâzan' verileri arasındaki 6617 *ara*, *ar-* 'aldatmak' eyleminden ulaştır.

22. s. *ara* 'bâzan' ve *ara* 'ara, arasında' verileri arasında bulunan *arala* ayrı maddebaşı yapılmalıdır. Çünkü burada *+la* yapım ekidir, nitekim *ikile*, *özele* gibi biçimler ayrı maddebaşı yapılmıştır.

22. s. *arbuз* 'karpuz (mecazî olarak 'ahmak' mânâsında)', *kişi arbuзı* 1900. Arat herhangi bir yorum vermeksizin "ey insanların karpuzu" diye çevirmiştir. Bang da *Ungarische Jahrbücher* 6 (1926) 158. s. (Fitret'in KB üzerine yazısının Almanca çevirisi) dipnot 1'de KB'deki bu sözcüğün *karbuз*, *harbuз*'dan başka bir şey olamayacağını yazıyor ve A 144/17 *neçe körklüg erse kağun teg yüzi* dizesiyle karşılaştırıyor, (B ve C'de *kağun taş yüzi* "kavunun dış yüzü, dış görünüşü" bulunduğu göre bu karşılaştırma geçersizdir). Ayrıca Schinewitsch'in dikkatini Rabguzl'nin Londra yazması 249v'deki *uş bitidim bu kitābnı ey erenler arbuзı* dizesine çektiğini bildiriyor. Gerçekten de

Rabğuzî'deki deyiş KB'dekine tam bir benzerlik göstermektedir. (Dizinde yakıştırılan 'ahmak' anlamı ise büsbütün olanaksızdır. Söz konusu beyitte Ögdülmiş hükümdara seslenmektedir, ona "insanların ahmağı" demesi düşünülemez). Bang ve Arat'ın uygun gördükleri 'karpuz' anlamının doğru olduğunu sanmıyorum. Çünkü *arbuз*, gerçekte doğu kökenli olan *karbuз* ~ *harbuз* sözcüğünün yalnız Rusçadaki (ve son zamanlarda bu sözcüğü Rusçadan ödünçleyen bazı dillerdeki) biçimidir, bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. TMEN III, Nr. 1382. Eski Türk dillerinde sözcüğün yalnız *k-* ve *h-*lı biçimleri bulunmaktadır. KB ve Rabğuzî'deki *arbuз* (okunuş ?) için kesin bir çözüme varmak şimdilik olanaksız görünmektedir. Ancak bence *arbuз* yerine *erbüz* okunması ve bunun Uygur. *irbiz* (*érbiz*?) 'Sibirya parsi' için bir yan biçim olarak kabul edilmesi daha uygun olabilir. (Clauson 199'da bu sözcük *irbiş* okunmakta, -ç ya da -z ile okunmasının pek muhtemel olmayacağı belirtilmektedir. Fakat Altun Yaruk'ta hep -z ile, Uigurica IV'te ise -ç ile yazılmış olması bunun bir yabancı sözcük olması ve aslının *érbij gibi bir biçim olması olasılığını ortaya koymaktadır, b'nin yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırmış olması da olağandır, *érbiz* > *érbüz* ~ *erbüz* ?). Ögdülmiş'in hükümdara *kişi erbüzi* "insanların parsi" diye seslenmesi metne daha iyi uymaktadır, örn. 5378'de hükümdara *kök böri* "boz kurt" diye seslenilmektedir. Ayrıca krş. K I 91 *erwüz* 'erkek adlarından'.

24. s. *arқа* 'arka, sırt' verilerinden *arқasındın* 1387'de bu sözcük 'meni, sperma' anlamındadır ve düşüm (Ellipse) ile *arқа suwı* yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır, nitekim Arat da 'sulbünden' diye çevirmiştir. Krş. Fa. *āb-e pošt* 'arka suyu = meni', Türkiye Tü. *bel suyu* yerine düşümle *bel* 'meni', Halaç. *biel suwı* 'a.a.'. J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*'da (Budapest 1976) aynı anlama gelen *oңurqa suwı*, *arqa suwı*, *uça suwı* deyimleri bulunmaktadır.

24. s. *arşıқ-* 'aldanmak', tabii bir dizgi yanlışdır, *arsıқ-* olarak düzeltilmelidir.

25. s. *arslanla-* 'arslanlaşmak, arslan gibi olmak' yerine yalnız *arslanlayu* 'arslan gibi'nin kalması yeterlidir, yukarıda *ağıgla-* üzerine düzeltmeye bkz.

25. s. *art* 'dağ, tepe'. Karşılık 'dağ geçidi, boğaz' olarak düzeltilmelidir.

26. s. *artut* ‘hediyeye’. Okunuşun Uygurcadaki yazılışa göre *ertüt* olarak düzeltilmesi uygun olacaktır, bkz. Clauson 204.

29. s. *asil-* ‘asılmak’, *aslur* 221. Bence *eslür* okunmalı ve dizinde *es(i)l-* ‘azalmak, eksilmek’ olarak düzeltilmelidir. Yalnız B’de bulunan beyit 221: *uğuş birle aslur kişi artağı/bilig birle süzlür buğun bulğakı*, Arat: “İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır, halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır” biçiminde çevirmiştir. Ben, *eslür* okuyuşuyla “İnsandaki bozukluk anlayış ile azaltılır, halk arasındaki kargaşalık bilgi ile durultulur” biçiminde yorumlamayı öneriyorum. Bu okuyuşla dizeler arasındaki koşutluk da belirginleşmektedir. Krş. K I 270 *ésil-* ‘eksilmek’, Clauson 117 bunu *eysil-* okuyarak *eksil-* maddesinde veriyor, bu eylemin kökü KB 5280’de *is-* (oku *és-*) biçiminde geçer. DS 1785 *es-* ‘bir şeyi eksiltmek, azaltmak’, 1782 *esil-* ‘eksilmek, azalmak, Halaçça *ies-* ‘(sıvılar için) dökmek’, belki krş. Türkm. *egis-* ‘azaltmak’.

30. s. *asun-* ‘asılmak, asılı olmak’, *asunğul* 595. Yalnız A ve B’de bulunan C’de eksik olan 595b *kapuğda asunğul manga bol yakın* dizesini Arat “daima kapıda bulunarak bana yakın ol” diye çevirmiştir. Bu biçimin *as-* eyleminden türemiş olması (niçin *asın-* değil de *asun-* ?) ve dizinde verilen anlam bana uygun görünmüyor. Belki B’de *sin* harfi üzerindeki noktaların eksik olduğunu kabul ederek *aşunğul* okumak ve “kapıda (hizmet ederek) ileri geç, bana yakın ol” diye yorumlamak daha doğru olacaktır.

31. s. *aş* ‘kenet, bağ’. Maddebaşı *aşlığ* ‘düzenli, birbirine sıkı sıkıya bağlı’ olarak değiştirilmelidir. Clauson 253 *a:ş*, 261 *aşlığ*, 262 *aşla-*, 263 *aşlal-* maddelerinde Türkiye Tü., Azerbaycan Tü. *aşı* ve öteki Türk dillerinde biçimler (bunlar için bkz. Sevortyan ES I 216) eksiktir, krş. özellikle DS 348 *aş* ‘aşı’, 353 *aşı* ‘yama’, 354 *aşıla-* ‘tamir etmek’, 360 *aşla-* ‘yamamak; aşı yapmak’ vb. Sözcüğün *aşı* biçiminde iyelik ekinin kökle kaynaşması olayı vardır.

31. s. *aşnu* ‘konu - komşu’, *koşnu aşnu*. Başka kaynaklarda bulunmayan bu sözcüğün yalnız *koşnu* ile birlikte kullanılan bir uyak sözcüğü olduğu anlaşılıyor, Clauson’da eksiktir.

32. s. *aşu-* ‘örtmek’ ve *aşun-* ‘örtünmek’. Bu iki eyleme ait veriler metinde *eşüdüm* 6530, *eşündi* 4848 olarak düzeltilip dizin 162. s. daki *eşü-*, *eşün-* maddelerinin verileri arasına katılmalıdır.

32. s. *aşundur*– ‘(selâm kelimesiyle beraber) selâma cevap vermek’. Bu karşılığın yerine ‘önceden davranmak’ alınmalıdır.

33. s. *at* ‘at (hayvan)’ verileri arasındaki 5336 *at*’ı Arat ‘hizmetkârı’ ile karşılamıştır. Bu dizeyi “. . . atları vezir hazırlar” biçiminde anlamak mantıklı olmayacağından Arat’ın başka bir yorum aramış olması haklıdır. Bence burada *at*’ı *er at* yerine bir kısaltma saymak ve “saray avlusunu, saray kapısını ve orduyu vezir düzenler” diye anlamak daha uygun olabilir. Ayrıca bu maddede *er at* maddesine gönderme yapılması ve oradaki bütün *at*’ların da aynı sözcük olduğunun belirtilmesi gereklidir. Bilindiği gibi Çince den bir ödünçleme çeviri olan *er at* ‘adam ve at’, ‘ordu’ anlamına gelmektedir, bunun için bkz. TMEN II, 638.

33. s. *at* ‘ad, isim’ maddesinin verileri arasına *atı* 1528 de katılmalıdır, aşağıda *et* üzerine düzeltmeye bkz. Yine bu maddede toplanmış olan *atlığ* biçimlerinden bir kısmının ‘paye sahibi, ulusun ileri geleni’ anlamında olduğuna dikkat edilmelidir, *İla atlığı* gibi. Sözcüğün bu anlamını Kâşgarlı Mahmut da vermiştir: K II 79 “ulusun büyüğüne *atlığ* denir”. Uygurcada da *atlığ yüzlüg* ‘ileri gelenler’ deyimini bulunmaktadır. (Gerçekte *atlığ* ‘adlı, adlandırılan’ ve *atlığ* ‘ileri gelen’ gibi yapım ekleriyle türemiş sözcüklerin *at*’tan ayrılması, ayrı maddebaşları olarak değişik anlamlarıyla verilmesi gerekirdi).

36. s. *atçı* ‘süvari’ maddesinin Clauson 43 ve devamında gösterdiği gibi *etçi* ‘kasap’ (daha doğrusu ‘celep’) olarak düzeltilmesi gerektiği ve burada *etçi*’nin mecazi olarak ‘Azrail’ anlamına kullanılmış olduğu görüşüne katılıyorum. Ayrıca Ş. Tekin, “Bilinen En Eski İslami Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle Yazılmış Karahanlılar Devrine Ait Tarla Satış Senetleri (473, 483 = 1080, 1090)”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi 4 (1975), 157-186. s.larda *atçı* okunan bütün sözcüklerin *etçi* okunması gerekir. Bu belgelerde geçen ve Tekin’in *çalap* okuyarak Türkçe saydığı sözcük de Arapça *cellâb* ‘celep’ tir. Bir kez (belge V, satır 8’de) *etçi* ile eşanlamlı olarak kullanıldığı da görülüyor. Ayrıca krş. M. Barthold, “The Bughra Khan mentioned in the Qudatqu Bilik” BSOS 3 (1923), 154. s. 8. satır (Arapça metinde) الجلاب

36. s. *atağ* ‘lakab, unvan’, (bk. *ayağ*), *atağ bol*– 3357. A’da yoktur, B’de *ayağ* bulunmaktadır, *atağ* yalnız C’de bulunan biçimdir. buna karşılık *ayağ* ‘unvan’ KB’de üç kez geçmektedir. Buna göre

3357 C'deki biçimi de *ayağ* olarak düzeltmek gerekir. Sanırım Arat, *tağ* ile uyaklı oluşunu göz önünde tutarak *atağ* okumayı yeğlemiştir. Kuramsal olarak *ata-* eyleminden *ata-ğ* biçiminde bir türetme olabilir, ancak ne Divan'da ne de öteki kaynaklarda böyle bir sözcük bulunmadığı için *ayağ*'ı kabul etmek daha doğru olacaktır.

45. s. *ayağ* 'çanak, kâse, kadeh' maddesindeki *ayağ başla-* ('sofra yönetmek', aşağıda *başla-* maddesi üzerine düzeltmeye bkz.) verileri arasında gösterilen 4645'te bu deyim bulunmamaktadır.

46. s. *ayngla-* 'kötülemek, küçük düşürmek, mahçup etmek'. Clauson 275'te 'iftira etmek' ile karşılanmıştır, bu doğrudur.

49. s. *azğan* 'yaban çiçeği' 2573. Beytin bütünü dikkate alınca bunun K I 439'da ağaçların en kötüsü, en yararsız olarak tanımlanan *azğan* 'kuşburnu, yabangülü' olduğu anlaşılmaktadır.

57. s. *bar-* 'varmak, gitmek' maddesinde *baru arta-* için gösterilen verilerden 736, 4708, 6486 ve 6490'da *baru* 'gittikçe' anlamındadır ve *arta-* ile birleşik eylem kurmamaktadır, kaldı ki 736'da *arta-* 'bozulmak' değil, *art-* 'çoğalmak' eylemi bulunmaktadır.

59. s. *barğal-* 'gitmek üzere olmak', *barğal-ır* 5976. Bu madde çıkarılarak *bar-ğalır* biçiminde *bar-* maddesine eklenmelidir, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.)

60. s. *barkın* 'yolcu, gidişat'. Bu karşılıklardan 'gidişat' bütünüyle gereksizdir.

62. s. *baş* 'baş' maddesinde *b.-a kötür-* ve *b.-a yasta-* biçiminde verilen deyimlerdeki *baş* biçimleri dize sonu ünlemesi olduğu için bu deyimler *baş kötür-* ve *baş yasta-* olarak düzeltilmelidir. Aynı maddede dizgi yanlış olduğu anlaşılan *b.-a bar-* deyimini *b.-ı bar-* olarak düzeltilmelidir.

64. s. *başla-* 'başlamak'. Oysa bu eyleme ait verilerden çoğu 'yönetmek' anlamına gelmektedir. Örn. *başlar* için verilen 26 veriden yalnız 1967 'başlar' anlamında öteki 25 veri 'yönetir' anlamındadır.

65. s. *bat-* 'batmak, sinmek...' maddesinde verilen *batur* 4835 metinde *yatur* olarak düzeltilmeli ve dizinde *yat-* maddesine geçirilmelidir. (Bu beyitte *yatur* rediftir, uyak *tolup : küdeziþ* arasındadır). Çünkü A ve C'de *yatur* bulunmaktadır, B'de ise ilk harf noktasızdır. Karahanlıca *bat-* eyleminin geniş zamanı *bat-ar* olduğu için burada *yat-ur* okumak gerekir, bu metne de daha iyi uymaktadır: 4835a *neçe ming*

tirig öldi tolup yatur “nice bin diri öldü, (toprağın altına) dolup yatar”, (Arat *tulup* okumuştur, aşağıda *tul-* üzerine düzeltmeye bkz.).

65. s. *bata* ‘derhal, çabuk’, 3293. Bu madde çıkartılarak buna ait veri aynı anlamdaki *bat* maddesine aktarılmalıdır. Çünkü buradaki *a!* dize sonu ünlemesidir.

65. s. *batğal-* ‘batmak üzere olmak’, *batğal-ır* 1072. Bu madde çıkarılarak veri *bat-ğalır* biçiminde *bat-* maddesine eklenmelidir, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

65. s. *batığ* ‘derin’ karşılığı yanına ‘çukur’ karşılığının da eklenmesi gerekir.

68. s. *baz* ‘yat, yabancı, garip’. Clauson 388 KB’de hep *yat* ile birlikte kullanılan bu sözcüğün başka kaynaklarda yalnız kullanıldığında ‘barış’ anlamına geldiğine dikkati çekiyor. Buna göre *yat baz*’ı ‘düşman olmayan yabancı’, *yat yağı*’yı ise (bkz. DTS 247) ‘yabancı düşman’ olarak anlamak daha uygun olabilir.

68. s. *bedizçi* ‘ressam’. Arat’ın ‘boyacı’, Clauson’un ise ‘ressam, süslemeci’ (painter, decorator) olarak anlamlandırdıkları bu sözcük, sanatkâr esnafın sayıldığı bir beyitte geçtiğine göre ‘nakkaş’ anlamını vermek daha doğru olacaktır.

71. s. *beg* ‘bey’ maddesine alınmış olan *begsig* 809, aynı beyitte geçen *kuşığı* gibi ayrı bir maddebaşı yapılmalı ‘bey soylu, asil’ anlamı verilmeliydi.

72. s. *bek* ‘pek, sağlam...’ maddesindeki *bekim* 686 bence metinde de *begim* olarak düzeltilip *beg* ‘bey’ maddesine geçirilmelidir. KB’de hükümdara seslenirken, ya da hükümdardan söz edilirken *begim* dendiğini 4 veride daha görmekteyiz, bkz. dizin 70. s.

73. s. *beklen-* ‘kilitlemek, kapatmak’ maddesinde karşılık ‘korunmak, koruma altına alınmak’ biçiminde düzeltilmelidir.

75. s. *bert-* ‘berelenmek, yaralanmak’ karşılıkları ‘berelemek, yaralamak’ biçiminde düzeltilmeli, *köngül bert-* ‘kendi gönlünü incitmek’, *elig bert-* ‘kendi elini incitmek’ olarak anlaşılmalıdır.

77. s. *bıçış* ‘hediye’. Anlamların böyle çok kısa verilmesi bu dizinden bir sözlük olarak yararlanmak isteyenler için sakıncalı, hatta yanıltıcı olabilir. Bu sözcük 4661’de K I 366’da verilen tanımına bütünüyle uygun olarak ‘büyüklerin konukluğuna, düğününe, davetine gidenlere verilen ipekli kumaş’ anlamında kullanılmıştır.

77. s. *biwalık* ‘kabalık, terbiyesizlik, küstahlık’ 931, (bu biçim yalnız B’de vardır, C’de eksiktir, A’da ise *ywalık* biçimindedir) ve *bifa* ‘kaba, terbiyesiz, küstah’ 6603 (yalnız C’de) okunuşları ve kökenleri açısından kuşku yaratan sözcüklerdir. 931’de *yawalık* ile birlikte kullanılmış olduğu için bunun yerine yazılmış olması olasılığı yoktur. 6603’te ise *bifa*, *yawa* yerine yanlış yazılmış olabilir. Kesin bir çözüme ulaşmak güçtür. Fa. *bīwafā* ‘vefasız’dan hece yutumu (Haplologie) ile ortaya çıkmış bir biçim olduğu akla gelmektedir. Bu Fa. sözcük *bivefa* biçiminde KB’de iki kez geçiyor, bkz. dizin 95. s.

78. s. *bil-* ‘bilmek’ verileri arasındaki *bilse* 337, metinde de *kılsa* olarak düzeltilip *kıl-* maddesine geçirilmelidir, (aşağıda *ılık-* üzerine düzeltmeye bkz.).

85. s. *bir* ‘bir’ maddesi verilerinden *bir* 23, metinde *yir* ‘yer, yemektedir’ için dizgi yanlışdır. 1532’de de *bir*’in *yir* olarak düzeltilmesi gerektiği kanısındayım, (bunun için aşağıda *ıç-* üzerine düzeltmeye bkz.). Bu iki veri *yi-* ‘yemek’ maddesine aktarılmalıdır.

92. s. *biriktür-* ‘biriktirmek’ karşılığı ‘birleştirmek, birbirine uygun duruma getirmek’ olarak düzeltilmelidir.

101. s. *bol-* ‘olmak’ maddesi verileri arasında yer alan *bolu bir-* deyimini Arat çoğu kez ‘yardım etmek, destek olmak, müsamaha etmek’ ile karşılamıştır. Burada *bolu*, *bol-* eyleminden ulaş değil, ‘yardım, destek’ anlamında *-u* ile bir türetmedir. Yalnız KB’e özgü olduğu anlaşılan bu sözcük Clauson’da eksiktir, DTS 111’de tam anlaşılmamış ve *bol-* maddesi içinde *bolu ber-* ‘takip etmek, razı olmak’ diye anlamlandırılmıştır. Fakat krş. Clauson 345 *boluş* ‘yardım’, *boluş-* ‘yardım etmek’, bu sözcükler yeni Türk dillerinde de bulunmaktadır: R IV 1279 Sagay. Koybal. *polıs*, Altay., Teleüt., Lebed., Şor. *polış* ‘yardım’, Sagay., Koybal. *polıs-*, Altay., Teleüt., Lebed., Şor., Küerik., Kaç. *polış-* ‘yardım etmek’, 1671 Kazak. *boluş*, *bolus-*, 1672 Karaim., Kuman., Doğu Tü., Çag., Tarancı *boluş-* ‘a.a.’ vb.

bolup kal- 4739 bence metinde de *bulup kal-* olarak düzeltilmelidir, krş. 3927. beyit. Bence 4739a *bulup kalğu erse nerek bu ajun* “ele geçirilip (sonra) kalacak olduktan sonra bu dünyanın ne gereği var?” diye anlaşılmalıdır.

bolup 1197 metinde de *yulup* ‘kurtulup’ olarak düzeltilmelidir, (C’de gerçekten *yulup* yazılmıştır), çünkü bu beyte çok benzeyen 1114’te *yulup* bulunmaktadır.

bolup 1451 metinde de *yulup* 'yağma edip' olarak düzeltilmelidir, (nitekim B'de *yulup* -ilk harf noktasız- yazılmış, Arat bunu öteki nüshalara göre *bolup* okumayı yeğlemiştir. Oysa burada *yulu-* 'yağma etmek' metne çok daha iyi uymaktadır, (bu eylem için bkz. Clauson 919). 2161a ve 4275b'deki *bolup* biçimlerinin de belki *yulup* yerine istinsah yanlışı olduğunu belirtmek isterim.

103. s. *bolun-* 'olmak'. Clauson böyle bir eylem kabul etmemiş, Türkiye Tü. *bulun-* eyleminin 'olmak' anlamında da kullanılmasını göz önüne alarak KB'deki biçimleri de *bulun-* 'bulunmak, olmak' okumuştur, (bkz. Clauson 344).

104. s. *botu* 'çocuk, yavru, bebek' ile 118. s. *butu* 'deve yavrusu, potuk' birleştirilmeli, metinde hepsi *botu* olarak düzeltilmelidir. Sözcük KB'de yalnız 'oğul' anlamıyla erkeklere hitap olarak kullanılmıştır, (bkz. Clauson 299, özellikle Sanglah'tan aktarılan açıklamaya).

105. s. *böz* 'bez' maddesindeki bütün verilerin *iki böz* 'kefen' deyimini içinde geçtiğini belirtmek gerekir. İslamiyette erkek kefeni üç, kadın kefeni ise beş parçadan yapıldığına göre bu *iki böz* deyimini iki parçadan oluşan kefeni gösteriyorsa halkbilgisi açısından önemlidir. Fakat bu, bir kefen yapmak için gerekli bez miktarını (2 top?) gösteren bir deyim de olabilir.

113. s. *buğday* 'buğday' 140. Maddebaşı *buğday başı* 'Başak burcu, (Sünbüle, Virto)' olarak düzeltilmelidir.

113. s. *buğrağ* 'erkek deve gibi' karşılığını 'saldırgan, vahşi' olarak düzeltmek gerekir, çünkü burada 'gibi' anlamını veren bir biçimbirim yoktur, yapı bakımından krş. *oğlağ* (bkz. Clauson 319).

116. s. *burhan* 'burkan, put'. Sözcüğün ilk kısmının Çince'den ödünçleme olduğu belirtilmeliydi.

117. s. *burun* 'burun, burc'. Buradaki 'burc' karşılığı çıkarılamazdır. 66. beyitte burçların adları kullanılarak bir tür tasvir yapılmıştır, ancak buna dayanılarak *burun* sözcüğüne 'burç' anlamı verilemez.

117. s. *burunduk* 'yular' karşılığı yerine 'burunsalık, deveyi sürmek için burnuna geçirilen halka' karşılığı alınmalıdır, bkz. özellikle 206a *burundukluğ ol söz tiwe burnu teg*.

118. s. *butu* 'deve yavrusu, potuk' için yukarıda *botu* üzerine düzeltmeye bkz.

119. s. da Arat'ın çevirisine göre *büg-* 'seddetmek, engel olmak' *büg-ü* 4294 eyleminin bulunması gerekirdi, eksiktir, (bu eylem için bkz. Clauson 324 *bög-*). Ben 4294'teki biçimin okunuşunda ve anlamında Arat'tan ayrılıyorum. 4294b'nin *kötürgil tama'nu tirilgil bökü* "tamahkârlığı ortadan kaldır, kanaat ederek (= gözün doyararak) yaşa" biçiminde anlaşılmasının daha uygun olduğu kanısındayım, (*bökü* ile uyaklanan *üstikü* [Arat *üstigü*] için aşağıda *üstik-* üzerine nota bkz. *bök-* 'doymak' için bkz. DTS 117, fakat orada KB 1772b=A nüshası 68/19'dan gösterilen örnek doğru değildir, öteki nüshalardaki *bekip* metne çok daha iyi uymaktadır. Clauson 324'te ise *bök-* 'doymak' ve *bük-* 'bükme' eylemleri birbirine karıştırılmış, *bök-* eylemine ait verilerden Yenisey ve Eski Kırgız yazıtlarında geçen biçimlerin hepsi belli bir neden gösterilmeksizin *evük-* okunarak Clauson 9'da verilmiştir. Radloff da R IV 1876'da *bük-* okumuş ancak "gewiss *ebük-* zu lesen" diye bir not vermiştir. Oysa Tıva. *pök-* 'doymak'⁸ sözcüğün okunuşunu, Kâşgarlı'nın verdiği - yazıtlara da uyan - anlamı kesinleştirmektedir). Aynı eylem için KB'de Arat'ın pek serbest biçimde çevirdiği, dizinde ise büsbütün yanlış olarak *bük* 'köşe, bucak' (bkz. 120 s.) maddesine alınmış olan bir veri daha bulmaktayız: 1286 *sanga kaldı malım manga boldı yük | erej birle yip yat sewinç birle bük*, Arat'ın çevirisinde: "Malım sana kaldı, bana ancak yük oldu; huzür içinde yemekte devam et, güle-güle kullan". Bence beytin son sözcüğü *bök* okunmalı, buna göre "... sevinçle doy" olarak anlaşılmalıdır.

119. s. *bügür* 'böğür' *bügri* 6157. Arat'ın çevirisinden bu sözcüğü nasıl anladığı belli olmuyor: *kayısı örüm kedti bügri uça* "biri çullara bürünmüş". Bence bunu 'büğrü' kambur, olarak yorumlamak daha uygun olacaktır, bu takdirde maddebaşı *bükri* olarak düzeltilmelidir, (bkz. Clauson 328).

121. s.da yanlışlıkla *bütünlük* maddesinde verilen *bütünrek'*e ait verilerin hepsi *bütün* maddesine aktarılmalı, ya da ayrı bir maddebaşında toplanmalıdır.

124. s. *cebir* (A.) 'cebir'. Maddebaşı *cebr* olarak düzeltilmelidir.

128. s. *şelile-* 'karartmak', *şeliledim* 6534. Yalnız C'de bulunan (= C 387/3) ve جليلادım biçiminde yazılmış olan bu sözcüğü Arat'ın

⁸ Tıvacada *pök-* 'doymak' yanında *pök* 'tok' da bulunduğuna göre *bök-* ikili kök (ad/eylem) olmalıdır.

niçin *çeliledim* okuduğu ve 'karartmak' anlamını neye dayanarak verdiği anlaşılmıyor. Clauson'da eksiktir. Krş. belki K'deki *çalpak*, *çelpek*, *çelpeş*- vb.

128. s. *çergüci* 'kurtarıcı (?)' 373, *çergüle*- 'kurtarmak (?)' *çergüle!* 373. Arat bu sözcükleri çevirmeden bırakmıştır. Clauson 429'da belki 'yas tutan', 'yas tutmak' anlamında olabilecekleri düşünülmüştür. Bu beyit C'de yoktur, B'de ise bu sözcükler açıkça *çezgüci*, *çezgüle* جزكولا ، جزكوجی olarak okunmaktadır. Nedense Arat bu nüsha farkını belirtmemiştir. Kesin olmamakla birlikte bu okunuşlarla Clauson 400 *çöj*- 'çözmek' ile birleştirilebilir, krş. yeni dillerin çoğunda *çöz*-, R III 1987 Altay., Teleüt., Lebed., Çag. Tarancı *çeç*- 'çözmek, kurtarmak, açıklamak, çözümlenmek', R III 1991 Kırım Tü. *çez*- 'çözmek, açmak', K. Yavuz, "Ermenek Kazasının Başdere Köyleri Ağzı" (Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı, sayı 11, fasikül 2, 1979) 499. s. *çez*- 'çözmek'. Bu birleştirme doğruysa dizinde verilen anlam uygundur, fakat maddebaşları *çezgüci*, *çezgüle*- olarak değiştirilmelidir.

129. s. *çığ* 'memnuniyetsizlik, yüz ekşitme', 2807. Sözlüklerde böyle (ya da benzer) bir sözcük bulunamıyor. Arat'ın metin 292. s. dipnotta gösterdiği gibi C'de *yüz açığ* okunabilmektedir, bu daha uygundur. Dolayısıyla bu verinin *açığ* 'acı' maddesine aktarılması uygun olur. (KB'de *açığ* mecazi anlamda da kullanılmıştır, krş. örn. 2577a *açığ söz* 'kırıcı, acı söz').

130. s. *çıkış* 'menfaat, çıkar'. Verileri Arat'ın çevirisine göre anlamlandırdığımızda 1316a ve b, 6289, 5277'de 'son, bitiş, çıkış', 2774, 5913, 4538, 1325, 4538a ve b'de ise 'gider, masraf' karşılıklarının uygun olduğunu görüyoruz. Madde buna göre düzeltilmelidir.

133. s. *çumğuk* 'ayağı ve başı kızıl, kanadında ak tüy olan karga, ala karga'. Bu K'de verilen anlamdır, ancak KB 77a'ya göre kara ve ötücü, sesi beğenilen bir kuş olması gerekiyor. BTT III'te iki kez geçen *çi çumğuk* 'flüt (?)' deyimini bulunmaktadır. Benzetme yoluyla bununla bir ilgisi olduğu düşünülebilir.

133. s. *çurnu* 'müshil ilacı'. Sanskrit *cūrna*'dan ödünçleme olduğu belirtilmelidir, (bkz. Clauson 430).

132. *çigen* 'yular', bk. *yügen*, 6110. Doğruluğu pek kuşkuludur, Clauson 289'da (*üzerü*: maddesinde) *çiggen* okunmuş ve *çig*- 'dügümü

sıkıştırmak, bağlamak' eyleminden açıklanmak istenmiştir, fakat bu da pek inandırıcı değildir.

134. s. *dal* 'dal, kol, şube', 5311. KB'de bunun dışında hiçbir yerde *t*→*d*- ötümlüleşmesi bulunmadığı için, Arat'ın ustaca çevirisine karşın 'dal' anlamını yine de kuşkuyla karşılamaktayım. Ayrıca *tal* 'dal' için iki veri de bulunmaktadır, (bkz. dizin 419. s.). 5311 *bu din dalı dünya dalı karşı ol | yağışmaz ikigün yolu yarşı ol*, Arat "Din dalı ile dünya dalı birbirine karşıdır; ikisi birbirine yaklaşımaz, bunların yolu birbirini keser", bence buradaki *dal*'lar için *din* ve *dünyā* sözcüklerinin başında bulunan *ḍ* *dāl* harfinin adının söz konusu edilmesi daha uygun düşer. (Beyit 1953'te de *ḍ lām* harfiyle bir oyun yapılmıştır).

144. s. *ekçek* 'damar açma kabı, kanı biriktirmek için kullanılan kap' 1058. Sanırım bu tanım, bu sözcüğe DTS 167'de verilen Rusça 'vena, krovenosny sosud' karşılığının yanlış anlaşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Rusça *sosud* sözcüğünün 'kap' anlamından başka 'kan damarı, toplardamar' anlamı da vardır, Arat'ın çevirisinde verilen de bu anlamdır ve dizinde 'damar' olarak düzeltilmelidir. Clauson'da eksiktir.

145. s. *elig* 'el' maddesinde dizine alınması gereken birçok de-yime örnek olarak 1673b'de geçen *el tüg*- 'el düğülemek = cimrilik etmek' deyimini gösterebiliriz.

155. s. *erdeş* 'arkadaş'. Clauson 207'de bu sözcük K'deki *yérdeş* 'hemşehri'nin değişikliğe uğramış biçimi olarak gösterilmişse de bu olanaksızdır. Bence Radloff'un verdiği *ardaş* < *art* + *daş* açıklaması (bkz. R I 322) daha iyidir, krş. örn. Türkiye Tü. *arkadaş* < *arka* + *daş*. Buna göre sözcüğün okunuşu metinde ve dizinde *ardaş* olarak düzeltilmelidir.

157. s. *erentir* 'terâzi burcu, müşteri (jüpiter) yıldızı'. Terazi, 140. beyitte *ülgü* olarak geçtiğine göre bu olamaz. Jüpiter'in KB'deki adı da (dizine bu anlamıyla girmemiş olan) *oḡay*'dır, (bkz. 132. beyit). Arat *erentir*'i yalnız 139'da 'Cevzâ' (İkizler burcu) ile karşılamıştır, dizinde verilmesi gereken doğru anlam da budur. Sözcüğün okunuşuna gelince, G. Clauson "Early Turkish Astronomical Terms" UAJb 35 (1964), 364. s. ve devamında *eren tü* :z okumayı benimsemektedir, L. Bazin, *Über die Sternkunde in alttürkischer Zeit*, Wiesbaden 1963, 13. s. da *eren-tü* :z ya da *eren-di* :z okunabileceğini göstermiştir.

157. s. *erk* 'kudret, güç' maddesinde *erk-ini* 4752 olarak gösterilen veri *erkin* 'yüksek bir san' olarak ayrı maddebaşı yapılmalıdır. Bu san için bkz. Clauson 225 (*irkin*), TMEN III Nr. 1683 *kül (köl ?) érkın*. Doerfer ve Clauson, Arat'ın KB beyit 4068'de nüshalardan epeyce ayrılarak metne *tigin beg* biçiminde aldığı, nüsha farkı olarak *kök erken, kök irken* biçimlerini gösterdiği deyimde *kül érkın* olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sorun TMEN III 648. s. ve devamında ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

159. s. *erti* 'erte, erken, sabah', 6254. Arat böyle bir anlam vermiş değildir, ancak metinde bir düzeltme de yapmamıştır. (Gerçekte *erte*'nin *erti*'ye dönüşmesi sesbilgisi bakımından olanaksızdır.) Bence yalnız A'da bulunan *erti* biçimi *erki* yerine basit istinsah yanlışdır, 6254b *ne erki tiriglik ne erki tigü* olarak düzeltilmelidir, Arat'ın çevirisi buna uygundur.

163. s. *et* 'et' maddesi verilerinden *eti kesil-* 1528 doğru değildir. 1528 *ne munğluğ turur körse yalnguk özi |yorırda yatar eti keslür sözi*, Arat: "Dikkat edersen, insan ne kadar âciz bir mahlûktur; yürürken yere serilir ve sesi kesilir". Bu çeviriden anlaşıldığı gibi *kesil-*, *et*'e değil, *söz*'e bağlıdır. Öte yandan ben ikinci dizeyi *yorırda yiter atı keslür sözi* okuyarak "yaşarken adı yiter, sözü edilmez olur" diye yorumlamak gerektiği kanısındayım. Çünkü A'da *yatar* yerine *iter* bulunmaktadır, (*it-* Çağataycada *yit-* yerinedir), B'de *یتار* yazılmıştır, *yat-* eyleminin geniş zamanı Karahanlıcada *yat-ur* olmalıydı, *yit-* eyleminin geniş zamanı ise *yit-er*'dir.

164. s. *ew* 'ev' maddesi verileri arasına *ewın* 'tane' (2877, 3522a, 5365a) verileri karışmıştır, bunlar ayrı bir maddebaşında toplanmalıdır.

176. s. *haşmet* (A.) 'haşmet'. Bu sözcük 2303'te 'hiddet, kızgınlık' anlamındadır (ve belki *hışmet* okunması daha doğrudur, bkz. Steingass 421), 2460'ta ise 'heybet' anlamındadır.

181. s. *ıç-* 'kaybolmak, saklanmak, gizlenmek', *ıçar* 1532. Bence bu sözcük metinde *ıçer* olarak düzeltilmeli ve veri *ıç-* 'içmek' maddesine aktarılmalıdır. *ıç-* eylemi yoktur, Arat, *ıçgın-* 'kaybolmak' eyleminin etkisi altında böyle okumuş olmalı. 1532 *ara bir ıçar kör yorır belgüsüz/ ara köz körürde bolur belgüsüz*, Arat "Bâzan kaybolur, kendisini göstermeden dolaşır; bâzan daha göz önünde iken, silinip gider". Ben ilk dizede *bir ıçar* yerine *yir ıçer* okumak gerektiği kanısındayım, buna

göre çeviriyi şöyle değiştirebiliriz: “Bir zaman yer içer, kendini belli etmeden yaşar, bir zaman da göz önünde yok olur gider”. (Arat’ın *bir* okuyuşu B’ye dayanmaktadır, beyit C’de eksik, A’da ise büsbütün bozuktur. B’deki biçimin yalnız bir nokta yanlışlığı olduğu anlaşılıyor).

182. s. *ılık*– ‘korumak’, *ılıkar* 337. Clauson 138’de *alık*– ‘iltihaplanmak, mikrop kapmak’ maddesinde 337b’yi *munı kılsa yalnguk alıkar et öz* “insan bunu yaparsa vücut tahrip olur” biçiminde düzeltmiştir, haklıdır.

183. s. *ısn*– ‘ısınmak, sevmek’, *ısn!* 106. Bu okunuş, *isingil, isig* (bkz. dizin 201. s.) biçimleriyle karşılaştırılıp *isin* olarak düzeltilmelidir. (Sanırım Arat, uyak için *ısn* okumayı yeğlemiştir, fakat örn. 105. beyitte *kutun* ile *bütün* uyak kurabildiğine göre uyakta arka ve ön sıra ayırımı her zaman gerekli değildir).

185. s. *iç* ‘iç’ maddesinde toplanan verilerde şu düzeltmeler yapılmalıdır: 1) *iç-i* olarak gösterilen verilerden 3784, 4215, 4425’te *içi* (oku *éçi*) ‘ağabey’ söz konusudur. İlk iki veriyi Arat da ‘büyük kardeş’ ile karşılamış 4425’i çevirmemiştir, ancak burada da Ögdülmiş, Ogdurmuş’a *éçi* diye seslenmektedir, (krş. örn. 4330a *ay kadaş*) 2) Araç durumu (instrumentalis) sırasında yer alan verilerden *iç-in* 4340, 5602, 5932 *iç* + 3. kişi iyelik eki + belirtme durumu ekidir. 3) Yine araç durumu olarak verilen *iç-in* 145, 1053, 2336, 6481 gerçekten *iç* sözcüğünün araç durumu olmakla birlikte ‘bir arada, karşılıklı’ anlamıyla kalıplaşmış bir biçimdir, (bkz. Clauson 28 *için*) dolayısıyla ayrı maddebaşı yapılmalıydı. (Arat bu *için*’i şöyle karşılamıştır: 145 ‘kendi aralarında’, 1053 ‘arasında’, 2336 ‘içinden’, 6481 ‘birbirlerinin’). 4) *iç-imke* 6005 biçiminin *iç* ile ilgisi yoktur. Bu *içim* ‘içiş, içme’ sözcüğünün yönelme durumu eki almış biçimidir (*içim-ke*).

186. s. *iç*– ‘içmek’ maddesinde *iç-gü* verilerinin hepsi (“İndeks sırası”na göre, bkz. XI. s.) ortaç olarak gösterilmiştir. Oysa bu verilerin çoğunda *-GU* yapım ekiyle türemiş *içgü* ‘içki’ söz konusudur, ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi, (örn. 317. s.da *mingü* ‘binilecek, binek’ ayrı maddebaşı yapılmıştır).

191. s. *il* ‘il, memleket, ülke, halk, saltanat’ maddesinde şu düzeltmeler gereklidir: 1) Şu verilerde *il* ‘aşağılık, alçak, değersiz’ sözcüğü söz konusudur: *il* 2295, 2622, 4672, *il-i* 1669, 2203, 2724, 4073, 4589, (bu sözcük için bkz. Clauson 123, yeni dillerde bulunmadığı

anlaşıyor, fakat bence *ilen-* K ‘azarlamak, takdir etmek’ Türkiye Tü. ‘kötü dua etmek’ eyleminin köküdür). 2) Şu verilerde *il* ‘eşik, avlu, kapı önü’ sözcüğü söz konusudur: *il* 264 (*il kapuğ*), 2555 (*kapuğ il başı*, daha sonraki *éşik ağası* unvanıyla krş., bkz. TMEN II, Nr. 646; K I 49’da *il başı* için verilen ‘seyis’ anlamı biraz şaşkıncıdır), 4064, 4143 (*il başı*), 2196 (*il tör başı*), *il-ke* 262, 614, 844, 6213, *il-de* 263, 1605, 2731, *il-ıngdın* 1455, 5505 (bu beyitte Arat ‘memleket’ anlamını vermiştir, fakat 1455. beyitle karşılaştırıldığında *isizlerni barça ilıngdın arıt* “kötüleri tümüyle kapıdan uzaklaştır” diye yorumlamanın daha uygun olduğu anlaşılmaktadır), *il-i* 5336 (belirtme durumu), *il-i* 2135 (3. kişi iyelik eki), *il-inde* 2553. Clauson ‘kapı önü’ anlamına gelen ve kendisinin *él* okuduğu bu sözcüğü (bkz. K I 49) ‘il, memleket’ sözcüğünden ayırmakta çekingenlik göstermiştir, 121. s.da şöyle demektedir: “It is an open question whether ‘courtyard’, one of the meanings’ given by Kaşgarî, belongs to this word, but it is probably merely a metaphorical use meaning literally ‘the realm of the owner of the house’”. Doerfer’in de bu iki sözcüğü birbirinden ayırmadığı görülüyor, (bkz. örn. TMEN III, 607. s.da KB’den 262. beytin çevirisine). Bence *él* ‘il, memleket’ ve *il* ‘kapı önü’ kesinlikle birbirinden ayrılmalıdır. Bang’ın “Vom Köktürkischen zum Osmanischen I” 41. s.da açıkladığı gibi bu *il* sözcüğü, *ilgerü* ‘ileri, doğu’, Eski Osm. *iley* ‘huzur, yan, ön, karşı taraf’ ve *ilki* ~ *ilk* ‘birinci’ sözcüklerinin kökünü oluşturmaktadır. Bütünüyle katıldığım bu köken açıklamalarına birkaç noktada eklemeye bulunmak istiyorum: *il*, *ilgerü* ilişkisini etnolojik olarak da temellendirebiliriz. Eski Türklerde çadır kapısının daima doğu yönüne açıldığı bilinmektedir, (bu konuda bkz. örn. B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş I, Ankara 1978, 430. s. ve dev.) dolayısıyla *il+gerü* ‘kapı önüne doğru, kapının baktığı yön = doğu’ anlamındadır; *iley il+ey* için yapı bakımından krş. *kuzey* <*kuz+ey*, *güney* <*kün+ey*, belki Halaç. *göley*, Türkm., Horasan Tü. *gölai* ‘yakın’ (*köl+ay* ?), *oray* ‘kolay’ (<*or* ‘sağ’ +*ay*) Osm., Türkiye Tü. *dolay* ‘çevre’ (<*tol+ay* ? DS 1541 *dol* ‘bir kısım yer, vatan parçası, 3952 *tol* başka anlamlarının yanısıra ‘tarla sınırı’, ‘küçük köy’); *ilki* ~ *ilk* ‘birinci’ < ‘en önce karşılaşılan’ < ‘kapı önündeki’ için anlamca krş. Türkiye Tü. *kapı ağzında* (deyim), Almanca *vor der Tür* (deyim) ‘pek yakında’. Clauson *ilk*’in asıl biçim olduğunu, *ilk+ki* > *ilki* değişimiyle sonradan *ilki* biçiminin ortaya çıktığını yazıyor. A. Temir ise *ilki* biçimini *ilk+i* (iyelik eki) olarak açıklıyor, (bkz.

Oriens 9, 1956, 249. s.). Bence en eski biçim *il+ki*'dir, *ilk* vb. sonradan *-i*'nin iyelik eki sanılıp düşürülmesi (yanlış ayırma, falsche Trennung) ile ortaya çıkmıştır. Daha eski kaynaklarda sözcük *ilki* biçiminde bulunmakta, *ilk* Karahanlıcada ortaya çıkmaktadır, (bu sözcük için Sevortyan ES 348. s. ve devamına da bkz.) 3) *il bol-* verilerinden 2363 'barışmak, sulh olmak' anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir, öteki verilerden 2622 ve 4672 'aşağılamak, itibardan düşmek' anlamındadır, 143'te ise *il* ve *bol-* birleşik eylem oluşturmamaktadır.

193. s. *il-* 'ilişmek, düşmek, inmek, bağlamak, kurmak, indirmek". Burada iki ayrı eyleme ait verilerin aynı maddede toplandığı görülüyor, bkz. K I 169 ve Clauson 125 *il/il-* (Preliminary note). Kâşgarlı 'inmek' anlamında olan eylemin *il-* olduğunu göstermişse de Clauson'un da değindiği gibi KB'de geçen *ilgü, ilmek* biçimleri KB'de bu sözcüğün ön sıradan olduğunu ortaya koyuyor. KB'de *il-* 'bağlamak, iliştmek' eylemi yalnız *il-er* 6116, *il-e* 5536, *il-me* 4114 verilerinde söz konusudur, öteki verilerin hepsi *il-* 'düşmek, aşağı inmek' eylemine aittir⁹.

193. s. *ıldür-* 'iliştirmek, indirmek'. Gösterilen iki veride de 'indirmek' anlamı bulunmaktadır, dolayısıyla 'iliştirmek' karşılığı çıkarılmalıdır. Clauson 133 *ıldur-* okumuşsa da bu KB için geçerli değildir, (yukarıda *il-* üzerine düzeltmeye bkz.).

197. s. *imin* (A. *emin*) 'emin'. Clauson 155, KB 5546'daki *imin yorit-* biçimini 'parola (*im*) ile yürütmek' biçiminde yorumlamışsa da bu doğru olamaz.

199. s. *irig* 'sert, kaba; haşin, gayretli'. Burada da iki ayrı sözcüğe ait veriler bir maddede toplanmıştır. Bunlardan biri *irig* 'kaba, sert', öteki *irig* (oku *érig*) 'gayretli' sözcüğüdür, ikincisi için krş. özellikle Codex Cumanicus *erüv* 'çalışkan, gayretli, bkz. Clauson 222 *erig* (5). KB'de, 1329, 1380, 2499, 2543, 4039, 4040, 5590 *irig* (oku *érig*) ve 2868 *iriglig* (oku *ériglig*) 'gayretli, çalışkan', öteki veriler ise *irig* 'kaba, sert' (= Türkiye Tü. *iri* 'büyük') sözcüklerine aittir. Arat *i* ile *é*'yi ayırmadığından kendisi de bir iki yerde bu sözcükleri karıştırmıştır: 2499 *mezalim ödinde ötüğçilerig | körü alsa yol kılsa bolsa irig*, Arat "Haksızlığa uğrayarak, hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşin davranmamalıdır" biçiminde çe-

⁹ *il* 'aşağı, aşağılık, alçak', *il-* ise 'aşağı inmek' anlamına geldiğine göre bu bir ikili kök (ad/eylem) olabilir.

virmiştir. Oysa burada ‘davranmamalı’ anlamını verecek bir olumsuzluk biçimbirimi yoktur, dolayısıyla ikinci dizedeki birleşik eylemi *érig bol-* ‘gayret etmek’ olarak anlamamız ve bu dizeyi “onları kabul etmeli, yol göstermeli ve (onlar için) gayret etmeli” diye yorumlamamız gerekir. 2586 *sü başı tüze tursa yortuğ kurn / iriglerini yıgsa yetürse songın*, Arat “Kumandan beyin muhafız alayını tanzim ederken, kimsenin ileri gitmemesine ve geri de kalmamasına dikkat etmelidir” biçiminde çevirmiştir. Bence bu beyti şöyle anlamak gerekir: “Kumandan muhafız alayını düzenlemeli, gayretlileri (*ériglernü*) toplamalı, işi sonuna (amacına) ulaştırmalıdır”.

199. s. *irik-* ‘toplamak, yalnız kalmak, sıkılmak’. Arat bu eylemi ‘canı sıkılmak, bıkmak, yalnızlık duymak’ ile karşılamıştır. Anlaşıldığına göre ‘toplamak’ karşılığı 2278 *irkmese* için verilmiştir. Fakat buradaki eylem *irik-* değil, *irk-*’tir, (bkz. Clauson 221, *irik-* ise Clauson 226.) Dizinde *irk-* ‘toplamak’ ayrı bir maddebaşı olmalıydı. Çünkü bu eylemin *irik-* ‘canı sıkılmak’ ile kökence ve anlamca hiçbir ilişkisi yoktur.

200. s. *iril-* ‘kaygıdan titremek, hiddetlenmek, kendi kendini yormak, küçülmek’. Yine *é*’nin çeviriyazıda gösterilmemiş olması yüzünden iki ayrı eylemin (*iril-* ve *éril-*) bir araya getirildiğini görüyoruz. KB’de ‘üzülmek’ anlamına olan *éril-* yalnız *éildi* 5629 ve *éilme* 5773 biçimlerinde bulunmaktadır. (bkz. Clauson 229). Öteki verilerin hepsi *iril-* ‘küçülmek, gedilmek, boşalmak eylemine aittir.

201. s. *is-* ‘inmek, azalmak, hafiflemek, eksik etmek, bırakmak’ karşılıklarının yerine ‘azalmak, eksilmek’ girmelidir, (yukarıda *asıl-* üzerinde düzeltmeye de bkz.), doğru okunuşu *és-*’tir.

201. s. *isiz* ‘kötü, fena,’ maddesinde verilen *isizim* sözcüğü her yerde ‘ne yazık!’ anlamına gelmektedir. Bunun *isiz* (oku *ésiz*, belki <*és-iz*, *és-* ‘azaltmak’tan, *ésiz* ‘azaltılmış, eksikli’> ‘kötü’) ile ilgisi kesin değildir. Bence bu, K’de bulunan *essiz* ~ *esiz* ‘yazık’ sözcüğünün +^om ile genişletilmiş biçimidir, (tabii bu +^om 1. kişi iyelik eki değildir!). Bu *esiz* sözcüğünü *esirge-* eyleminin kökünde de bulmaktayız: *esiz* + addan eylem türeten +^orGA- eki (releşme, Rothasismus ile)> *esirge-* ‘yazık saymak’> ‘acımak’.

205. s. *iş* ‘eş, arkadaş’ maddesinde verilen *iş okı-* birleşik eylem değildir, bkz. 4581. beyit.

210. s. *iwit* 'evet', *iwit kıl*- 'karar vermek' 5872. Bu madde çıkarılarak *iwit!* 5872 (2. kişiye buyruk) *iwit*- 'koşmak, acele etmek' maddesine eklenmelidir, krş. 1551 ve 5218. beyitler. Arat'ın çevirisi de düzeltilmelidir: 5872b *negü belgürer erse kılğıl iwit* "ortaya ne çıkarsa (ona göre) davran, acele et" olarak anlaşılmalıdır.

211. s. *kaç*- 'kaçmak, kaçınmak, sakınmak' maddesi verileri arasında yer alan *kaçar* 3390 metinde bir dizgi yanlışdır, *kaçan* olarak düzeltilmeli, dizinde de bu veri *kaçan* 'ne zaman' maddesine aktarılmalıdır.

215. s. *kağ* 'kaz'. Arat 4198'de çevirmemiş, 5377'de 'kaz' ile karşılaşmıştır. Clauson 608'de yapıldığı gibi 'bir kuş adı' olarak vermek daha uygun olurdu. Çünkü KB'de *kaz* ayrıca bulunmaktadır.

215. s. *kal* 'yaşlı adam, yaşlılık' 4636. Arat, 4636b *uğa bar munu sen turu kalma kal* dizesini "bunu anlamağa çalış ve ihtiyarlığında şaşırma" diye çevirmiştir, bunun doğru olmadığı açıktır. K I 409'da bir atasözünde geçen *kal* 'yaşlı adam' kuşku uyandıran bir veridir. Nitekim Clauson 614'te bunun *kul* olarak düzeltilmesi önerilmiştir. Öte yandan *kal*'ın Uygurcadaki anlamı 'vahşi, yabancı, kuduz, deli' dir, *télve* 'deli' ile eş anlamlı olarak da kullanılır, bkz. DTS 410. Dolayısıyla KB 4636b'ye "bunu anlamaya çalış, deli olup kalma" anlamını vermek gerekir.

217. s. *kala*- 'tutmak, saklamak' karşılığı 'gark etmek' olarak düzeltilmelidir. 3127 *bağırsak kuluğ balsa begler tilep|anu tutğu altun kümüşke kalap*, Arat "Beyler arayıp sâdik bir kul bulurlarsa, onu altın ve gümüş mahfaza içinde tutmalıdırlar". Arat'ın K'deki *ka*: 'kap' tan *ka*:+*la*- 'mahfaza içine koymak' biçiminde bir eylem düşündüğü anlaşılıyor, ancak böyle bir eylem başka hiçbir kaynakta karşımıza çıkmıyor. Clauson, K'nin verdiği *ka*: sözcüğünü kuşkuyla karşılıyor, bunun yalnız K'de bulunduğunu ve böyle bir sözcük bulunsa bile bunun Çince bir ödünçleme olması gerektiğini yazıyor. Oysa aynı sözcük KB 2552'de de geçmektedir ve *xa*: 'kap' olarak Yakutçada yaşamaktadır. Bu konuda benim "Einige türkische Etymologien" *qa: daş*), *Altaica*, Proceedings of the 22nd Annual P. I. A. C. Meeting, Chicago 1980 (basılmakta) yazıma bkz. KB 3127'deki eylem ise K III 249'da verilen *ka: la*- 'yığmak' olmalıdır, (bkz. Clauson 617).

217. s. *kalğal*- 'bırakmak', *kalğal-ır* 1074. Bu maddebaşı çıkarılarak veri *kal-ğalır* biçiminde *kal*- maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *alğal*- üzerine düzeltmeye bkz.).

218. s. *kama-* ‘kamaşmak’, *kama-r* 464. Bu sözcük yanlış ayırma sonucu dizine girmiştir, *kam-ar* olarak aynı anlamdaki *kam-* madde-sine aktarılmalıdır.

221. s. *kapuğ* ‘kapı’. Verilerin çoğunda ‘saray, padişah kapısı’ anlamı söz konusudur, (krş. Osm. *bāb-ı ‘ālī*, Alm. *Hohe Pforte*, Fransızca *La Sublime-Porte*).

222. s. *ğara* ‘kara’. 2715’te doğrudan doğruya ‘mürekkep’ anlamında kullanılmıştır.

223. s. *ğarağur-* ‘karartmak’, *ğarağurma* 6092. Bence *ğarağur* ‘kör’ den +*°r-* ile türemiş bir eylemdir ve ‘körleşmek’ anlamındadır. 6092a dizesi *ğarağurma dünyaka sukluk kılıp* “dünyaya tamah edip körleşme” diye anlaşılmalıdır.

223. s. *ğarangku* ‘karanlık’ verileri arasına, metinde dizgi yanlışlığı sonucu *ğurangku* olarak bulunan ve dizine alınmamış olan 2530 da katılmalıdır.

224. s. *ğariğ* ‘yaşlı’, bk. *ğarı*, 2855, 4505. Türkçede *ğarı* sözcüğü hiçbir dönemde ve hiçbir lehçede *ğariğ* biçiminde görülmez, bu sesbilgisi bakımından da olanaksızdır. Verilen anlamın değiştirilmesi, *ğarı* ile yapılan karşılaştırmanın da çıkarılması gerekiyor. 2855b’de *ğariğ* ‘engel’ anlamındadır, (krş. Hakasça *xarığ* ‘engel’), Arat’ın çevirisi de buna yakındır. 2855b *ariğ bolmasa aş boğuzka ğariğ*, Arat “yemek temiz olmazsa insanın boğazında kalır”, (bu çeviriye göre *ğariğ* ‘yaşlı’ anlamı nasıl verilebilir?). Bu sözcüğün kökü olan *ğar-* K III 182’de *er suvka ğardı* “adamın boğazında su durdu” örneğiyle KB’deki kullanımına en uygun biçimde açıklanmıştır. 4505b’deki *ğariğ*’ın ise metinde Ar. *fāriğ* ‘rahat, huzurlu’ olarak düzeltilmesi gerekir. Nitekim B ve C’de *fāriğ*, A’da ise *ariğ* bulunmaktadır. Arat’ın için *ğariğ* okuduğu anlaşılamıyor. 4505 *awurtası edğü kişi tut ariğ/oğul kız ariğ koğğa turğa fāriğ* “Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve huzurlu olur” diye düzeltilmelidir.

226. s. *ğaş* ‘kaş’ verileri arasında yer alan *ğasığ* 2217, 2298, 2299 ayrı maddebaşı yapılmalıdır, bu ‘korku verici, görkemli, azametli’ anlamındadır ve *ğaş* ile hiçbir ilgisi yoktur, (bu sözcük için bkz. TMEN III, Nr. 1498, Clauson 671).

226. s. *ğaş* ‘ön, yamaç, tepe’. Gerçekte burada *ğaş* ‘kaş’ sözcüğünün bir mecazi anlamı söz konusudur, (bkz. TMEN, Nr. 1391, Clauson 669). Ancak dizinde ayrı bir maddebaşı olarak alındığına

göre burada yer alan *kaş-a* 5668, 6340 verileri *kaş* ‘kaş’ maddesine geçirilmelidir. Çünkü bu verilerde *kaş yaz-* 5668, *kaş yazıl-* 6340 ‘(öfkenin geçmesi ve memnurluk belirtisi olarak) çatılmış kaşlarını gevşetmek’ deyimleri söz konusudur, (krş. aynı anlamda Türkm. *ğaşı yazıl-*). Bunun karşıtı olarak KB’de *kaş tüg-* ‘(öfke, can sıkıntısı belirtisi olarak) kaş çatmak’ deyimini de bulunmaktadır, bkz. örn. 80, 1586, 4756, bu deyimde de *kaş* maddesinde yer verilmesi gerekirdi.

227. s. *kat-* ‘katmak, karıştırmak’ verileri arasında yer alan *katmış* 1059’da büsbütün başka bir eylem olan *kat-* ‘sertleşmek, katılaşmak, kabız olmak’ söz konusudur, (bu eylem için bkz. Clauson 595 *kat-* 2). Aynı bir maddebaşı yapılmalıdır.

229. s. *kavril-* ‘kavrulmak’, *kavrilu* 119. Arat 119. beyti biraz serbest çevirmişse de *kavril-* eylemine ‘kavrulmak’ anlamını vermemiştir. Clauson 585’te bu eylemin ‘sıkıştırılmak’ anlamına geldiği gösterilmiştir.

230. s. *kayan* ‘kayalar’ 2281. *angar tirlür ötrü kör ersig eren | sewüg can yuluğlap yatur tağ kayan*, Arat “Böyle olursa, onun etrafına mert yiğitler toplanır ve tatlı canlarını feda ederek cesetlerinden dağlar ve kayalar meydana getirirler”. Bu çeviriden Arat’ın *kayan*’ı nasıl anladığı açıkça belli olmuyor. Çünkü tekil olan *tağ* da çoğul olarak çevrilmiştir. Arat’ın çevirisine ve *eren* gibi +^on eki almış birkaç sözcüğün çoğul anlamı taşıdığına bakılarak dizinde ‘kayalar’ karşılığı verilmiş olsa gerek. Oysa bu büsbütün olanaksızdır, +^on çoğul eki almış pek az sözcük vardır ve bu ekin daha Eski Tü. döneminde işlevini yitirmiş olduğu bilinmektedir. KB 2281b’yi “tatlı canlarını feda edip dağda kayada yatarlar” (yani “savaş alanlarında gömülürler”) diye anlamak gerekir. Bang “Vom Köktürkischen zum Osmanischen I” 39. s. ve devamında (§§ 43-45) +^on ile genişletilmiş benzer biçimlerin eski bir yön durumu (Allativ) olabileceğini belirtmiş, ancak söz konusu ekin araç durumu ekiyle eşesli oluşu nedeniyle fazlaca örnek bulunamayacağını da eklemiştir. Bang’ın gösterdiği örneklerden bazıları: *töben* ‘aşağı, tepeüstü’, Kazan Tatar. *arқан* ‘arkaüstü’, KB 4059 *solun* ‘sola’, *ongun* ‘sağa’. Brockelmann, OTG 366. s., § 247’de bunlara başka örnekler de ekleyerek bu ekin mekân içinde durumu belirten araç durumu eki olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle K III 11’den gösterdiği *süvlin yazın eğerme* “kırda sülün izleme”, Rabğuzî’den verdiği *adağın turur* “ayak üste durur, ayakta

durur”, *yüzün tüşmiş* “yüz üste düşmüş” örnekleri KB 2281 *yatur tağ kayan* “dağda kayada yatar” biçimini daha iyi anlamamız için önemlidir. S. Çağatay, “Uygurca ve Eski Osmanlıcada instrumental -^on” (yeni baskısı: Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara 1978 içerisinde) 71. s. ve devamında araç durumu ekinin bu görevi üzerinde durulmuş ve bir Uygur yazıtında geçen *Ötüken irin kışladım* “Ötüken kuzeyinde kışladım” örneği verilmiştir. Gerçekte, Kül Tegin yazıtı, kuzey yanı 8. satır *amğa korıgın kışlap*, Bilge Kağan yazıtı, doğu yanı 31. satır *amğı korıgın kışladuğda* “Amga korusunda kışlayıp (-kışladı-ğında)” ve Taryat yazıtı III a 4. satır *ol yérimin subımın konar köçer ben* “o ülkemde (= yerimde suyumda) konar göçerim” biçimlerinde de aynı kullanılışı buluyoruz, (bkz. M. Şinexüü, *Tariatın Orxon Biçgiyn Şine Dursgal*, Ulaan-Baatar 1975; yazıtı yayınlayan Şinexüü bu cümleyi çok değişik okumuştur). Bang’ın yön durumu (Allativ) öteki yazarların ise araç durumu (Instrumental) olarak kabul ettikleri bu ek için KB’den bir örnek daha gösterebiliriz: 1371 *ölüm kelse tutsa ökünç asğı yok | neçe me ulsa kara yer katın* “Ölüm gelip çatınca pişmanlık yarar sağlamaz, kara toprak altında istediğin kadar ulu”.

230. s. *kaysarı* ‘kayser’le ilgili kayserî (bir kuş çeşidi) 94, aynı beyitte geçen *ray-i hindi* de dizinde ‘bir kuş adı’ olarak verilmiştir. Oysa bu beyitte kuşlar, imparatorlara ve Hint racalarına benzetilmektedir, bunların ‘bir kuş adı’ olması gerekmez.

231. s. *kaznağ* ‘hazine’, TMEN III, Nr. 1485 ve Clauson 684’te gösterildiği üzere Arapça *hazîna*’nın Orta İran dillerinden birinin aracılığıyla ödünçlenmiş biçimidir.

232. s. *kebit* ‘dükkân’. Sogutçadan ödünçleme olduğu belirtilmelidir, bkz. Räsänen EW 244.

232. s. *keç-* ‘geçmek, ölmek’ verilerinden *keçgüde* 4517’de ortağ değil, *keçgü* ‘ölçü, sınır’ türetmesi söz konusudur. Ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi, Clauson’da eksiktir.

235. s. *keg* ‘kin, ölç, hınç’ (bk. *kek*). Arat 2312’de uyak için *keg* okumayı yeğlemiş olsa gerek. Oysa burada göz uyağı söz konusudur ve *kek* okunmalıdır, çünkü sözcük yeni dillerde *kek* biçimindedir. Ayrıca *kek* verileri arasına metinde *öçke* okunmuş, dizine de bu biçimde girmiş olan *öç kek* 369’un da alınması gerekir, (aşağıda *öçke* üzerine düzeltmeye bkz.).

238. s. *kelgel*- 'gelmek üzere olmak', *kelgel-ir* 1074. Maddebaşı çıkartılarak veri *kel-gelir* biçiminde *kel-* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

238. s. *kend* 'kent, şehir'. Sogutçadan ödünçleme olduğu belirtilmeliydi.

242. s. *kese* 'kesin' karşılığına 'açık ve kısa' karşılığının da eklenmesi uygun olur, bkz. örn. 4106, 4511.

243. s. *kıl* 'kılıkuşuk kuşu', 72. Bunun K I 337'de verilen *kıl kuş*, *kıl kudruk* için bir düşünüm (Ellipse) olduğu açıktır. Yakutçada bir de *kı:l* 'yabani hayvan, yabani kuş' vardır, ancak bu başka bir sözcüktür. Çünkü *kıl kuş* deyimindeki *kıl* 'kıl, saç' Yakutçada kısa ünlü iledir.

251. s. *kır* 'kır, sahra; mezar' maddesinde şu düzeltmeler gereklidir: 1) 3396'daki *kır yağı* K I 324'te 'gizli düşman' olarak açıklanmıştır. Clauson 641 bu *kır*'ı ayrı bir sözcük sayıyor, (belki bu renk adı olan *kır*'la birleştirilerek 'boz düşman, boz yılan gibi hemen fark edilemeyen düşman' olarak yorumlanabilir). 2) 6063'te Arat'ın *kırım* okuduğu sözcük Clauson 659'da gösterildiği üzere *karım* 'hendek'tir, burada 'mezar' anlamına kullanılmıştır.

251. s. *kırmaçı* 'deri'. Arat'ın çevirisine göre 'derici' olarak düzeltilmelidir. Clauson 660 bu veriyi 'marangoz' olarak anlamlandırıyor. Yalnızca DS'de *kırma*, *ğırma* sözcüğünün anlamlarına bakılarak 'terzi, bakırcı, değirmenci' anlamlarını da vermek olanağı vardır. Fakat bence, dil coğrafyası göz önünde tutularak verilecek en uygun anlam Kırgızcadaki (Yudahin 496) gibi *kırmaçı* 'çömlekçi'dir.

253. s. *kıy*- 'kıymak, dönmek, süzmek'. Sonuncu karşılık sanırım *kıya bak-* 4059, 4095 için verilmiştir. Clauson 675 bunu *kaya bak-* olarak düzeltiyor.

254. s. *kız*- 'kızarmak, gülmek' maddesinde *kızğu* verilerinin hepsi *kızğu eñ* (~ *meñiz*) deyiminde bulunmaktadır ve 'pembe yanaklı', mecazi olarak 'mutlu' anlamındadır.

255. s. *kiçe* 'gece'. Sözcüğün en eski anlamı 'akşam'dır ve KB'de de ara sıra bu anlamda kullanılmıştır. Verileri arasına 5995 *kiçe* de katılmalıdır, Arat bunu *kiç-e* 'geciktirerek' diye yorumlamıştır. 5995 (düş yorumlama üzerine) *biligsizke ayma tüşüñgni aça | bilirke ayt tüş aytma kiçe*, Arat "Bilgisize rüyânı açma ve anlatma, rüyânı bilene sor ve bunu geciktirme". Oysa burada halk inanışına göre gece

anlatılan düşün çıkmayacağı, gerçekleşmeyeceği gerekçesiyle “düşünü geceleyin anlatma” denmektedir.

258. s. *kinge* ‘geniş’. Bütün veriler dize sonu ünlemesiyle *king e!* dir ve hepsi *king* ‘geniş’ maddesine aktarılmalıdır.

260. s. *kişçi* ‘avcı’ karşılığı ‘samur avcısı’ olarak düzeltilmelidir.

268. s. *kol* ‘kol, vâdi’. İki ayrı maddebaşı yapılmalıdır, (krş. Türkm. *gol* ‘kol’, *go:l* ‘vâdi’). 766, 4896’da ‘kol’, 69, 4968’de ‘vâdi’ anlamına gelen sözcükler bulunmaktadır. Türkmenceden gerektiğince yararlanmamış olan Clauson da aynı yanlışlığa düşerek ‘vâdi’ anlamını *kol* ‘kol’ sözcüğünün mecazi anlamı saymıştır, (bkz. Clauson 614 ve dev.).

269. s. *koltğuçı* ‘muhtaç’ karşılığı ‘dilenci’ olarak düzeltilmelidir. Arat 2613’te ‘dilenci’, 2093’te ‘muhtaç’ ile karşılaşmıştır. Orada da *boldı özi koltğuçı* “kendisi dilenci oldu” diye anlaşılmalıdır.

270. s. *konum* ‘konak, yurt’, 1347. Bu karşılık yerine ‘birlikte yaşayan insanlar, akrabalar’ alınmalıdır, (bkz. Clauson 639). Atalay’ın K dizisinde yanlış, krş. Türkiye Tü. *konu komşu*.

270. s. *konut* ‘konut’, 4471. Bu sözcük de ‘birlikte yaşayan insanlar’ anlamındadır, (bkz. Clauson 635 *konat*).

269. s. *kon* ‘koyun, bağır’, *konınga* 1500. B’de üçüncü harf noktasızdır, C’de *konınga*, A’da ise *koyn-ka* yazılmıştır. KB’de *koyn* ‘koyun, bağır’ ayrıca 3 veriyle bilinmektedir, (bkz. dizin 273. s., orada verilen ‘alt, dip’ karşılığı yerine ‘koyun, bağır’ alınmalıdır) bu durumda 1500 de *koynınga* olarak düzeltilmeli, *kon* maddesi çıkartılmalıdır.

271. s. *kor* ‘zarar’, 6627. Dize sonu ünlemesi (*kor a!*) söz konusu olduğundan bu veri de *kor* ‘zarar’ maddesine geçirilmelidir.

271. s. *korday* ‘kuğu kuşu’, 5377. Aynı dizide *kuğu* da bulunduğu göre *korday*’ın başka bir kuş olması gerekir. K’de de vardır (Ar. *al-ḥavāşil*), Brockelmann ‘karabatak’, Atalay ise ‘kuğu kuşu, kuğu cinsinden bir kuş’ diye çevirmiştir. Clauson 649’da ‘pelikan’ olabileceği belirtilmiştir.

274. s. *kögüz* ‘göğüs’ verileri arasında yer alan *kögüzlüg* 2282’de ‘mert,’ 4845, 5212’de ‘kibirli, gururlu’ anlamındadır. Aynı maddebaşı yapılmalıydı.

275. s. *kök* ‘mavi, yeşil’. 3 veride *kök böri* 5375, 5378, 6194 ‘boz kurt’ bulunduğu göre ‘boz’ karşılığı da eklenmelidir.

275. s. *kök ayuk* 'Türkmen büyüklerine verilen ad'. K'nin verdiği bu açıklama dışında Kırgız. *kök başı* 'sudan yararlanma işlerini düzenleyen kişi' de bu deyimden açıklanmasında yararlı olabilir.

275. s. *köküş* 'kökiş (bir kuş çeşidi)'. Clauson 714, Doğu Tü. *köküş* ve Kırgız. *kögüş* ile birleştirip 'mavimsi boz' anlamını veriyor. Fakat krş. S. Arazkuliyev ve başk., *Türkmen Dilinin Gısgaça Dialektolojik Sözlüğü*, Aşgabat 1977, 101. s. *yekta:yöküş* 'hindi'.

275. s. *kökle*- 'bir işin esasına vâkıf olmak', *köklemiş* 1492. Bu karşılığın yerine, Clauson 711 *kökle*- (2)'de önerildiği gibi 'saçı ağarmak' alınmalıdır. Beyit 1492'de *köklemiş*'in *karı* 'yaşlı' ile birlikte kullanıldığı, ayrıca KB'de *kökçin* ve *kökçin saçal* deyimlerinin de 'yaşlanmış, sakalı ağarmış' anlamına geldiği göz önünde tutulmalıdır.

275. s. *köksegüçi* 'göge yükselmek isteyen' 4830. Arat'ın *kö:k+se-* biçiminde bir eylem kabul ettiği anlaşılıyor. Bence bunu *kögüz+e->köse-* 'kibirleşmek' olarak yorumlamak daha uygundur, (ses bakımından krş. *kögüz+i>kögsi* vb., anlam bakımından krş. *kögüzlüg* 'kibirli' yukarıya bkz.).

275. s. *köksün* 'öfke, gazap', *köksün yarı-* 133. Bence *kögüz+ün* (araç durumu) $>$ *kögsün* 'göğüs ile = kibirle' diye yorumlamak daha iyi olacaktır, krş. örn. 1535 *kerdi kögsin* 'göğsünü kabarttı, kibirlendi' (yukarıda *kögüz* ve *köksegüçi* üzerine düzeltmelere de bkz.).

276. s. *köngel*- 'görünmek, belirlemek', *köngel-ir* 5976. Maddebaşı çıkartılarak veri *kön-gelir* biçiminde *kön-* 'doğrulmak' maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

280. s. *kör-* 'görmek, bakmak' verilerinden *körer* 3391 şaşırıcıdır. Çünkü bu eylemin geniş zamanı Karahanlıcada *körür*'dür. B ve C'deki *körer*, (A'da yoktur) *küder* yerine istinsah yanlışlığı olabilir, *yüder* ile uyaklı olması da bunu desteklemektedir, (Krş. Atebetü'l-Hakayık 349 ve 350. dizeler *ferahka küd-*) O takdirde 3391a *oğul kız atası tü emgek küder* "oğul, kız babası her türlü sıkıntı peşindedir" diye anlaşılmalıdır.

Aynı maddede ulaç olarak gösterilen *köre* verilerinin hepsi dize sonu ünlemesiyle *kör e!*'dir. Arat, yalnız 6640'ta *köre*'yi ulaç gibi çevirmiştir, bu da düzeltilmelidir: 6640b *şayuka tayandıng körür köz kör e!* "gören göz, kime dayandın, görsene!".

290. s. *ķlavuz* 'kılavuz'. TMEN III, Nr. 1504 ve Clauson 617 ve devamında gösterildiđi űzre İranca (Harezmece ?) bir sűzcűk olduđu belirtilmeliydi.

291. s. *ķulsıđ* 'kul' karřılıđı 'kul soylu, kul soyundan' biĉiminde dűzeltilmelidir.

291. s. *ķur* 'rűtbe, derece; toy; maya'. Burada 'toy' ĉıkarılmalıdır. Arat 2373'te *ķiĉig ķur yiđitler*'i "genĉ ve toy yiđitler" biĉiminde serbest ĉevirmiřtir, tam ĉevirisi "kűĉűk rűtbe(de) yiđitler" olduđundan bu dizeye bakarak 'toy' anlamı verilemez. 723b'de 'maya' anlamıyla geĉen sűzcűk ise *ķor* okunmalı ve ayrı bir maddebařı yapılmalıdır, bkz. K III 122, Clauson 642, Tűrkmen. *đor* 'kalıntı, maya', R II 549 *ķor* Baraba, Kazak., Tara lehĉesi 'hamur mayası', Kazak. 'kımız mayası'.

293. s. *ķuruđ* 'kuru, boř, asılsız' verileri arasında yer alan *ķuruđluđ* 4926 'kurulmuş' anlamındadır, (yani *ķuru-* eyleminden değil, *ķur-* eyleminden). Bu sűzcűk K'de de bulunmaktadır, bkz. Clauson 657. Ayrı maddebaşı yapılmalıdır.

293. s. *ķuruđsak* 'gűnűl', 375 Tabii burada, 'mide, karın' anlamına gelen sűzcűđűn (= Tűrkiye Tű. *ķursak*) mecazlı kullanılıřı sűz konusudur, bkz. Clauson 657. Osmanlıcada da *ķursak* 'mide' yanında 'idrak, zekâ' ve 'gűđűs' anlamlarında kullanılmıřtır, bkz. TS. 2741.

295. s. *ķutu* 'sűrű, zűmre, nesil'. Clauson yalnız KB'de bulunduđunu, *ķuti* > *ķutu* 'kutu' ile aynı sűzcűk olabileceđini belirtmiřtir. Bence bařka bir sűzcűktűr ve Kırgız. Yudahin 409 *ķotolo-* 'yıđılıřmak, kalabalık halinde toplanmak, pek ĉok olmak' eylemi de bundan tűremiř olabilir. O takdirde KB'deki sűzcűđűn de *ķotu* okunması gerekir.

295. s. *ķuyuđ* 'titiz', 2900. Metinde de *ķoyuđ* olarak dűzeltilip dizin 273. s. daki *ķoyuđ* 'derin' ile birleřtirilmeli, orada verilen anlam da 'koyu, yođun' olarak deđiřtirilmelidir, ('derin' ve 'titiz' yalnız serbest ĉeviride geĉerli olan karřılıklardır).

297. s. *ķuĉed-* 'ĉođalmak'. Bu ancak 6590'da Arat'ın serbest ĉevirisi iĉinde geĉerli karşılıktır, Clauson 696'da gösterildiği gibi '(hastalık) acı vermek, eziyet etmek' olarak dűzeltilmelidir.

306. s. *ķiw* 'tepsi, sofrâ' karřılıkları 'yemek, ař' olarak dűzeltilmelidir. Clauson 763'te bűyűk bir olasılıkla ĉince-den űdűnĉleme olduđu belirtilmiřtir.

308. s. *mangıt*- ‘adım atmak’ karşılığı ‘adım attırmak’ olarak düzeltilmelidir.

315. s. *met* (A.) ‘böyle, öyle, artık’ 1795, 6578. Arapça olarak gösterilmesi yanlıştır. 33b’deki *senmet* biçiminin de burada gösterilmesi gerekirdi. Clauson’da eksiktir, bkz. OTG 191. s., § 144b.

315. s. da *min*’in maddebaşı yapılarak ‘ben’ anlamının verilmesi doğru değildir. Söz konusu biçim yalnızca *men* adının çekim köküdür (Obliquus). Burada yer alan 6580 *minçe*’yi Arat ‘kendime’ diye çevirmiştir. Bence bunu *minça* okumak ve ‘itibaren, ... başlayarak’ diye anlamak daha doğru olacaktır, *munda minça* ‘bundan sonra’, krş. L. Yu. Tuguşeva “Three Letters of Uighur Princes” AOH 24, 1971, 177. s. *bökünte minça* (benim yorumuma göre:) ‘bugünden itibaren’.

321. s. *muyan* ‘sevap’. Sanskrit *punya*’dan ödünçleme olduğu belirtilmelidir. Müslümanlara budist Uygurlardan geçmiş bir terimdir.

322. s. *muygak* ‘dağ keçisi, geyik’. Clauson 772’ye göre ‘dişi geyik’ olarak düzeltilmelidir.

322. s. *mün* ‘kusur, sermaye’. Burada iki ayrı sözcük bir maddede toplanmıştır. *mün* ‘sermaye’ (*mun* da okunabilir) 232, 1255, 2756, 2995, 3313’te geçmektedir, Uygurca’da bu sözcük *bin* biçimindedir (*bin* de okunabilir) ve Çince *pén*’den ödünçlemedir, bkz. Sir G. Clauson, “A Late Uyğur Family Archive”, *Iran and Islam*, Edinburg 1971, 172. s. (Uygurca biçim Clauson’un sözlüğünde eksiktir.) Clauson 347 *bü:n* 1’de KB’deki *mün* ‘sermaye’ ve *mün* ‘kusur’ birbirine karıştırılmıştır. Ayrıca Osm. *bön* ile ‘kusur’ anlamındaki *mün* birleştirilmek istenmiştir. Türkmencede *müyn* ‘kusur’ ile *mö:n* ‘bön’ ayrı sözcükler olduğuna göre bu birleştirme doğru olamaz. DTS 352’de *mün* ‘sermaye’ ile *mün* ‘kusur’ ayrı sözcükler olarak yer almıştır.

Aynı madde verileri arasında *müne* ‘kusurlu, mâyup’ 5276 olarak yer alan biçim *müne*- ‘kendi kusurunu bilmek, kendi ayıbdan utanmak’ eyleminden 2. kişiye buyruktur. Ayrı maddebaşı yapılması gerekir. (Bkz. Clauson 767 *müne*:-, krş. Kazak. *mine*-, Türkm. *müynürgen*-). Arat’ın çevirisi de buna göre düzeltilmelidir.

334. s. *oğrın* ‘gizlice’, 2192. Bu maddebaşı çıkartılarak veri, *oğur* ‘zaman, uygun zaman, sıra’ maddesine aktarılmalıdır. Arat da böyle çevirmiştir, *oğur*+ı+n > *oğrın* (3. kişi iyelik eki+belirtme durumu eki; doğrusu *uğur*, *uğrın* okumaktır).

335. s. *okçu*. ‘okçu’. İki veriden 2370’te sözcük ‘ok atıcısı’, 4458’ de ise ‘ok yapan usta’ anlamına gelmektedir.

344. s. *ong* ‘sağ, sağ taraf; doğru’ maddesindeki *ongı* 4080, 4417, 5288, 6044, *ongın* 5909 verilerinde *ong* ‘pay, nasip, hak’ anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir. Bu sözcük için bkz. *Atabetü’l-hakayık*, 103. s. not 2, krş. Eckmann, *Middle Turkic Glosses* 200. s. *ong* ‘portion, share’, DTS 367 *oŋ* ‘hisse, pay, kismet’. Clauson 167 ve Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar*’ 456 ve devamında Arat’ın görüşü benimsenerek bu sözcüğün *oŋ* ‘sağ’ ile aynı olduğu kabul edilmiştir. Oysa *o* ile *ö*’yü ayıran Uygur yazısıyla yazılmış Uygurca bir parçada *öng ülüg* ‘hisse, pay’ eşanlamlı çiftini buluyoruz (bkz. P. Zieme, “Materialien zum uigurischen Onomasticon II”, TDAYB 1978/79, 82. s., A metni 3. satır; Zieme bunu eşanlamlı çift olarak yorumlamamış, “ilk pay” olarak anlamıştır). Buna göre Arap harfleriyle yazılmış metinlerde de *öng* (veya *üng*?) okunabilir, bu takdirde tabii *oŋ* ‘sağ’ ile ilgisi olmayan ayrı bir sözcüktür. (Birkaç Uygurca belgede geçen *öng bitig* deyiimi de bununla ilgili olabilir mi? Bu deyim genellikle “önceki belge” diye anlaşılmıştır; *öng bitig* ve bununla karşılaştırabileceğimiz *ülüş bitig* üzerine L. V. Clark, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*, Indiana University, 1975, basılmamış doktora çalışmasında bilgi bulunmaktadır).

344. s. *ongay* ‘yumuşak’ karşılığı ‘yumuşak huylu, munis’ ile genişletilmeli, 1907’de görülen ‘kolay’ anlamı da eklenmelidir. 132’de ise *ongay* ‘Jüpiter’ (Müşteri) gezegeninin adıdır, bu ayrı bir maddebaşı yapılmalıydı. Clauson 191’de bunun yabancı bir sözcük olabileceği belirtilmiştir.

348. s. *otun* ‘değersiz, alçak, küstah’ verileri arasında bulunan *otun* 121’i Arat ‘ateşte’ diye çevirmiştir, (buna göre *ot* ‘ateş’ maddesine girmeliydi). Bence bu ‘ilaçla’ anlamındadır, (bu yorumum için TDAYB 1978/79’da yayınlanmış olan J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation* tanıtması 292. s.ya bkz.).

349. s. *oyuğ* ‘gölge, hayal’, 3382. Arat, K’deki *oyuk* sözcüğüne göre anlam vermiştir. Oysa KB’de –ğ iledir, verilen anlam da beyte pek uymamaktadır. Bence *oyuğ* için ‘oyuntu, kazıntı, oyularak yapılan işaret’ anlamını kabul etmek daha uygun olur, krş. Kırgız., Nogay. *oyuw*, Kazak. *oyu*, Türkiye Tü. *oya* ‘süsleme, oya’, SD 3303 *oyu* ‘halı ve seccade üzerindeki işleme’.

349. s. *ozun* 'iftira' 4213 ve *ozunçı* 'iftira eden, müfteri'. Clauson *ozun*'i almamış, *ozunçı*'yı ise *uzunçı* okuyarak *uzun*'dan türediğini kabul etmiştir, bkz. Clauson 289. Azerbaycan Tü. *uzunçu* 'geveze', *uzunçuluğ ét-* 'durup dinlenmeden konuşmak' Clauson'un haklı olabileceğini düşündürmekteyse de Arat'ın verdiği anlamı biraz yumuşatarak sözcüğü Osm. *ozan*'a yaklaştırmak bence daha doğru olacaktır, yani KB'de *ozun*'a 'çok konuşma, gevezelik', *ozunçı*'ya 'laf taşıyan, geveze, boşboğaz' anlamları verilebilir, böylece TS. 3044 *ozan* (2) 'çok sözlü, çenesi düşük, durmadan söyler, hikâyeci' ile bağlantı kurulabilir. TS'de verilen ilk anlam 'halk şairi, saz şairi' sanırım sözcüğün sonradan kazandığı anlamdır.

350. s. *ö-* 'düşünmek' verilerinden *öğü* 3142 'çare, önlem, tedbir' anlamıyla ayrı bir maddebaşı yapılmalıdır. Metinde *öğü kıl-* birleşik eylemi içinde geçiyor.

350. s. *öçe-* 'yatışmak, sükûn bulmak'. Bu madde çıkartılarak üç veriden ikisi 3609, 5314 *öç-er* biçiminde *öç-* 'sönmek' (mecazi anlamıyla 'yatışmak') maddesine aktarılmalı, 4651'deki *öçep* ise *öçe-* 'öç, kin bağlamak' anlamıyla yeni bir maddebaşına sokulmalıdır, (<*öç+e-*).

350. s. *öçke* 'kin bağlama', 369. Yalnız B'de bulunan bu biçim (C'de eksik, A'da *oçlük*) Uygurca, K ve KB 3428'den bildiğimiz *öçkek* yerine istinsah yanlışsıdır. Dolayısıyla bu madde çıkartılarak veri *öç* ve *kek* maddelerine aktarılmalıdır.

356. s. *ögür-* 'oyalamak', *ögrir* 5266. Maddebaşı *ögir-* olarak düzeltilmeli, karşılığa da 'sevindirmek' eklenmelidir, bkz. Clauson 113.

362. s. *ön-* 'bitmek, yetişmek' verilerinden *önür* 1680, 2451, 4022 (hepsinde *kamuğ iş unur*) bence *unur* (<*un-ür*) 'mümkün olur' biçiminde düzeltilmelidir. (Clauson ve başkalarının *on-* okuyuşuna karşı Eckmann'ın *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*'daki *un-*, *u-* 'muktedir olmak'tan dönüşlülük okuyuşunu yeğliyorum). Arat da *önür* okuduğu halde 1680'de "muvaffak olur", 2451'de "başarır", 4022'de "yoluna girer" diye çevirmiştir. Belki 3667'de de *önmezi* yerine *unmazı* okumak daha uygun olacaktır.

362. s. *öng-* 'kasdetmek'. Clauson'da eksiktir, yalnız Clauson 168'de (*on-* Preliminary note) Orta Tü. döneminde bulunduğu gösterilmiştir. Krş. Kırgız. *öŋ-* 'sessizce yaklaşmak, gafil avlamak',

DS 3341 *öη-* ‘beklemek’, ‘gözetlemek, pusuya düşürmeye çalışmak’ vb., R I 1203 Teleüt., Şor. *öη-* ‘gizlice yaklaşmak, saklanmak, pusuya yatmak’, bkz. Sevortyan ES 535.

362. s. *öngdür-* ‘kurmak’, *öngdürdi ya* 5971. Arat “yayını kurdu” diye çevirmiş, Clauson 181’de ise *ongdurdu a* “soldurdu ya!” diye yorumlanmıştır, bu daha iyidir, buna göre bu veri *ongdur-* ‘soldurmak’ anlamında yeni bir maddebaşı yapılmalıdır.

363. s. *örk* ‘yular’ karşılığı ‘köstek, ayak bağı’ olarak düzeltilmelidir.

363. s. *örlem* ‘mesafe’ 3706. Arat “bir tepe aşılmca ulaşılacak kadar yakın bir mesafe” diye çevirmiş, böylece *örle-* ‘yükselmek’ eyleminden türemiş olduğunu kabul etmiştir. Clauson 229’da da aynı açıklama yer alıyor. Ben, Çag. *çağırım*, Kazan Tatar., Teleüt. *çaqırım*, Kazak. *şaqırım*, Çuvaş. *s’uxrām* ‘verst, kilometre’ gibi biçimlerle karşılaştırıp bunların *çağır-* ~ *çakır-* eyleminden türediği gibi bunun da *orla-* > *orla-* ‘bağırmaq’ eyleminden türediğini kabul ediyorum ve *orlam* okumayı öneriyorum.

365. s. *örüng* ‘ak, beyaz’ verilerinden 1319, 3010, 3011, 4199’da *örüng kuş* ‘akdoğan’ deyimi bulunmaktadır, (krş. *kara kuş* ‘kartal’). Bunun ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi. Ayrıca 1319. beyit ile K II 12. s.da verilen *buşmasar boz kuş tutar | évmeser ürürü kuş tutar* atasözü arasındaki benzerliğe dikkati çekmek istiyorum. Böyle benzerliklerin ortaya konulması Yusuf’un halk yazınından yararlanma derecesini belli edebilir.

367. s. *ötül-* ‘geçilmek’, *ötülgen* 249. (C’de yok, B’de *ötülgen*, A’da *eyilgen*). Clauson *ötül-* biçiminde bir eylemin başka kaynaklarda bulunmadığını belirterek *ütül-* ‘alazlanmak, kavrulmak’ eylemiyle açıklamak istemiştir. Bu iyi bir yorum değildir ve beyte uyan bir anlam vermemektedir. Bence **öyülgen* ‘bataklık’ yerine istinsah yanlış olabilir. Bunun az bilinen ve müstensihlerce de anlaşılmamış bir sözcük olduğu görülüyor, (aşağıda *üyül-* üzerine eklemeye bkz.). Bence 249b “(kötülük) yolunda geçit yoktur, o bir bataklıktır” biçiminde anlaşılmalıdır.

370. s. *öz* ‘öz, kendi, nefis, can, ruh, gönül’ verilerinden *öz-i* 1059’da sözcük ‘bağırsak, karın’ anlamındadır. Nitekim *özi katmış*’ı Arat “kabız olmuş” diye çevirmiştir, (krş. K I 46 *özüm ağrıdı* “karnım ağrıdı”, Clauson 278’de de ‘the interior part of an organism, pith,

marrow' ve 'the internal organs' karşılıkları veriliyor, krş. ayrıca DS 3368 *özagrısı* 'ishal, sürgün').

Aynı madde verilerinden 4968'de (*özin*) sözcük 'vadi, ırmak' anlamındadır, ayrı maddebaşı yapılması gerekir, (bkz. Clauson 278 ö:z 2).

371. s. *özel*- 'ızdırıp çekmek'. Clauson 287 bunu *uza*-tan kuraldığı bir türetmeyle *uzal*- 'uzun sürmek' olarak yorumlamıştır. 4906'da bu anlamda *uzal*- eylemi vardır, fakat öteki verilerde Arat'ın okuyuşu ve yorumu daha uygundur. Bence DS 4086 *üzül*- (II) 1. 'has-talık yinelenmek', 2. 'yorulmak, ezilmek', 3. 'zayıflamak', 4. 'inme inmek' eylemi ile birleştirilerek *üzel*- okunması daha uygun olacaktır. Türkiye Tü. ve Azerbaycan Tü. yazı dillerindeki *üzül*- 'dertlenmek' eylemi de aynı sözcük olabilir, (*üzel*->*üzül*-, buradan yanlış ayırma ile *üz*- 'dertlendirmek' ?).

375. s. *rumi* (A.) 'Rûmi' verilerinden 5368'deki *rumi* bir tür kumaşın adıdır, belki Clauson "A Late Uyğur Family Archive", 177. s. satır 76-77'deki *urum böz* ile aynı kumaştır (Anadolu bezi, Bizans bezi ?).

375. s. *rüstemle*- 'Rüstem'e benzemek, Rüstem gibi olmak' çıkartılmalı, yalnız *rüstemleyü* 'Rüstem gibi' kalmalıdır, (yukarıda *ağığla*- üzerine düzeltmeye bkz.).

377. s. *sağ*- 'uzaklaşmak', *saça* 1313. Madde çıkartılarak buradaki veri 'fark etmek, sezme' anlamıyla *seç*- 'ayırma, seçme' madde-sine aktarılmalıdır.

377. s. *saçu* 'istisna', 10. Başka hiçbir kaynakta bulamadığımız¹⁰ bu sözcüğü Arat metnin gelişine göre anlamlandırmış. Clauson'da eksiktir. Bence *seçü* okumak daha uygun olabilir, (yukarıda *açu* üzerine düzeltmeye bkz.).

378. s. *sakal* 'sakal' verileri arasında dizinde belirtilmemiş iki deyim gösterebiliriz: 667, 4636 *kökçin sakal* 'orta yaşlı, sakalına kır düşmüş (kişi)', 4277 *sakal tut*- 'birisini kendine bağlı kılmak, ele geçirmek', (krş. Türkiye Tü. *sakalı ele ver*- 'başkasının buyruğuna girmek').

¹⁰ Bunu K'deki *saçu* 'saçak' ile aynı saymak mümkün değildir. Bir de F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden*, APAW, Berlin 1915, 6. s.da özel ad olarak *külüg manç saçu sangun* bulunmaktadır.

381. s. *sal-* 'atmak, bırakmak' verilerinden 4111'de (*elging sala kirmegil*) bu eylem 'sallamak' anlamındadır.

382. s. *sap-* 'sarmak'. İki veriden 1858'de 'birleştirmek', 4158'de 'katılmak' anlamındadır. Aynı eylem Uygurcada *sep-* biçiminde ve teşhiz etmek, katmak, genişletmek' anlamında bulunur.

382. s. *sariğ* 'sarı' verilerinden 6010'da sözcük 'öd, safra' anlamındadır ve *sariğ suw* yerine düşüm (Ellipse) ile kullanılmıştır, bkz. DTS 488, K I 374.

383. s. *sasıt-* 'berbat etmek' karşılığı 'azarlamak' olarak düzeltilmelidir. Nitekim KB'deki tek veri 4756'da *sög-* 'sövmek' ile birlikte kullanılmıştır. Uygurcadan bildiğimiz *sarsıt-* biçiminden *r* düşmesi ile ortaya çıkmıştır, K'de *sarsıt-* 'sert ve kaba muamele yaptırmak' olarak açıklanmıştır.

383. s. *satğag* 'müfteri' karşılığı 'mağdur, düşkün, incitilmiş' olarak düzeltilmelidir. Arat da böyle çevirmiştir.

383. s. *satğaguçı* 'iftira eden' 6441. Bu karşılığı 'inciten, gaddar' olarak düzeltmek gerekir, (önceki düzeltmeye bkz.). Arat'ın çevirisi doğru değildir.

384. s. *saw* 'som'. Ar. *şāf'*tan ödünçleme olduğu belirtilmelidir.

385. s. *seçim* 'saçma tanesi' 2787. Arat'ın bu anlamı nereden bulunduğu belirlenemiyor, sözlüklerde yok. Yalnız B'de bulunan bu sözcüğü *biçim* 'dilim' olarak düzeltmek doğru olabilir. Nitekim Arat *seçim* okuyuşunu soru işaretiyle vermiştir. *biçim* okunuşu doğru ise 2787b'yi "(hendese), yeri ve tepeleri dilim gibi böler" diye anlamamız gerekir.

385. s. *sekerçi* 'haydut'. Clauson 822 haklı olarak K'deki *serker* 'haydut' ile birleştiriyor, kökeni için de bazı görüşler belirtiyor. Bence Fa. *serkerde* 'elebaşı, çetebaşı'dan bozulmuş bir biçim olmalı.

386. s. *semürgük* 'serçe'. K'ye göre 'serçe' değildir, 'bülbüle benzer bir kuş' olarak tanımlanmıştır. Türkçede serçe için *çıpçık*, *çıpçak* (bkz. TMEN III, Nr. 1146) ve *seçe* (K) ~ *serçe* (bkz. TMEN III Nr. 1234) sözcükleri bulunmaktadır. DTS 495'te ise Altun Yaruk 694/12'de bulunan *semürgük* 'simurg' (?) ile karşılaştırılıyor.

391. s. *ser-* 'kızmak, çıkışmak'. Clauson 843'te K'ye göre *sar-* okunması gerektiği bildiriliyor, bu yanlıştır. Türkiye Tü., Azerbaycan Tü. *sert*, ve Kırgız. *sert* 'çirkin, biçimsiz' de aynı kökten olmalı.

391. s. *seril-* ‘sarsılmak; gücenmek, hiddetlenmek; tahammül etmek’. Verilerin hiçbirinde (başka bir eylem olan *ser-* ‘sabretmek’ eyleminin edilgen biçimine ait olan) ‘tahammül etmek’ anlamı yoktur, hepsi ‘gücenmek’ vb. anlamındadır.

396. s. *sıgun* ‘yaban sığırı, dağ keçisi’. Clauson 811 sözcüğün anlamını ‘erkek geyik’ olarak belirlemiştir.

397. s. *sır* ‘sır, kalıp’. Burada ‘kalıp’ karşılığı yanıltıcıdır. Arat 2452 ve 2798’de “bir şekil ve kalıptan ibarettir” biçiminde serbest çeviri vermiştir. Oysa *sır bediz* “cila ve süs” anlamındadır. Sözcüğün Çince den ödünçleme olduğunu da belirtmek gerekirdi, bkz. Clauson 842.

397. s.da *sır* maddesinden sonra *sırçı* ‘cilacı’ 4458 eklenmelidir.

398. s. *sita* ‘mızrak’. Clauson, UAJb 35 (1964) 365. s.da Arat’ın bu anlamı nereden bulduğunu belirleyemediğini yazıyor. Bence Arat, R IV 656 Sagay. *sıda* ‘Lanze’ ile birleştirip bu anlamı vermiş olmalı. Tabii bu, gerek Clauson’un gösterdiği gibi metne uymadığından, gerekse Mongolca bir sözcük olması bakımından KB’deki sözcük değildir. Yine Clauson’un gösterdiği gibi KB’de *sata* okumak daha doğrudur. Ancak Clauson’un yaptığı birleştirme de (Ar. *saṭī*) inandırıcı değildir. Clauson 799’da K *sata*, Uyg. *sita* ‘mercan’ ile birleştirilmesi daha iyidir. Bence anlam gelişmesi ‘mercan’ > ‘tan kızzılığı’ yönündedir.

398. s. *sikert-* ‘saptırmak’, *sikertse* 2508. Maddebaşı *sikirt-*, anlam da ‘keadini düzdürmek’ olarak düzeltilmelidir. Arat kapalıca bir çeviri vermiştir.

398. s.da *siler* ‘siz, sizler’ maddesinin yer alması gerekirdi, (bkz. dizin 400. s. *siz* (*sizlerke* ~ *silerke*)).

399. s. *simiş* ‘simiş, çekirdek’. Arat bu sözcüğü çevirmemiştir. Dizindeki ‘çekirdek’ karşılığının Anadolu ağızlarındaki *simişka* ~ *sımışka*’ya göre verildiği akla geliyor. Fakat bu indocermen kökenli Rusça bir sözcükten (*semečko*) ödünçlemedir ve KB’deki biçimle kesinlikle ilgisi yoktur. KB’deki *simiş* (ya da oku: *sımış* ?) için krş. belki Türkm. *sımışla-* ‘atıştırmak, tıkıştırmak, açgözlülükle sürekli yemek’. KB’deki sözcüğün ‘çerez’ anlamına geldiği anlaşılıyor.

399. s. *singim* ‘kabul’ maddesi yerine *singimlig* ‘uyumlu, uyum sağlayabilir’ alınmalıdır, (“kabul görürler” 2661 yalnız serbest çeviride geçerli bir karşılıktır). Clauson’da eksiktir.

401. s. *song* ‘son’ verilerinden 1302’de *song yi- iç-* deyimini buluyoruz: 1302a *kişig tepsemegil yime içme song*, Arat “Başkasını kıskanma, çok fazla yiyip-içme” diye çevirmiştir. Anlam bütünlüğü açısından bu deymi *songda-* ‘çekiştirmek’ ile ilgili görmek ve dizeyi “başkasını kıskanma ve çekiştirme” diye yorumlamak daha uygun olacaktır, (*songda-* için bkz. Clauson 836).

401. s. *sök-* ‘söğmek’. Arat’ın niçin *-k* ile okuduğu anlaşılmıyor, *sög-* okunması gerekir.

402. s. *söki* ‘eski’. Dizinde uygulanan yönteme göre maddebasının *sö* ‘geçmiş zaman, önce’ olarak alınması, verinin *sö-ki* olarak gösterilmesi gerekirdi.

402. s. *sön-* ‘sönmek, bitmek, tükenmek’ verilerinden 4711 *söndi* metinde de *sundi* olarak düzeltilmeli ve *sun-* ‘uzanmak’ maddesine aktarılmalıdır. 4711b *kökke sundi* “göge yükseldi” anlamındadır, (Arat’ın çevirisi de buna uygundur).

410. s. *suw* ‘su’ maddesinde şu noktalara dikkat edilmeli ve gerekli düzeltmeler yapılmalıdır: 1) 2639, 4332, 5436, 6628’de *suw* düşünüm (Ellipse) ile *yüz suwı* yerine ‘saygınlık, itibar’ anlamında kullanılmıştır; Arat da böyle çevirmiş, yalnız 6628’de ‘tazelik’ ile karşılaşmıştır, bu da düzeltilmelidir: 6628 “Çok söyledin, sözün saygınlığı gitmesin, insan-oğlu çok sözden bıkararak bezer” olarak anlaşılmalıdır. (Aşağıda *yüz* maddesinde değinilen *yüz suwı*, *yüzi suwluğ*, *yüz suwluğ tut-* deyimleriyle ve Osm. *yüzi sulu*, *yüz suyu* vb. deyimlerle krş., Fa. *ābrū*’dan ödünçleme çeviridir.) 2) 2007’de Arat’ın ‘izan’ ile karşıladığı *köz suwı* deymi geçmektedir. 3) 5768’de *suw* düşünüm (Ellipse) ile *arğa suwı* vb. (yukarıda *arğa* üzerine düzeltmeye bkz.) yerine ‘meni’ anlamında kullanılmıştır. Arat’ın kapalıca çevirdiği 5768. beyti şöyle yorumlamalıyız: “Ana zina ederse, ondan doğacak çocuk memlekete felâket getirir”. 4) 2085’te *suw bir-* ‘parlatmak’ deymi vardır. 5) 2467’de *suw iç-* ‘parlamak’ deymi bulunmaktadır.

411. s. *sükiç* ‘kuş’, 5677. Arat’ın ‘seher kuşu’ anlamını verdiği bu sözcüğü Clauson *sügiç* okumuştur. Krş. belki DS 3676 *sökeşe* ‘uzun gagalı, keklik büyüklüğünde bir çeşit kuş’.

411. s. *sülük* ‘orduya ait’, 4441. Arat’ın çevirisine göre ‘ordunun binek atı’ karşılığı alınmalıydı. Clauson 827’de de kuşkuyla aynı anlam kabul edilmiştir.

412. s. *süründi* 'sürünen', 5327. Bunun yerine 'serseri' karşılığı alınmalıdır, (bkz. Clauson 854, Arat ise *süründike* *koğ-* 'bırakmak, atmak' diye bir deyim kabul etmiş olmalı).

414. s. *şaşur-* 'karıştırmak', *şaşurdum* 6616. K. II 79'da "mücevheratı dizerken arasını ayırmak" anlamında bir terim olarak açıklanmıştır. KB 6616b'de *sözüg sözke tizdim şaşurdum ura* "sözü söze dizdim, sıralayarak arasını ayırdım" denmekte, yani sözcüklerin şiir içinde ölçülü olarak sıralanması mücevher dizmeye benzetilmektedir. Dolayısıyla buradaki *şaşur-* eylemine de K'deki anlamı vermeliyiz.

414. s. *şaşut* 'kır, alaca'. Clauson 868 *şeşüt* okumuş, *şeş-* 'çözmek' eyleminden türediğini kabul ederek 'dağınık, çözükleme' anlamını vermiştir, haklı olabilir.

414. s. *şatu* (F.) 'merdiven'. Türkçede ödünçleme olduğu kesin olmakla birlikte Fa. değildir, hangi dilden geldiği daha belirlenmiştir, (bkz. TMEN III Nr. 1320, Clauson 867).

416. s. *şiş* 'şiş', *şişi* 295. Bu karşılık çıkartılarak yerine 'kan akçası' alınmalıdır, (Eski Osm. *kan bahası, kan ödeği*, Alm. *Wergeld, Blutgeld, Sühnegeld*; Arat tabii doğru anlamış, fakat bu terimi tam karşılama-yan 'kıyas' ile çevirmiştir), K'de *se:ş*, bkz. Clauson 856. Clauson'da gösterilmemiş olan Yakut. Pek. 898 *ies* (<*se:ş*) 'borç' aynı sözcüktür.

417. s. *tadu* 'unsur, tıynet, tabiat'. Sanskrit *dhātu*'dan ödünçleme olduğu belirtilmelidir, bkz. Clauson 451, eski dönem Uygur metinlerinde bulunmuyor, yalnız geç Uygur metinlerinde ve Karahanlıcada vardır.

418. s. *tağı* 'yabani' karşılığı yerine Clauson 466'da gösterildiği gibi 'dişi yabaneşeği' alınmalıdır. Türkçeden ödünçleme olarak *taki* 'yabani at, yabaneşeği' Mongolcada da bulunmaktadır.

420. s. *tamız-* 'damlamak' karşılığı 'damlatmak' olarak düzeltilmelidir.

421. s. *tangıl-* 'şaşırmak' *tanglur başı* 4595. B'deki yazılışına ve 478'deki *başı yangıl-* deyimine göre bu veri *yanglur başı* biçiminde düzeltilmeli *yangıl-* 'yanılmak' maddesine aktarılmalıdır, ('şaşırmak' anlamına gelen bir *tangıl-* eylemi yoktur).

424. s. *tapsula-* 'haset etmek' *tapsula!* 4250. Gerçekte okunuşu ve anlamı kesin olmayan (B'de yok, A'da *tap-sulap*) bu biçim kesinlikle emir değildir, (Arat'ın serbest çevirisinde "haset ederler"). Olsa olsa

*tapsul- (ya da C'deki yazılışa göre *kapsul-?) eyleminden ulaç olabilir. Belki de anlaşılamayan bir istinsah yanlığıyla karşı karşıya bulunuyoruz.

429. s. *tawıg* 'alış-veriş'. Clauson'da yalnız K'de geçen *tav*- ve *taviş*- bulunmaktadır. KB'deki *tawıg* eksiktir. Öteki kaynaklarda ve yeni dillerde *tav*- eylemi ve bundan türemiş biçimler bulunamıyor. Kökeni daha açıklanmamış olan *tavar* 'mal, varlık, ticari mal, davar' sözcüğünün bu kökten olduğu düşünülebilir.

430. s. *teğük* 'temiz, sâf', 58. Gerçekte A'da *tesük*, B'de *beğük*, C'de *tödük* okunacak biçimde yazılmıştır. Arat'ın okuyuşu ve yorumu kesin olmadığı gibi Clauson 455'te *te:tik* yerine (*beğük* ile uyağa sokmak için) bozulmuş bir biçim olduğu görüşü de inandırıcı değildir.

432. s. *teğim* 'lâyık', 3001. Bu karşılık doğru değildir, Arat'ın çevirisine de uymamaktadır, ('lâyık' anlamındaki sözcük bu madde içinde gösterilen *teğimlig*'dir). Arat, Radloff'a uyararak (bkz. R III 1037 *teğim* 'das, was man erlangt, erreicht, der Erwerb' -bu anlam KB 1043 A'daki sözcüğe göre verilmiş-) 'kazanç, gelir' olarak yorumlamıştır. Ancak bu da kesin değildir, çünkü bu anlam için yalnız 2 veri bulunmaktadır, bunlar da pek açık değildir, (söz konusu 3001'de *teğim* A'da yok, B'de *b-* ile, C'de noktasız yazılmıştır, 1043'te ise yalnız A'da *teğim*, B ve C'de *telim*). Bununla birlikte *teg*- eyleminin 'payına düşmek, (birisine) ait olmak' anlamına da geldiğine dikkat edilmelidir, (bkz. örn. N. Yamada, "Uigur Documents of Sale and Loan Contracts Brought by Otani Expeditions", Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 23, 1964, 94. s. ve dev.).

433. s. *teke* 'geyik'. Clauson 477'ye göre 'erkek dağ keçisi' olarak düzeltilmelidir.

434. s. *telgü* 'gelişigüzel', *telgülüg* 1777. Oysa Arat bu biçimi "gelişigüzel kesilir" diye çevirmiş, yani *tel-* 'delmek' eylemini düşünmüştür. Tabii bu serbest bir çeviridir. Gerçekte *telgülüg* bir istinsah yanlığı olabilir.

434. s. *telmir*- 'dilenmek', *telmire* 6634. Bu yalnızca benzetmeli kullanılışın Arat'ın çevirisinde aldığı karşılıktır. Sözcüğün anlamı 'çevreye bakmak, dört yanına bakmak'tır, nitekim metinde *közi telmire* biçiminde geçer. 6634b'yi Arat'ın "gözleri ile etrafından dua dilenerek gittiler" çevirisinden biraz ayrılarak "gözleri arkada kalarak gittiler, istemiyerek gittiler" diye yorumlamak daha uygun olacaktır.

435. s. *teng* ‘denk, benzer, akran’ verileri arasında yer alan *teng* 215, *teng*– ‘yükselmek’ eyleminden 2. kişiye buyruktur.

Aynı madde verilerinden *tengsiz* 4069, Doerfer’in TMEN Nr. 912’de gösterdiği üzere A’ya göre metinde *teksin* olarak düzeltilmelidir. K’de yanlış hareketlenmiş (*tüksin*) olan bu sözcük “halktan olup handan üç kat aşağı bulunan kişi” diye açıklanmıştır. Doerfer’in okuyuşu şimdi Ş. Tekin’in yayınladığı Karahanlıca arsa satış senetlerinde (Selçuklu Araştırmaları Dergisi 4, 1975, 162. s., I. belge, 6. satırda) geçen *teksin* biçimiyle kesinleşmiştir. (Ş. Tekin *tigin* okumuştur, fakat fotoğrafta açıkça *teksin* okunuyor).

436. s. *tengi*– ‘havaya yükselmek, gözden kaybolmak’. Üç veriden ikisi (*tengip* 6036, 6064) *teng-ip* biçiminde bölünerek aynı anlamdaki *teng*– maddesine aktarılmalıdır. Öteki veri (*tengise* 1526) B’de ننگسا biçiminde yazılmıştır, C’de eksiktir, A’da bunun yerine *töngetse* bulunmaktadır. Metnin gelişine ve yanında bulunan *koğı inse*’ye göre (A’daki yazılışı da göz önünde alarak) bunu *töngitse* ‘eğilse, aşağı meyletse’ diye okumak, bu veriyi *töngit*– maddesine aktarmak gerekir.

437. s. *tengrilik* ‘Tanrılık’ karşılığı ‘Allah rızası için, Allah için’ (4202, 4204) karşılıklarıyla açıklığa kavuşturulmalıdır.

438. s. *terk* ‘tez, çabuk’ maddesine alınmış olan *terkin* ‘çabucak’ (kalıplaşmış araç durumu ekiyle) ayrı bir maddebaşı olmalıydı.

439. s. *tetik* ‘zeki, akıllı’ verileri arasında yer alan *tetig* 297 (belki oku: *tétik* ?) ‘balçık’ anlamındadır ve ayrı bir maddebaşı yapılmalıdır, (krş. dizin 454. s. *titigsig*, belki oku: *tétiksiz* ?). DS 3899 *tetik* (VII) ‘duvara yapıştırılarak kurutulan tezek’ kuşkusuz aynı sözcüktür, fakat (*k* ile *g*’yi ayıran runik yazıyla yazılmış) Irk Bitig’de *titig* yazılmıştır, Clauson 455’te de buna göre *titig* okunmuştur.

454. s. *titür*– ‘söyletmek, dedirtmek’, *titür* 1368a: *esenlik ödinde sen edgü titür*, Arat “Sağlığında her şeyi iyilikle karşıla”. Bu çeviriye göre Arat, bu biçimi *tit*– ‘direnmek, karşı koymak’tan ettirgen olarak yorumlamıştır, ‘dedirtmek’ söz konusu değildir. Fakat bence bu dizedeki *titür* B ve C’de *yetür* yerine istinsah yanlışdır, nitekim Arat’ın da belirttiği gibi C’de *t*– sonradan eklenmiştir, sözcüğün yazımında bozukluk vardır. Bu düzeltmeye göre *yetür* ile *yitür* uyağa sokulmuştur, aynı uyakları 2053 ve 2320’de de buluyoruz. Sonuç olarak

titür 1368 metinde *yetür* olarak düzeltilmeli, dizinde de *yetür*- 'yetirmek, yetiştirmek' verileri arasına katılmalıdır.

456. s. *toğ* 'toz, duman'. Burada 'duman' karşılığı gereksizdir. Sözcük yalnız 'toz' anlamına gelir.

457. s. *toğ* 'tok' verilerinden *toğ-ı* 801, 2690, 3057, 3872'de *könglüm toğı* deyişini bulmaktayız. Arat bu deyişi "ey gönlümü doyuran insan" vb. biçimde çevirmiştir. Dizin 458. s.da *toğum* 'dayanak, destek' 3466, 4794, 5093 bulunmaktadır. 5093'te Arat yine "ey gönlümü doyuran insan" diye çevirmiştir. 3466 ve 4794'teki *yölekim toğum* biçiminden *+um*'un 1. kişi iyelik eki olduğu açıkça görülmektedir. Buna göre *toğum* maddesi çıkarılarak yerine *toğ* 'dayanak, destek' alınmalı, yukarıda gösterilen *toğ+ı* ve *toğ+um* verilerinin hepsi bu maddeye geçirilmelidir, yani *könglüm toğı* "gönlümün desteği" olarak anlaşılmalıdır. Bu sözcük için krş. DS 3946 *tok* 1. 'sabanı oka bağlayan ağaç', 2. 'sabanın uç demirini tahta bölümüne bağlayan demir bilezik', ayrıca bkz. DS 3946 *toka* 'çember' vb. KB'deki *toğ* sözcüğünün öteki kaynaklardan bilinen *toğu* 'halka, toka' sözcüğünün (bunun için bkz. TMEN II, Nr. 910, Clauson 466) bir yan biçimi olduğu açıktır.

458. s. *tolu* 'dolmuş', ikinci karşılık olarak 'dolunay'ın alınması gerekir.

461. s. *tozu* 'kasap, hayvan kesicisi' 5368 karşılığı çıkarılarak yerine 'bir tür kumaş, Toz kumaşı' girecektir, (Arat'ın 'tüzü' ile karşıladığı bu sözcük için bkz. Steingass 335 *tozi* 'a light summer garment, manufactured at Toz'. Sözcük 5368'de *kaşab* 'Hint kumaşı' ile birlikte geçtiği için bu anlamlandırma yanlış yapılmış olmalı).

463. s. *töri*- 'yaratılmak, türemek', *törimiş* 15. (buna karşı 13 veride *törü*-!). Bu veri kesin değildir: A'da *töremiş*, C'de eksik, B'de ise *törülmüş* de okunabileceğini Arat belirtmiştir. Dolayısıyla başka hiçbir kaynaktan bulunmayan *töri*- yerine *törü-*, *törülmüş* okumak gerekir. (15a'da olduğu gibi 15b'de de *törülmüş* '(Tanrı'nın) yarattığı = yaratılmış olan' anlamındadır.)

465. s. *tu-* 'kapatmak, tıkmak, kaplamak' verileri arasına alınmış olan *tuma* 3288 olumsuz buyruk olarak anlaşılmalı, bu yorum bütünüyle olanaksızdır. Arat'ın "yüzünü örten" biçiminde çevirmesi de kabul edilemez. Belki *tüme* okunmalı ve *tüm-* 'kabarmak, şişmek' eyleminden ulaşarak anlaşılmalıdır, (krş. DS 4011 *tüm-* 1. 'sivilce kabarıp şişmek', 2. 'bitki tohumu toprak altından çıkıp yükselmek',

bunun yanında krş. DS 1601 *duma* ‘tümsek, çıkıntı’, DS 3981 *töme* ‘sivri, çıkıntılı, tümsek’, *töm-* ‘deride kabarıklık, şişkinlik oluşmak’, Türkm. *tommağ*, *tümme* ‘şiş, kabarcık’, *tommar-*, *tümmer-* ‘şişmek, kabarmak’). Buna göre 3288a “kabarak ipek kalkan (= güneş) omuz kaldırdı, yükseldi” diye anlaşılabilir.

465. s. *tudaş* ‘eş, birbirine benzeyen’. Clauson 461’de gösterildiği gibi *tüdeş* olarak düzeltilmelidir.

465. s. *tul-* ‘tıkanmak, kapanmak’. Öteki eski kaynaklarda bulunmayan bu eyleme ait üç veri de başka yorumlara elverişlidir: *tulmadım* 171, Clauson 491’de gösterildiği gibi *bulmadım* okunmalıdır, (C’de yok, B’de noktasız, A’da *körmedim*). *tulur* 3611 bence *tolur* ‘dolar’ olarak düzeltilmelidir, *tolur kirgü yol* “gireceği yol (= boğaz) dolar”. *tuluş* 4835 bence *toluş* olarak düzeltilmelidir, *neçe ming tirig öldi toluş yatur* “binlerce diri öldü, (yerin altına) dolup yatar”, (yukarıda *bat-* üzerine düzeltmeye bkz.).

466. s. *tun-* ‘kapanmak, bulutlanmak, sönmek’ verilerinden *tunup* 3472’yi Arat ‘düşünceli olmak’ ile karşılamıştır, bu uygundur, krş. R III 1439 Çag. *tun-* ‘nachsinnen, nachdenken’, DS 1604 *dun-* ‘kederlenmek, düşünmek’, *dungun* ‘üzgün, düşünceli’, DS 1632 *dünüp düşün-* ‘etraflıca düşünmek’. Öteki veri *tunar* 1049 da ‘donuklaşır’ anlamındadır.

467. s. *tur-* ‘durmak’ verileri arasında yer alan *turur* 6073 metinde de *törür* olarak düzeltilip *törü-* ‘türemek’ maddesine geçirilmelidir.

Aynı maddede ulaçlar sırasında bulunan *tura* 1296, 3937, 4323, 6643 ulaç değil, dize sonu ünlemesidir (*tur a!*).

Aynı madde verilerinden *toru* 4770 (ve belki 2035, 6335) *tor-* ‘zayıflamak’ eyleminden ulaçtır: 4770a *toru ölmegüçe yigil ay kadaş* “zayıflayarak ölmeyecek kadar ye, ey kardeş”, krş. Kül Tegin yazıtı, güney yüzü 9. satır *toru ölü yoryur ertig*.

469. s. *tura* ‘kalkan’ karşılığı yerine ‘kale, sığınak’ alınmalıdır. Arat da 1736, 4710, 5263 ve 6434’te ‘kale’ ile karşılamıştır, öteki verilerde de (256, 6605) bu anlam daha uygundur.

Aynı madde verilerinden *tura* 6625 kesinlikle ‘kalkan’ veya ‘kale’ değildir, (*tur-a* ulaç da olamaz, çünkü *tur-* eyleminin ulacı *tur-u*’dur, yukarıya bkz.). Bence bu *türe* ‘dürerek’ olarak anlaşılmalı, metin ve dizinde düzeltilmelidir, krş. 1496a *tüketti bitig türdi badı türe*, 3811a

tüketti sözün türdi badı bitig, 3941a *tüketti bitig türdi badı katıg*. Bunlara benzer biçimde 6625b'de yazar, kitabı bitirirken *ötündüm men itnü tükettim türe* demektedir.

469. s. *turgur*- 'durdurmak, esirgememek'. İkinci karşılık yalnız Arat'ın serbest çevirisi içinde geçerlidir, dizine alınması yanlıcıdır.

469. s. *туруg* 'yer'. Bu karşılık çıkartılıp şu düzeltmeler yapılmalıdır: 1) 1521'de *туруg* 'duru, durulmuş, temiz' anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir. 2) 2547, 2588, 3998 ve 4585'te *oldrug turug* 'oturuş kalkış' yani 'davranış, davranış adabı' anlamına bir deyimdir.

471. s. *tuşur*- 'kavuşturmak', *tuşrup* 2370. Bence bu madde *tüşür*- 'indirmek, attan indirmek' olarak düzeltilmeli, veri *tüşrip* okunmalıdır. 2370b *yağağ okçı tüşrip sen öngdün yügür* "yaya okçu indirip sen önden koş". Krş. 2347, 2349 *toy tüşür*- 'karargâh kurmak', yani 'atlıları indirip yerleştirmek'.

474. s. *turguğı* 'durucu, duran', yanlışlıkla maddebaşı yapılmış ve yanlış anlam verilmiştir, *tutguğı* biçiminde *tut*- maddesinde yer alması gerekirdi.

475. s. *tutgun* 'esir' maddesinde *tutgun-ı* 373 eksiktir.

476. s. *tuyu*- 'bitmek', *tuyumaz* 5362. Bu madde çıkartılmalı, veri *yetümez* okunarak *yet*- maddesine aktarılmalıdır. Arat'ın burada *tuyumaz* okuyup "arkası kesilmez" biçiminde çevirmesi belki *tu*- 'kapatmak' eylemi ile ilgili görmesinden ileri gelmiştir. Ancak dizedeki sözdizimine göre böyle bir anlam çıkarmaya olanak yoktur. C'yi esas alarak beyti *tengizdeki gevher tükemez sanga | töpütdeki yakut yetümez sanga* biçiminde düzeltmemiz gerekir, "Denizdeki cevherler sana yeterli değildir, Tibet'teki yakutlar sana yeterli değildir", (*tüke*- 'yeterli olmak' için aşağıya bkz.). C'deki *töpütdeki* biçimini yeğlerken Tibet yakutlarının ünlü olduğunu da göz önünde tutuyorum.

477. s. *tügük* 'çatık' karşılığı 'kaşı çatık, üzüntülü, keyifsiz' karşılıklarıyla biraz daha açıklanabilir.

477. s. *tüke*- 'tükenmek, bitmek' verilerinden *tükemez* 5362'de bu eylem kesinlikle 'yeterli olmak, kâfi gelmek' anlamındadır, (yukarıda *tuyu*- üzerine düzeltmeye bkz.; aynı anlam 5381 ve 6598 için de düşünülebilir). Hamilton, *Le Conte bouddhique*, not XXXIV. 3'te *tüke*- eyleminin bu anlamının K III 270'te bulunduğunu göstermiş, Uy-gurca metinlerden de örnekler vermiştir.

480. s. *tüpül*- ‘dibine inmek’, *tüplür* 1734. Maddebaşı *topul*- ‘delmek’, veri de *toplur* olarak düzeltilmelidir. Bu eylem hem etken (‘delmek’), hem edilgen (‘delinmek’) anlama gelmektedir, krş. K I 519 *bo er ol çerig topulğan* “bu savaş sıralarını yarıp yırtan kişidir”. (Eski Tü.deki öteki verileri için TDAYB 1975/76’da “Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme” başlıklı yazımız 175. s. ve devamına bkz.).

481. s. *tüs* ‘renk, güzel, koku, rayiha’ maddesi tümüyle çıkartılıp bu maddedeki veriler şu biçimde düzenlenmelidir: *tüsig* 829 ‘renkli’ (<*tü+sig*) ayrı maddebaşı yapılmalıdır. *tü+si* (3. kişi iyelik eki) 365, 5639, 5643, 5697 verileri *tü* ‘tüy’ maddesine aktarılmalıdır.

482. s. *tüş* ‘düş, rüya’ verileri arasında yer alan *tüşte* 5177’de *tüş* ‘konak yeri, menzil’ anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir, ayrı maddebaşı yapılmalıdır, bkz. Clauson 559 *tüş* (3). Clauson, KB 630 ve 3605’teki *tüş*’leri de ‘menzil’ olarak yorumlamıştır.

Aynı madde verilerinden *tüş* 3571 ‘karşılık, ürün, meyve’ anlamındadır, Arat da böyle çevirmiştir, bkz. Clauson 558 *tüş* (1), fakat Clauson, Uygurcaya özgü bir sözcük olduğunu yazmakta, KB’den örnek göstermemektedir.

486. s. *u* ‘uyku’ verilerinden *u teg* 1424 metinde B’ye göre *ot teg* olarak düzeltilmelidir. 1424b *awınçing küwençing uğınğay ot teg* “Avuncun, güvencin ateş gibi sönecektir” diye anlaşılmalıdır. Arat *uğıtğay u teg* okuyup bu dizeyi “bu avunman ve güvenmen seni gaflet uykusuna düşürür” biçiminde çevirmiştir, sözdizimi bakımından böyle yorumlamak olanaksızdır. Benim önerim için krş. 4412 *uğunmuş ot* “sönmüş ateş”, 4694 *uğınur bu ot* “söner bu ateş”.

488. s. *uğıt*- ‘uyutmak’ karşılığı yanında 2373, 3107, 2396’da mecazlı olarak ‘söndürmek, ateşi suyla söndürmek’ anlamları da vardır. *uğıtğay* 1424 yukarıda gösterildiği üzere *uğınğay* olarak düzeltilmeli, *uğın*- maddesine aktarılmalıdır.

489. s. *uğla*- ‘sığırlaşmak, sığır gibi olmak’ yerine yalnız *uğlayu* ‘sığır gibi’ kalmalıdır, (yukarıda *ağığla*- üzerine düzeltmeye bkz.).

492. s. *ula*- ‘bağlamak, eklemek, toplamak’ verileri arasında bulunan *ular* 75 ‘keklik’ anlamında olup tabii ayrı bir maddebaşı yapılması gerekirdi.

492. s. *ulam* ‘saygı’ karşılığı yerine ‘sürekli, kesiksiz, ebediyen’ karşılıkları girmelidir. (Arat yalnız B-7’de ‘ihtiram’ ile karşılaşmış,

orada da 'sürekli' anlamındadır, krş. benzer beyitler: 61, 6520). Sadece 293, 3273 ve 3714'te 'sürekli' anlamı da metne tam uymuyor, DTS'de *Atabetü'l-hakayık* için verilen 'destek, dayanak' anlamı da kesin değildir, sözcüğün bilemediğimiz başka bir anlamı da olsa gerek.

493. s. *ulın*- 'usanmak'. Arat 6602'de *ulındım* "usandım", 1510'da *ulındı* "ah - vah etti", 5243'te *ulunmuş* "kıvranmış" olarak çevirmiştir. Clauson 149'da 5243'teki biçimin K'deki *ulı*- (oku: *olı*-) 'kıvranmak' eylemine bağlanabileceği belirtilmiştir, (krş. Halaç. *holun*- 'dönmek'). Bence KB'deki üç veri de *olın*- 'kıvranmak' olarak yorumlanabilir.

494. s. *uluğad*- 'yükselmek', *uluğadu* 4708. Maddebaşı *uluğad*- olmalıdır, çünkü orta hece düşmesi yalnız çekimli biçimlere özgü değildir, bkz. Clauson 138.

496. s. *unur* 'insan, kudretli insan' verilerinden *unur* 2612'yi Arat 'muvaffak olur' ile karşılamıştır, (< *u-n-*, Arat'ın *Atabetü'l-hakayık* 106. s.daki notuna ve yukarıda *ön-* üzerine düzeltmeye de bkz.).

497. s. *uruğ* 'tohum, nesil, soy, sop' verileri arasında yer alan *uruğluğ* 6033 'vurulmuş, konmuş' anlamındadır, ayrı maddebaşı yapılmalıydı.

499. s. *uşun* 'omuz başı'. Maddebaşının *öşün* olarak düzeltilmesi gerekir, bkz. Clauson 263. KB'de yalnız *öşün kötür*- 'doğrulmak, omuzlarını kaldırmak' deyimini içinde bulunmaktadır, krş. aynı anlamda 4966 *egin kötür*-.

504. s. *üğ*- 'yığmak'. Bence *ük*- okunmalıdır, Krş. Uyg. *yükmek* 'yığın', K *ükme* ve bunun Türkiye Tü.nde atlama (Metathese) ile ortaya çıkan *küme* biçimi. Buna göre *üğük* 'dolu, yığılı' da *ükük* olarak düzeltilmelidir.

504. s. *üle*- 'paylaştırmak' verileri arasındaki *ülep* 2322, *üle* olarak düzeltilmelidir. Aynı maddedeki *öz ülep* 1485 metinde *öz ulap* olarak düzeltilmelidir, çünkü *öz ula*- 'bağlanmak, gönül bağlamak, yürekte bağlanmak' anlamında bir deyimdir. Arat da bazı verileri böyle çevirmiştir (krş, 460, 676, 3557, 4489, *Atabetü'l-hakayık* 82, 506). Sadece KB 136'da "dilek ve arzularına kavuşur", *Atabetü'l-hakayık* 506'da "kendilerini üzerler" diye çevirmiştir, bunlar da düzeltilmelidir.

506. s. *üme* 'misafir' Burada belirtmek istediğim DTS'de bu sözcüğün yanlış olarak *ümeg* biçiminde alınmış olduğudur. KB'deki

bütün verilerde belirtme durumu eki (*üme+g*) bulunduğundan DTS'da bu yanlıya düşülmüş olmalıdır. Clauson 156'da belli bir neden gösterilmeksizin *öme* okunmuştur.

507. s. *üstik-* 'istemek'. 4294'te Arat *üstigü* okumuş, 'artan' diye çevirmiştir. Arat'ın okuyuşu metinde de *üstikü* (<*üstik-ü* ulaç) olarak düzeltilmelidir. Bu biçim *bökü* (Arat *bügü*) ile uyaklıdır, (yukarıda 119. s. üzerine düzeltmeye bkz.). Kâşgarlı'nın *öz tik-*'ten bitişme ile ortaya çıktığını bildirdiği bu eylem için bkz. Clauson 243, Clauson, Kâşgarlı'nın açıklamasını kabul ettiği için *ö-* ile okumuştur, oysa kendisinin gösterdiği gibi çağdaş dillerde *ü-* iledir. Bence *üst+ik-* 'üstüne düşmek', 'istemek' biçiminde açıklanması gerekir, (bkz. ATG § 91 *iğ+ik-* 'girmek' vb.).

507. s. *üyül-* 'batmak'. Yalnız KB'de bulunan bir eylemdir. Bunu KB *üyük* 'bataklık', K *üyük-* 'saplanmak, batmak', DS 4084 *üyük* (II) 'civık çamur', Tıva. *öyüg* 'bataklık' (A. A. Pal'mbax, *Orus-Tıva Slovar*, Moskva 1954, 47 s. 'boloto') ile birleştirebiliriz. Bu biçimlerin **öy-* 'batmak' kökünden türediği görülüyor. (ayrıca yukarıda *ötülgen* üzerine düzeltmeye bkz.).

507. s. *üyür* 'darı' maddesinin aynı anlamdaki *yür* ile karşılaştırılması gerekir, aşağıya bkz.

511. s. *ya* (F.) 'veya' verileri arasında yer alan *ya* 140 'Yay burcu, Sagittarius' anlamındadır. Öteki burç, gezegen ve yıldız adları gibi ayrı maddebaşı yapılması gerekirdi.

511. s. *ya* 'yay' verileri arasına *ya+sı* 4926a da katılmalıdır, (4926b'deki *yas+ı* doğru olarak *yas* 'zarar' maddesinde yer almıştır).

511. s. *yaçı* 'yaycı' maddesine ait üç veriden ikisinde sözcük 'iyi yay kullanan, iyi ok atan' (2558, 4026), öteki veride ise 'yay yapan usta' (4458) anlamındadır.

516. s. *yakın* 'yakın'. Sözcüğün kimi kez 'akraba, dost' anlamında kullanılmış olduğuna dikkat edilmelidir, (örn. 3433, 4576). Bu maddede *yakınrak* için gösterilen verilerden 2610 dışında hepsi *yakınlık* biçimine aittir.

517. s. *yalın-* 'yanmak', *yalınsunı* 121. Benim yorumuma göre bu eylem 'ışıklanmak, parlamak' anlamına gelmektedir. 121b *yalınsunı körmez karakı otun* "(hükümdarın) görmeyen gözü ilaç sayesinde ışıklansın", (bu yorumu J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the*

Rylands Interlinear Koran Translation tanıtması, TDAYB 1978/79 291-292. s.larda genişçe açıkladım).

518. s. *yalngu-* 'tutuşmak', *yalngudi* 5972. Bence metinde de B'ye göre *yilgüdi* olarak düzeltilip *yilgü-* 'çırpınmak' maddesinde verilmelidir, (aşağıda *yilkit-*, *yilkür-* üzerine düzeltmelere bkz.).

519. s. *yan-* 'dönmek, geri dönmek, geri tepmek; tehdit etmek'. Burada iki ayrı eyleme ait veriler bir araya getirilmiştir, (bkz. Clauson 941 *yan-* (1) 'dönmek', 942 *yan-* (3) 'korkutmak, tehdit etmek'). KB'de *yan-* 'tehdit etmek' yalnız 967 ve 6168'de geçiyor. Arat'ın 1624'te A'ya göre aldığı *yanur* yerine C'deki *barur* yeğlenmelidir. Çünkü *yan-* eyleminin geniş zamanı Karahanlıcada *yan-ur* değil, *yan-ar*'dır.

520. s. *yang* 'merkez, âdet, kaide, tarz'. Çince'den ödünçleme olduğu belirtilmeliydi, bkz. Clauson 940. Bu madde verileri arasında yer alan *yang+ı* 414, 1635, 3581, 6016 *yanğ+ı* "karşılığı" biçiminden orta hece düşmesiyle ortaya çıkmıştır, bu verilerin *yanğ* 'cevap, karşılık' maddesine aktarılması gerekir. Yine 3. kişi iyelik eki almış olarak gösterilen *yang+ı* 5289, *yanğı* 'yeni'dir.

521. s. *yanğı* 'yeni' verileri arasındaki 6388 *yang+ı* "yöntemi" olup *yang* maddesine aktarılmalıdır. 740'ta *yanğı ay* 'hilal' deyiminin bulunduğu belirtilmekteydi.

521. s. *yanğıl-* 'yanılmak' verileri arasına *yanğlur* 4599 eklenmelidir, (Arat *tanğlur* okumuştur, yukarıda *tanğıl-* üzerine düzeltmeye bkz.).

521. s. *yangsağıuçı* 'kıskanan, kıskanç', 5799. Clauson 952'de *tangsağıuçı* olarak düzeltilmesi öneriliyor, bunu uygun bulmuyorum.

522. s. *yangza-* 'ikrar etmek, beyan etmek, kabul ve ifade etmek'. Bu karşılıklar yerine Clauson 953'te verilen 'yansılanmak' alınmalıdır.

522. s. *yangzat-* 'kastetmek, ikrar ettirmek, söyletmek'. Arat'ın çevirisine ve Clauson 953'e göre 'yansılanmak, benzetmek, yakıştırmak' karşılıkları verilmelidir. Bu maddede *yangzat-u* için verilen 460, 485 yanlıştır (bulunamıyor), buna karşılık *yangzat-ur* 273, 613 dizinde eksiktir.

523. s. *yap yaşıl* 'yemyeşil' 2385, Arat'ın çevirisine göre 'mosmor' olarak düzeltilmelidir. Aşağıda gösterildiği gibi *yaşıl* 'mavi' anlamına da gelmektedir, Arat bilinçli olarak 'mosmor' ile karşılamıştır.

523. s. *yapçu-* ‘yapışmak’, *yapçur* 401, 1409. Maddebaşı *yapuş-* olmalıydı; *yapuş-ur* > *yapşur* > *yapçur* gelişmesiyle ortaya çıkan çekimli biçime dayanarak **yapçu-* eyleminin varlığı kabul edilemez. Benzer *þş* > *þç* değişimleri için krş. Clauson 880-81 *yapış-*, *yapşur-*, 447 *taþşur-* (~ *taþçur-*), OTG 34. s. ve dev.

524. s. *yarağçı* ‘usta, chil’ karşılıkları ‘silahtan anlayan, iyi silah kullanan’ olarak düzeltilmelidir. Daha sonra Çağataycada *yarağ*’ın ‘silah’ anlamı yaygınlaşmıştır.

525. s. *yarı* ‘yardım’. Farsça *yāri*’den ödünçleme olduğu belirtilmeliydi. Dolayısıyla KB’de *yari* ve *yariçi* ‘yardımcı’ da okunabilir.

527. s. *yarşı* ‘keser’, 5311. Bu yanılıcı karşılık yerine Clauson 972’de önerildiği gibi ‘ayrılmış, birbirine karşı’ alınmalıdır.

528. s. *yas* ‘zarar’ verileri arasında *yas+ı* biçiminde yer alan 6033 *yası* ‘enli’dir ve ayrı bir maddebaşı yapılmalıdır, (krş. Türkiye Tü. *yassı*). Yine aynı maddede *yas+ı* olarak verilen 4926 *ya+sı* ‘yayı’dır ve *ya* ‘yay’ maddesine aktarılmalıdır.

529. s. *yas-* ‘dağıtıp yaymak, ifrata gitmek’, *yasmağu* 3674. Bu karşılıklar yerine ‘gevşetmek, azaltmak’ (bkz. Clauson 973) alınmalı, Arat’ın çevirisi de buna göre düzeltilmelidir: 3674b “(önceki) ibadete güvenip ibadeti azaltmamalıdır”, yani yeterince ibadet ettim deyip gevşek davranmak olmaz, denmek istenmiştir.

530. s. *yaşıl* ‘yeşil’ karşılığı yeterli değildir. Sözcük yalnız 67, 68 ve belki 120’de gerçekten ‘yeşil’ anlamına gelmektedir. Öteki 23 veride hep ‘mavi’ anlamındadır; *yaşıl suv* ‘mavi su’, *yaşıl kök* ‘mavi gök’. Buna göre Arat 2385’te haklı olarak *yam yaşıl*’ı ‘mosmor’ ile karşılamıştır.

531. s. *yat-* ‘yatmak’ verilerinden *yatar* 1528 metinde de *yiter* olarak düzeltilmeli, bu veri *yit-* ‘kaybolmak’ maddesine geçirilmelidir. Çünkü Karahanlıcada *yat-* eyleminin geniş zamanı *yat-ar* değildir, *yat-ur*’dur. 1528b *yorırda yiter atı keslür sözi* ‘yaşarken adı kaybolur, ondan söz edilmez olur’ diye anlaşılmalıdır, (yukarıda *et* üzerine düzeltmeye de bkz.).

532. s. *yatğal-* ‘uyumak üzere olmak’, *yatğal-ır* 5953. Bu maddebaşı çıkartılarak veri *yat-ğalır* biçiminde *yat-* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *alğal-* üzerine düzeltmeye bkz.).

532. s. *yaw-* ‘yaklaştırmak, yakınlaştırmak, getirmek’, *yaw-ar* 2409. Öteki kaynaklarda böyle bir eyleme rastlanmaz, (*Atebetü’l-hakayık*

379. satırdaki *yawu-* <*yaġu-* ‘yaklaşmak’ ile tabii karşılaştıramayız). Bu sözcük B’ye göre metne alınmıştır, ancak B’de dize bozuktur, A ve C’de bunun yerine *yıġar* bulunmaktadır, fakat bu dizenin 2408 ile uyaklı olması gerektiğinden *yıġar*’ı metne almak pek uygun olmaz, belki *yawa-r* “yumuşatır, uysallaştırır” olarak yorumlamak daha iyi olacaktır. Ne var ki, *yava-* şimdiye değin başka metinlerde görülmemiştir, ancak krş. *yava-ş*, ‘sakin, uysal’, *yava-l-* ‘sakinleşmek’, bkz. Clauson 877, 880.

532. s. *yawa* ‘heder, boşu boşuna, lüzumsuz’. Clauson 871’de bir bakıma haklı olarak Fa. *yāva*’dan ödünçleme olduğu belirtilmiştir. Fakat Türkçede *yavġan*, *yavız*, *yavrı-*, *yavlak*, *yaman* (< *yamman < *yavman) sözcüklerinin bulunması **yav-* ‘kötüleşmek’ kökünün varlığını düşündürmekte ve Fa. *yāva*’nın gerçekte Türkçeden bir ödünçleme olabileceğini akla getirmektedir, (G. Doerfer - S. Tezcan, *Wörterbuch des Chaladsch*, Budapest 1980, 221 s. *yavġān* maddesine de bkz.).

533. s. *yay-* ‘yaymak’ ve *yayıl-* ‘yayılmak, sarsılmak’. Bu maddelerdeki ‘yaymak’, ‘yayılmak’ karşılıkları yanıltıcıdır. Çünkü KB’deki bu eylemlerin Türkiye Tü. yazı dilindeki *yay-* (<*yad-*), *yayıl-* (<*yadıl-*) ile ilgisi yoktur. Eski Tü. ve Karahanlıcadaki *ya:y-* ‘sarsmak, çalkalamak eyleminin yeni dillerdeki biçimleri için bkz. Räsänen EW 179 Türk. *ya :y-* vb.). DS 4213 *yay-* (III) ‘yayıġı çalkalamak’, en eskicil biçim Halaç. *yā-* ‘yayık çalkalamak’tır.

533. s. *yaz-* ‘çözmek’ verilerinden 1809’da *kaş köz yaz-* ‘kaşı gözü gevşetmek = yüzü gülmek’, 80’de *yüz yaz-* ‘yüz gevşetmek = sevinmek’ deyimlerinin geçtiğine dikkati çekmek gerekir.

534. s. *yazuk* ‘suç, günah’ verilerinden 6114’te *yazuk* ‘çözük, açılmış’ anlamındadır ve *kaş yazuk tut-* ‘kaşını gevşetmek = yüzü gülmek’ deyiminde geçmektedir. Bunun ayrı bir maddebaşı yapılması gerekir.

535. s. daki *yem* ‘yem’ ile 544. s. daki *yim* ‘yemek’ maddeleri arasında gönderme yapılarak bu sözcükler birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Gerçekte Clauson 933 ve devamında belirtildiği üzere bunlar iki ayrı sözcüktür. Çoğu kez *ot* ile birlikte kullanılan *yem* ‘güzel kokulu ot, yem’ Clauson’a göre *em*’in bir yan biçimidir. Daha önce Bang da Mancuca *yemin* ‘bir doz ilaç’ ile Tü. *em* ‘ilaç’ı karşılaştırarak aynı kaniya varmıştı, bkz. W. Bang “Türkisches Lehngut im Mandschurischen”, *Ungarische Jahrbücher* 4, 1924, 17. s. ve dev., TMEN II, Nr. 665.

Buna karşı *yim* (oku: *yém*) ‘yiyim, yiyecek’ *yé-* eyleminden *-m* ile türemiştir.

536. s. *yet-* ‘yetişmek, erişmek, kâfi gelmek’ verilerinden *yetip* 4782 metinde C ve A’daki yazılışlar göz önüne alınarak *titip* biçiminde düzeltilmeli, bu veri dizine eklenmesi gereken *tit-* ‘vaz geçmek’ (bkz. Clauson 450 *tit-* 1) maddesine aktarılmalıdır. Buna göre 4782b *tilep bulmadım tip titip yanmağul* “isteyip bulmadım deyip vaz geçip dönme” biçiminde düzeltilmelidir.

Aynı maddeye *yetümez* 5362’nin eklenmesi gerekir, (yukarıda *tuyu-* üzerine düzeltmeye bkz.).

536. s. *yetgel-* ‘yetişmek üzre olmak’, *yetgel-ir* 6167. Bu madde çıkartılarak veri *yet-gelir* biçiminde *yet-* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *algäl-* üzerine düzeltmeye bkz.).

536. s. *yetiz* ‘geniş, enli’ 3416. Bu veri yalnız B ve C’de vardır, A’da eksiktir. İki nüshada da *tebiz* ‘kıskanç’ yerine istinsah yanlış olmalı, bu metne çok daha iyi uyuyor. *yetiz* ~ *yétiz* ‘enli’ sözcüğü Karahanlıcada vardır, fakat bu metne uymadığı gibi KB’de *yitiz* olarak yazılması beklenirdi.

541. s. *yi-* ‘yemek’ verileri arasına *yi-r* 23 ve 1532 de katılmalıdır, (yukarıda *bir* ve *ıç-* üzerine düzeltmelere bkz.).

Aynı madde verileri arasında yer alan *yigü* birçok örnekte (örn. 495, 3924, 3926, 3761) ortaç değil, *-GU* yapım ekiyle ‘yiyecek, yemek’ anlamına türetme olduğu için ayrı maddebaşı yapılmalıydı.

543. s. *yig* ‘yeğ, iyi, daha iyi’ maddesi verilerinden 13’ü (632, 849, 1054, 1998, 2443, 2848, 2861, 2930, 2931, 4035a-b, 4614a-b) bu maddeden çıkartılarak dizine eklenmesi gereken *yig* ‘çiğ’ maddesine aktarılmalıdır.

543. s. *yiglik* ‘iyilik’ verilerinden 2848, dizine eklenmesi gereken *yiglik* ‘çiğlik’ maddesine aktarılmalıdır.

543. s. *yigeğ-* ‘artmak’, *yigeğür* 4705. Bu yalnız serbest çeviride geçerli olan karşılıktır, dizine ‘üstünleşmek’ karşılığının alınması gerekirdi.

544. s. *yil* ‘yel, rüzgâr’ verilerinden 2097’de *yil bol-* ‘heba olmak, yitip gitmek’ deyiminin bulunduğu dikkati çekmek gerekir.

544. s. *yilkür-* ‘uçuşmak’, *yilkürer* 74. Maddebaşı *yilgür-*, karşılık da ‘çırpınmak’ olarak düzeltilmelidir, (yukarıda *yalngu-*, aşağıda *yilkit-*, *yilküt-* üzerine düzeltmelere bkz.).

544. s. *yilkit-* ve *yilküt-* 'heyecanlandırmak', iki maddebaşı da *yilgüt-* olarak düzeltilmelidir. Birbirleriyle ilgili oldukları açıkça görülen şu benzer biçimleri buluyoruz:

ilgün-: Clauson 143 = W. Bang - A. v. Gabain, "Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott", Ungarische Jahrbücher 8, 1928, 249. s. 8. satır *ilgünmekin* 'sallanmasıyla'. BTT II 218. satır *isig özlerin tükel ilgünü umazlar* "vücutlarını hiç mi hiç kıpırdatamazlar (?)". (Röhrborn *ilginü* okumuş, *il-* kökünden *il-gin-* 'asılmak' olarak yorumlamış, fakat dipnotta *ilgünü* de okunabileceğini belirtmiştir. M. Erdal, *Voice and Case in Old Turkic*, Jerusalem 1976, 147. s.da *ilgün-* okuyuşunu yeğliyor).

ilgüt-: P. Zieme, "Zwei Textergänzungen zu A. von Le Coq's Türkische Manichaica aus Chotscho III", Rocznik Orientalistyczny 32, 1969, 9. s. I/37. satır *ilg|tzün*, Zieme *ilg(ä)tzün*, M. Erdal ise (*Voice and Case in Old Turkic*, 147. s.) *ilg(ü)tzün* okumuşlardır. Çok yıpranmış ve eksik bir parça üzerinde bulunduğundan anlam verilemiyor.

yilgü-: KB 5972 *köngül yilgüdi* "gönül çırpındı, heyecanlandı", (B'de böyle, C'de *yalngudi*, A'da *yğ-lati*).

yilgür-: KB 74 *yilgürer* 'çırpınır', (B'de böyle, A'da *yel-küler*, C'de eksik). KB 3329 *köngül yilgürer* "gönül çırpınır, heyecanlanır" (B'de böyle, C'de ilk harf noktasız, A'da eksik).

yilgüt-: KB 3104 *köngül yilgütür* (B ve C'de böyle, A'da eksik). KB 3540 *köngül yilgütür* (C'de böyle, A'da *köngül yil-gidür*, B *özin belgütür*). KB 3567 *köngül yilgütür* "gönül çırpınır, heyecanlanır" (C'de böyle, A'da *köngül yilgidür*, B'de eksik).

Bu biçimleri birbirleriyle karşılaştırınca bunların **ilgü-* ~ *yilgü-*'ten *-n-*, *-r-* ve *-t-* ile genişletilmiş oldukları anlaşılıyor, *yilgü-r-* ve *yilgü-t-* biçimlerindeki ettirgen çatı ekleri Eski Osm.daki *segir-t-*, *örür-t-* biçimlerinde olduğu gibi gerçek ettirgen anlamıyla değil, pekiştirme anlamıyla kullanılmış olsa gerek.

544. s. *yim* 'yemek' verilerinden 5600 *yim* metinde de *yem* olarak düzeltilmeli ve *yem* maddesine aktarılmalıdır, (yukarıda *yem* üzerine nota bkz.). Dizinde gösterilen 5605 *yim* ise yanlıştır (bulunamıyor).

547. s. *yirin-* 'iğrenmek', *yirin-di* 5327. Bu sözcük beyitte *ajun'*u nitelediğine göre belirli geçmiş zaman olması olanaksızdır. Arat

yirindi'yi 'hakir' ile karşılamıştır, Clauson 971'de (*yérindi*) aynı anlam verilmiştir. (Clauson *yerin-*'ten *-di* ile türemiş ad sayıyor, bence *yer-*'ten *-ÜndI* ile türediğini kabul etmek daha doğrudur), krş. *Uigurica* III 73/26 *yirintilig* 'iğrenilecek, iğrenç' (DTS 258'de aynı veri *yérindilik* 'nefret, iğrenti' olarak yorumlanmıştır). Öte yandan KB'deki sözcüğün her üç nüshadaki yazılışına bakarak bunu *yarındı* okumak da mümkündür, krş. DS 4186 *yarıntı* 'utanmaz'.

547. s. *yiriş-* 'gülümsemek'. Clauson 972'de *yéris-* okunmuştur. Oysa Türkm. *yırşar-* (*yırşart-*, *yırşarıl-*) 'gülümsemek' ve belki Türkiye Tü. *yılış-* (*-l-<-r-* ?) ile karşılaştırılıp *yiriş-* okumak daha uygundur.

547. s. *yiş* 'gayret', *yiş kıl-* 2959. Gerçekte B ve C'de noktalar eksiktir, A'da ise bu beyit yoktur, bu yüzden okunuşu kesin değildir, Arat metnin gelişine göre anlam vermiştir. Bence bunu *tiş kıl-* 'bilemek' diye yorumlamak daha iyi olacaktır. Bu deyim doğrudan doğruya eski kaynaklarda ve sözlüklerde bulamıyoruz, fakat *tişe-* 'bilemek, keskinleştirmek, değirmen taşına diş açmak' (<*tiş+e-*) gerek eski kaynaklarda, gerekse yeni Türk dillerinde yaygın bir eylemdir, (bkz. Clauson 560, DS 1522 *dişe-*, Kazan Tatar. *téşe-* vb.). Bu düzeltme önerim doğruysa, 2959 *tapuğ kılmaq emgek katıg iş bolur/munu bilse begler tapuğ tiş kılur* "Hizmet etmek zahmetli ve güç bir iştir, beyler bunu takdir ederlerse, hizmeti (hizmet etme isteğini) bilemiş olurlar" diye anlaşılmalıdır.

548. s. *yişin* 'çökük, çökmüş', *yişin kıl-* 4675. Arat çevirmeden bırakmıştır, okunuşu da kesin değildir (C'de ilk harf noktasız, B'de *işin*, A'da *yaşın*). Krş. Kırgız. Yudahin 285 *cışıl-* 'zayıflamak' (orada verilen örnek de KB'deki dizeye benzerlik gösteriyor: *kızıl toru betteri, aq cuumal çalıp, cışılıp kalğan* "al pembe yanakları soluklaşıp zayıflamış", KB 4675b *kılur ig kişining yüzini yışın* "hastalık insanın yüzünü çökertir, zayıflatır (?)". Bu birleştirme doğruysa KB'deki sözcüğü *yışın* okumak ve *yış-* eyleminden *-n* ile bir sıfat olarak açıklamak gerekir, dizinde verilen anlam uygundur.

548. s. *yit-* 'yitmek, kaybolmak' verileri arasına 1528 *yit-er* de alınmalıdır, (yukarıda *yat-* üzerine düzeltmeye bkz.).

548. s. *yitim* 'tamam', 4585. Arat bu beyitteki *yarım yitim*'i 'yarım yamalak' ile karşıladığına göre *yitim*'e 'tamam' değil, 'eksik' anlamını vermek gerekir. Belki *yit-im* 'kayba uğramış, eksilmiş' olarak açık-

lamalıyız, krş. Türkm. *yitirim bol*– ‘kaybolmak’, *yitirim ét*– ‘kaybetmek, yok etmek’.

549. s. *yodug* ‘iftira, iftira edilen’. Bu sözcüğe ait 24 veriden 21’ini Arat ‘âfet, felâket, zarar’ ile karşılamış, yalnız 1400’de ‘pişmanlık’, 1452’de ‘suç’, 1956’da ‘iftira’ olarak çevirmiştir, bunlar da ‘felaket, zarar’ olarak düzeltilmeli, 1400b “hayat tükendi, (geriye kalan) pişmanlık ve zarardır”, 1452b “senin başına ansızın bir felaket gelmesin”, 1956b “onun başına ansızın bir felaket gelmemesi için” diye anlaşılmalıdır.

552. s. *yolçı* ‘yolcu’. Bu karşılık çıkartılarak yerine ‘kılavuz, yol gösterici’ alınmalıdır. Arat da böyle çevirmiştir, yalnız 5209’da ‘yoldaş’ ile karşılamıştır, bu da ‘kılavuz’ olarak düzeltilmelidir.

Aynı maddede *yolçı+lar* 4454 olarak gösterilen veri, *yolçıla*– ‘kılavuzluk etmek, yol göstermek’, *yolçıla-r* 4454 biçiminde ayrı bir madde yapılmalıdır.

552. s. *yolun*– ‘sıyrılmak’, *yolun-ur* 662. Gerçekte üç nüshada da bulunmayan, Arat’ın kendi takdiriyle metne aldığı bir biçimdir, anlamca da metne uygun olduğu söylenemez (A *çuw-runur*, B *tezgünür*, C *yükülünür* –çizinti ve eklemeye, tıpkıbasıma bkz.). Arat’ın yorumunu kabul etsek bile, okuyuşu *yulun*– olarak düzeltmek gerekir, (krş. *yul*–, *yuluğ* vb., bkz. Clauson 931). Fakat bence B’deki *tezgünür* biçimini metne almak daha uygun olacaktır.

553. s. *yorı*– ‘yürümek, varmak’. Sık sık ‘yaşamak, ömür sürmek, davranmak’ anlamlarına da geldiği belirtilmelidir (bkz. örn. 234. beyit) Aynı maddede 2. kişiye buyruk olarak gösterilen *yorı* 5378’i Arat çevirmeden bırakmıştır: *kalıkta uçuglı kara kuş yorı | seningdin keçümez aya kök böri* Arat “Havada uçan kuş sürüleri . . . , ey bozkurt canlarını senin elinden kurtaramazlar”. (Arat’ın çevirisine niçin ‘sürüleri’ sözcüğünü kattığı anlaşılıyor.) K’den ve KB’deki öteki verilerden *kara kuş*’un ‘kartal’ olduğunu biliyoruz, bence buradaki *yorı* da ‘kuzukapan kartal’ anlamında kullanılmıştır, krş. Kırgız. Yudahin 262 *coru* ‘kuzukapan kartal’, (Türkçe öteki adlar: *sakallı akbaba*, *kuzukartalı*, Lat. *gypaetus barbatus*, Rus. *grif*, *yagnyatnik*, Alm. *Lämmergeier*). İrk Bitig 59. satırdaki (XL) *orı*’nın da KB’deki *yorı*’nın bir yan biçimi olduğu anlaşılıyor. (İrk Bitig’in bu bölümünün en son yorumu için bkz. J. Hamilton, “Sur deux présages de l’İrq Bitig”, *Quand le Crible était dans la Paille. . . , Hommage à Pertev Naili Boratav*,

Paris 1978, 252. s. ve dev.) Irk Bitig'deki *talım orı yarınça yasıçın yalım kayığ yara uruban yalñusun yoriyur* cümlesini ben şöyle yorumluyorum: "Yırtıcı kuzukapan, kürekkemiği kadar geniş ok temreniyle (= gagasıyla) yalçın kayayı yararak vurup yalnız başına yaşıyor".

554. s. *yoriğa* 'yürüyen' karşılığı yerine Arat'ın çevirisinde olduğu gibi 'rahvan, yorga' alınmalıdır, bkz. Clauson 964.

555. s. *yort-* 'bir işe başlamak üzere yürümek' karşılığı yerine 'at sürmek, atla gitmek, sefer etmek' alınmalıdır.

556. s. *yul-* 'kurtulmak', *yul-ur* 3465. *yul-* 'koparmak, kurtarmak' eylemi her zaman geçişlidir ve geniş zamanı Karahanlıcada *yul-ar* biçimindedir, (bkz. K III 64, KB 4789, 6100, Clauson 918). KB 3465'teki sözcük *yu* :- 'yıkamak'tan edilgen *yu* :l- temizlenmek, yıkanmak, arınmak' olmalıdır, krş. Kırgız. Yudahin 271 *cuul-* 'yıkanmak', ayrıca krş. Codex Cumanicus *yazıklarımıznu yudu* "günahlarımızı yıkadı". Buna göre KB 3465b *yazukı yulur* "günahı temizlenir, yıkanır" olarak anlaşılmalıdır.

557. s. *yula* 'kandil'. Arat hep 'meşale' ile karşılaşmış, yalnız B-41'de 'çerag' ile çevirmiştir. Dizinde de 'meşale' karşılığının verilmesi gerekirdi.

Aynı madde verilerinden *yula* 1263, 5592, *yul-* 'kurtarmak' eyleminden 2. kişiye buyruk ve dize sonu ünlemesi (*yul a!*) olup *yul-* maddesine aktarılmalıdır.

557. s. *yuluğ* 'fidye, feda, kurban' verilerinden 1603, 1768, 2409, 2411, 2432, 3932, 5517, 5793, 6099'da *yuluğ kıl-* 'feda etmek' birleşik eyleminin bulunduğunu belirtmek gerekir. 1736'da *yuluğ*, Eski Uygurcada olduğu gibi 'ticaret, alış veriş' anlamında kullanılmış olabilir. Arat burada serbest bir yorum yapmıştır. Bence 1736b *kayusu turada yuluğda qarır* "bazısı kalede, alış verişte (= ticaretle uğraşarak) yaşlanır" diye anlaşılmalıdır.

559. *yuwul-* 'akıtmak' karşılığı yerine '(gözyaşı) yuvarlanmak, dökülmek' karşılıkları alınmalıdır.

562. s. *yür* 'bir darı cinsi (?)', (3 veri). Bence *üyür*'ün önses ünlüsünü yitirmiş biçimidir ve doğrudan doğruya 'darı' anlamına gelmektedir, (*üyür* > *yür*). K'de gösterilen *yügür* ve *ügür* biçimleri de vardır, bkz. Clauson 275 ve dev. Clauson bunları lehçe ayrılıkları saymıştır, KB 4768 ve 4769'daki *yür*'leri ise *yör-* 'çözmek' eyleminden 2. kişiye buyruk

olarak kabul etmiştir, bkz. Clauson 955. Fakat bu doğru olamaz, özellikle bu beyitleri KB 3612 ile karşılaştırınca *yür*'ün 'darı' anlamında olduğu açıkça görülmektedir. (Bu sözcüğün Uygurca metinlerdeki yazılışı ve kullanılışı için bkz. N. Yamada, "Uigur Documents of Sale and Loan Contracts Brought by Otani Expeditions", Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 23, 1964, 78. s. not 2. 2.)

562. s. *yüz* 'yüz, çehre' verileri arasında yer alan *yüz* 270, 6623, 'yüz (sayı)' anlamındadır ve bu maddeye aktarılmalıdır.

Aynı maddede şu deyimlerin gösterilmesi gerekirdi; *yüz aç*- 'ilk kez yüzünü göstermek' 3839, *yüz yaz*- 'sevinmek' 80, *yüz ur*- 'yönelmek' 475, 476, 578, 599, 951, 1632, *yüz açuk tut*- 'güler yüz göstermek' 500, *yüz ewür*- 'yüz çevirmek, ilgilenmez olmak' 649, 718, 2373, 3148, 3203, 3205, *yüz kıl*- 'yüz vermek, davranmak, muamele etmek' 1200, 4841, *yüz kızıl kıl*- 'başarı göstermek' 2483, *yüz suwı* 'saygınlık, itibar' 737, 2007, 4289, 5516, 5518, 6040, 6108, *yüzi suwluğ* 'saygın, itibarlı' 4524, *yüz suwluğ tut*- 'saygınlığını korumak' 4297, *yüz utru* 'karşı, katında, huzurunda' 4051, 4799, 6033.

563. s. *yüzsüzlük* 'yüzsüzlük', 816. Türkiye Tü.nde büsbütün başka bir anlamı olan 'yüzsüzlük' karşılığı yerine Arat'ın çevirisinde bulunan 'asık suratlılık' alınmalıdır.

KURTULUŞ SAVAŞINDA DEMİRYOLCULUK

II

ZİYA GÜREL

Bundan önceki yazımızda¹, bu özetlemeleri Türk Demiryolculuğunun kurucusu sayılan Behiç Erkin'in "o zamanlar henüz bir yere vermedikleri defter ve dosyalardaki yazı kopyelerine göre" yaptığımızı açıklamıştık. Göreve başlamasından önceki durumları da kapsayan, Demiryolları İdaresinin gelen - giden yazılarının önmeli olanlarının birer kopyesini bulunduran bu büyük defterlerde, konu ile ilgili olarak, sayın Behiç Erkin'in, o zamanki görüş ve kanılarını yansıtan kısa notlarına da rastlanılmaktadır. Bundan önceki yazımızın sonunda geçen ve odun parası olarak verilecek on bin lirayı gelip alması için gece yarısı uyandırılması olayı ile, Orman memurlarının davranışlarının üzerinde bıraktığı izlenimleri yansıtan notlar, bunlara birer örnek olmaktadır.

1. derecede önemli olanların yazıldığı bu büyük defterlerle, önemi 2. derece olan dosyalardaki yazı suretlerinden²; engüç koşullar altında, yeni doğmaya başlayan Türk Demiryolculuğunun;

¹ Belleten, Cilt XLIV, Sayı: 175 (Temmuz 1980)

² Titizlikle sakladıkları bu belgelerin, vefatlarından sonra yitirileceğinden öyle kaygulu idiler ki; kendilerine "İnkılap Enstitüsü" ile "Türk Tarih Kurumu"-nun bu belgelerle ilgileceğini açıkladıktan sonra, ricamız üzerine, durumla ilgilenen Prof. Enver Ziya Karal'ın kendisini ziyareti sonucunda bu belgelerin yitirilmeyeceği kanısına varmış olan (rahmetli) Behiç Erkin, bize göndermekte olduğu özel mektupların birinde "Prof. Enver Ziya Karal ile görüştüğüm gün hayatımın en mesut günü oldu" sözleriyle sevinç ve güven duygularını belirtmişlerdi. Bununla birlikte; eksik tarafları ancak kendisinin tamamlayacağı nedeni ile bu Tarihin, kendisi sağ iken, genel gözetimi altında yazılması gerektiği düşüncesinden vazgeçmemişlerdi. Öğretmeni bulunduğum Demiryolu Meslek Okulunun kapatılması kararından sonra geçirildiğim Teftiş Kurulunda iken Genel Müdürlükçe verilen bu görevi; Sayın Prof. Enver Ziya Karal'ın: "Bu da bir belge olur, yapılmasında sakınca yoktur" demeleri üzerine sürdürmeğe çalışmıştım.

(Bu belgelerden; "Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk" ile ilgili olanlar, "İnkılap Enstitüsü", Behiç Erkin'in hayatının başka alanları ile ilgili olanlar "Türk Tarih Kurumu" arşivlerindedir.)

başlıca yakıt olarak kullanılan odun satın alınması ile memur ve işçilerin aylık ve gündeliklerinin ödenmesi için gereken paranın bulunmaması gibi doğrudan mali nitelikte olanlardan ayrı nitelikte, büyük uğraşları gerektirecek başka sorunları da olduğu görülmektedir. Bunlar arasında “Dışarıdan işlere karışma” niteliğindeki önemli bir yer tutmaktadır.

İşlere Dışarıdan Karışma

Ankara Gar binaları askeri birliklerce, danışılmadan, işgal olunmakta, bununla kalınmayarak “Ankara Garının kimin emrinde olduğu” anlaşılamiyacak derecede işlerine karışılmaktadır. Genel Müdürlüğün bulunduğu Eskişehir Garı da “bütün çalışmalara rağmen” “tam bir inzibat altına alınamamıştır”.

Afyon Garı da 12. Kolordu buyruğu altındadır. “12. Kolordu Kumandanı, tren lağveder, tren tertip ettirir, ihtiyat katarlar tutar, velhasıl her şeyi yapar”

Tüccarın zahirelerine el koyan Cenup Cephesi, “Garp Cephesine ait zahireleri bile çıkartmamaktadır. Kullanmadığı halde, Afyon-Pozantı doğru telgraf telini elinde tutmakta devam etmekte” bu nedenle Konya’daki Bağdat Hattı İşletme Müdürlüğü kaldırılmadığından, “İşletme Müdürü Serf Efendi istediği gibi oynamaktadır”.

“Bir çok yolcu vagonları Karargâhlar emrinde” kaldığından yolcu trenleri istenilen düzene sokulamamaktadır. “Son zamanlarda, mütevazı geçinenlerin kâffesi servis vagonuna binmek” istediklerinden servis vagonları yetmez olmuştur.

İşletme servisleri başında bulunanlar iyi niyetlerine rağmen; emir ve nizamları tam olarak uygulayamamaktadırlar. “Yalnız, Mavro Gordato Efendi bundan istisna teşkil³” etmektedir. (271 Def. 1 ve 2. sayfalar).

³ 271 Sayılı defterdeki notunda böyle söyleyen Sayın B. Erkin, Mavro Gordato hakkında, bize, şu bilgileri vermişti: “Mühendis Mavro Gordato efendi gençliğinde işe başladığı Anadolu hattı yapımında uzun yıllar çalışmış olduğundan hattı iyi tanıyan kimsedir. Ben kendisini, merkezi Frankfurt’ta olan bir ortaklığın Toros kısmı Başmühendisi olarak buldum. İnşaat durmuştu. Fen danışmanı olarak Eskişehir’e gelmesini teklif ettim. Kabul etti. Hattâ, Kurtuluş Savaşından sonra Başvekil İsmet Paşa, tekrar getirtmekliğimi arzu ettilerse de Mavro Gordato özür diledi”.

Yeni Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey ile görüşmek üzere Ankara'ya giden Genel Müdür, Erkânı Harbiye Umumiye Vekilliğinin 4 Ocak 1921 de, askeri taşımalar nedeniyle, yolcu trenini lâğv ettiğini, Demiryolları Askerî Komiser Yardımcısından da Ankara - Eskişehir için 5 tren istenildiğini duyunca; "o gün Ankara'da 53 vagona karşı dört lokomotif" bulunduğunu, yollarda da pek çok dolu vagon olduğundan "Garp Cephesinin istediği beş trenin" harekete getirilmesi için "Ankara'daki lokomotiflerin muattal bırakılmamasını" Erkânı Harbiye Umumiye (Genel Kurmay Başkanlığına) hemen bildirmiştir. Oradan verilen karşılık yazıda: "Garp Cephesinden zatı âlilerine arz olunan nakliyat dolayısıyla" 7 Ocak tarihine kadar "Ankara'dan tren tahrikine" durumun elverişli olmadığı bildirilmiştir. Niteliği bakımından, ancak, bir yabancıya verilebilir saydığı bu karşılık üzerine Erkânı Harbiye Umimuyye Vekiline (Genel Kurmay Başkanlığı, o sırada Vekiller Heyeti içindedir) vekâlet eden Fevzi Paşa ile görüşen Genel Müdür, sunduğu açıklama yazısında; 5 Ocak'ta yapılamayan ve 6 Ocakta da yapılması şüpheli kalan, Garp Cephesinin istediği taşımalar için "50 vagonla 4 lokomotif tutmak, bilmediğim sebepler yoksa, sırf bu nakliyat için muvafık değildir". "50 vagon bir buçuk tren teşkil edeceğinden, bunun için dört lokomotif tutulması şayanı dikkattir" demektedir. Bu yazısında; posta trenleri seferlerinin kimin emriyle ve ne gibi sebeplerle işletmeden kaldırılacağıının ve askeri taşımaların kimin tarafından idare edileceğinin belirlenmesini isteyen Genel Müdür, Cephe Kumandanları ile Erkânı Harbiye Umumiyenin doğrudan doğruya tren düzenlettirme emirleri verdiklerine göre; Askerî Komiserliklere gerek kalmıyacağını belirterek, ayın dördündeki posta treni kaldırılmasaydı "daha" doğrusu trenlerin harekete geçirilmemesi emri verilmeseydi, yollarda dolu duran vagonlar gider, boşalır ve şimdiye kadar buraya yetişir ve taşımalar daha çabuk olurdu" demektedir. Yine bu yazıda; Genel Kurmay Başkanlığı ile Ankara İstasyon Kumandanlığı arasında idare edilen bu taşıma işlerine Askerî Komiser olarak kendisinin karışmadığını belirten Behiç Bey; "mesmuatıma göre 5 katar burada toplanıp öyle gönderilecektir. Evvelâ, Ankara Garı beş tren alır mı? Saniyen, beş trenlik malzeme toplanabilecek mi? Çünkü, dolu vagonların boşalması için sevki yasaklanmıştır" demektedir.

Yine hiç bir tren yola çıkarılmamış olduğundan, Ziraat Mektebinde bulunan Fevzi (Çakmak) Paşa'ya yazdırdığı (5 Ocak 1921

Sa: 18,35) telefonnamede: “Askeri trenler 7 Ocak’ta kalkacakmış. Bendeniz burada iki gün daha kalamıyacağım” diyerek Eskişehir’e gitmek üzere dolu vagonlarla bir tren tertip ederek bu treni boş olarak hemen geri göndereceğinden, buna müsaade edilmesini isteyen Behiç Bey’e, saat 20,30 da Binbaşı Şemsettin Bey’in verdiği karşılığa, Fevzi Paşa’nın, durum dolayısıyla istenilen böyle bir trenin tertibine olanak olmadığından bu treni istemekten vazgeçmesini, ve belki de taşımaların ayın yedisinde değil, yarın başlaması olanağı bulunduğundan, gece yarısında veya sonrasında veya sabahleyin kalkacak trenin kendisine haber verileceği bildirilmiştir.

Dönüşünde yollardaki dolu vagonları alacak olan bir trenin gönderilmesini Eskişehir’den isteyen Genel Müdür, Ocak ayının 7. günü saat 20,30 da Eskişehir’e varabilmiştir.

Düşman Saldırısı ve Yankıları

6 Ocak 1921 günü saat 16,30 dan 7 Ocak saat 20,30 a kadar süren bu yolculuk sırasında Hareket Müfettişlerinden “Zeki” imzalı olarak gelen bir telgrafta, hastalarla subay ailelerinin ilk katarla geri gönderilmeleri için Fırka’dan (tümen’den) emir aldığını bildiren Bilecik İstasyon Kumandanının, bu emre dayanarak bunların biletsiz gönderilmelerinde direndiği bildirilmektedir. Bunun üzerine; durumun sorulduğu Garp Cephesi Erkânı Harbiye Reisi Muzaffer Bey, verdiği karşılığa, saldırıya geçen düşmanın geri çevrildiği, fakat; subayların kuşkulananlarından ailelerini geriye yollayacaklarını belirterek kolaylıklar gösterilmesi için “emir buyurulursa minnettar olurum” demektedir. Düşmanın saldırıya geçtiği böylece anlaşılmıştır. 8 Ocak 1921 de, Bilecik İstasyon Kumandanının ve Hareket Müfettişinin bölgedeki istasyon görevlileri için buyruk isteyen telgraflarına Cephe’den alınan bu bilgi üzerine; “telaşı gerektirecek bir hal olmadığı” karşılığı verilmiştir. Bununla birlikte; o gün (8 Ocak) saat 15 sularında Bilecik istasyonu boşaltılmıştır.

Bozüyük İstasyon Kumandanlığından gelen bir telgrafta: “Şimdi saat üçte Karaköy’den gelen trene kurşun isabet etmiştir” denilerek; düşmanın bir süvari birliğinin demiryollarına doğru sarkmakta olduğu, vagonlarla, memurlar ve kasadaki para için emir beklenildiği bildirilmektedir. Buna; oradaki en büyük kumandanandan alınacak emre göre davranılması gerektiği karşılığı verilmiştir.

Yine aynı gün (8 Ocak) Karaköy Kumandanlığından alınan şifre telde “Pazarcık’ta muharebe eden kıtalar düşmanın grup ateşiyle dağılmış ve kıtaat Karaköy’e ricat etmiştir” denilmektedir.

8 Ocak 1921 de Nafia Vekilliğine çekilen telgrafta, Karaköy’ün düşman tarafından alınması öncesinde memurlarının çekilmiş olduğu bildirildikten sonra “Bundan önceki saldırıda, düşman daha uzakta iken Eskişehir’in boşaltılmasına dair Garp Cephesi Kumandanlığından bir çok emirler almıştım” denildikten sonra, o sırada henüz böyle bir emir alınmadığına göre, durumun daha güvenilir bir halde olacağı belirtilmekte, fakat; gerektiği takdirde, Ankara yönünde 200, Konya yönünde ise 700 km hat kalacağına göre, hangi yöne gidilmesinin uygun olacağı sorulmaktadır.

Buna verdiği karşılıkta, savaş durumunda tehlike olmadığı sanısında bulunduğunu bildiren Nafia Vekili; Garp Cephesi ile yapılacak haberleşme sonucunda, çekilmek gerekirse Konya’ya gidilmesinin uygun olacağını ve çeken-çekilen malzemenin hatlara bu oranla bölünmesi gerektiğini bildirmektedir.

Savaşın Çeşitlenen Durumu

10 Ocak 1921 tarihinde Genel Müdürlükten Nafia Vekilliğine gönderilen bir şifre telgrafta: “Karaköy ile Bilecik arasındaki üç büyük köprüünün İstihkâm birliklerimizce tahrip edildiği Bilecik’ten kara yolu ile gelen Müfettiş Zeki Bey’in malumatına aften maruzdur” denilmektedir.

Nafia Vekilinin makine başında sorması üzerine açıktan bir şey söylemek istemiyen Genel Müdür, gece yazdırdığı şifrede “vaziyeti pekiyi görmüyorum. Bununla birlikte kat’i bilgilerimiz de yoktur. Elimizde yalnız Çukurhisar İstasyonu vardır” demekte ve bu arada; Eekânı Harbiye Umumiyece, trenlerin kendisinden istenilmesinin sağlanmasına aracı olunması dileğini yinelemektedir.

Genel Kurmay Başkanlığının Çekilme Plânı

Erkânı Harbiye Umumiye’nin, 10 Ocak 1921 tarihli emri, gerektiğinde nasıl çekileceğini plânlamaktadır. Bu emirde: “Bugün 11 (öğleden) evvelde başlayan ve Fırka (tümen) 24’ün Teke sırtlarından Ziyapaşa köyüne çekilmesi, Fırka 4 ve Fırka 11’lerin de İnönü şarkına (doğusuna) alınmasını intaç eden (sonuçlandıran) muharebenin

neticesi henüz anlaşılmamış olmakla beraber Garp Cephesinin bu toplanmış olan kısımlarının düşmanı ne dereceye kadar durdurabileceği kestirilememektedir” denilerek, durumun, Eskişehir’in başarılı bir şekilde elde tutulmasına elverişli olmaması halinde, malzemesini yitirmemek amacıyla, Garp Cephesinin birliklerini “Eskişehir doğusuna” alması ve “Syyitgazi-Sivrihisar-Ankara istikametini bilhassa âsi Edhem kuvvetlerine karşı setir ve muhafaza etmesi” ve tren malzemesinin düşman eline bırakılmaması, Eskişehirdeki malzeme ve mühimmatın geriye alınarak demiryolları üzerinde en çok tahrip-lerin yapılmasının sağlanması istenilmektedir.

Yine bu emirde; Cenup Cephesi Süvari kuvvetlerinin, “memlekete sarkması muhtemel âsi Edhem kuvvetlerine karşı kullanılabilir” bir durumda Garp Cephesi sol kanadıyla bağlantı kurması ve ciddi bir saldırı halinde Cenup Cephesinin birliklerini ezdirmeyecek ve malzemesini yitirmeyecek bir biçimde, şimendifer hatları üzerinde yapılabilecek en büyük tahribatı yaparak Afyon Karahisar-Konya yönünde çekilmesi emredilmektedir.

11 Ocak 1921 de saat 15 de Eskişehir üzerine gelen iki düşman uçağı, İstasyon yöresine aralıklı on kadar bomba atmış olduğundan, işçilerden biri kolundan yaralanmış, beşinci yolda bir ray parçalanmış, sağlık işleri vagonunda bulunan Eczacı Yüzbaşı Muhittin Efendi şehid olmuş, Eczacı Ragıp Efendi de yaralanmıştır (271 Def. 19. Sayfa).

Yukarıda düşman uçaklarının Eskişehir üzerine gelmesi tarihi olarak gösterilen 11 Ocak günü Nafia Vekilliliğine çektiği şifre telgrafta Genel Müdür: “Bugün top sesleri işitilmediğine göre muharebe yoksa da akşama kadar alınacak malumata göre düşmanın çekilmediği anlaşılırsa nısfilleyle (gece yarısından) sonra Umum Müdür-lüğü, şimdilik, Afyon Karahisar’a nakil niyetindeyim” dedikten sonra durum kötüye giderse, “Edhem çetelerinin hatlara” saldırmalarında ve bir karışıklıkta –daha önce görüldüğü gibi– köprüler vakitsiz atılırsa ortada kalınabileceği, en çok korktuğunun, Ankara hattı üzerindeki istasyonların vagon kalabalığı içinde kalması olacağı, bu nedenle kendisi buradan ayrılmadan önce, Ankara - Sivas hattı müdürü Vasfi Bey’in Sarıköy istasyonuna gelerek oradan hattın bu kısmını idare etmesini teklif etmektedir.

Yine 11 Ocak 1921 tarihli bir şifre ile 12. Kolordu Kumandanlığından, Afyon - Konya hattına geçirilecek lokomotif ve vagonların

geçirilmesi bitmeden ve haber verilmeden köprü ve benzeri yapıların yıktırılmaması rica olunmuştur.

“Gayet acele” işaretli olarak 11/12 tarihli (gece yarısı) Nafia Vekilliliğinden gelen bir telgrafta: “Düşman ricat ediyor. Binaenaleyh şifrenizdeki tedbirlere lüzum kalmamıştır” müjdesi verilmiştir. Yine bu telgrafta, Ankara - Eskişehir arasındaki taşımaların çabuklaştırılması “himmetinizden muntazardır” (beklenmektedir) denilmektedir. (271 Def. 20. Sayfa).

11 Ocak 12’ye bağlıyan gece yarısı alınan bu haberden sonra 12 Ocak 1921 tarihinde İnönü İstasyonu da açılmıştır. Ancak, bütün yerleri ordu mensupları işgal etmiş olduğundan, boşaltılması hususu Garp Cephesi Erkânı Harbiyesine yazılmıştır. Bir düşman uçağı, öğle zamanı, istasyona iki bomba atmış, iki erimizin yaralanmasına neden olmuştur. 13 Ocakta Bözöyük istasyonu da açılmıştır.

11/12 Ocak 1921 de gelen Nafia Vekilliliğinin, düşmanın yenilgisini bildiren telgrafından önce, Eskişehir halkının ve resmî makamlarının İnönü zaferi ile ilgili bir haber alamamış oldukları sanısı uyanmaktadır.

Nafia Vekilliliğinin sözünü ettiğimiz “müjde” veren telgrafına verdiği karşılıkta: “Eckânı Harbiye Umumiye her nedense askerî nakliyatı Askerî Komiser sıfatıyla dahi bana bildirmediğinden askerî nakliyatı tanzim ve tahrik edemiyorum. Bundan dolayı son harekât üzerine yapılan nakliyat kat’iyen iyi cereyan etmemiştir. Çünkü şimendiferlerin herşeyine hâkim ve emirleri nafiz olan Müdüriyeti Umumiyenin yapabileceği işi elbette Ankara İstasyonu Kumandanı yapamaz” diyen Genel Müdür, bu nedenlere dayanarak, taşımaların çabuklaştırılması ve bir düzene konulması için bunlardan kendisine bilgi verilmesini istemektedir.

Edhem Çetelerinin Son Zararları

Hareket Müfettişi Zeki Bey’in Afyon Karahisar’dan gönderdiği 12 Ocak 1921 tarihli telgrafında “Dün (11 Ocak) saat 16’dan 20’ye kadar Kütahya’da çetelerle savaş olduğu” çetelerin kaçtıkları, Çekürler ile Döğer istasyonları arasında bir şey görülmediği haberleri verilmektedir. Ancak, 14 Ocak 1921 de Döğer ile Çekürler arasında saat 11 de telgraf tellerinin kesildiği ve 80 kadar atının görüldüğü bildirilmiştir. Edhem çetelerinin bir bölümü olduğu kestirilen bu

atlıların saldırılarının sürmediği, ve telgraf tellerinin hemen onarıldığı da anlaşılmıştır.

Yetki Kullandırılmadan Sorumlu Tutulmak

İnönü savaşının gerektirdiği taşımaların; askerî makamların Demiryolları İdaresinin işlerine doğrudan doğruya karışmaları sonucu olarak, iyi olmadığı görülmektedir. Ancak; bundan, "Askerî Komiser" unvanını da taşıdığı halde, tren düzenleme gibi teknik işlerde dahi kendisine başvurulmamış olan Genel Müdür Behiç Bey'in sorumlu tutulmak istenildiği anlaşılmaktadır. İnönü savaşları sırasında Eekânı Harbiye Umumiye 3. Şube Müdürü Kaymakam, (yarbay) Veli imzasıyla doğrudan gelen bir telgraf; 140 numaralı trenin Polatlı'da durdurulması, bu trenin tam pakura (mazot) ile gönderilmemesi nedeni sorulmakta ve verilecek karşılığın makine başında beklenildiği bildirilmektedir.

Garp Cephesi Kurmay Başkanlığından gelen 13 Ocak 1921 tarihli bir yazıda da; Ankara'dan gelen asker yüklü trenlerin olağan denilmeyecek gecikmelerle Eskişehir'e varabildiği bildirilerek savaş sırasında trenlerin "Ordunun noktaî nazarına göre sevklerinin süratlendirilmesi istasyon kumandanlarının vazifeleri cümlesindedir. Bu vazifede en ufak tekâsül hinayet-i harbiye cürmüdür. Son defa olarak ihtar ediyorum. Kıtaat trenleri vakit kaybedilmeksizin sevk edileceklerdir. Bu ihtardan sonra da bu bataat (ağır alma) devam ederse istasyon kumandanları, istasyon müdürleri, alâkadarlar tahtelhıfz (gözü altında) Eskişehir İstiklâl Mahkemesine sevk olunacaklardır" denilmektedir.

Yine aynı makamdan "Müdür-i Umumî Behiç Beyefendiye" başlığı ile gelen 13 Ocak 1921 tarihli yazıda; süvari askerlerini taşıyan bir trenin Ankara'dan 12 Ocak günü 20.30 da kalktığı halde 13 Ocakta saat 12,45'e kadar Eskişehir'e varamamış olduğu için gerekçelere emir verilmesi arz edilmektedir.

Buna verilen karşılığa; herkesin Demiryolları işine karışmasından görevlilerin hareket serbestliğini yitirmiş oldukları; bu trene kaldırılabileceğinden çok yük verilmiş olduğu bildirilerek, kasıt veya gevşeme sonucu bir gecikme varsa, sorumlularının cezalandırılması için, Birlik Komutanlarının raporlarının gönderilmesi istenilmiştir. Fakat; "Garp Cephesi Kumandanı" adına Erkânı Harbiye Reisi

Muzaffer imzasiyle gelen 13 Ocak günlü yazıda; bu treni Eskişehir'e getiren Katar Şefi Arayidis, Makinist İsmail ve dört ateşçisinin tahkikat için tutuklandıkları ve bunların İstiklâl Mahkemesine verilecekleri bildirildikten sonra; Ankara'dan Eskişehir'e en ağır gelişin zamanı ile, bu trenin yolda bir arızaya uğrayıp uğramadığı sorulmaktadır.

Bu konu üzerine Nafia Vekilliğine gönderilmiş olan 13/14 Ocak 1921 tarihli yazıda; vagon sayısı 55, ağırlığı 700 ton olan böyle bir trenin, sekiz saat gecikme ile gelebilmiş olmasının dahi şaşılacak bir şey olduğunu belirttikten sonra, kendisine güvenilmediğini bildiren Genel Müdür; "ben şahsen kendime itimatsızlık hamledemem (yükleyemem) Sizin gibi benim hayatımı bilenler bunu takdir ederler. Eğer bana itimat edilseydi bu memurların tahkiki bana havale edilirdi". "Geciktiği iddia olunan tren iki tren olarak gelseydi, yani nakliyat âcizlerine havale edilseydi, her ikisi daha çok evvel gelmiş ve cepheye yetişmişti". "Benim şahsımla muhabere etmemek için askeri nakliyat gecikmelere uğruyor. Binaenaleyh, ben vücudumu şimendiferlerde zararlı görmeğe başladım". "Ben vezifeme müdahale edilmemek şartıyla her mes'uliyeti kabul edenlerdenim". "Hele Veli Bey'in tekdirlere kat'iyen tahammül edemem. Bunu ayrıca hal edeceğim". "...Benim yapabileceğim, fakat yapamadığım bu hizmetten beni affediniz" dediği görülmektedir.

35 vagonluk bir trene ancak dayanabilecek durumda olan Ankara - Eskişehir hattına 55 vagonluk ve odunla işleyen bir trenin kazasız gelebilmiş olmasının teşekküre değer olduğu; asıl, böyle usulsüz tren tertip ettirenlerin cezalandırılması gerektiği bildirilerek, suçları olduğu anlaşılınca her zaman cezalandırılabilir olan 1139 numaralı trenin tutuklu personelinin bırakılması hususunda Garp Cephesi Kumandanlığına yapılan rica üzerine, Genel Müdürlüğe gelen karşılıkta, işe İstiklâl Mahkemesinin elkoyduğu nedeniyle yapılacak bir şey olmadığı bildirilmiştir.

Cer İşleri Müdürü Bahaettin Efendi de Genel müdürlüğe sorulmadan ve nedeni belirtilmeden Garp Cephesi Kumandanlığının emriyle tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesine gönderilmiştir.

Eskişehi Mağazasında (Malzeme Deposu) çalışanlardan Jan Dot tutuklanmış, tutuklanma nedeni anlaşılammıştır.

Bütün bu olumsuz durumların sonunda 19 Ocak 1921 de Garp Cephesi Kumandanı ile yapılan bir görüşmede, son askerî taşımalar üzerinde konuşulmuş, Garp Cephesi Kumandanı, bu hususların bir düzene konucalacağı hakkında söz vermiştir.

* * *

İdare Yapısındaki Değişmeler

Anadolu Şimendifer İdaresi ile Bağdat Şimendiferleri İdaresi birleştirilmiş olduğundan Konya'dan Pozantı'ya kadar olan bölümdeki "Bağdat Şimendiferleri Müdürlüğü"nü kaldırılması gerekmiş ise de, Afyon - Pozantı doğru telgraf hattı Cenup Cephesince el konulmuş durumda olduğundan, bu müdürlük kaldırılmamış, başında bulunan Serf Efendi denilen kimse de görevinde istediği gibi davranabilmiştir. Ancak; durumunu incelemek üzere gönderilmiş bir kurul'un verdiği bilgilere göre Serf Efendi'nin görevinden uzaklaştırılması gerekmektedir.

Sonradan, kısım Hareket Müfettişi olarak çalışmak üzere müdür vekili olacak bir kimse olmadığından, yeteneği yeter görülüyorsa Konya İska Heyetinde (Sulama Kurulu) bulunan Mühendis Zihni Bey'in atanması işi Nafia Vekilliğine sunulmuştur. Hareket Müfettişliği görevini yapamayacağı nedeniyle, önce bu atamayı uygun görmiyen Nafia Vekilliği, sonradan gönderdiği 15.I.1921 tarihli yazısında; Müfettiş Harilaos Efendi'nin Bağdat hattı Müdürlüğünde kullanılması uygun olmadığından, Zihni Bey'in bu hat müdürlüğüne atanmasının uygun görüldüğü bildirilmiştir. Buna karşı Genel Müdürlük, sonradan hareket müfettişliği yapmak üzere, müdürlüğün kaldırılmasına kadar, kendisine "Müdür Vekili" unvanının verilmesini Vekilliğe bildirmiştir. Nitekim; Şubat ayı başında, Pozantı - Afyon doğru teli geri alınmış olduğundan, bu tarihte Bağdat Hattı Müdürlüğü kaldırılmıştır.

Serf Efendi, çeşitli yolsuzlukları nedeniyle mahkemeye verilmiştir.

Özel İstekler

1. İnönü savaşından önce, özel tren istekleri arasında, henüz başkaldırmamış Edhem'in 10 Aralık 1920 de Afyon'dan Eskişehir'e gelmesi için hazırlanan özel tren dahi vardır.

Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa için servis vagonu ile iki yan-koridorlu AB ve iki üçüncü mevki vagon ile iki furgon vagonundan yapılmış bir trenin o gün saat 15 e kadar Ankara'da hazır bulundurulması 18.I.1921 tarihinde, müsteşarı tarafından bildirilmiştir. Bir tren gönderilmiş ise de, uçak saldırısında kullanılamaz bir duruma geldiğinden AB vagonlarının bulunamadığı, bir servis vagonu ile, iki ikinci mevki ve dört üçüncü mevki ve iki kapalı vagon gönderilebildiği, karşılık olarak bildirilmiştir. 20 Ocak 1921 de Genel Müdürlüğe gelen Garp Cephesi Kumandanı; Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa'ya gönderilen trenin iyi olmadığından söz etmiş ve kendi karargâh treninin gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine, Karargâh vagonlarından ikisi alınarak ayrıca Ankara'ya gönderilmiş, bunu bildiren yazıda da trenin elde bulunanlarla acele tertip edildiğinden, bunun yanlış anlaşılmasının sağlanması müsteşar Kâzım (İnanç) Paşadan rica olunmuştur.

14 Aralık 1920 tarihinde 2. Kolordu Kumandanı Salahattin Bey'le, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey, konuşmalarının uzaması sonucu 243 numaralı treni yoldan alıkoydukları için 520 liralık "tesviye" vermeğe mecbur olmuşlardır.

Maliye Vekilliğinin 20 Aralık 1920 tarihli bir yazısı ile, hazine menfaati bakımından önemi olduğundan, çok gerekli olmadan özel tren yaptırılmamasının sağlanması Milli Müdafaa Vekilliğinden istenilmiş bulunmaktadır. Bu, çoğalan özel tren isteklerinin etrafta da duyulmuş olduğunun belirtisi sayılabilir.

Genel Müdürlükçe Erkânı Harbiyei Umumiye ile Milli Müdafaa Vekilliğine gönderilen bir yazıda (13.2.1921); Anadolu hat-tında 3 AB 1 B, iki dingilli 1 B ile 5 ufak 1 büyük vagon servis bulundu-ğu; bunlardan 2 AB nin Cenup Cephesi karargâhında bulunduğu, büyük servis vagonunun Garp Cephesi emrinde olduğu, küçük servis vagonlarından birinin 4. Fırka (Tümen), birinin 12. Kolordu Kumandanlığı, birinin Cenup Cephesi karargâhlarının emrinde oldukları; geri kalan iki küçük servis vagonunun da Demiryolları idaresi ileri gelenlerince iş için kullanıldıkları, bu nedenle, bundan sonra özel tren ve servis vagonu istemlerinin buna göre yapılmasına emirleri rica olunmuştur.

Gürcü Heyetinin Treni

23.I.1921 de Ulukışla'ya gelmiş olan Gürcü Heyetinin, bir gün sonra bir yolcu treni varken, özel bir trenle yola çıkarılması, birlikte gelmiş olan Bekir Sami Bey tarafından istenilmiş olduğundan, durum o gün Nafia Vekillüğinden sorulurken, bu heyetin geliş tarihi önceden belli olmadığından iyi bir vagon gönderilemediği, bu amaçla Cenup Cephesi emrindeki vagon istenildiği, fakat; boş durduğu halde kumandanın kendisi bulunmadığı ileri sürülerek bu vagonun verilmediği de bildirilmektedir.

Heyetle birlikte bulunan eski Dışişleri Vekili Bekir Sami Bey, isteğinde direnerek, Ulukışla - Konya arası bir özel tren yaptırtmıştır. Konyadan sonrası için de özel tren isteğini yinelemiş ise de; bu Heyetin Ankarada ikamet edeceği yer "ancak 5-6 gün sonra hazır olabileceğinden, Konya ve Eskişehirde tren bulunamaması ve teehhur vesilesiyle Ankaraya muvasalatları, kendilerine hissettirilmeyerek tehir ettirilebilirse" uygun olacağı Nafia Vekillüğinden bildirilmiş olduğundan "esbab-ı fenniye (teknik nedenler)" dolayısıyla özel tren yapılamıyacağı ileri sürülmüş, ve böylece, bu heyete ertesi günkü yolcu treni ile yola çıkmaları olanağı verilmiştir.

Nafia Vekillliği, 25.I.1921 tarihli "acele" işaretli telgrafında: "Heyeti getirecek olan trenin Eskişehirden yarın hareket edecek olan posta trenine yetişemeyecek surette behemhal yolda bir kaç saat tehiri ve bunun için de treni mahsusun makinesinde bir tamir ve sakatlık var imiş gibi" davranılarak heyetin Eskişehir'de iki gün kalmalarının sağlanması istenilmektedir (271 Def. 52. S.).

26 Ocak'ta Eskişehirde varmış olan Heyet, mülki makamlar tarafından misafir edilmiş, 29.I.1921 de fabrikayı ziyaret etmeleri üzerine kendilerine Vagonaj dairesinde servis vagonunda çay verilmiştir. Heyetin 31.I.1921 de Ankara'ya uğurlandığı anlaşılmaktadır.

Bir AB (1. ve 2. mevkili) Bir kapalı ve bir de otomobil vagonundan oluşmuş bir trenin, emir verildiği anda Ankara'dan yola çıkacak durumda hazır tutulması Nafia Vekillüğinden istenilmiştir. Üç gün sonra Londra'ya gidecek heyet için bir özel tren istenilince, bu hazır tutulan tren bu göreve verilmiştir.

Genel Müdürlükten Vekillğe yazılan 9.II.1921 tarihli yazıda, acele toplantıya yetişmeleri için Mebuslara yapılan özel trenler için ücret istenilmektedir. Trenlerde parasız yolculuk yapabilişerse

de, mebuslar için düzenlenen özel trenlerin de parasız olmaları gerekmiyeceği belirtilen bu yazıda, Eskişehir Mutasarrıfının verdimiş olduğu iki "tesviye"nin parasının İdareye verilmesi, olmadığı takdirde yetkisi dışı tesviye verdiren Mutasarrıfa bunun parasının ödettirilmesi istenmektedir.

Anlaşmazlıklardan Örnekler

Cenup Cephesi (Kurmay Başkanlığı) Erkânı Harbiye Reisi, 1 Ocak 1921 tarihli telyazısında, o gün posta treninin Eskişehir'e hareket etmemesinin dedikodulara neden olduğunu "yarın posta treni yapılacaksa makine başında cevap" beklediğini bildirmektedir. Buna Genel Müdürlükçe verilen karşılıkta; posta treninin kalkacağı bildirildikten sonra "Ancak, emrimizde kalan ve bizim işimizi bile görmiyen tek telgraf telinin işgal edilmemesi" istenilmiştir. Cenup Cephesi Erkânı Harbiye Reisi Ahmet Zeki imzasıyla "Zate mahsus" olarak gelen şifrede: "Telgraf hattını işgal ettiğimden âdeta tekdîr-âmiz verilen cevaba hayret ettim. Memleketin hat için değil, hattın memleket ve millet için olduğunu telgrafın müsveddesini yazan kâtip efendiye tefhim buyurmanızı (anlatmanızı) kemali itaatle arz ederim" denilmektedir. Buna verdiği karşılıkta, "Şimendiferlerin memleket için olduğunu bildiğime . . . Şimendiferlere dair yazdığım eser ve şimdiki çalışmam yeter delildir" diyen Behiç Bey, "memleket için" olmanın, memlekete yararlı olarak kullanılması demek olacağını belirttikten sonra; gerekli telgraf telleri bulunmayan Şimendiferlerin işleyemeyeceğini, her şeyi elinden alınan müessesenin mağaza haline geleceğini anlatmağa çalışmıştır. Yine bu karşılıkta Behiç Bey, söze konu olan telgrafı kendisinin yazdığını, 19.12.1920 tarihli olup yakıt konusu üzerindeki telgrafın bir kâtip tarafından yazıldığını "kabul buyurursanız ben de bu yazımı öyle kabul ederim" demektedir. Yakıt konulu olan yazıda, İdareye karşı kullanılan "ifade pek şiddetli olup nâma imza edilecek şekilde" olmadığı da bu yazıdan anlaşıl-maktadır.

4. I. 1921 de gelen yazıda yakıt işi üzerindeki gizli yazının "kâtip hatası" olduğundan af buyrulmasını rica ederek; başvurmasının, bazı başkaldırma davranışlarını gidermek için olduğunu bildiren Kurmay Başkanı Ahmed Zeki Bey' "İki senedenberi Anadolu isyanları içinde uğruğumdan bu baptaki cüretimi bir vukuf (bilgi)

ve icaba dayandığını kabul buyurmanızı, hürmetle ellerinizden öperek tekrar istirham ederim” demektedir.

Bu yazışmaların, I. İnönü savaşından bir hafta öncesinde sürdüğü görülmektedir. Bunlar, oluşumdaki aksaklıkları somut örneklerle belirtmesi bakımından burada sunulmağa elverişli yönler olarak görülmektedir.

Cenup Cephesinin El koyduğu İdare Parası

Demiryolları İdaresinin Maliyeden alacakları arasında Burdur Defterdarlığından gönderilen 24 bin liraya, yolda Cenup Cephesi Kumandanlığınca el konulmuş, ve bu para 12. Kolorduya verilmiştir. 12. Kolordu, bu paranın ne için verildiğini de bilememekte olduğunu, 2 Şubat 1921 tarihli cevabında bildirmektedir. Bunun üzerine askerî taşımalar karşılığı olarak beş ayda gerçekleştirilebilmiş bu paranın Afyon İstasyonuna tesliminin sağlanması Cenup Cephesi Kumandanlığından istenilmiştir.

Maliye Vekilliğinden Demiryolları İdaresine gönderilmesi emredilmiş, 24 bin liraya yolda iken el koyan Cenup Cephesi Kumandanlığı 2 Şubat 1921 tarihli şifre telgrafında, istenilen trenlerin yapılmamasından şikâyetçi olmaktadır. Kütahya ile Afyon arasında dört tren istenildiği halde 1 tren yapılabileceği, Konya'ya 30/31 Ocakta gelen bir askerî trenin hemen boşaltılarak cepheye gönderilmek istenildiği halde yakıt bulunamamasından kaldığı, askerî bir trenin 22 kilometrelik uzaklıktaki Pınarbaşı istasyonundan Konya'ya sekiz saatte gelebildiği, Cenup Cephesi ordularının “ancak, şark ve garptaki cephelerini birleştiren Demiryolu ve bunun iyi idaresi sayesinde muvaffakiyetli” bir savaş verebileceği, halbuki, vagon yokluğundan başka, yakıtsızlık yüzünden en küçük askerî taşımaların bile sağlanamadığı; Afyon, Konya, Akşehir ve Ilgın'da gerektiği kadar odunun sürekli olarak bulundurulmasının önceden rica edildiği, Cenup ordusu, ilerideki hareketlerini Alayunt - Pozantı demiryolundan en çok yararlanmaya dayandırdığından, ordunun gelecekteki hareketlerinin odunsuzluktan geri kalmamasının sağlanması rica olunmaktadır.

Bu şifre telgrafa, ertesi günü 3 Şubat 1921 de uzun bir yazı ile karşılık verilmiştir. Kumpanya zamanında geliri giderlerini karşılamadığı için sürekli olarak aradaki farkı Devlet tarafından öden-

mekte olan bu hattın, şimdi Türk idaresinde bulunduğu bu sırada, değil böyle bir farkı; askerî taşımalarından doğan alacaklarını alamadığı; Kumpanyaların bir altun liradan (beş lira) daha ucuza aldıkları kömür için gümrük vergisi dahi vermedikleri, şimdi ise yakıt olarak kullanılan odun için 25 liranın peşin ödenmesi gerektiği, yaz aylarının elverişli zamanlarında kuru odununu toplayamayan ve bugün aldığı yaş odunları gününde kullanmak zorunda olan Demiryolları İdaresini kimsenin “muahaze (= kınama)” hakkı olamayacağı, İktisad Vekilliğinin emrine rağmen; müteahhitlerden kaçak odun alınmasaydı, son askerî taşımaların hiç yapılamayacağı gibi yönler açıklandıktan sonra, İdarenin aylarca uğraşmasından sonra, Maliyece Burdur Defterdarlığından gönderilen alacağına yolda iken el konulmasının uygunluk derecesinin belirlenmesinin insaflarına bırakıldığı bildirilen bu yazıda; İdarenin istenildiğinde bir kaç treni birden tertibe muktedir olamayacağı, dört tren istenildiği gün, Ankara yönünden de iki tren istenilmiş olduğundan, bundan arta kalan malzeme ile bir tren yapılarak derhal Kütahya'ya gönderildiği, ve ertesi günü, biri öğleden önce, biri öğleden sonra Kütahya'da bulunacak şekilde iki tren yapılarak “grup kıtaları”nın üç tren ile eksiksiz taşınmış oldukları, ve bu taşımalarda, askerî trenlerin tertibi için belirtilmiş zamanın aşılmamış olduğu bildirilmiştir. Burdur'dan gelirken yolda el konan 24 bin liranın geri verilmesi için açıklamalar yapan Genel Müdürlüğün bu yazısına rağmen; 9 Şubat 1921 tarihli şifresinde: “Bu günden itibaren mühim askerî nakliyat yapılacağı, halbuki Konya İstasyonunda bir tren için bile kâfi gelecek mahrukatın bulunmadığı, Pozantı'daki otuz odun vagonunun hemen naklettirilmesi” hususunu rica eden Cenup Cephesi Kumandanının, 24 bin liranın geri verilmesinden söz etmediği görülmektedir.

Aynı gün, Nafia Vekilliğine gönderilen şifrede, “kasada yüz para kaldığı” bildirilerek, biraz para gönderilmesi için özel girişimlerde bulunulması rica edilmiş, Cenup Cephesi Kumandanlığına da kasada yüz para kaldığı bildirilerek 24 bin liranın geri verilmesi dileği yinelenmiştir.

13 Şubat 1921 tarihinde Eskişehir gelmiş olan Cenup Cephesi Kumandanı Refet Paşa, bu sırada bu parayı veremeyeceğini, fakat yakıtsızlık sorununu da hiç dinlemeyeceğini belirtmiştir. Yine o gün Cenup Cephesinden gelen bir tel yazısında; müteahhitlerin parasızlık yüzünden odun veremeyecekleri, bunu en kısa bir zamanda önlemek

için müteahhitlerin tatmin edilmeleri gerektiği bildirilmektedir. Buna verilen karşılıkta da; 24 bin liranın geri verilmesi durumunda bu paranın odun sorununun çözümünde kullanılacağı yinelenmiştir.

Ankara'da bulunan Muhasebe Müdüründen gelen 9 Şubat tarihli telyazısında; Merkezden otuz iki bin, Antalya'dan on bin lira verileceği, durumun bundan çok almaya elverişli olmadığı; Nafia Vekilinin, bu paranın beş bininin Maden Kömürü İdaresine, on binin de müteahhitlere verilmesini istediği bildirilmektedir.

Bu sıralarda; "Şimendiferlerin Seyir ve Hareketlerini İdame için Kömür Madenlerinin İşletilmesine Dair" olup uygulanmasına Maliye ve Nafia Vekilliklerinin görevlendirildiği bir kanun yayınlanmış, önce Ordu tarafından girilmiş Linyit kömürü çıkartılması işi Nafia Vekillğine geçmiştir.

Orman İdaresi İle Anlaşmazlık

Döğer ile İhsaniye İstasyonları arasında müteahhitlerin toplattıkları 300 metreküp odunu, önemli askerî taşımaların olduğu bir sırada, Orman memurları trenlere yüklettirmemişlerdir. Ancak; 12. Kolordu Kumandanının işe karışmasıyla bu odunlar alınabilmiştir.

Odun müteahhitleriyle olan anlaşmalar 6 Şubat tarihinde, biteceğinden mukavelenamenin üç ay uzatılması; Orman İdarelerinin yapacağı arttırma ve düzenleyici tarife üzerinden orman vergisinin "Şimendifer İdaresince Orman Dairelerine" ödenmesi ve müteahhitlerin kendilerine gösterilen kesim yerinden kesim yapmağa mecbur olmaları ve bunun dışında köylülerce kesim yeri dışından kesilmiş odunları almaktan çekinmeleri; 18 Ocak 1921 tarihli toplantısında Vekiller Heyetince karar altına alınmıştır.

Orman İdaresi; 23 Aralık 1920 tarihine kadar müteahhitlerin Demiryolları İdaresine verdikleri odunları "kaçak" olduğu yargısıyla musadere edilmiş (el konulmuş) saymakta, müteahhitlerden alınmamış da İdare kendisi doğrudan doğruya ormanlardan kestirmiş gibi, "kaçak" işini İdareye yüklemektedir. Bunun sonucunda, bu tarihe kadar alınan odunların parası olarak görünen 36400 liranın müteahhitlere verilmemesi gerekmektedir. Halbuki; böyle yapılırsa, paralarını alamayan müteahhitler, en azından, işlerini bırakacaklar, taahhütlerini sürdürmeyecekler, sonucunda ise, İdare odunsuz kalacak ve trenler işleyemeyecektir.

14 Şubat 1921 tarihinde Nafia Vekilliğine gönderilen bir yazıda; müteahhitlerin usul dışı odun kestirmiş olabilecekleri, İdarenin de bunları aldığı kabul edilmekle birlikte; “İnönü meydan muharebesini işte bu usulsüz ve kanunsuz katedildiği (kesildiği) ileri sürülen odunlar kazandırdı” denilmekte ve “Geçen defa biz nizam hilâfi (düzen dışı) hareket etmeseydik İnönü nakliyatı yapılamıyacaktı” nedeniyle “...Bir kaç ormanın tahribi veyahut bazı şekillere ve kaidelere uyulmamış olması, ileride müdafaa kabiliyetini bizden uzaklaştırmasın” dileği de açıklanmaktadır.

“Başka meseleler bir tarafa odun meselesinden – tabiri mazur görürsünüz – çıldırarak vaziyete geldim” sözleriyle başlayan yukarıda özetlediğimiz yazıya Nafia Vekilliğinden gelen 17 Şubat tarihli karşılık yazıda; yüz kiloluk beher kantar için 15 kuruş vergi alınması İktisad Vekilliğinden Orman İdarelerine bildirildiğinden, kaç kantar alınmışsa müteahhitlere verilecek paradan o kadar vergi kesilmesi, bu vergilerin askerî taşımalar karşılığı olarak İdarede kalması ve mahsubu için cetvelinin gönderilmesinin istenilmesi ile yetinilerek, konuya doğruca değinilmemiş olduğu görülmektedir.

Önceki yazımızın sonlarında⁴ odun için, parasızlık gibi bir gecikme nedenine yer bırakmamak amacıyla, hazırlanmış olan onbin lirayı hemen alması için 14 Şubat 1921 gecesi saat 3 sıralarında, Genel Müdür Behiç Bey’in uykudan uyandırılması olayından söz etmiştik. Bu, uygun olmayan ve bir gerek bulunmayan zamanda gönderilmiş emirde, verilecek onbin liranın yalnız askerî taşımaların gerektirdiği yakıtları satın almakta kullanılabileceği koşulu ileri sürülmekte, Afyon’dan kuzeye doğru büyük ölçüde askerî hareketler yapılacağından günde sekiz tren istenebileceği de bildirilmektedir.

Geceyarısı gitmeyip, ertesi günü aldıracağı bu paraya dayanarak peşin ödeme ile alınacak odun olup olmadığı Dumlupınar’dan sorulmuştur. Bir yandan da, Afyon - Uşak Hat Komiserliğine gönderilen telgrafta: “...bir iş treni çıkarılacağı ve yollarda peşin para ile odun satın almalarına çalışarak Afyon’a odun yetiştirileceği” bildirilmiş ve her gün odun durumundan şifre ile bilgi verilmesi istenilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Garp Cephesine yazılan bir yazıda da, odun toplama işinde “Cenup Cephesinin müdahale etmemesinin (işe karışmamasının) temini rica” olunmuştur.

⁴ Belleten, Cilt XLIV, Sayı: 175 Temmuz 1980

Günün Koşullarına Uymıyan İstekler

M. Müdafaa Vekili adına Müsteşarca imzalanmış 20 Ocak 1921 tarihli bir yazıdan söz etmek gerekmektedir. I. İnönü savaşından yeni çıkmıştır. Yakıtsızlık, parasızlık ve işbilir kişilerin olmayışı gibi bunalımlar içinde olan Demiryolları İdaresinden, o sırada gerçekleştirilemeyeceği isteklerde bulunulmasına bir örnek olan bu yazıda; bir çok 2. veya 3. sınıf vagon varken, bunların onarılmasına gidilmeyerek erlerin hayvan taşımaya özgü, ışıksız, kapalı; subay ve assubayların da camları kırık, tahta döşemeli, ısıtılmamış ve ışıklandırılmamış vagonlarla savaş cephelerine taşınmalarının; onların hem hastalanmalarına hem de maneviyatlarının bozulmasına neden olmasının Erkânı Harbiyei Umumiyenin (G. Kurmay Başkanlığı) dikkatini çektiği bildirilerek, yolcu vagonlarının onartılması ve çoğaltılması rica olunmaktadır.

Buna verilen karşılıkta; büyük asker taşımalarında erlerin kapalı vagonlara bindirilmesinin her devlette benimsenmiş olduğu, eldeki yolcu vagonlarının – onarılsalar dahi – bu gibi asker taşımalarına yetmeyeceği, İdarenin, şimdiki durum dolayısıyla, yük vagonlarının onarımı ile uğraşabildiği bildirilmiştir. Ancak; M. Müdafaa Vekilliği Levazımatı Umumiye Reisliği, İstasyon Sevk Memurluklarına gönderdiği genelgede, subay ve erlerin rahat etmelerini sağlamak için İşletme İdaresinden 1) Fenni Temizlik, 2) Işıklandırma, 3) Isıtma, 4) Mefruşat ve camların tamamlanmasının istenilmesi emredilmiştir. Yerine getirilmeyenler olursa “Tesviye”lerin arkasına görülen eksiklerin “sabit mürekkeple” yazılmasının da emirler arasında olduğu görülmektedir.

Buna verilen karşılıkta; yalnız yolcu vagonlarının ısıtılabilceği, mefruşatın onarılması için kumaş bulunmadığı, mevkili vagonların temizlenmesinin kolaylığı için tahta yapıldığı, kırık camlı vagonların yola çıkarılmadığı, ancak; bir kaç camı kırık olarak dönmiyen hiç bir askerî tren bulunmadığı, yapılabilir olanların yapıldığı bildirilmiştir.

Garp Cephesi Kumandanlığı; askeri gereksinmeler nedeniyle, Kütahya, Alayund, Çukurhisar ve Bozüyük istasyonlarında “aynı zamanda” en az beş vagon yanaşabilir rampalar yapılmasını istemiş ve “inşaata aynı zamanda başlattırılarak mümkünse yarın” bitirtilmesini, 17 Ocak 1921 tarihli yazısında rica etmiştir. Bunların

yapımı için gereken malzeme ve para bildirilerek, bunlar sağlanmış olursa işe başlatılabileceği açıklanmıştır. 19.I.1921 tarihindeki görüşmede, bunların Ordu tarafından yapılacağı Garp Cephesi Kumandanı tarafından sözlü olarak bildirilmiş ise de, üç gün sonra bu rampaların Demiryolları İdaresince yaptırılması yeniden kararlaştırılmıştır.

Yazı Makinesi Olayı

271 sayılı defterin 93. sayfasında Behiç Bey'in, o zaman yazdığı notlar olduğu gibi sunulmuştur: "13 Şubat 1921 akşamı berayı teftiş buraya gelmiş olan Müdafaai Milliye Müsteşarı Kâzım Paşa ile Yüzbaşı Kemal Bey'in evine davetli idik. Saat yirmi raddelerinde pür telâş bir zabıt (subay) geldi. Garp Cephesi Kumandanının şimdi bir yazı makinesi istediğini söyledi. O zabıtın karargâha mensup olduğu ve hakikaten yazı makinesinin İsmet Paşa tarafından istenildiği meşkûk (şüpheli) olduğundan tahriren (yazılı olarak) istenilmesini söyledim. Saat 23 de bir tezkere geldi. Bu tezkerede muvakkat kaydiyle ve Erkânı Harbiye Umumiye için bu gece saat 1 de hareket edecek trenle gönderilmek üzere bir yazı makinesi talep ediliyordu (isteniyordu). Talep edilen makine Türkçe ise bir tane bulunduğu ve Fransızca ise seksen kadar istasyona tamim (genelge) yazmakla mükellef (yükümlü) olan İdarenin elindeki bir tek makineyi verebileceğini yazdım. Ve geceyarısı mühim bir iş imiş gibi makine meselesinden pek sıkıldım. Gece saat bir de şu tezkere geldi.

(Zarfın üzeri)

Emir

Gayet müstaceldir

Demiryolları Müdürü Uumumisi Behiç Beyefendiye

14.II.37 (1921) 00.45 evvelde gönderilmiştir.

(Metni:)

Anadolu Demiryolları Askerî Komiseri Miralay

Behiç Betefendiye

Erkânı Harbiye Umumiyece Fransızca huruf ile yazı yazar bir yazı makinesine ihtiyaç vardır. Bu makineyi bir iki saat sonra hareket edecek trenle Ankara'ya göndermek mecburidir. Bu yüzden kumpanya işinde husule gelecek noksanın Bankadan vesair mahallat-

tan alınarak telafisine tevessül olunacaktır. Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesinden böyle bir yazı makinesi almanızı ve Ordu Karargâhına teslim ettirmenizi gerek Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi sıfatiyle ve gerekse müstaceliyeti maslahat (işin acele olması) sebebiyle zâtı âlilerinden talep ve temenni ederim.

13.II.337 (1921)

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
ve
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Uykudan uyandırdılar. Büsbütün âsabıma dokundu. Ve nihayet ilmihaberle müdüriyeti umimiyenin yegâne (tek) yazı makinesi verildi. Bir müddet sonra komiserlik muavini Fatin Bey geldi. Tekrar uyandırdılar. Cenuptan şimale (güneyden kuzeye) doğru nakliyat muhtemel olduğundan bahisle odun meselesinin halli için İsmet Paşa'nın benim ile görüşmek istediğini söylediler. Yedi aydanberi kendisi de dahil olduğu halde halledemediğimiz mahrukat meselesini böyle geç vakit halline davet, mucibi hayret oldu, ve bittabi gitmedim. Ve zaten rahatsız olan âsabım bu lüzumsuz iki mesele ile bu kadar uğraşmaktan büsbütün muhtel olarak ertesi günü pek rahatsız oldum. Ve muayene için bir heyeti sıhhiye celbettim" demiş olduğu görülen Behiç Bey; istirahat alacağından yerine bir vekil atanmasını da Nafia Vekilliğine bildirmiştir.

17 Şubat gecesi telgraf makinesi başına çağırın Nafia Vekilinin bu çağırısına yardımcısı Fatin Beyi göndermiştir. Bu telgraf konuşmasında Vekil Ömer Lütfi Bey, hastalığını tedavi için geleceğini bildirmiş ve ayın 19'unda Eskişehir gelmiştir. O sırada İsmet Paşa'nın cepheyi teftişe çıktığı anlaşılmıştır. Ertesi günü, (20.II.1921 tarihinde) gelen Garp Cephesi Kumandanlığının bir yazısı, Ö. Lütfi Beyi de Behiç Beyi de şaşırtmıştır. Bu yazıda, askerî gereksinmeler hakkında "Askerî Komiser Beye talimatı lâzıme verilmiş ve icabettiği derecede müdüriyeti umumiyei haberdar eylemesi tebliğ edilmiştir" denilmektedir. Bundan, Behiç Bey üzerinde bulunan "Askerî Komiser"liğin Komiser Muavini Binbaşı Fatin Beye devredilmiş olduğu anlaşılmıştır. Durumu düzeltmek ve Behiç beyi rapor almak için Eskişehir gelmiş olan Nafia Veki Ö. Lütfi Bey, İsmet Paşa'nın şehire dönüşüne kadar beklemesini tavsiye etmiştir.

21 Şubatta her ikisi birlikte saat 11 de İsmet Paşa'yı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret izlenimlerini Behiç Bey'in o zaman deftere yazdıkları notlarından anlayabilmekteyiz: "İsmet Paşa rumuzat ile takip ettiğim mesleğe muhalif olduğunu anlattı ve akşam Ömer Lütfi Beyi yemeğe davet etti. Ömer Lütfi Bey bu akşama kadar benim taleptiğim istirahatten vazgeçmekliğim hususunda pek ısrarlı idi. (...) İsmet Paşa ile görüşükten sonra, her halde elde bir rapor bulunduğuna göre bir vekil tayin edilememesi mes'uliyeti mucip olacağı, binaenaleyh 20 günlük bir vekil gönderilerek bu müddet zarfında istirahat ve kalıp kalmamağa karar verebileceğimi beyan eyledi. (...) Uzun münakaşaya gerek görülmeyerek bu mutaleanın münasip olduğunu söyledim ve harhalde kararın seri verilmesini rica ettim" diyen Behiç Bey yerine Eskişehir'de bulunan Kurmay Binbaşı Halit Bey vekil olarak atanmıştır. 20 günlük istirahat raporunu bildiren Nafia Vekilliğine verdiği karşılıktaki: "vadiniz veçhile" diyerek 3 ve hatta 4 ay, Antalya'da geçirilmek üzere, mezu-niyet verilmesini istemiştir.

Geçici Ayrılışın Çevredeki Yankıları

Geçici olarak başlayan bu ayrılışın, sürekli olacağı sezgisini uyandırdığı görülmektedir. 25 Şubat 1921 de (Yüksek) Mühendis Mavrogordato Efendi de görevinden çekilmiştir.

12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey (Orgeneral Fahrettin Altay) gönderdiği telyazısında üzüntüsünü belirtmiş, sağlığının herşeyden önce geldiğini bildirdikten sonra: "Fakat, şimendiferler de bizim damarlarımızdır. Bu damarlardaki zayıf kanı siz takviye ediyor işlettiriyordunuz. Hiç olmazsa nezaretinizi (gözetiminizi) bu işten eksik etmemenizi rica ile arz-ı ihtiramata eylerim ağabeyim efendim" demektedir.

Yeniden Rapor Alınması

25 Şubat 1921 de Umum Müdür Vekili olarak işe başlamış olan Kurmay Binbaşı Halit Bey, Nafia Vekâletinden gelen yazının "Erkânı Harp Miralayı Behiç Bey'e Antalya'da tedavi ve istirahat etmek üzere 15 Mart 1921 tarihinden itibaren iki ay müddetle vekâletçe mezuniyet verilmiştir" yargısını taşıyan kısmını Behiç Bey'e bildirmiştir. Yerine vekil atanmış olduğu için henüz üzerinde bulunması gereken Demiryolları Umum Müdürlüğü görevinden bu yazıda

söz edilmeyerek, askerî rütbesi ile anılmış olmasından, durumu daha açıkça gören Behiç Bey'in, bu ve buna benzer davranışları dolayısıyla Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey'e bir "teessüf" mektubu gönderdiği anlaşılmaktadır.

Oluşturulan bir Sağlık Kurulunun 28.3.1921 de verdiği üç ay tedavi ve istirahat gerektiğine dair rapor, Behiç Bey'in faal hizmetlerde kullanılmaması, ikinci derecedeki hizmetlerin de hafif kısımlarında çalıştırılması koşullarını taşımaktadır.

Vekil olarak Genel Müdürlüğe başlamış olan Kurmay Binbaşı Halit Bey'in 2 Nisan 1921 de asillik emrinin gelmesi üzerine; ertesi günü Ankara'ya giden Behiç Bey, Nafia Vekâleti ile ilgisinin böylece kesilmiş olmasından, M. Müdafaa Vekâletine baş vurmuş, sağlık kurulunun sözü edilen üç aylık dinlenmeyi içeren raporunu getirterek, üç aylık sağlık iznini M. Müdafaa Vekâletinden almıştır.

M. Müdafaa Vekâletince Garp Cephesine de gönderilen bu üç aylık dinlenme raporuna dayanan sağlık iznini bildiren yazının bir kopyesinin Demiryolları Genel Müdürlüğü tarafından kendisine bir yazı ile bildirilmesi üzerine Behiç Bey; Demiryollarındaki görevinden hukuken ayrılmış olduğu 2.IV.1921 tarihinden sonra M. Müdafaa Vekâletinden alınmış olan izni kendisine bildirmeğe ve emir tebliğine Genel Müdürlüğün hiç bir yetkisi olmadığı karşılığını vermiştir.

2. İnönü ve Sakarya savaşlarından sonra, çekilmek zorunda kalan Ömer Lütfi Bey yerine, Büyük Millet Meclisince Umuru Nafia Vekillğine seçilen Rauf (Orbay) Bey; yeniden göreve geçmesi için Behiç Bey'in ileri sürdüğü koşulları olduğu gibi kabul etmiştir. Bunun üzerine, ikinci kez atandığı Anadolu -Bağdat Demiryolları Genel Müdürlüğüne Behiç Bey'in - sekiz ay sonra - 3 Aralık 1921 de başlamış olduğu görülmektedir.

Güçlükler ve Düzensizliklerin Kökenleri

Kurtuluş savaşı başlangıcında, kendisine ayrı ayrı yerlerden teklif edilen Genel Kurmay Başkan Yardımcılığı ile Şimendifer İşletmesi Müdürlüğünden birini seçmesi işinde, danıştığı Mustafa Kemal Paşa'nın, (kendisinin de eğilimlerine uygun gelen) Şimendifer İşletmesini seçmesini yeğlemiş olan Erkânı Harp Miralay (Kurmay Albay) Behiç Bey'in, bu görevde iken uğradığı güçlükler

ve engellerden son bir kaçını daha özetlememiz; görevinden ayrıldıktan sonra, Demiryolları İşletmesindeki bozuklukların kökenini belirtmekte ve bunların niteliklerini aydınlatmada yararlı olacağını sanmaktayız. Seçerek ve özetliyerek sunduğumuz olaylar; görevinden istirahatli olarak ayrıldığı 25 Şubat 1921 den hemen önceki zamanlarda geçmiştir:

— Ankara İstasyonundaki makinistlerin yatak odası, Gar Müdür Yardımcısı ile Mühendis odalarının askerlerce alınmak üzere olduğu, tren memurlarının yatakhanelerinin kalmadığı, B. Millet Meclisi Muhafız Taburu askerlerinin zorla girdikleri Demirhane'den bir kısım âletleri alıp götürdükleri, durumun 5.I.1921 tarihinde Nafia Vekillğine bildirildiği,

— 21.I.1921 de Bozüyük İstasyon müdürü ile sürveyanın kömürlerine ve ineklerine 24. Tümençe el konulduğu,

— İstasyon görevlilerinin, el konulmuş olan evlerinin boşaltılıp geri verilmesi için Eskişehir Merkez Kumandanlığına yazılan yazıya gelen karşılıkta, bu işin sorumluluğunun, Merkez Kumandanlığı, Polis ve Belediye memurlarından kurulmuş bir "Konaklar Heyeti"ne yüklenildiği görüldüğünden, bunun için Nafia Vekilliliğine gönderilen telgrafta, "kendilerinden asker gibi vazife" istenilen Demiryolları memurlarından yine bir kaçının evlerinden çıkartıldığı, böyle olayların iki ayda üç defa yinelenildiği, ailesi sokakta kalan memurların işe gönderilmelerinin zorluğu belirtilmeğe çalışılarak, bunların önlenmesi rica edilmiş, fakat memurların evlerinden çıkarılmaları işinin yine sürmekte olduğu, öyle ki, 15.I.1921 de evinden çıkarılan bir memurun ertesi günü bulup taşındığı evden de çıkarılmış olduğu; (Bu görevliler islâm değildirler)

— Erlerin vagon içinde ateş yakmakta oldukları,

— 30.I.1921 de Lefke Nokta subaylarından birinin, Bilecik İşçi Posta Çavuşundan zorla drezinesini aldığı ve Lefke yönüne yola çıkardığı, yolda bir vagonetle çarpışan drezinenin parçalandığı, bir askerimizin ölmüş birinin de yaralanmış olduğu,

— 14.II.1921 de Polatlı'da erlerden bir kısmı, Nokta Kumandanlığının odunlarını boşaltmak için - ilgililere sormadan - vagonları el ile iterken bir çavuşun vagonlar arasında kalarak öldüğü, anlaşılmaktadır.

Burada, özetleyerek sunduğumuz bir kaç örnek, Demiryolu İşletmesinin uğradığı, amaçsız olup, bilgisizlikten ve önem ver-

meysişten doğan, fakat; dıştan gelen engeller ve güçlükler niteliğini taşımaktadırlar. Bunların yanında, sonradan İdare başına geçenlerin işten anlamayışlarından ve işi bilir olanlara saygı duymayıştan doğan sonuçlar, daha önemli görünmektedirler. 271. defterin 129. sayfasında: “Müdüriyeti Umumiyyeden Çekildikten sonra Şimendiferlere Dair Elde Ddilen Malumat” başlığı altında verilen bilgiler, Behiç Bey’in, başka bir görev almadan sekiz ay süren ayrılığı sırasında, ilgisini Demiryolları işlerinden çekmemiş olduğunu göstermekle birlikte; Demiryolları İşletmesinin başında onların tutumlarının kötülüğünü somut örneklerle belirtmeğe çalıştığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmını özetlemekteyiz.

— 2. İnönü savaşı sırasında ikiye bölünen hattın Konya tarafında kalan kısmı, o sırada Konya’da bulunan Nafia Vekâleti Müsteşarı Ali Rıza Bey tarafından “Geçici İşletme Müdürlüğü” yapılmış ve başına da Mühendis Zihni Bey getirilmiştir. Bu Geçici İşletme Müdürlüğü, Genel Müdürlükle ilişkisi kesilmiş olduğundan, doğrudan Nafia Vekâleti ile yazışmayı sürdürmüştür.

— Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey, askeri taşımalar sırasında vakit cetvellerinde gösterilen zamandan önce treni gidilecek yere ulaştırarak makinistlere para mükâfatı vereceğini bildirmiş ve bu amaçla avans olarak para dağıtmıştır. (15 Şubat 1921 de, bindiği özel trenin en son hızla gitmesini isteyen “Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden” gelen telgrafa, o zaman Umum Müdür olan Behiç Bey’in verdiği karşılıkta: “Trenin âzamî süratle gitmesi hakkındaki emirlerinizi bilvasıta (aracı ile) aldım. Hattın kabiliyeti fazla süratle gitmeğe elverişli olmadığını ve raydan çıkması muhtemel olduğunu arz ederim efendim” diyerek bu isteği önlemiş olduğu anlaşılmaktadır.)

— Demiryolları Genel Müdürü yapılmış olan Binbaşı Halit Bey hakkında 271. Defterin 132. sayfasında “. . . hıristiyan memurları çıkartmak niyeti ile geldiğinden” memurlar arasında güvensizlik yaratmış, “zaten korkularından vazife göremiyen ileri gelen memurlar, işleri takipten çekinmişler, Halit Bey de Demiryolu işlerini bilmediğinden, teftiş durmuş ve hattın düzeni bozulmağa başlamıştır”. Bu nedenle kazalar ard arda gelmiştir.

— “Geçici” koşulu ile Konya’da kurulan İşletme Müdürlüğünün geçiciliği, Nafia Vekillığının isteği üzerine kaldırılmıştır. “Bir taraf-

tan Halit Bey'in acemiliği" öteki taraftan, bu İşletme Müdürlüğünün yeteneksiz ellerde bulunması ve Nafia Vekilinin sürekli karışmaları sonucunda hattın, uyum ve düzeninin bozulmuş olduğu; bu İşletme Müdürlüğünün Hareket Dairesi Başkanlığına getirilen Binbaşı Saffet Bey'in Müdür Zihni Bey'le birleşerek, gereği olmadan, altmış kadar yeni memur aldığı anlaşılmaktadır.

— Konya İşletmesi Cer Müdürlüğüne - müslüman olsun diye - makine ile bir ilgisi olmayan Sulama İdaresi mühendislerinden biri atanmıştır.

— Behiç Bey zamanında, Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey için, parası karşılığı Eskişehir Atelyesine sipariş edilen mefruşat (oda takımı) Halit Bey tarafından armağan edilmiş, parası alınmamıştır. Cer İşleri ve Muhasebe Müdürlüklerine gönderilen emirde, bunların parası olan 2281 kuruşun getirilmesinden "teeddüp ederim. Şimendiferler halen Nafia Vekâletinin emrindedir" denilmekte olduğu görülmüştür.

— "10 Temmuz 1337 (1921) de Yunan taarruzu başlamış, 11 Temmuzda Afyon, İhsaniye, Gazlıgöl, Hamam İstasyonları boşaltılmış ve köprüler tarafımızdan tahrip edilmiştir". "Cephe gerisinde bulunan Bozüyük, Eskişehir, Afyon hattında tabiye taşımaları için çok tren malzemesi bu cihette tutulmuş ve Afyon'un düşmesi üzerine Konya tarafında pek az malzeme kalmıştır". "Eskişehir kısmında kalan malzemenin çokluğundan ve Eskişehir-Ankara kısmında yalnız bir telgraf hattı bulunup, bunun da Orduca kullanılmasından trenlerin harekete getirilmesi çok güç olmuştur". Bu arada "Beylikköprü istasyonunda serbest yol alabilmek için bir tren sekiz saat beklemiş ve Polatlı'dan Ankara'ya seyahat müddeti 24 saate çıkmıştır".

— Eskişehirin boşaltılması çok kötü bir biçimde olmuştur. İlk zamanlarda Umum Müdürlükle Nafia Vekilliği, Eskişehirde bir şey bırakılmadığını ileri sürmüşlerse de; "Eskişehir de herşeyin bıraktığı, bunlar arasında üç lokomotifle altmış kadar vagonun da kaldığı sonradan" belli olmuştur. Genel Müdürlüğün gelen giden yazı dosyaları Eskişehir de kalmış olduğundan, memurların aylığı onların verdikleri bildirilere göre dağıtılmıştır.

— Eskişehir İstasyonunun boşaltılması sırasında odunsuzluk o dereceye gelmiştir ki, "Nafia Vekili, vagonları yakarak tren tertibini emretmiştir". "...istasyon yöresindeki bir kaç ağaç kesilerek" tren-

lerin yola çıkarıldığı anlaşılmıştır. “Üç istasyonu kalmış Ankara kısmının başında, Umum Müdür yetmiyormuş gibi Nafia Vekili her gün istasyona gelerek işe karışmaktadır”.

— Eldeki bütün ustalar Eskişehir’de bırakıldıktan sonra (Halit Bey’in müslim olmıyan personeli düşman işgaline uğrayan Eskişehir’de bırakmasının başlı başına yanlış bir davranış olduğunu, Behiç Bey, notlarında ayrıca işaret etmektedir). Beylikköprü’nün onarılması için usta ve mühendis olmadığından, Bağdat Şimendiferleri İnşaat Şirketinin Toroslardaki Bilemedik denilen yerdeki usta ve mühendisleri getirilmiş; fakat bunlar, 21/22 Eylül 1921 tarihinde, gece uymakta oldukları iş trenine; bilgisizce işlere karışan askerlerin yanlış davranışları ile istasyondan kaçırılan bir dizi cephane vagonunun gelip çarpması ile yaşamlarını yitirmişlerdir⁵.

— Özellikle askerî makamlarca yapılan şikâyetler üzerine, Konya İşletme Müdürlüğü Hareket Başkanı Binbaşı Saffet Bey geri çekilerek yerine – uzaklaştırılmış olan hıristiyan memurlardan – Kaldis Efendi’nin atanması Ömer Lütfi Bey emriyle olmuştur. (Yerlerine, işi bilir müslim kişiler bulunamadığı belli iken, “Gayrı Müslim” personeli uzaklaştıranlardan biri olarak, Ömer Lütfi Bey’in bunlardan birini geri getirmek zorunu duyması anlamlı olmuştur.)

271. Defterin 136. sayfasındaki notlarından anlaşıldığına göre; Behiç Bey, Fevzi Paşa ile 28.10.1921 tarihindenberi Şimendiferler üzerinde yaptıkları görüşmelerde, Fevzi Paşa’nın yoklama şeklindeki tekliflerine: “Ömer Lütfi Bey Nafia Vekâletinde kaldıkça kabul edemeyeceğim” şeklinde karşılıklar vermiştir. Bu notlarda: “Bununla birlikte Erkânı Harp Binbaşısı Şükrü Bey aracılığı ile ya benim veya Nafia sabık müsteşarı Muhtar Bey’in tayini için Ömer Lütfi Bey’e

⁵ “Demiryol” Dergisinin, 548 sayı ve Eylül 1971 tarihli nushasında “Geçmişte Bir Kaza” başlıklı yazımıza konu olan bu olay, özetle, şöyle olmuştur: Sakarya savaşından sonra, ilerilediği yerlerden daha gerilere çekilen düşman, bu çekilme sırasında hatları ve özellikle köprüleri tahrip etmiştir. Yörede bulunmadığı için Toros’lardaki Bilemedik denilen yerde bulunan Bağdat Hattı İnşaat Ortaklığından getirilmiş Mühendis, usta ve işçiler, onarımını yaptıkları Beylik köprü’nün Polatlı yönünde duran Çalışma Treninde uymakta iken, saat 22.30 da, ilgililerin bilgisi dışında, askerlerce kaçırılan sekizi cephane yüklü 12 vagonluk bir dizi gelip çalışma trenine çarpmıştır. Gelip çarpan trenin bütün vagonları yanmış, çalışma treninde, uymakta olanlardan bir mühendis ile sekiz işçi yaralı olarak Ankara’ya gönderilmiş, dokuz yanmış ceset görülmüş, 18 kişinin izine dahi rastlanılamamıştır.

haber gönderdiği, Ömer Lütfi Bey'in de Miralay Sadullah Bey'i teklif ettiği esnada 13.10.1921 de istifa etmiş ve Rauf Bey (Orbay), 17.11.1921 de Nafia Vekili olmuştur" demektedir. 20.11.1921 de bir aracı ile Umum Müdürlüğü yeniden kabul edip etmiyeceği sorulan Behiç Bey, ileri sürdüğü koşullar⁶ kabul edilirse müsbet karşılık vereceğini bildirmiştir. Nafia Vekili Rauf Bey'le, Şimendiferler üzerinde yaptıkları bir genel konuşmadan sonra, ayın 29 unda resmen teklif almış olan Behiç Bey'in atanması 30.11.1921 tarihinde Vekiller Kurulunca karara bağlanmıştır.

⁶ Sayın Behiç Erkin, belgelerde bulunmayan aşağıdaki bilgileri, bize, ayrıca vermişlerdi: "...tevezua aykırı ise de, o aralık bu işi benden başka yapacak kimse olmadığını da takdir ederek, sırf zaferin temini için bu ağır vazifeyi şu şartlarla kabul ettim: 1) Umum Müdürlüğün Konya'ya nakli, 2) Menzil Müfettişliğince işgal edilmiş İdareye ait Bağdat Otelinin boşaltılarak Umum Müdürlüğe teslimi, 3) Mütahassis Hıristiyan memurların geri getirilmesi, 4) Ankara'da otuz bin Konya'ya gidince yüz bin liranın Maliyeden hemen verilmesi, 5) "...mı" üzerinde hiç bir şey kabul edemeyeceğimi, gerekirse, mevkiimle müteneşip resmî tahkikat yapılabileceği, 6) Ordu müdahalesinin katiyyen men'i.

Bu şartlar Rauf Bey tarafından kabul edilmiş ve gerçekten de tatbik edilmiştir. Hıristiyan memurların gelmesi bilhassa Konya'da çok dedikoduyu mucip olmuşsa da zamanla bu heyecan da zail olmuştur".

ATATÜRK'ÜN AMERİKAN MİLLETİNE SESLENİŞİ

İSMAİL ARAR

I.

Doğumunun 100. yıldönümü nedeniyle tümü Atatürk'ün anısına ayrılmış bulunan BELLETEN, Cilt XLV, Sayı 177'de Atatürk'ün uzun yıllar önce yayınlanmış, sonra unutulmuş ve "Söylev ve Demeçler" dizisine de alınmamış bazı konuşma, demeç ve direktiflerini "*Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları*" başlığı altında ve gerekli notlar ve açıklamalarla yayınlamıştık.

Bu kez de zamanı, kapsamı ve amacı bakımlarından son derece önemli bulduğumuz bir mesajını aynı metodla, yani gerekli bazı notlar ve açıklamalarla yayınlarken 100.cü doğum yıldönümünde yapılması gerekenlerden hissemize düşen çok küçük bir payı yerine getirmenin kalp huzuru içinde bulunuyoruz.

II.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu ve bağlaşıkları için, yenilgi ile sonuçlanmıştı. Osmanlı devlet adamları bu yenilgiyi tam bir teslimiyetle kabullenmişler ve bunu Mondros Mütarekenamesi ile belgelemişlerdi. Ne var ki Türk milleti bu yenilgiyi, özellikle galip devletlerce Mütareke hükümlerine uyulmayarak Türk milletinin toptan yok edilmesi biçiminde gelişen öneri ve davranışları kabullenmemiş, yer yer "*Reddi İlhak*" ve "*Müdafaai Hukuk*" örgütleri kurularak yeni bir direnişin hazırlığı içine girilmişti. Mustafa Kemal Paşa ise, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olarak Adana'da öğrendiği Mütareke hükümlerinin sakıncaları ve getireceği tehlikeler üzerinde, tam bir sorumluluk duygusu içinde ve sert bir biçimde, Sadrîâzam Ahmet İzzet Paşa'nın birçok kez dikkatini çekmiş, maiyetindeki kumandanlara da elde kalan silâh ve cephanenin Anadolu içlerine gönderilmesi emrini vermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde ve komutasında böylece başlayan "*Milli Mücadele*", ya da başka bir deyimle "*Türk Kurtuluş Savaşı*" içte ve dışta, çeşitli

düşmanlara karşı siyasal ve askerî alanda, çok yönlü, sert bir mücadele biçiminde dört yıl daha sürmüş, sonuçta Türk milletinin fedakârlığı ve kahramanlığı ve büyük Atatürk'ün yüksek ve ince dehâsi sayesinde zaferle sonuçlanmıştı. Bu zaferlerden doğan yeni ve genç Türkiye Devleti, bu kez barış masasına galip bir devlet olarak oturuyordu. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olan ve dünyanın dörtte üçüne hükmeden mağrur devletlerin sömürgeci zihniyetlerinde hiçbir değişiklik olmadığı için hakkımız olan âdil ve şerefli bir barışı elde etmek, zaferi kazanmak kadar güç gözüküyordu. Bu yüzden Lozan barış görüşmeleri çok çetin oldu. Lozan Konferansında Türkiye'nin karşısında yer alan devletlerin öncülüğünü İngiltere yapıyordu. İngiltere'nin yanında yer alan diğer devletlerin ana sorunlarda onunla birlikte hareket ettikleri görülmekle beraber, Türk topraklarındaki çıkarları açısından, aralarında gizli bir rekabetin varolduğu da gözden kaçmıyordu. Bu nedendir ki, Konferanstaki Türk Başdelegesi "*İngilizlerin bize karşı olan düşmanlığından zarar görmemek için, diğer bütün Mütteliklerle beraber hareket etme usulünü takip etmek*" taktiğini uyguluyordu¹.

Konferansta Amerika Birleşik Devletleri'nin özel bir yeri vardı. O da Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında idi. Fakat A.B.D. ve Osmanlı İmparatorluğu birbirlerine savaş ilân etmemişler, hiçbir cephede savaşmamışlar, sadece 20 Nisan 1917'de, karşılıklı olarak, diplomatik ilişkilerini kesmekle yetinmişlerdi². Bu yüzden A.B.D., Lozan Konferansına *âkit taraf* (= *partie contractante*) olarak değil, gözlemci olarak katılıyordu.

Pragmatist ve tüccar Amerikan kafası, saf devlet adamı Woodrow Wilson'un³ Türkiye'nin doğusunda bağımsız bir Ermenistan

¹ Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar, Belgeler. Çeviren: Seha L. Meray. Önsöz: İsmet İnönü, s. VII.

² Prof. Akdes Nimet Kurat, Türk - Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959), s. 40.

³ Paris Barış Konferansına belli bir barış programı ile gelmeyen, uluslararası görüşmelerde hiç deneyi olmayan Wilson'un Lloyd George ve Clemenceau tarafından nasıl şaşkına döndürüldüğü ve bütün prestijini kaybetmiş, karamsar, çökmüş ve ruhsal bunalım içinde yurduna döndüğü ünlü İngiliz iktisatçısı John Maynard Keynes'in kaleminden pek güzel dile getirilmiştir. Bk. The Council of Four. Essays and Sketches in Biography ve oradan yapılan alıntılar için : Prof. Feridun Ergin, Uluslararası Politika Stratejileri.

kurmak çabalarının ⁴ “*olmayacak duaya âmin demek*” olduğunu, dağılan Osmanlı İmparatorluğu topraklarının hepsi ya da bir bölümü üzerinde bir *mandat* (= *vesayet yönetimi*) ⁵ üstlenmenin ise, Türk tepki ve direnişinden başka, A.B.D. bütçesi için büyük masrafları ve büyük askerî birlikler bulundurmaya gerektireceği gerçeğini çabuk anlamış ve bu hayallerden vazgeçmişti. Geriye, savaş nedeniyle zarar gören Amerikan vatandaşlarının ve sermayedarlarının bu zararlarının ödenmesi ⁶ ile Türkiye’de Amerika için yeni yatırımlar kapısının açık bulundurulması ⁷ gibi iktisadî ve malî konular kalmakta idi ⁸. Bu yüzden Lozan Konferansının, 4 Şubat 1923’te, inkıta (= kesiklik, kopukluk) uğramasından ⁹ en ziyade sinirlenen A.B.D. olmuştur ¹⁰. Zira, bir Amerikan sermayedar grubu, Kasım 1922’den beri, Ankara’da Türk yetkilileriyle Doğu Anadolu’da demiryolu yapımı ve madenlerin işletilmesi konularında görüşmeler yapmakta idi.

Bir strateji kuralı siyasette de aynen geçerlidir: Hasrın zayıf tarafını bulup oraya yüklenmek! Atatürk bu kuralı, Millî Mücadele’

⁴ Bk. 1 – James G. Harbord, Report of the American Military Mission to Armenia, Senate Documents, C. 15, 2 – Prof. Gotthard Jäschke, Präsident Wilson als Schiedsrichter zwischen der Türkei und Armenien, MSOS zu Berlin II/1935, s. 75-80’de.

⁵ Türkiye’de uygulanmak istenen Amerikan mandası ile ilgili olarak bk. 1 – Harry N. Howard, An American Inquiry in the Middle East: The King - Crane Commission (1963), 2 – Gotthard Jäschke, Ein Amerikanisches Mandat für die Türkei? Die Welt Des Islams, Yeni Dizi, C. VIII, No. 4, s. 219 - 234’de, 3 – Mine Erol, Türkiye’de Amerikan Mandası Mes’alesi, 1919 - 1920, (1972).

⁶ “*Claims Pact*” diye anılan bu anlaşma İstanbul’da, 24 Aralık 1923’te Amiral Bristol ile Dr. Adnan Bey (Adivar) arasında imzalanmıştır. Bk. 1340 Senei Maliyesine Mahsus Millî Nevsal, s. 250 - 251.

⁷ *Açık Kapı Politikası* (= *Open-Door Policy*)’nin Türkiye’deki uygulayıcısı için bk. Thomas A. Bryson, Admiral Mark L. Bristol, An Open-Door Diplomat in Turkey, International Journal of Middle East Studies, 5 (1974), s. 450 - 467’de.

⁸ 1919 - 1923 yılları arasında Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısı ve iktisadî potansiyeline bir Amerikalı gözü ile bakış için bk. Eliot Grinnell Mears, Modern Turkey, (1924). Yazar, iktisat uzmanı olarak, Gl. Harbord heyeti ile Türkiye’ye gelmiştir.

⁹ Aslında, taraflar (Lord Curzon ve İsmet Paşa) *inkıta* (= *rupture*) kelimesini kullanmaktan dikkatle kaçınmışlar ve görüşmelerin ertelendiği izlenimini vermeye çalışmışlardır.

¹⁰ Konferansta A. B. D. gözlemcilerinden Child’in 4 Şubat 1923’te Lord Curzon’a verdiği nota için bk. Laurence Evans, United States Policy and the Partition of Turkey. Türkçesi: Tevfik Alanay, Türkiye’nin Paylaşılması, s. 403 - 404.

nin başından beri, hem siyasette, hem askerlikte üstün bir başarı ile uygulanmasını bilmiştir¹¹.

Lozan Konferansının inkitaa uğradığı sırada, bir yandan Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na çağrışım yaparak Amerikan milletine seslenişi, diğer yandan bir Amerikan sermayedar grubuna Doğu Anadolu'da demiryolu yapma ve maden işletme hakları veren anlaşmanın T.B.M.M. nce onaylanması¹² bir rastlantı değildir. Kanımızca amaç, açık ve kesin olarak bellidir: Ergeç başlayacak olan barış görüşmelerinden önce Amerikan kamuoyunda Türkiye lehine bir hava yaratmak ve Amerikan malî çevrelerinin ümitlerini taze tutarak Amerikan etkisinden Konferansta yararlanmak! Bundan başka, bir yabancı bilim adamının gözlemine katılarak, Atatürk'ün Türk Başdelegesinin pazarlık gücünü artırma amacını da götüğünü söyleyebiliriz: "*During the break in the conference, Kemal lost no opportunity to bolster Ismet's negotiating position*"¹³.

III.

Şimdi, Atatürk'ün "Büyük Amerikan Milletine" diye başlayan mesajını 22 Mart 1923 tarihli Hâkimiyeti Milliye gazetesinde verilen haberle birlikte aşağıda sunuyoruz:

BÜYÜK GAZİ VE AMERİKA'DAKİ MEVKİİ

Meclis-i Âyan ve Meb'usan Müsterek İctimainda Beyannamelerinin Müttefikân Zapta Geçirilmesine Karar Verildi.

¹¹ Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde de buna benzer bir taktik uyguladığına Prof. Gotthard Jäschke daha önce değinmiştir. Bk. Neues zur Russisch - Türkischen Freundschaft von 1919 - 1939, Die Welt des Islams, Yeni Dizi, C. VI, No. 3 - 4, s. 203 - 222.

¹² Şarkî Anadolu Demiryollarına dair 9 Nisan 1923 gün ve 327 sayılı Kanun. Bk. T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, Devre I, Cilt 1, Üçüncü Basılış, s. 381. Ayrıca bk. 1 - Ali Sait (AKBAYTUGAN), Çester Projesi Hakkında Bazı Tenkidat ve Mütaleat, Sarıkamış, 1339 (= 1923), 2 - Yahya Sezai Tezel, Chester Ayrıcılığı, S.B.F. Dergisi, C. XXV, S. 4 (Aralık 1970), s. 287 - 318. Bu son araştırmada, sayın yazar, kanımızca konuya yanlış bir yaklaşımla bakmıştır.

¹³ Roderic H. Davison, Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne, Craig ve Gilbert tarafından yayınlanan "The Diplomats" (1919 - 1939) adlı kitapta, s. 206.

Amerika Meclis-i Mebusan ve Âyanının müştereken akdeylediği kongrede, T.B.M.M. Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Amerika halkına hitaben neşreylediği beyannamenin aynen kongre zaptına geçirilmesine müttefikan karar verilmiştir. Amerika kongresinin 67. içtimaının 4. celsesinin 26 tarihli (26 Şubat 1923) zabıt ceridesinde aynen şu satırlar mevcuttur:

“Âyandan Mr. Owen — Reis efendi, yerime oturmazdan evvel Türkiye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Amerika ahalisine karşı vuku bulan şayan-ı dikkat hitapnamesine meclisin nazar-ı dikkatini celb ederim. Onu okumak suretiyle meclisin vaktini zayi etmek istemem. Fakat bu hitapname bütün âyan ve azanın görmesi lazım gelen bir şeydir. Çünkü bunu söyleyen zat her ne kadar Türkse de Amerika lisaniyla söylüyor. Bu zat yüksek tahsil görmüş ve milletlerin tarihine kesb-i vukuf etmiştir. İşte bu zat Türkiye milliyetperverlerinin maksatlarını ve ne yapmaya çalışacaklarını salahiyetle ilan ediyor. Binaenaleyh dinlenmeye layıktır. Müşarünileyhin hulasa-i beyanatı haricin tahakkümünden kurtulmak maksadıyla mücadele ettiklerinden ve bu suretle tıpkı ecdadımızın bu cumhuriyeti tesis etmiş oldukları gibi Türklerin de kendi usulleri dahilinde hayat-ı inkişafa mazhar olmak istediklerinden ibarettir.

Türkiye'nin tamamıyet-i mülkiyeye ve istiklal-i siyasiye mazhar olmasına Amerika ahalisinin de taraftar olduğuna ve her ne suretle olursa olsun mütteliklerin veya diğer bir milletin Türkiye'yi istila etmesini ve Türkleri istiklallerinden mahrum eylemesine yine Amerika ahalisinin arzu etmediğine eminim. Mustafa Kemal Paşa'nın bu hitapnamesiyle ona müteallik mülakatın kongrenin zabıt ceridesinde tabını talep ederim. Reis-i Sani — İtiraz eden var mı? Makam-ı riyasetin bu suali üzerine teklife itiraz eden bulunmadığından hitapname ile mülakatın kongrenin zabıt ceridesinde tab edilmesi kabul edilmiştir.

Paşa Hazretlerinin Beyannameleri Sureti:

Büyük Amerikan Milletine:

Siz zulm ve istibdadı kendi vatanınızdan tard ettiniz. Siz, uzun ve kanlı bir mücadeleden sonra kendi hürriyet ve istiklalinizi istihsal ederek hakimiyet-i âmmeye müstenit demokratik bir devlet ve kuvvetli bir medeniyet tesis ettiniz. Kürre-i arzın diğer tarafında diğer bir millet var ki, o da aynı hürriyet,

aynı istiklal ve aynı demokrasi uğrunda mücadele ediyor, kan döküyor. Bu mefkûrenin saffet ve ulviyetine karşı nazarlarınızı tağlit etmek istiyorlar. Bu propaganda amilleri, ya bir takım cahil mutaasıplar veyahut, yeni kazandığımız hürriyeti imha ve bizi ondan mahrum etmek isteyen gizli ve aşikâr düşmanlarımızın alet-i icrasdırlar. Yalanlara ve iftiralara inanmayınız. Hürriyet ve istiklâl uğrunda harb eden ve tıpkı sizler gibi dünyada terakki ve adalet amili olmak için samimi bir surette mücadelede bulunan Türk halkına kalbinizi açık bulundurunuz.

حاکمیت ملیه

سنه: ۲۲.۳.۱۹۲۲
سنگ: ملكه ارادوسن حاكم قلیشدر

بویوک غازی و آمریکاده کی موقعی

مجلس اعیانه و مبموناته مشترک اجتماعده

بیاننامه لرینک متفقاً ضبط کیرلمسنه قرار ویردی

رئیس نای - اعراض این واری !
 مقام ریاستک بو سؤالی اوزونه نظیفه
 اعراض این برنادینتدی خطاسنا ایله
 لایه تک فورلمسک
 ضبط جرمه سنده
 طبع ایلمس قول
 ایستشور .

باشا مضر ندرینک
 یاندر لری صوری
 بویوک آسراخانننه:
 سر نطرا و استبدادی
 کند ی وطنکزدن
 طره ایستیکیز .
 سز اولزون و قائل
 بر مجادله ن سو-
 کره کند ی حریت
 واستقلال کیری
 استحصال ایدرک
 حاکمیت عامه به

آسریقا رئیس جمهور

میسر هارنرینغ

آسریقا مجلس میونان و ایواننه مشترک
 مقدمه ایله دیک ی فورلمده ده ت ب.م.م.م. رئیس
 یان فریما داز غازی مسئول کال باشا مضر ندرینک
 آسریقا خانه - مطاباً
 لغیر ایله دیک ی بیانیله
 مکته عیاً فورنره
 ضبط کیرلمسنه متفقاً
 قرار ویرلشدر .
 آسریقا فورنره سنک
 آتشی دیش ایچدی
 هنک دور دوشی طبع
 سنک ۲۶ تاریخ
 ضبط جرمه سنده
 عیاً شو سطر
 موجودد:
 « حیاتن میسر
 اروهن - دچس
 اندی، برعه اولور.
 رسد اولور تورکیا
 رئیس مطمن کال
 باشا تک آسریقا اها
 بیسته قاریش و قویح

مستندده موقرائیک بر دولت و قوتلی
 بر مدنیت تأسیس ایستیکیز. کرنا رضک
 دیگر طرف سنده دیگر بر ملت وارکه
 اوده عین حریت و عین استقلال و عین
 دموقرانی اوشرند مجادله ایدیو و
 قان دو کپور . بو مکوره تک صقوت
 وعلوت قاریش نظر لری کیری تقابلیتک
 ایستورلر. بو پرو بانها حاملاری، یا بر
 طاق جاهل متمسبلر و یا خود و یک
 قاراندیمز حریتی احسا و بزی اوندن
 محروم اینک ایستیکیز کبری و آشکار
 دوشانلر مژک آلت اجر ایسدی لر بالانلر
 و افزارله ایستیکیز .
 حریت و استقلال اوشرند حرب
 این وطنی سزرگی دنیاده ترقی و عدالت
 حامل اولاق ایچین صمیمی بر سونده
 مجادله ده بولومان تورک خلقنه قلبکیری
 آجیق بولوندریکیز .

بولان شان و فک خطاسنامه مجادله نظر
 دققی سبت ایدم . اولی اولوق سورنده
 جلگه وقتی ضایع اینله ایستیم . فقط
 بوخطابانه بوقون ایمان و اعضا تک کوروس
 لازم کاین برشیدر . چونکه بوی سنو بون
 ذات صرته، تورکده آسریقا لایه سولبور.
 بو ذات کورگه تحصیل کوریش و ملوک
 تاریخه کسب و قوی ایتمدن . ایسته بروت
 تورکیا ملت پرور لری تک مقصد لری و نه پانیه
 چایدن لری صلاحیه اعلان ایدیو ساطیه
 دینک تک لاشدر . مثالیهک سلامه بیانی
 تا جگ تکمیل فور بولاق افسدیه مجادله
 ایستیکیز و بو سورته سطلی اجداد سزرک بو
 جمهورئیس تأسیس اینتی اولد لری کی -
 تورک کورده کتفی اسور لری داخند حیاتی
 انکشانه مطهر اولاق ایسته کارمن عازدر.
 تورکیا کتایه تکلیبه واستقلال سیاسی
 مطهر اولسته آسریقا اهل ایستیکیزه طرفدار
 اولورنه . بویک سورته اولورسه اولسون
 منفردک و یادیکر بر اهل تورکیا ایستیکیز
 و تورکری سیاسی استقلال بر ضرور ایلدیسی
 بیه آسریقا اهل ایستیکیزه ایش .
 مطمن کال باشا تک بوخطابانه سیرله اولکدن
 لایه تک فورنره تک ضبط جرمه سنده مطمن
 طلب ایدم .

B İ B L İ Y O G R A F Y A

FUAT SEZGİN, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, cilt 7, E. J. Brill, Leiden 1979, XVI + 486 sayfa, 196 guilder.

Fuat Sezgin'in ünlü yayınının yedinci cildi de çıkmış bulunuyor. Bu cilt altıncı cildin tamamlayıcısı ya da kardeş cildi sayılabilir. Çünkü altıncı cilt astronomi üzerine idi. Son çıkan bu yedinci cilt ise astroloji konusunda. Astronomi ile astrolojinin, bunlar hakkında günümüzde kesinlikle sahip olduğumuz farklı değer yargıları açısından, birbirlerinden ayırdedilmeleri çok uygun olmakla beraber, bu iki konu Ortaçağ'da çok içiçe bir durumda olduklarından, eldeki metinlerin bu açıdan tefriki her zaman kolay olmasa gerektir. Fuat Sezgin'in bu konuları ayrı ayrı ciltler içine almayı, herhalde, kısmen olsun, ciltlerin uygun hacimde olabilmemesi bakımından tercih etmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca, bu cildin bölümlere ve kısımlara ayrılışı da bu sayede bu konuya özgü bir biçimde yapılabilmiştir.

Cildin tümü üç ana kısımdan oluşuyor. Bu ana kısımlar yerine göre tâli kısımlara ya da bölümlere, bölümler de tekrar kısımlara ayrılıyor. Bunlara tekabül eden başlıklar da genel astroloji; meteoroloji ve onunla ilişkili konular; Arapların ulusal meteoroloji ve astronomisi; kaynaklar, Arap astrologlar; Arap meteorologlar; astrolojik meteoroloji; Arap astrometeorologlar, *enva'* ve *envâ' tipi* eser yazarları başlıklarıdır.

Bu başlıklarda Arap sözcüğü bu sözcüğün yaptığı çağrışımından çok daha geniş kapsamda kullanılmış oluyor. Daha doğrusu, bu eserde İslâm Dünyasındaki bilim adamı ve yazarların hepsi Arap sayılıyorlar, meteoroloji ve astroloji gibi alanlar da hep Arap astrolojisi ve Arap meteorolojisi gibi yaftalarla belirleniyor. Bu acayip tutumu kitabın ciddi havasıyla bağdaştırmak kolay olmuyor. Kitapta astrolojinin çeşitli dallarına şurada burada atıflarala karşılaşıyorsa da, astroloji dalları arasında kitapta sistemli bir ayırım gözetilmiyor. Böylece, es'ile, ihtiyarat, ve horoskop astrolojisi gibi astroloji dallarının toptan ve birarada, daha doğrusu, aralarında ayırım yapılmaksızın, ele alınmış olmalarına karşılık, meteorolojik astrolojiye ayrı bir ana kısım, yani üç bölüm ayrılmış olmasının ne gibi sebep veya gerekçelere dayandığı pek anlaşılıyor.

Ciltte, zamanımıza intikal etmemiş fakat kaynaklarda adları geçen eserlere bol bol yer veriliyor ve böylece Fuat Sezgin'in bu yapıtı sadece zamanımızda elde bulunan yazmalar için bir kılavuz olmaktan daha geniş bir rehber yerine geçebilecek bir mahiyet taşıyor. Kitabın 430 Hicrî yılına, yani, siyasi tarih olayları ölçüsüyle, Dandanakan Savaşı sınırlarına kadar olan süreyi kapsamakta olmasıyla meydana gelen anî kesiliş, veya sunî sınır, zihinlerde bir hayret uyandırsa yeridir. Çünkü böylelikle onbirinci Milâdî yüzyılın birinci yarısının tümü bile bu önemli bibliyografya eserinin kapsamı içine alınmamış, bu yarım asrın sonları eserin dışında bırakılmış oluyor.

Fuat Sezgin'in bu cildinde, yukarıdaki tafsilâtle uyumlu olarak, belki de, bir bakıma, Arapların bilime katkılarının vurgulanması eğilimiyle karşılaşılmaması beklenemez. Hâlid ibn Yezid ibn Muâviye'ye atfolunan ve Ruska ile Kraus tarafından şüpheli oldukları vurgulanan bilim çalışmalarının ve bilimin himaye ve teşviki faaliyetlerinin gerçeğe uygunluğu tezini Fuat Sezgin destekliyor. Bunda kendisine hak vermemek doğru olmaz. Fuat Sezgin böyle bir sava tanıklık etmek üzere Beyrûni'nin ilginç bir beyanını da bu cildin 9'uncu sayfasında sunuyor ki, anlaşıldığına göre, bu nokta Fuat Sezgin'in kendi özgün bir katkısıdır.

Fuat Sezgin'in ayrıntılı olduğu kadar büyük bir emekle hazırlanmış ve büyük değer taşıyan bu eserinin, bütün ciltleriyle, tam takım olarak, İslâm Dünyası tarihi ve uygarlığı alanındaki araştırmacıların elleri altında bulundurulması kesin bir zaruret.

AYDIN SAYILI

MAX VAN BERCHEM, *Opera Minora* (= *Küçük Yazılar*), publié par les soins de la Fondation Max Van Berchem (= Max Van Berchem Vakfı yardımıyla yayınlanmıştır.) Editions Slatkine, Genève 1978, 2 cilt, I, XXXVI + 1-614; II, 615-1190 s. fiatı 125 İsviçre frangı.

Max van Berchem (1863-1921), Doğu ve İslâm dilleri ve sanatları ile uğraşanların çok iyi tanıdıkları bir addır. İslâm sanatlarına ve epigrafyasına büyük hizmeti dokunan bu İsviçreli ilim adamının ölümünün üzerinden altmış yıla yakın bir süre geçmiş bulunuyor. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde 1943 yılında Sanat Tarihi kürsüsünü kuran ve buradan üzücü bir biçimde ayrılmak zorunda bırakılan Prof. Ernst Diez (1878-1961), 1923 yılında yayınlanan en büyük eserlerinden birini onun hatırasına ithaf etmişti. Birinci Dünya savaşının hemen önündeki yıllarda, henüz o sıralarda hakkında hiçbir şey bilinmeyen İran ve Horasan bölgesinde inceleme ve araştırmalar yapan E. Diez, elde ettiği bilgilerin sentezini teşkil eden bu çok önemli eserinin başındaki iki sahifeyi Max van Berchem'e ayırmıştı. Burada Diez, onun ölümü ile "yalnız İslâm epigrafyasının en başta gelen uzmanlarından birinin değil fakat bu çevrenin çok taraflı en mükemmel kültür tarihçilerinden birinin de kaybedildiğini" açıklıyordu¹. Sanat Tarihi bilim dalına ilk defa olarak Doğu ve burada Türk Sanatı ufuklarını açmış olan Josef Strzygowski (1862-1941)²'nin yetiştirdiği elemanlardan³ olan Avusturyalı E. Diez, İsviçreli Max van Berchem

¹ E. Diez, *Persien, Islamische Baukunst in Churâsan* (Kulturen der Erde - Material zur Kultur und Kunstgeschichte aller Völker, Band XX - Persien I) Hagen-Darmstadt - Gotha 1923: "Mit ihm ist nicht nur der grösste zeitgenössische Epigraphiker des Islam, sondern auch einer seiner allseitigsten Kulturhistoriker dahingeshieden".

² Görüşlerini eksik ve bazen aşırıya kaçan çok yanlış tarafları olmasına rağmen, Sanat tarihi bilimine, o vakte kadar kimsenin görmek istemediği İslâm ve Doğu sanatlarını ve bu arada Türk sanat tarihini de katan, Viyana Üniversitesi öğretim üyelerinden Jozef Strzygowski hakkında bkz. E. Diez, *Jozef Strzygowski, "Felsefe Arkivi"* II, sayı 1 (1947) s. 1-12 (almancası, s. 13-25). Atatürk'ün başkanlığında 1932 yılında toplanan Birinci Türk Tarih Kongresinde bu sanat tarihçisi hakkında şunlar söylenmişti: "Türk sanat ve medeniyetine gelince, baştanberi gördük ki, o da sonsuz itiraflara uğramış, fakat kıymetli müdafilerden de büsbütün mahrum kalmamıştır. Bunların en ileri safında Türk sanatı hakkında şimdiye kadar en kıymetli mesaiye bulunmuş ve eserler neşretmiş olan Altay - İran müellifi Viyanalı Enstitü müdürü Strzygowski gelir", bkz. Reşit Galip, *Türk Irk ve Medeniyet Tarihine umumi bir bakış, Birinci Türk Tarih Kongresi - Konferanslar, Münakaşalar*, Ankara tz. (1933 ?) s. 160.

³ Strzygowski'nin öğrencilerinden bir başkası da en verimli çağında, çok genç ölen Heinrich Glück (1889-1930)'dür. Glück, Türk sanatının çeşitli konuları hakkındaki yazılarından başka, İstanbul hamamlarına dair ilk ve bugün hâlâ tek kalmış olan bir araştırma da yayınlamıştır. Başlıbaşına Selçuklu sanatı başlıklı çok küçük fakat ilk kitap da yine Glück tarafından yazılmıştır.

ile hiçbir vakit karşı karşıya gelememişti. Bir nekroloji - anma yazısı olan bu makalede Diez, Max van Berchem'in hayatının eseri olarak tasarladığı esas büyük çalışmasını tamamlayamadan bu dünyadan göçtüğünü bildirirken onun çok taraflılığını da bilhassa belirtir. Ölümü ile bir ömrün vakfedildiği eser tamamlanamadan kopmuş oluyordu. Gerçekten Max van Berchem'in ilim hayatının ana eseri olarak tasarladığı çalışma, bir *Corpus Inscriptionum Arabicarum* idi. Geçen yüzyılda derlenen eski Grek ve Lâtin kitabeleri gibi İbrani kitabeleri de toplanmakta idi. Sağlam bir arapça uzmanı olan Van Berchem, islâmi eserlerin üstlerindeki arapça kitabelerin de derlenip değerlendirilmeleri lüzumunu görmüş ve bunun için çalışmalara başlamıştı. İsviçre'de Cenevre'de yerleşmiş Flaman asıllı bir aileden inen Max van Berchem 16 Mart 1863'de bu şehirde dünyaya gelmiş, yüksek öğrenimini Almanya'nın Leipzig, Strassburg (burada Prof. Th. Nöldeke'nin öğrencisi olmuştur) ve Berlin Üniversitelerinde yaparak 1886 da Leipzig'de *La propriété territoriale et l'impôt foncier sous les premiers califes. Etude sur l'impôt du Kharâg (= İlk Halifeler devrinde toprak mülkiyeti ve arazi vergisi: Haraç vergisi üzerine araştırma)* başlıklı tezi ile doktor payesini aldıktan sonra Mısır'a gitmiş, ilk defa olarak burada İslâm eserlerini tanıdıktan sonra Paris'e geçerek, buradaki Ch. Clermont - Ganneau ve Barbier de Meynard gibi, geçen yüzyılın en şöhretli orientalistlerinin yanında islâmi dillerdeki bilgisini tamamlamıştır. Böylece Max van Berchem doğu - bilimleri sahasında iki ayrı ekolün, Alman ve Fransız ekollerinin en başta gelen bilim adamlarının yanında yetişmek imkânını bulmuştu. 7 Mart 1921'de öldüğünde yüzü aşkın yayına imzasını atmış bulunuyordu. Bu yayınların büyük bir kısmı, o yıllara kadar ihmal edilmiş olan islâmî kitabeler hakkında idi.

İslâm tetkiklerini daima İslâm arkeolojisi ile bir bütün olarak ele alan Max van Berchem, ölümüne kadar Yakın Doğuda islâmî eserleri araştırmış, incelemiş bunların resimlerini çekmiş, kitabelerinin fotoğraflarını ve estampajlarını almış, ayrıca ufak eserler üzerindeki yazıları da ihmal etmemişti. Ölümünden sonra sayıları beşbini bulan fotoğraf⁴, yüzlerce estampaj, kılıç, ağaç eşya, tepsi, şamdan vs. gibi küçük eşya üzerindeki eski yazıların kopyaları; gördüğü ve dolaştığı yerlerde aldığı not ve krokiler ve meslektaşları ile yapılan yazışmalara ait beşbin kadar mektupdan meydana gelmiş zengin bir arşiv bırakmıştı⁵. Bütün bu malzeme Cenevre'de,

⁴ Max van Berchem tarafından çekilen bu fotoğrafların tam bir kataloğu, Bayan Solange Ory tarafından hazırlanarak, 275 sahifelik bir cilt halinde 1975 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Ayrıca van Berchem'in bu foto arşivinde toplanmış eski Kudüs resimleri, vakıf tarafından *Jerusalem musulmane (= Müslüman Kudüs)* başlığı altında bir cilt halinde basılmıştır. Vakıf bu diziyi sürdürmeği tasarlamış ve ikinci cilt olarak da *Damas musulmane (= Müslüman Şam)*'ı hazırlamağa girişmiştir. Aynı arşivde Anadolu'da çekilmiş resimler de olduğuna göre, bunların da aynı dizi içinde yayınlanmaları temenni edilir.

⁵ İslâm medeniyetinin çeşitli dalları ile uğraşanlarla Max van Berchem arasındaki mektuplaşmalar da, bilim bakımından değerli pek çok notlara sahip bulunmaktadır. Vakıf bu yazışmaları da yayınlamağı tasarlamış, ilk olarak da Fransız Doğubilimcilerinden Louis Massignon ile cereyan eden mektuplaşmanın iki yüz sahifelik bir kitap halinde hazırlanmasını W. Vycichl'e havale etmiştir. Bu cilt içinde altmış kadar mektup bulunmaktadır.

Max van Berchem'in kızı Bayan Marguerite Gautier - Van Berchem idaresinde bir vakıf halinde toplanmış ve bu vakıf 10 Ağustos 1973'de resmen kurulmuştur. Vakıf, Max van Berchem'in arşivinden bazı malzemeyi yayınladıktan başka *Fondation Max van Berchem - Bulletin de Liasion* başlığı altında 1978 yılında bir Haber Yılığ'ı ile Dergi arasında bir *bulletin* de bastırmıştır.

Max van Berchem'in önemle üzerinde durduğu eseri Arapça kitabeler külli-yatı (*Corpus*) idi. Daha bunun için ilk tasarılarını Barbier de Meynard'a yazdığı 5 Aralık 1892 tarihli bir mektubunda ortaya koymuştu. Çalışma ve makalelerinin çoğu, Arapça kitabeler hakkında idi. Bunun arkasından sistemli bir biçimde çeşitli bölgelerdeki kitabeleri tanıtan *Corpus*'un fasikülleri çıkmağa başladı. Van Berchem ilk olarak Mısır ile işe başlamış bunu henüz o sıralarda Osmanlı toprağı olan Filistin ve Suriye takip etmiş ve nihayet Anadolu'ya da geçmişti⁶. Önce muhtelif seyah ve araştırmacıların topladıkları kitabeleri işlemekle işe başlamıştı. Bu konudaki bir kaç yazıdan biri Meyarfarikin (= Silvan), Harput, Âmid (= Diyarbakır), Bayburt, Siirt, Salmas'daki kitabeler hakkında olup, C. F. Lehmann - Haupt'un bir kitabında yer almıştı⁷. Bir başkasını Max von Oppenheim'in Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'dan derlediği arapça kitabeler için yaptı⁸. Sonra J. Strzygowski'nin Diyarbakır hakkındaki büyük eserinde yer alan kitabeleri işledi⁹ ve nihayet Danışmendliler kitabeleri¹⁰ ile Bergama'nın islâmî kitabeleri hakkındaki araştırmalarını yayınladı¹¹. Bu arada E. Diez'in Horasan'da derlediği kitabeleri

⁶ Anadolu'daki Arapça kitabeler daha önce Cl. Huart (1854-1926)'ın da ilgisini çekmiş ve bu hususda bir makale yayınlamıştır: *Épigraphie Arabe d'Asie Mineure*, "Revue sémitique" II (1894) s. 61-75, 120-134, 235-241, 324-332; III (1895) s. 73-85, 175-182, 214-218, 344-371. Ayrıca Cl. Huart, *Konia ville des derviches tourneurs*, Paris 1897'de de bazı kitabe kopyaları verirse de, bunlar pek güvenilir sayılmazlar, bkz. S. Eyice, *Anadolu Selçuklu sanatı çalışmalarının başlangıcında iki yabancısı: Clement Huart ve Friedrich Sarre*, "Türkiyat Mecmuası" XVII, (1972) s. 133-148. Huart da İslâmî kitabeleri derlemenin çok lüzumlu olduğuna inanmıştı.

⁷ C.F. Lehmann - Haupt, *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens* (Abhandlungen d. königl. Gesellschaft d. Wissen. zu Göttingen, Phil. hist. Klasse, Neue Folge, IX, 3) Göttingen 1907, s. 125-160, lev. IX-XIV.

⁸ Max, Freiherr von Oppenheim, *Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien, gesammelt im Jahre 1899* (Beiträge zur Assyrologie und semitische Sprachwissenschaft, VII, 1) Leipzig 1909.

⁹ J. Strzygowski, Max van Berchem, Gertrude L. Bell, *Amida*, Heidelberg 1910, s. 1-128'de M. Van Berchem tarafından yazılan *Matériaux pour l'épigraphie et l'histoire musulmanes du Diyar-bakır*, başlıklı bölüm, başlıbaşına bir kitap teşkil etmekte, ve burada Selçuklu ve Artuk oğulları ile ilgili Diyarbakır dışından da pek çok kitabeye ve hususa temas edilmektedir.

¹⁰ *Épigraphie des Danushmendides*, "Zeitschrift für Assyrologie" XXVII (1912) s. 85-91.

¹¹ *Die muslimischen Inschriften von Pergamon* (Abhandlungen d. königl. preussischen Akademie d. Wissens., Phil. -hist. Classe, 1911), Berlin 1912.

de onun kitabı için işlemiştir. Ayrıca İslâm sanatına dair daha başka yayınlara da kitabeler hususunda yardımcı olmuştur.

Max van Berchem, Anadolu kitabelerinin derlenmesinde, Türk müzelerinin kurucularından Halil Edhem Eldem (1861-1938)'de güvenilir bir yardımcı bulmuştur¹². Halil Bey, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda yayınlanan Germiyan-oğullarına ait kitabeler ile bu konu ile ilgilendiğini göstermiş, bu merakını aynı derginin başka sayılarında çıkan araştırmaları ile sürdürmüş, hatta bu arada Türk epigrafya bilim dalının esaslarını ortaya koyan, bir de yazı yayınlamıştı¹³.

Max van Berchem ile Halil Edhem arasındaki ilim işbirliği küçük yazılarda da belirli olmakla beraber - Danişmendli kitabeleri hakkındaki makalenin malzemesini H. Edhem göndermişti - esas olarak büyük bir *corpus*'da ortaya konuldu. *Corpus Inscriptionum Arabicarum* (= *Arapça Kitabeler Külliyyatı*) dizisinin bir cildi olarak basılan ilk iki fasikül Sivas ile Divriği'deki¹⁴ kitabelerin metinlerini veriyor ve bunlar hakkında açıklamalar ortaya koyuyordu. İlkinden yedi yıl sonra basılan ikinci fasikülde bazı eklemeler yapılmıştı¹⁵. Anadolu kitabeleri üzerinde çalışmak başka araştırmacıları da gayrete getirdiğinden Sivas ve Divriği kitabeleri sonraları başkaları tarafından da yeniden ele alınarak işlenmiştir¹⁶. Halil Edhem ise önce *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* sonra *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda basılan bir çok yazısından başka Anadolu'nun çeşitli köşelerinden derlediği ve estampaj usulü ile kopyalarını aldığı 417 tane kitabeyi 1933'de Türk Tarih Kurumu'na vermiştir. Birçoğu bugün asılları ortadan kaybolmuş olan bu tarih vesikalarının hiç değilse kopyaları elde bulunmaktadır¹⁷. Şüphesiz Max van Berchem, henüz

¹² Füzuzan Kınal, *Halil Edhem bibliyografyası*, şu eserde: *Halil Edhem Hâtra kitabı- In Memoriam Halil Edhem* (Türk Tarih Kurumu yayını, VII, 5) Ankara 1947, I, s. 299-302.

¹³ *Kitabeler nasıl kayıt ve zaptolunmalıdır?*, "*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*", II (1327-1909) s. 626-639; sonraları aynı yazı yeni harflerle küçük bir kitap halinde tekrar basılmıştır (bu baskı not 12'deki bibliyografyada yoktur), *Kitabeler nasıl kayıt ve zaptolunmalıdır?* (Ankara Halkevi - Tarih ve Müze şubesi yayını, küçük boy, 22) Ankara 1940.

¹⁴ Van Berchem Sivas ve Divriği ile ilgilenmeğe başlamadan, bu iki sanat merkezi hakkında bir başkası tarafından da çok kısa yazılar yayınlanmıştı, bkz. J. Grenard, *Notes sur les monuments seldjoukides de Sivas*, "*Journal Asiatique*" 9. seri, XVI (1900), s. 451-458; ay. yaz., *Notes sur les monuments du Moyen Age à Divriği*, "*Journal Asiatique*", XVII (1901) s. 549-558.

¹⁵ *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, Troisième partie Asie: Mineure* (Mémoires de l'Institut d'Archéologie Orientale du Caire, XXIX) fascicule 1: *Sivas, Divriği*, Kahire 1910; fascicule 2, *Additions et index*, Kahire 1917.

¹⁶ İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Anadolu Türk tarihi vesikalarından Tokad, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya vilâyeti, kazâ ve nâhiye merkezlerindeki kitâbeler* (Maarif Vekâleti yayını) İstanbul 1345 (= 1927); ay. yaz., *Anadolu Türk tarihi tetkikatından Sivas şehri... Sivas âbide ve kitâbeleri* (Maarif Vekâleti yayını) İstanbul 1346 (= 1928).

¹⁷ Uluğ İğdemir, *Merhum Halil Edhem Eldem'in Türk Tarih Kurumu'na armağan ettiği Türk - İslâm devri kitabe estampajları*, "*Belleteri*" IV, sayı 16 (1940) s. 545-563.

58 yaşında iken ölmüş olmasa, Halil Edhem ile başlattıkları çalışma devam edecek ve hayli ilerlemiş olacaktı¹⁸. Nitekim Van Berchem, 1910-1911'de Anadolu kitabeleri çalışmalarının sürdürüldüğünü ve Halil Edhem'in bu işi gerçekleştirmek için uğraştığını, bu arada Konya kitabelerinin büyük ölçüde derlendiğini haber veriyordu¹⁹. Tasarlanmış olan İslâmî kitabeler *corpus*'u, Mısır, Suriye (Kuzey ve Güney Filistin), Anadolu olmak üzere başlıca üç bölüm halinde yayınlanacaktı. Bunun üçüncü, yani Anadolu bölümü ancak bir fasikülde kaldı.

Ölümüne kadar islâmî eserler ve bunların kitabeleri üzerinde çalışmaktan yılmayan Max van Berchem, bunları o yıllara kadar bilinmeyen bir dikkat ve itina ile yapıyor, böylece Batı'nın tanımadığı ve dolayısıyla ihmal ettiği İslâm kültürünün varlığını ortaya koyuyordu. Van Berchem'in çizdiği yolda ileride çalışmalar yapan ve o da çok genç ölen Jean Sauvaget, *Opera Minora*'ya bir önsöz yazan Doç. Anouar Louca'nın da işaret ettiği gibi, onun islâmî kitabeleri çözmek ve yazılı kaynakların yardımı ile değerlendirmek, tamamlamak için en sağlam metodu, en iyi örneği göstermiş olduğuna işaret etmiştir²⁰. Böylece, ifadesi kısa ve bazen müphem olan bir kitabe tam olarak aydınlanmış oluyordu.

Max van Berchem vakfı tarafından kalın iki cilt halinde yayınlanan *Opera Minora* ise, bu çalışkan araştırmacının çeşitli dergilerde dağılmış kalmış olan "küçük" yazılarını bir araya getirmektedir. Ancak şuna işaret edelim ki, "küçük" denilen bu yazılar gazete makalesi türünden birkaç sahifelik şeyler değildir. İçlerinde ufak ölçüde bir kitap teşkil edenler de vardır. Provence Üniversitesinde doçent A. Louca'nın yazdığı 9 sahifelik bir hayat hikâyesinin (s. VII-XV) arkasında yine onun derlediği Berchem'in tam bir bibliyografyası yer almaktadır (s.XVII-XXXVI).

Türk Tarih Kurumu, bütün İslâmî Türk kitabelerini derlemek üzere Prof. Mükrimin Halil Yınanç başkanlığında bir komisyon kurmuş ise de (bkz. "Belleten" V, sayı 17-18 (1941) s. 178-179), bu tasarı bugüne kadar verimli olmamıştır.

¹⁸ Van Berchem arşivinde, Halil Ethem ile aralarında geçen yazışmalara ait mektuplar vardır. Halil Ethem'de de ondan gelmiş mektuplar olması gerekir. Bunların bugün ne olduklarını bilmiyoruz. Halil Ethem'in bazı kâğıtları İstanbul Arkeoloji Müzesine geçmiş, bazıları da Türk Tarih Kurumu'na verilmiştir. Müzeci Hamdi Bey ile Halil Bey'in bazı not ve kâğıtlarının ailesi tarafından Prof. Dr. Arif Müfid Mansel (1905-1975)'e verildikleri bilinir. Mansel'in ölümünden sonra bunların ne oldukları hususunda bir bilgimiz yoktur.

¹⁹ Max van Berchem, *Note sur l'avancement du recueil des Inscriptions Arabes en 1910-1911*, bkz. *Opera Minora*, I, s. 57. Bu vesile ile şuna da işaret edelim ki, Konya'nın Selçuklu eserleri ve bunların kitabeleri, bu şehirde uzun yıllar Alman elçiliğinin bir memuru (konsolosu olarak değil!) olarak yaşayan J.H. Löytved tarafından da ele alınarak, bir "müsvedde baskısı" (*als Manuskript gedruckt*) kaydı ile yayınlanmıştır: *Konia, Inschriften der Seldschukischen Bauten*, Berlin 1907. Pek az sayıda basıldığından çok güç raslanan bu kitabın, Halil Ethem Bey'e ait nüshası şimdi Ankara'da Türk Tarih Kurumu'ndadır.

²⁰ J. Sauvaget, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman - Eléments de bibliographie* (Initiation à l'Islam, 1) Paris 1946, s. 50; 1961 baskısı, s. 59; *Opera Minora*, önsöz, I, s. X.

Kronolojik bir sıralama ile düzenlenen bu bibliyografya 115 başlıktan meydana gelmiş olup, bunlardan beş tanesi yazarın ölümünden sonra basılmıştır. Bu yazılardan bir kaç çok kısa not veya haberlerdir. Büyük bir kısmı ise uzun makalelerdir. Bu bibliyografya incelendiğinde, dikkati çeken noktalar şunlardır: Yazar en başta arapça kitabeler üzerinde çalışmış, ön plânda tutmuş, bu arada Haçlıların Yakın Doğu'daki izleri ile de ilgilenmiş, arada bazı sanat bilhassa tarih konularına el atmış, seyahat hatıraları yayımlanmış, ve bunların dışında arada kendi yurdu-nun yani İsviçre'nin eski eserlerine dair de makaleler yazmaktan geri kalmamıştır. Bunların dışında İslâm sanatı veya tarihi ile bağlantılı konularda yazılmış kitaplar hakkında da tanıtma ve tenkit yazıları yazmıştır. Van Berchem, bu çeşit yazıları sadece bir "bakışla" hazırlamak istemeyip, kaynakları yeniden gözden geçirmek gibi "kötü bir huyu" olduğundan kendisine çok vakit kaybettirdiğini itiraf etmiştir (*Opera*, s. XII). Bu tanıtma yazılarından ikisi bir devirde pek ünlü olan Bizans ve Haçlı seferleri uzmanı G. Schlumberger (1844-1929)'nin *Renaud de Chatillon, Prince d'Antioche, seigneur de la terre d'outre Jourdain* (Paris 1898) ve *Les campagnes du roi Amaury Ier de Jérusalem en Egypte, au XIIe siècle* (Paris 1906) hakkındadır. Bu vesile ile bize çok garip gelen bir hususa da işaret etmek isteriz: Ömrünün son yıllarında, hayatı ve tanıdıkları hakkında iki cildi dolduran uzun bir hatırat yazar Schlumberger, bunun içinde uzaktan yakından tanıdığı, her çeşit hatta Fransa ve bütün Avrupa sosyetesine ait kişilerden uzun uzadıya bahsettiği halde her nedense Max van Berchem'in adını bile anmamaktadır²¹. Halbuki meşhur kitabı, *L'épopée byzantine à la fin du xe siècle* (Paris 1896)'de Van Berchem'in Suriye'de çektiği fotoğ-rafları kullanacak kadar ona yakınlığı vardı ve Van Berchem onun üç eserini hayli sitayişle tanıtmak zahmetine katlanmıştı²².

Opera Minora'nın içindeki yazılar dokuz küme halinde toplanmıştır ki şunlardır:

- I. Corpus Inscriptionum Arabicarum'un doğuşu; 4 makale.
  - II. Mısır: 7 makale.
  - III. Suriye: 7 makale.
  - IV. Filistin, Ürdün Arabistan: 9 makale.
  - V. Yakın Doğu'dan Uzak Doğu'ya: 6 makale
  - VI. Afrika: 4 makale
  - VII. Haçlılar: 4 makale
  - VIII. Küçük eşya üstündeki kitabeler: 3 makale
  - Ek. 3 makale.
- ve Ch. Genequand tarafından düzenlenmiş mükemmel bir indeks (s.1137-1187).

²¹ G. Schlumberger, *Mes souvenirs 1844-1928*, Paris 1934, II, s. 265-267'de tanımış olduğu bir kaç İsviçreli'den bahseder.

²² Halbuki aynı Schlumberger, Venedik'e her gittiğinde ziyaret ettiği, Ermeni Mekitarist rahiplerinden ve *Küçük Ermenistan tarihi* yazarı L. Alishan'ın meşhur kitabında kendisinden aldığı resimleri, onun adını vermeden kullandığı için acı biçimde tenkit eder, kşl. *Mes souvenirs*, II, s. 261.

Bu tanıtma yazımızda iki kalın cilt içine toplanan bu 43 irili ufaklı yazının hepsinin bir incelenmesini yapmamız beklenemez²³. Zaten çoğu esas sahamızın dışında kalan konular üzerinde olduklarından bu hususda yeni düşünceler ortaya koymak iddiasında da bulunamayız. Yazılmalarının üstünden 90-60 yıl geçen bu yazıların gömüldükleri dergi koleksiyonlarından çıkarılıp kolay kullanılabilir bir duruma getirilmiş olmaları yeterlidir. Biz burada bunları genel bir şekilde gözden geçireceğiz. İlk kümedeki yazılar, Max van Berchem'in islâmî kitabeleri derlemesine ilgi uyandırmak için yazdığı notlardır. Bunlarda bu işin niçin gerekli olduğunu, gerçekleştirmek için neler yapmanın lüzumlu bulunduğunu ve kendisinin neler yaptığını belirtmektedir. Nitekim, 1895'de *Journal Asiatique*'de çıkan yazısında, yalnız Suriye'de 700 yeni kitabe kopyası aldığını bildirir (*Opera*, s. 48). 1911'de çıkan başka bir raporunda ise Mısır dışında Kuzey Suriye için (Tripoli - Halep bölgesi) Berlin'den Sobernheim'in, Anadolu için ise "... mevki ve yüksek ilmi yetkisi böyle bir iş için en uygun kişi olan ..." İstanbul Müzeleri Genel Müdürü Halil Edhem Bey'in yardımını sağladığını kaydeder. Fakat programında henüz pek az bilinen İran, Orta Asya, Çin, Hind - Çini ve Sonda adaları ile Afrika'nun bir bölümü de vardır.

Mısır'a dair olan ikinci kümenin başında yer alan Kahire'deki Fatimî devri eserlerinden Mustansır - billâh'ın H. 498 (= 1104/05)'de yaptırttığı Cami-el Cuyuşî hakkındaki makalesi (*Opera*, s. 61-75), bu eserin yalnız kitabesini değil, fakat Makrizî'deki bir bilgiyi de tahlil ederek, bahsettiği *Rasadhane*'nin burası olamayacağını topografik bir inceleme olarak ortaya koyar²⁴. Böylece van Berchem 1888'de basılan bu ilk yazısında, epigrafya, tarihî kaynak, topografya incelemesi ve sanat tarihi bilimini birarada kullanmak suretiyle bir sonuca varmanın güzel bir örneğini vermiştir²⁵. *Arap arkeolojisine dair notlar* ile *Fatimî anıtları ve kitabeleri* başlıklı iki yazısı (*Opera*, s. 77-201 ve s. 203-233). Kahire'nin Tulunoğulları ve Fatimî devirlerine ait eserleri hakkında çok etraflı bir araştırmadır. *İskenderiye Fenerinin temellerine dair notu* (*Opera*, s. 235-241)'nda Sultan Kayıdbay'ın 1479 da yaptırttığı burcun o tarihlere kadar harabe halinde duran meşhur İskenderiye Feneri'nin temelleri üzerine oturtulduğunu yazar. Fenerin 1326'da sadece bir cephesi yıkılmıştı, 1349 da ise Dünya'nın 7 harikasından biri olan bu yapı tamamen çökmüştü. Ancak fenerin temelini muazzam bir çapraz tonoz (*croisé d'ogive*) biçiminde oldu-

²³ Arap dilini bilmediğimize ve epigrafya uzmanı da olmadığımıza göre, Max van Berchem'in makalelerinde metinlerini verdiği arapça kitabelerin okunuşları, transkripsiyonları ve tercümelere hakkında herhangi bir düşünce ileri sürmemiz mümkün olamaz.

²⁴ Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam and its place in the general history of the observatory* (Türk Tarih Kurumu yayını, VII, 38) Ankara 1960, s. 150, bilhassa 169, 170, 173; bu yayında Van Berchem'in makalesi kullanılmadığından, hipotezi üzerinde de dolayısıyla durulmamıştır.

²⁵ Aslında bir meşhed olan bu cami hakkında ayrıca daha yeni yayın olarak bkz. L. Hautecoeur ve G. Wiet, *Les mosquées du Caire*, Paris 1932, I, s. 229-232; K.A.C. Creswell, *The Muslim architecture of Egypt I - Ikshids and Fatmids*, Oxford 1952, s. 155-160.

ğuna dair bulduğu not üzerine mimarlık tarihi bakımından bazı hipotezler ileri sürer. F. Adler'in *Pharos* hakkındaki kitabı (Berlin 1901) na dair yazdığı tahlil yazısında ise (*Opera*, s. 243-246) bazı tamamlamalar ile birlikte bu konuya tekrar dönmüştür²⁶.

Suriye'ye dair yazıların başında Subeybe'deki *Bâniâs kalesi ve kitabeleri*'ne dair bir araştırma gelmektedir (*Opera*, s. 265-295). Bir tepenin zirvesine ve arazi biçimine uyacak şekilde yapılmış olan kalenin büyük kısmı Haçlılar devrine aittir²⁷. Fransızlar'ın 1139'da ele geçirdikleri ve Nureddin Zengi'nin defalarca uğraşıp sonunda aldığı kale, sonraları Selâhaddin'e geçmiş ve çeşitli değişikliklere uğramıştır. Kitabelerinden H. 627 Rebiülevvel (= 1230) tarihli olanında mimar olarak Ebubekir ibn Nasrullah Hamadanî adı okunur²⁸. İçeride parçalanmış durumdaki hat sanatı bakımından gösterişli bir kitabede de Sultan Baybars'ın ve herhalde hattatın adları vardır. Aynı yer hakkındaki diğer bir yazıda (*Opera*, s. 297-300) yine Bâniâs'da bulunan Ebu İshak İbrahim adına H. 527 (= 1132) veya H. 529 (= 1134) tarihli başka bir kitabe açıklanmıştır ki bu şahsın Şam Atabeyleri ve Selçuklulara tâbi bir Emir olması muhtemel görülür. *Suriye'den kitabeler* başlıklı almanca iki yazıdan birisinde (*Opera*, s. 301-309) Bosra yakınındaki bir camiin bir kadın tarafından yaptırıldığını bildiren ile, aynı yerdeki H. 528 (= 1133/34) ve H. 530 (1135/36) tarihli Emir Ebu Mansur Gümüştekin'in yaptırdığı cami ile medreseye ait kitabeler tanıtılmıştır. İkinci yazıda (*Opera*, s. 311-348), Tabor dağında H. 607 (= 1210/11) de Melik Adil Ebubekir'in yaptırdığı kaleninkinden başka, XIII. yüzyıla ait pek çok kitabe işlenmiştir. Bunlardan H. 611 (= 1214/15) tarihli bir tanesi Emir Husameddin Lu'lu'nun yaptırdığı bir *menzil*'e aittir. H. 675 (= 1277) tarihli uzun bir kitabe ise Ebu Ubeyde ibn al-Cerrah'ın kabri üstünde Sultan Baybars'ın Kayseri'deki seferinden dönüşünde yaptırdığı kubbeli türbeden bahsetmekte; bu arada makamın bakımı için vakfedilen arazileri de bildirmektedir²⁹. Yani bu kitabe, Türk sanatında Anadolu'da da örneğine rasladığımız vakfiyeli kitabeleri andırmaktadır³⁰. Bu makaledeki kitabeler Memlûk devrine ait olduklarından bazı Türk adlarını da ortaya koymaktadır.

²⁶ İskenderiye feneri, F. Adler'den de sonra çok etraflı bir araştırmaya konu olmuştur, bkz. H. Thiersch, *Pharos, Antike, Islam und Okzident*, Leipzig - Berlin 1909.

²⁷ Bu kale hakkında kısa bazı bilgiler için bkz. R. Fedden ve J. Thomson, *Crusader Castles*, London 1957, s. 25, 63.

²⁸ Böyle bir mimar adı, L.A. Mayer, *Islamic architects and their works*, Genève 1956'de yoktur, buna karşılık Banyas kalesi mimarı olarak bir Abu'l-Fadl (H. 567=1171-72) adını verir (kşl. s. 37). Bu hususda dayanak olarak Van Berchem'in bu makalesini göstermekte ise de, burada böyle bir şey yoktur.

²⁹ Şerefüddin Yaltkaya (çeviren), *Baybars tarihi* (Türk Tarih Kurumu yayını, II, 3) Ankara 1941, s. 144, 166, burada "... Ebu Ubeyde ibn al-Cerrah'ın kabri üzerine de bir türbe yaptırdı ki bu Kabir Amta'dadır" denilmektedir.

³⁰ Bu hususda bir misal olarak, Kütahya'da Germiyanoglu Yakup Bey zaviyesinin taş üzerine işlenmiş vakfiyesi gösterilebilir, bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya şehri*,

Kitabe yayımlanmasında örnek olarak kabul edilen ve J. Sauvaget'nin, bu dalda çalışanların kesinlikle bir defa okumaları gerektiğini yazdığı³¹, *Suriye'nin Arapça kitabeleri* başlıklı fransızca uzun makale (*Opera*, s. 349-452)'de tarihi değeri olan pek çok kitabe yer alır. Bunların ilki Ramle - Kudüs yolu üstündeki Halife Abdülmelik (H. 65-86=684/5-705),in yol mil taşıdır. Çok zorlukla kopyası alınabilen "çiçekli" küfi'ye benzer bir başka yazı ise Ramle'de *Anéziyyeh* denilen 23 × 21 m. kadar ölçüsündeki bir su sarnıcına aittir ve H. 172 Zilhicce (= 789) tarihlidir. Böylece bu kitabe Halife Harunreşid devrine ait olmakta ve ilk islâmî kitabelerin başında gelmektedir. 1893 yangınında büyük zarar gören Şam Emeviye camiinde raslanan uzun bir yazı ise H. 475 (= 1082/3) de Şam'da hâkim olanların adlarını vermektedir. Bu sırada Halife El-Muktadi olmakla beraber, bölgenin sahibi Selçuklu Sultanı Melikşah'dır ve Şam kardeşi Tutuş'un idaresindedir³². Kitabede vezir Nizamülmülk ile işi yaptırarak vezir Ebu Nasr Ahmed el-Fadl da anılmakta, yapılan işlerin neler olduğu sayılmaktadır: Kubbe ile onu taşıyan dört paye, bunları bağlayan kemerler, nihayet sakıf ile kubbe altındaki maksure (1893'de yandı) Selçuklu eseridir. Atabey Ebu Mansur Anar'ın, geliri Haçlılara esir düşmüş sünnî ve salih müslümanların fidyelerinin ödenmesine ayrılmış bir fırın ile değirmenin H. 544 (= 1149/50) tarihli kitabesi vesilesiyle ise Max van Berchem Selçuklu ve Atabeylerin ad ve ünvanları hakkında düşüncelerini etraflı surette açıklar (*Opera*, s. 373-377). Sultan Nureddin'in Halep, Hama, Şam, Baalbek, Kudüs'deki kitabeleri münasebetiyle İslâm hal sanatında yeni bir yazı çeşidinin ortaya çıktığına işaret eder. O vakte kadar kullanılan *Küfi*'nin yerini, harfleri kavisli olan *Nakşî* almıştır. Salâhaddin Eyyubi'nin Tabor dağında Melik Âdil ile Muazzam'ın kalesinin kitabelerinden sonra Sultan Baybars'ın Suriye'nin çeşitli yerlerinde raslanan ve herbiri tarihi bir olaya bağlanan kitabeler üzerinde durulmaktadır. Lâzkiye (= Lattakieh)'nin doğusunda yerlilerce *Kal'ât el-Muhelbah* denilen bir şatonun ise hiçbir şüpheye yer vermeyecek surette kaynaklarda adı geçen *Balâtunus*'dan başka bir şey olmadığını ispatlamaktadır.

Suriye İsmailî'lerine ait kitabeler (*Opera*, s. 453-501)e dair uzun ve etraflı bir araştırmadan³³ sonra, *Şam Atabeyleri epigrafyası* (*Opera*, s. 503-517) başlıklı bir

---

İstanbul 1932, s. 79-84, res. 38. İstanbul'da Bâli Paşa camiinin de bir taş üzerine yazılmış bir vakfiyesi bulunmaktadır, bkz. Anonim (İ. Hakkı Konyalı), *İstanbul âbideleri* (Yedigün yayını), İstanbul (tz. 1941), s. 18, sadece vakfiyenin varlığından söz edilir, metni için ise bkz. ay.yz., *Mimar Sinan'ın eserleri*, İstanbul 1950, s. 44 (forma halinde yayımlanan bu eserin yalnız 200 sahifesi basılmıştır).

³¹ J. Sauvaget, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman*, Paris 1943, s. 50; yeni baskı 1961, s. 59; "M. van Berchem a donné dans ses *Inscriptions arabes de Syrie* un modèle d'application de cette méthode: tout historien doit l'avoir lu, comme un exemple de travail pénétrant et réfléchi, qui illustrera au mieux tout le profit que l'on peut attendre de la pratique de l'épigraphie".

³² İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, 569) İstanbul 1953, s. 167-168.

³³ İsmailî'ler hakkında yeni ve toplu bir yayın olarak bkz. B. Lewis, *The Assassins, A radical sect in Islam*, London 1967.

makale yer almaktadır. Bunda M. van Berchem Şam Atabeylerinin kurucusu olan Tuğtekin yıllarına ait 5 kitabeyi incelemiştir: Camide H. 503 (= 1109/10) tarihli iki, bir sokakta Mazdakâni mescidi duvarında Tuğtekin ve mescidi yaptıran vezir Ebu al-Tahir Mazdakâni'nin bir, İbn Sadık camii yanında büyük kabris-⁴ tında H. 514 (= 1020/21) tarihli ve Tuğtekin'in oğlu Ebu Said Buri'nin annesi Şeref-el-Nisa için yapılan kubbeli türbenin, H. 529 Rebiülevvelinde (= 1134) yapılan medresenin birer kitabeleri tanıtılmıştır.

Emeviye camii hakkında arkeolojik notlar, (Opera, s. 519-536), ise Max van Berchem'in bıraktığı notlar arasında bulunmuş, yayınlanmamış bir çalışmadır. 1893 yangınından az sonra 1894 yılı nisanında yazılan bu notlarda, Van Berchem, camiinin özünün bir erken Hıristiyan devri basilikası olduğunu ileri sürmektedir ki bu, uzun yıllar önce yanlışlığı anlaşılmış ve inandırıcı olmaktan çıkmış bir hipotezdir. Zaten bu notu yayınlayan redaksiyon da kısa bir önsözde bunu açıkça belirtmiştir³⁴.

Filistin - Ürdün ve Arabistan kitabelerine dair yazıları toplayan IV. kumedeki makalelerden ilki Emir İzzeddin Aybek'in yaptırdığı H. 610 (= 1213/14) tarihli bir hana aittir (Opera, s. 539-560). Burada da yazar ad ve ünvanlar üzerinde bihassa durmaktadır. Fazla önemli olmayan Kudüs'te bulunmuş iki kitabeye dair makalelerin arkasından gelen yazı J. Strzygowski'nin B. Schulz ile birlikte yayınladığı ve 1904'de basılan *Mschatta* başlıklı araştırması hakkındadır (Opera, s. 573-578). 1865 de Ölü deniz hizasında, Hac yolu üzerinde bulunan, cephesine kabartma bezemeler işlenmiş bir saray harabesinin önce 620 yıllarına doğru Sasanî kralı II. Husrev tarafından yaptırılmış olabileceği sanılmıştı. İşlenmiş taşlardan meydana gelen bu cephe Alman hükümetine bağışlandığından Berlin'e götürülerek orada yeniden kurulmuştur. Meşitta veya Mşatta sarayı sanat tarihinin çok şiddetli uyuşmazlıklarına yol açmış konularından biridir³⁵. Onu 400-600 tarihlerine bağlayan

³⁴ İslâm dünyasının bu çok önemli eseri hakkında sonraları pek çok yayın yapılmıştır, biz burada bunlardan sadece ikisine işaret ediyoruz. K. Wulzinger ve C. Watzinger, *Damaskus, die islamische Stadt*, Berlin - Leipzig 1924, s. 143-165; K.A. Creswell, *Early Muslim architecture*, Oxford 1932, s. 100 vd. bilhassa s. 123'de çeşitli görüşlerin incelenme ve cevaplanması. Creswell camiinin özünde bir kilise olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Ayrıca bkz. İbrahim Ateş, *Şam Ümeyye camii ve vakfiyesi*, "Vakıflar Dergisi" XII (1978) s. 27-90.

³⁵ Sanat tarihinin bu polemiği hakkında bkz. E. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker* (Handbuch der Kunstwissenschaft), Berlin - Neubabelsberg 1917, (2. baskı) s. 38; ayrıca E. Kühnel, bu sarayın plân bakımından İslâm öncesinde Irak'da yaşayan Lakmid'lerin Hira denilen tahkim edilmiş saraylarına (*Lagerresidenz*) benzediği de ileri sürülmüştür, bkz. E. Kühnel, *Kunst und Kultur der arabischen welt* (Arabische Welt, 2) Heidelberg - Berlin - Magdeburg 1943, s. 41; Prof. E. Kühnel, 1943-1944 yıllarında Berlin Üniversitesindeki derslerinde yalnız çöl şatoları (*Wüstenschlösser*)'nden bahsetmesine rağmen bazı yayınlarda bu eseri kesin tarihlemekten sakınmış ve Sasanî sanatına benzediğini (!) de yazmıştır, bkz. E. Kühnel, *Die Kunst des Islam* (Kröner Taschenausgabe, 326) Stuttgart 1962, s. 24-26 ve 30 (süsleme). Bu saraya dair eski yayımlar için ayrıca bkz. G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam - Literatur*, Leipzig - Berlin 1923, 368-369.

Strzygowski gibi, Van Berchem de bu eserin İslâmiyetten önce Bizans *limes*'lerini Sasanilere karşı koruyan Arap'lara mal etmek istemiştir. Ancak bu kritiğinde Berchem, Strzygowski'nin, Batı'ya ters düşen yeni görüşlerini haklı fakat fazla cesur bularak daha ihtiyatlı bir dil kullanmaktadır. Nitekim bu sarayın Sasanî veya Lakhmid veya Gassanî eseri olmayıp, Emevîlerden II. Yezid (720-724)'in yaptırmağa başladığı, fakat tamamlanmadan kaldığı anlaşılmıştır. Mşatta sarayı cephesi meselesi çok şiddetli çatışmalara yol açmış ve sonunda buranın bir Emevî devri eseri olduğu fikri galip gelmiştir³⁶. M. van Berchem, *Moab ve Edom memlekelerinde* başlıklı yazısında ise (*Opera*, s. 579-614), Avusturyalı araştırmacı Alois Musil'in *Arabia Petraea* (4 cilt, Wien 1907-1908); *Karte von Arabia Petraea* (Wien 1906), *Kusejr Amra* (Wien 1907) ve A. Jaussin'in *Coutumes des Arabes au pays de Moab* (Paris 1908) başlıklı eserlerini tanıtmış ve tahlil etmiştir. Zahmetli bir yolculukla Musil, Ölü deniz'in doğusunda Tüba, Muvakkar, Kharâni, Kuseyr Amra gibi islâmî saray ve çöl şatoları kalıntıları bulmuş ve tanıtmıştır. Bunlardan, hamamlı bir av köşkü olan Kuseyr Amra bilhassa duvarlarını süsleyen insan figürlü fresko resimler bakımından sanat tarihinde önemli bir yer almıştır. Bu çok değerli erken İslâm eserini Musil tereddütlerle Emevîlere bağlar ise de Emevîler devrinde VIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığını ileri süren Van Berchem'in bu görüşü artık yerleşmiştir. Akla en yakın olan kişi de 715 de ölen I. Velid'dir. Duvarları süsleyen fresko resimler arasında yer alan hükümdarlar kompozisyonundaki şahısların kimler olduklarını ortaya koymak için yaptığı tahminler ise gerçekten hayranlık uyandıracak kadar inandırıcıdır³⁷. Bu yazısının sonunda Berchem, "hayli mürekkep harcanmasına yol açan"

³⁶ E. Kühnel, *Ergebnisse und Aufgaben der islamischen Archäologie*, şu eserde: *Beiträge zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaften*, Leipzig 1944, s. 255 ("Heute wird ihre Zugehörigkeit zur omayyadischen Epoche kaum noch bestritten"). Ayrıca bkz. K.A.C. Creswell, *Early Muslim architecture*, Oxford 1932, s. 350-375, tarihlenmesi hakkında bkz. s. 390-405. Bu arada Mşatta sarayı hakkındaki bütün hipotezler incelenmiş ve cevaplandırılmıştır. Bu yapının Emevî'lere ait olduğu Nies (kervan-saray sanmıştır), bilhassa Herzfeld ve Lammens tarafından iddia edilmiş, bu son ikisi, sarayın II. Velid ile ilgili olabileceğini ilk olarak ileri sürmüşlerdir. Van Berchem'in ve başkalarının görüşlerinin tam bir kritiği ve buranın II. Velid tarafından yapılmaya başlanıp onun ölümü ile bitmeden kaldığı hakkındaki iddia Creswell'in küçük kitabında da özetlenmiştir, bkz. K.A.C. Creswell, *A short account of Early Muslim architecture* (Pelican Book, A 407) Middlesex 1958, s. 124-150, tarihlendirilmesi için bkz. s. 143-144. Mşatta sarayının II. Velid (743-744) tarafından yaptırılmaya başlandığı ve öldürülmesi üzerine inşaatın yarım kaldığı görüşü küçük el kitaplarında da tekrarlanmıştır, kşl. R. Mouterde S. J., *Précis d'histoire de la Syrie et du Liban*, Beyrouth 1939 (3, baskı) s. 50 (*Velid II, souverain poète et artiste, constructeur du merveilleux palais de Mchatta en plein désert, périt assassiné*).

³⁷ Burası hakkındaki eski yayınların bibliyografyası için bkz. Pfannmüller, *Islam - Literatur*, s. 368; yapının en etraflı ve yeni yayını için ise bkz. K.A.C. Creswell, *Early Muslim architecture*, s. 253-272, Creswell, s. 263-264'de bir fresko resimdeki hükümdar tasvirlerinin yardımıyla yapılan tarihleme hakkında şunları yazmaktadır: "Can the date be fixed still more closely? Van Berchem has brilliantly attempted to do

Mşatta'nın tarihlendirilmesi problemini yeniden ele alarak, bu konuda ortaya atılan çeşitli hipotezleri özetledikten sonra, 1908'lerde Almanya'da, Emevî devri hipotezinin önem kazanmasına rağmen, Mşatta'yı VIII. yüzyıla ait bir İslâm eseri olarak kabul etmeğe yanaşmaz. Bugün hâlâ bu konu tam çözülmemiş ise de, buranın ancak 14 ay Halifelik makamında kalan ve 744'de öldürülen, zevk ve eğlence ehli II. Velid'in yaptırmağa başladığı fikri ağırlık kazanmıştır³⁸.

İkinci cilt Jaussen ve Savignac'ın *Sur la route des villes saintes* başlıklı kitabının tanıtılması ile başlar (*Opera*, s. 615-628). 1907'de Madâ'in Sâlih'de yapılan incelemeyi anlatan kitapda; bizi ilgilendiren hususlar Osmanlı devri kitabeleridir. Tebûk kalesinin, Osmanlı Sultanı IV. Mehmed tarafından H. 1064 (= 1654) de tamirini, ve bir hanın yapıldığını bildiren kitabeler vardır. Üçüncü bir Türk kitabesi ise çok yeni olup H. 1319 (= 1901) bir su haznesinin yapımına aittir. Başka bir kitabeden de el-Akhdar kalesinin H. 938 (= 1531)'de Sultan Kanuni Süleyman tarafından yaptırıldığı öğrenilir. Max van Berchem'e göre bu kitabenin en ilgi çekici tarafı, metninde Padişahdan itibaren aşağıya doğru, bu yapım işine hizmeti olanların hepsinin ünvanlarının sıralanışdır (Şam Beylerbeyi, yapılar müfettişi, bina emini ve ustabaşı). Aynı tarihe ait beşinci kitabe yüz muhafız ile bu kaleyi koruyan subaşının adını verir. Nihayet altıncı uzun ve manzum kitabe El-Muazzam kalesinin Sultan II. Osman tarafından yapıldığını veya tamir ettirildiğini haber vermektedir.

Hebron'da Haram al-Khalil camii minberi ile Askalon'da Hüseyin'in başı meşhedi hakkındaki makale (*Opera*, s. 633-645)'de, H. 484 (= 1091/92)'de Askalon'da meşhedi için yaptırılan ve sonra Salâhaddin tarafından Hebron'a götürülerek buradaki camiye konulan minberin kitabelerini tanıtırken, Askalon'da İmam Hüseyin'in Kerbelâ'da kesilen ve Şam'a Emevî halifesi Yezid'e gönderilen başının ne olduğunu, kaynakların yardımı ile, araştırmaktadır. Bu başın, Şam Emeviye camii yerindeki Vaftizci İoannes'in kesik başını muhafaza eden *martyrion*'a konulduğu rivayeti ile birlikte daha birçok yerde gömülü olduğu hakkında da rivayetler vardır. Ancak Van Berchem'e göre, minberin yapıldığı tarihlerde bu başın Askalon'da da olduğu rivayeti yaratılmıştır. Fatımilerin politik bir gaye ile önem verdikleri bu baş, 1153'de Askalon, Haçlıların eline düşerken, buradan alınarak, Kahire'ye getirilmiş, muhteşem yeni bir meşhede konulmuştur. Minberin ise, Salâhaddin değil fakat Baybars veya Kalavun gibi Hebron camiine özel ilgi gösteren Memlûk Sultanlarından biri tarafından konulmuş olabileceğini yazar. Fakat Haçlıların eline geçmiş olan ve sonra tamamen tahrip edilen Askalon'da bu minberin sağlam kalmasına da imkân görmediğinden, bu eserin ne vakit buradan çıkarıldığını ve hangi yoldan Hebron'a gittiğini de açık bırakır.

Orta Doğudan Uzak Doğuya dair araştırmaların toplandığı kümedeki ilk makale Musul'da Atabey Lu'lu'nun anıt ve kitabelerine (*Opera*, s. 659-672) dairdir. Kaynaklarda bu şahıs hakkında verilen bilgiler, çok sayıdaki sikkelerin yardı-

so" . . . "Van Berchem's brilliant suggestion has already received the adherence of Herzfeld, Migeon, Diez, Arnold. . .". K.A.C. Creswell'in bu büyük eserinin özetlenmek suretiyle kısaltılmışı, *A short account of Early Muslim architecture*, s. 84-99.

³⁸ Bu hususda bkz. yukarıda not 36.

miyle zenginleşiyordu. Van Berchem, Musul'da Siouffi tarafından derlenen 645 kitabeden Lu'lu'nun *Kara-saray* denilen sarayının harabesinde raslanan yazılar da vardır. Van Berchem, 1880'de Sachau'nun kopya ettiği Sincar ile Musul arasındaki bir han kitabesi ile, 1893'de M. von Oppenheim'in Arban'daki bir köprü yıkırtısındaki kırık kitabeyi de Lu'lu ile ilgili görür. Nihayet Münih'de *Staatsbibliothek*'de bulunan ve gümüş savatlı, burç tasvirleri ile süslü tepsinin de uzun kitabesi Lu'lu'nun adını vermektedir. Bu tepsi, 1686'da Budin'de Türklerden alınan ganimetler arasından çıkmış ve Bavyera prensi Max - Emmanuel'in hissesine düşmüştür. Nihayet bir ara Paris'de antika piyasasında raslanan bir başka tepside de yine aynı ada raslanmıştı. Bütün bu yazıları değerlendiren Van Berchem, Lu'lu'nun sarayında Danimarkalı seyyah C. Niebuhr'un 1766'da, 80-100 kadar, insan kabartması veya heykeli gördüğüne işaretle, bunlardan sadece İngiliz seyyahı W.F. Ainsworth'un da bahsettiğini C. Ritter'den naklen haber verir. Berchem, Ainsworth'un eserini bulup inceleyememiştir. Gerçekten bu seyahatnamede *Atabey*'ler devrine ait olduğu belirtilen bir kadın başı heykelinin resmi vardır³⁹.

Moğol Sultanı Olcayto Han'ın bir kitabesi (*Opera*, s. 673-684) başlıklı yazıda İsfahan'daki Mescid-i Cuma'nın mihrabının üzerindeki yazılara dairdir⁴⁰. Mihrap bu yazıya göre Olcayto Han (1304-1316) zamanından onun şiî mezhebine girişi olan H. 709 (= 1309/10) tarihinin hemen arkasından H. 710 (= 1310/11)'de Veziri Sadeddin Muhammed tarafından yapılmıştır ve bu yüzden de mihrap yazılarında Ali'nin adı anılmıştır. Fakat Olcayto, H. 711 Şevvalinde (= Şubat 1312), yâni mihrabın yapılmasından yirmi ay kadar sonra vezirini idam ettirmiştir. Bu alçı kabartmalı mihrabın, Anadolu Selçuklu eserleri ile benzerliğine işaret eden Van Berchem, bunu o yıllarda pek yaygın olan İran sanatı terimi içinde toplamağı uygun görür. Bu, artık modası geçmiş görüşün çok yanıltıcı olduğu anlaşılmıştır. Halbuki F. Sarre'nin meşhur *Denkmäler persischer Baukunst* (Berlin 1910) başlıklı büyük kitabına dair tahlil yazısında (*Opera*, s. 685-700), herşeyi İran'a mal etmekten kendini alamamıştır. Sarre bu kitabın çevirisi içine Konya'-

³⁹ W. F. Ainsworth, *Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, London 1842, II, s. 124'de gravür, s. 125'de açıklaması. Karasaray ve süslemesi hakkında çok etraflı bilgi için bkz. F. Sarre ve E. Herzfeld, *Archäologische Reise im Euphrat-und Tigris - Gebiet*, Berlin 1920, s. 239-243 (mimarî), s. 243-249 (iç süsleme), tarihleme için bkz. s. 249. Bu saray kalıntısında son elli yıl içinde bir araştırma yapıp yapılmadığı hakkında bizim bir bilgimiz yoktur. Bu Orta Asya eski Türk medeniyeti ile yakından bağlantılı pişmiş toprak insan kabartmalarının bazılarının bulunmuş olabileceğini tahmin ediyoruz.

⁴⁰ A. Gabriel, *Le masjid-i Djuma d'İsfahan*, "*Ars Islamica*" II (1935) s. 7-44 ve 34 res.; A. U. Pope, *A survey of Persian Art*, Oxford 1939, II, s. 954 (E. Schroeder'in makalesi); A. Godard, *Historique du Masjid-e Djum'a d'İsfahan*, "*Athâr-e Irân - Annales du Service Archéologique d'Iran*" I, 2 (1936) s. 213 vd.; ay.yz. *İsfahan*, "*Athâr-e Iran*" II (1937) s. 20-26, Olcayto devrinin alçı (çini değil!) mihrabının resmi için bkz. s. 23, res. 3-4, açıklaması, s. 24. Bu eser hakkında en yeni büyük yayın olarak bkz. E. Galdieri, *İsfahan, Masğid-i Gum'a, I - Documentation et rapport préliminaire*, Roma 1972; *II - La période Bugide*, Roma 1973.

nın Selçuklu eserlerini de sokmuştur⁴¹. Burada Sarre'ye yardımcı olan M. Deri'nin *Selçuklu ruhu* terimine bile Berchem göz yumamamakta ve Selçukluların sadece "... Anadolu'da İran kültürünü yaydıklarını ..." (*Il est permis de croire que les Seldjoukides ont répandu dans l'Asie mineure la culture persane....*) ileri sürmektedir.

Danışmendliler epigrafyası (*Opera*, s. 701-707) başlıklı makale, Halil Edhem tarafından sağlanan fotoğraflar ile Niksar'da Yağlıbasan'ın H. 552 (= 1157) tarihli kitabesinin eksik kısımlarını bir takım ilmi tahminler ile tamamlamaktadır. Bu kitabe herhalde harabesi hâlâ duran medreseye ait olmalıdır⁴². Van Berchem'in aslının kilise olduğunu ileri sürdüğü Kayseri Ulu camii'nin kuzey kapısındaki kitabede de H. 602 (= 1205/06) tarihi ile Yağlıbasan'ın oğlu Mahmud'un adı okunur⁴³. Aynı yerde Külük Camii'ndeki H. 607 (= 1210/11) tarihli üçüncü kitabe ise Mahmud'un kızı Atsüz Elti'nin adını verir. Van Berchem, iç Anadolu'da yapılacak etraflı araştırmaların bu sülâle hakkında yeni bilgiler vereceğinden ümitli olduğunu bildirir⁴⁴. Orta Asya'da Türkistan'da, Grünwedel ve Le Coq'un kazılarına dair yazısında (*Opera*, s. 709-712) ise Van Berchem'in Orta Asya'dan Berlin müzesine getirilen eserler karşısında, Türkler ve sanatları hakkında düşüncelerini ortaya atar; ona göre Türklerin en önemli kabiliyetleri, başka kültürleri asimile etmelerindedir (!).

Max van Berchem'in Çin'de Ts'iuan - tcheou'daki arapça kitabelere dair yazısı ise en ilgi çekici olanlardan biridir (*Opera*, s. 713-736). Bu Çin'deki müslüman kitabelerinin ilki, bir camii'nin H. 710 (= 1310/11)'da tamirini bildirir. Kitabede bu ülkede ilk olarak H. 400 (= 1009/10) yılında kurulan bir camii'nin üçyüzü biraz aşan bir süre sonra yenilediği ve bir yüksek tâk ile revak, yeni kapı ve pencere eklenmesi ile genişletildiğini bildirmekte olup bu işlerin Kudüs'lü Hacı Ahmed İbn Muhammed Şirazî tarafından yaptırıldığı da haber verilmektedir. Bu kitabe,

⁴¹ F. Sarre ve görüşleri hakkında bkz. S. Eyice, *Anadolu Selçuklu sanatı çalışmaları'nın başlangıcında iki yabancı: Clement Huart ve Friedrich Sarre*, "*Türkiyat Mecmuası*" XVII (1972) s. 133-148.

⁴² Aynı kitabe İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler I* (bkz. yukarıda not 16) s. 59'da da yayımlanmıştır. Medrese için kşl. A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie: Amasya-Tokat - Sivas, II*, Paris 1934, s. 122; Aptullah Kuran, *Tokat ve Niksar'da Yağlıbasan medreseleri*, "*Vakıflar Dergisi*" VII (1968) s. 39-41; Metin Sözen, *Anadolu medreseleri, Selçuklu ve Beylikler devri* (İ.T.Ü. - Mimarlık Fakültesi yayını), II, İstanbul 1972, s. 26-29.

⁴³ Van Berchem'in Kayseri Ulu Camii'nin aslının kilise olduğunu iddia etmesi haklı olarak A. Gabriel tarafından "... bu bedavadan ortaya atılmış bir iddia" (*C'est là une affirmation gratuite*) cümlesi ile değerlendirilmiştir, kşl. *Monuments Turcs d'Anatolie, I - Kayseri, Niğde*, Paris 1931, s. 32, not 3.

⁴⁴ Danışmentlilerden Melik Gazi'ye ait olduğu sanılan bir türbe Kayseri-Pınarbaşı yolu üstünde Tekke köyünde bulunmaktadır, bu hususda bkz. Halil Edhem (Eldem), *Anadolu'da İslâmî Kitabeler: Melik Gazi*, "*Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*" sayı 32 (1331) s. 449-467; bilhassa, Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, *Melik - Gazi türbesi ve kalesi*, "*Bellekten*" XVIII, sayı. 71 (1954) s. 331-336, ayrıca resim, plân ve röleveler.

Kanton camiiinki H. 750 (= 1350) tarihli olduğuna göre, ondan da eskidir ve Çin'in en erken İslâmî kitabesi olmaktadır. Zaten camiiin muntazam kesme taş mimarisi ve içindeki dinî yazılar da hepsinin XIV. yüzyıl başına ait bir bütün olduğuna işaret ederler. Sanat bakımından bu devrin Çin camii, Berchem'e göre birkaç ufak detay dışında bu ülkeye has bir üslûba sahip değildir. Çin'de yalnız Kanton eski camiinde görülen minarenin burada da varlığı tesbit edilmiştir. Makalenin sonundaki fotoğraflar Çin'in bu en eski camiinin mimarisi hakkında iyi fikir verecek derecede açık ve aydınlatıcıdır. Sonraları buradaki müslüman cemaat azaldığından bu cami kendi haline bırakılarak bitişiğine daha ufak ve sade ikinci bir ibadet yeri yapılmıştır. Bunun da duvarlarına, eski cami etrafında raslanan mezartaşları yerleştirilmiştir. XIV. yüzyıla ait olan bu taşlardan biri H. 736 başlarında (= 1335) ölen bir Hadice Hatun'a aittir. Başka iki taş ise herhalde Tebriz'li tüccarlarıdır. Berchem eski camide bulunan ve uzunluğu 120 metreye ulaşan ayetlerin hat sanatı bakımından mükemmel olduğunu belirtir. Şehrin iki kilometre kadar doğusunda bulunan ve yamacı mezarlık olan bir tepenin üstünde tamamen Çin mimarisi üslûbunda, dört direğe oturan uçları kıvrık çatılı bir *açık türbe* bulunmaktadır. Bu türbenin gerisinde, garip bir hatla yazılmış olan uzun bir kitabe, H. 723 Ramazan'ına (= 1323) aittir. Bundan altında iki mezar olan Çin üslûbundaki *açık türbe*'nin iki *veli*'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bir rivayet de zaten adları unutulmuş iki müslüman velinin H. 620 (= 1223) Ts'üan - tcheou'ya geldiklerini ve burada öterek bir tepeye gömüldüklerini bildirir. Van Berchem uzun uzadıya, bu bölgeye İslâmiyetin girişi meselesi üzerinde durmakta, hipotezler kurmaktadır. Buna karşılık, bütün islâm ve bilhassa Türk - İslâm sanatında pek bol raslanan ve genellikle tepelerde kurulan, dört sütuna oturan bir kubbeden ibaret ve *yatr - veli*'lere ait olan açık türbelerden hiç bahsetmez. Türk sanatındaki bu çeşit türbelerin altındaki sandukalarda yatanların tarihî şahsiyetleri efsanelere bağlıdır ve bunlar da buldukları yerleri islâmlığı açan kişiler olarak kabul olunurlar. İlgi çekici olan husus, Türk mimarisinde çok yaygın olan bu geleneğin tamamen Çin üslûbunda bir paralelinin Uzak Doğuda da varlığıdır⁴⁵.

Makalelerin VI. kümesi Afrika hakkında olanlardır. W. Marçais'nin *Tlemcen Müzesi* (Paris 1906) hakkındaki kitabına dair uzun bir tahlil yazısı (*Opera*, s. 739-754), bu bölgedeki mimarinin diğer islâm memleketlerine nazaran zayıflığını belirtir. *Cezayir'deki İslâm epigrafyası* hakkındaki yazıda ise (*Opera*, s.755-786), G. Colin ile G. Mercier'nin Cezayir kitabelerine dair yayınları (Paris 1901 ve 1902) esas alınmıştır. Colin'in yayınladığı Cezayir kitabelerinden 148'inin arapça olmasına karşılık 63 ü türkçedir; halbuki Mercier'nin yayınladığı Constantine kitabeleri arasında hiç türkçe olan yoktur⁴⁶. Cezayir kitabelerinin 211 tanesinden sadece

⁴⁵ İslâm sanatlarının en az tanınan bölümü Çin'deki müslüman mimarisidir. Bu konuda çok genel ve bir kaç örneğe dayanan eskimiş bir yazı, H. Saladin, *Manuel d'art musulman, I - L'architecture*, Paris 1907, s. 579-583'de bulunmaktadır.

⁴⁶ Constantine hakkında yeni bir yayın olarak bkz. Abdeljelil Temimi, *Le Beylik de Constantine et Hadj Ahmed Bey, 1830-1837* (Publ. de la Revue d'Histoire Maghrébine) Tunus 1978; etraflı bir tanıtma yazısı için kşl. "Osmanlı Araştırmaları" I (1980) s. 269-273 (Adnan Şişman).

5'i Türk - Osmanlı hâkimiyetinden önceye aittir. Türk kitabelerini fazla ilgi çeki bulmayan Van Berchem önem sırasına göre bunları şöylece sıralar:

1. Mezartaşları fazla değerli değildir sadece Barbaros Hayreddin Paşa'nın yardımcılarından Hasan Ağa⁴⁷, ile Hızır Paşa, Cezayir dayısı Abdi, İbrahim ve Mustafa Paşaların mezartaşları dikkate değer.

2. Askerî kitabeler: burç, hısn, kal'a, bab, sûr, sarh, divar, hendek, bina'lar ile kışla, mahzen, baruthane ve tophaneden bahseden kitabeler.

3. Sivil binalar ile ilgili kitabeler: dâr, bina, köşk, bâb, dergâh, mektep, köprü, meydan, çeşme, sebil'lere aittir.

4. Dinî yapılar (cami, mescid, makam, bina, minare, minber) ile ilgili kitabeler.

Askerî kitabelerin çokluğunu, Cezayir'de hâkim olan askerî rejime bağlayan Van Berchem bu yazılarda sık olarak mimar veya hattat adlarına raslandığını belirtir. Bunun arkasından da karşılaşılan ünvanlar hakkında uzun incelemelere girişir. Bu arada Barbaros Hayreddin'in ne vakitten itibaren Sultan ünvanını da kullandığını araştırır (*Opera*, s. 769). Bu kitabelerden birinde ise Osmanlı Sultanları ile bağlantıyı kesmiş olan Cezayir dayısı Ali Çavuş'un adı olan kitabede, Padişah III. Ahmed'in de anılması gariptir; bu Van Berchem'e göre belki belirli bir düşünce ile yapılmış bir politik oyundur. Batı Arap âleminde sikkelerde ve kitabelerde raslanan *Halife* ünvanlarına dair yazı (*Opera*, s. 787-877) etraflı bir çalışmadır. Çok geniş ve bizi ilgilendiren konulara uzak olduğu için bu makaleyi tahlili bir tarafa bırakmağı uygun bulduk.

Haçlı seferlerine dair yazıların toplandığı VII. kümede, Suriye'deki Haçlı şatolarına dair yazı (*Opera*, s. 885-901), bu eserlerin değerince işaretle gelecekte yapılması gerekli araştırmaların programını çizmektedir⁴⁸.

⁴⁷ Van Berchem'in makalesinde bu Hasan Ağa'nın mezartaşının kopyası bulunmadığından, kime ait olduğunu etraflı olarak öğrenemiyoruz. Yalnız bu vesile ile şuna işaret etmek isteriz ki, Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cezayir'den İstanbul'a gelmek için ayrıldığında, yerine bıraktığı "oğulluğu" Hasan Ağa (veya Reis)'nin bu mezartaşının sahibi ile aynı olması mümkündür. Avrupalıların *Meso-negro* (= yarı zenci) dedikleri Kara Hasan Ağa hakkında etraflı bilgi, Hayreddin Paşa'nın Seyyid Muradı tarafından yazılan *Gazavât*'ında vardır. Mensur dört yazması İ. Üniversitesi kütüphanesinde, manzum üç nüshası ise Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan bu kaynak eserin halk diline çevrilmiş bir *vulgarisation* baskısı için bkz. *Barbaros Hayreddin Paşa'nın hatıraları* (Tercüman 1001 Temel Eser, 13-14) İstanbul tz. (yay. Ertuğrul Düздаğ), II, s. 122, 204. Oruç ve Hayreddin Reislerin *Gazaatnâme*'sinin türkçeden çevrilmiş arapçası H. 1177 (— 1763) tarihli bir yazmadan Fransız diline Venture de Paradis tarafından çevrilerek Paris'de 1837'de basılmıştır. Arapça metin daha yakın tarihlerde bir defa daha açıklamalar ile yayınlanmıştır, bkz. *Les Ghazaouat de Araudj et Kheirredine, Chronique arabe du XVIIe siècle, texte publié pour la première fois, avec préface en français, avertissement, éclaircissements géographiques et historiques en arabe...* (yay. Nouredine Abd-El Kader), Alger 1934.

⁴⁸ Van Berchem bu makalesini yazdığında Yakın Doğu'daki Haçlı kaleleri hakkında tek yayın E. Rey, *Le monuments de l'architecture militaire des Croisés en Syrie et dans l'île de Chypre*, Paris 1871, idi. Sonraları şu kitaplar bu konuyu etraflıca işlemiş

1. Bu şatoların, bilhassa Edessa (= Urfa) prensliğinin şatolarının tesbit ve incelenmesi⁴⁹
2. Bu eserlerde İslâm ve Avrupa sanatlarına ait olan özelliklerin ve tesirlerin araştırılması,
3. Kaynaklarda adları geçen şatoların, henüz incelenmemiş olanlarla teşhisi.

Haçlılar hakkında notlar (Opera, s. 903-976) başlıklı yazı ise tanınmış Alman Haçlı seferleri tarihi uzmanı Röhrich'tin *Geschichte des Königreichs Jerusalem* (Innsbruck, 1898) adı ile yayınladığı kitabın tanıtılması, bazı hususlarda tamamlanması ve bazı noktaların düzeltilmesi ile ilgilidir. Haçlı seferleri tarihi için yazılı kaynakları kitabeleri, yerlerin topografyasını, arkeolojisini ve adları kaynaklarda geçen yerlerin teşhisinin incelenmesinin gerekli olduğunu belirten Van Berchem, bu girişin arkasından Röhrich'tin kitabını doğrultucu veya tamamlayıcı notlarına geçmektedir ki bunlar 65 sahifeyi doldurmaktadır. Röhrich'ten bu yana Haçlı seferleri hakkında kısmen veya bütünüyle pek çok yayın yapılmıştır⁵⁰. Ancak, Ortaçağ'ın bu çok önemli olaylar dizisi üzerinde çalışacakların, Max van Berchem'in bu noktalarını dikkatle gözden geçirmeleri daima faydalı olacaktır. Çünkü bunlar ana kaynaklara, kitabelere, filolojik esaslara ve arazi üzerindeki görgülere dayanmaktadır. Bu kümedeki iki kısa kitap tanıtma yazısı ise G. Schlumberger'in yukarıda bahisleri geçmiş olan iki kitabı hakkındadır (kşl. s. 120).

İkinci cildin sonuncu, yâni VIII. makaleler kümesi, küçük eşya üzerindeki kitabelere dairdir. Burada ilk yazı *Arap arkeolojisi notları*'nın üçüncüsü olup, savatlama teknikli bakır ile cam eşya üzerindeki kitabe, işaret ve armaları ele almaktadır (Opera, s. 987-1078). Paris'de 1903'de düzenlenen İslâm eserleri sergisi münasebetiyle hazırlanan bu oldukça geniş çalışmanın esasını Ortaçağ'da Arap yarımadasının güneyinde, hâkim olan Rasûl oğulları (*rassoulide*)'na ait eserler teşkil

---

ve tanıtmıştır: T. E. Lawrence, *Crusader castles*, London 1936, 2 cilt; C. Enlart, *Les monuments des Croisés dans le royaume de Jérusalem*, Paris 1925, 2 cilt; P. Deschamps, *Le crac des chevaliers*, Paris 1934, 2 cilt; ay.yz., *Le château de Saone et ses premiers seigneurs*, Paris 1935; R. Fedden ve J. Thomson, *Crusader castles*, London 1957; W. Müller - Wiener, *Burgen der Kreuzritter*, München-Berlin 1966; İngilizcesi, *Castles of the Crusaders*, London 1966; H. W. Hagar, *A history of the Crusades, IV - The art and architecture of the Crusader States*, Wisconsin 1977.

⁴⁹ Güney Anadolu'daki Haçlı ve Küçük Ermenistan kaleleri hakkında son yıllarda mükemmel bir çalışma yayınlanmıştır, bkz. H. Hellenkemper, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn 1976; bu kitap hakkında bir tanıtma yazımız için bkz. "Belleten" XLI, sayı 164 (1977) s. 765-771.

⁵⁰ Son yıllarda Haçlılar hakkında pek çok yayın yapılmakla beraber, burada şu üç esere de dikkati çekebiliriz: F. Chalandon, *Histoire de la première croisade jusqu'à l'élection de Godefroi de Bouillon*, Paris 1925; R. Grousset, *Historie des Croisades et du franc de Jérusalem*, Paris 1934-36, 3 cilt; St. Runciman, *A history of the Crusades*, Cambridge 1951; Penguin Books dizisinde Middlesex 1971, 3 cilt. Ayrıca Kudüs Haçlı krallığı hakkında, J. Richard, *Le royaume Latin de Jérusalem*, Paris 1953.

eder. Sülâlenin kurucusu Muhammed, Bağdat halifesinin bir elçisi olduğundan ona *Rasûl* denmiş ve sülâle bu ad ile tanınmıştır. Ancak 1228-1229'da Nureddin Ömer İbn Ali İbn Rasûl, Melik olarak Yemen'in sahibi durumuna geçmiştir. Sülâle Yemen'de 1446'ya kadar bölgeyi idare etmiştir. Sünnî olan Rasûloğulları burada, Hicaz ve Yemen'de hareketli bir tarihe sahip olmuşlar ve ilim ile sanatın koruyucusu olarak tanınmışlardır. Pek çok cami, medrese, türbe, zaviye'den başka saraylar, kervansaraylar, çeşmeler, köprüler, kaleler, surlar ve sokaklar yaptırmışlar hatta şehirler kurmuşlardır. Max van Berchem, bu önemli sülâlenin mimarisinin, aynı çağdaki Memlûk mimarisi paralelindeki durum ve özelliğinin henüz araştırılmadığını belirtir. Buna karşılık bir çok ufak eşya üzerinde Rasûloğullarının adlarına raslanmakta, böylece sanat eğilimleri hiç değilse bu dalda açıkça belirmektedir. Berchem işte bu çalışmasında bu eserleri, üzerlerindeki kitabelere göre tasnif ederek incelenmektedir. Bunların ilki Melik Muzaffer Şemseddin Yusuf (1250-1295)'un adını taşıyan gümüş savatlı bir ibriktir. Eser H. 674 (= 1275/76) da Kahire'de Musul'lu Hüseyin oğlu Ali adında bir ustanın işidir ve üzerinde ayrıca armalar da bulunmaktadır⁵¹. Bu ibrik vesilesiyle Van Berchem, sanat tarihinde genellikle *Musul bronzları* denilen eserlerin pek çoğunu anarak bunlar hakkında etraflı bir araştırma ve karşılaştırma yapmaktadır. Buradaki sayfeler, özetlenmesi imkânsız ve XII-XIII. yüzyıllar İslâm sanatının pek çok eserini içine alan bilgiler ile doludur. Aynı Melik'in adı olan ikinci eser 40 cm. çapında bir tepsidir (Paris - Sivacıyan koleksiyonu). Üçüncü eser Melik Eşref Mumahhideddin Ömer (1295-1296) adını taşıyan, armalar ile bezenmiş mineli cam bir kaptır (Paris'de Bayan Delort de Gléon kol.). Üstü geniş, altı sivri 13 cm. yüksekliğinde bir top biçiminde olan bu eşyaya, Van Berchem Kandil demektedir⁵². Melik Müeyyed Hazbareddin Davud (1296-1321)'un adını ve armasını taşıyan divit (South-Kensington Museum) H. 702 (= 1302/03) tarihlidir ve dördüncü eserdir. Arma, 5 yapraklı bir çiçek biçimindedir. Beşinci parça 35 cm. boyunda bir şamdan olup (Paris, Kraft kol.) üzerindeki sonradan işlenmiş bir yazıdan, XVI. veya XVII.

⁵¹ Yakub Artin Paşa, *Contribution à l'étude du blason en Orient*, London 1902; bu konuda daha yeni bir yayın olarak bkz. L. A. Mayer, *Sarajenic heraldry - A survey*, Oxford 1933.

⁵² Van Berchem'in *kandil* olarak adlandırdığı bu eşyanın aslında ne olduğu çok şüphelidir. Ötedenberi Yakın Doğu'da şişkin karınlı, dipleri sivri, pişmiş topraktan veya camdan, dışları bezemeli veya tamamen sade bir takım *testiciklere* rastlanmaktadır. Bunların bir ara mancınıkla yanıcı maddeler atmağa yarayan bir çeşit bombalar olduğu ileri sürülmüş, bazıları ise bunların koku şişeleri olabileceğini iddia etmişlerdir. Bizce bunlar Ortaçağ içinde ve Yeniçağ başlarında her türlü sıvının konulması için yapılmış kaplardır. Böylece süslü olanları koku şişesi, süssüz olanları da bomba olarak kullanılmış olmalıdır, bu eşya hakkında bkz. J. Sauvaget, *Flacons à vin ou grenades à "feu grégois"?*, "*Mélanges H. Grégoire-Annuaire de l'Inst. de Phil. et d'Hist. Orient., et Slave*", IX (1949) s. 525-530; kısa bir özeti F. D[ölger], "*Byzantinische Zeitschrift*" XLIII (1950) s. 506; M. Mercier, *Le feu grégois*, Paris 1952; bu konuda ayrıca bkz. S. Eyice, *La verrerie en Turquie de l'époque byzantine à l'époque turque*, "*Annales du 4e Congrès des Journées Int. du Verre*" (1967), s. 166.

yüzyıllarda bir Yemen imamının malı olduğuna ihtimal verilmektedir. Altıncı eser 37 cm. boyunda mineli cam bir şişedir (Viyana'da Strauss kol.) Üzerinde aynı Melik'in adı ile, kırmızı zemin üstünde beyaz - krem renkli beş yapraklı çiçekden oluşan armalar görülür. Yedinci parça 30 cm. kadar çapında bir leğen olup (Paris, De Vogüé kol.) bir Melik Müeyyed'in adı ve çiçekli arması ile süslüdür. Bu arada Van Berchem sanat tarihçilerinin yanılmaktan kaçınmaları tavsiyesinde de bulunur (*Opera*, s. 1038): bilhassa mineli camlarda (*minat tekniği*), üslûp incelemesi ile tarihlemeye girişmeden önce, kitabeler ve armalar'ın sağladığı bilgiler dikkatle araştırılmalıdır. Bu hususda bir sanat tarihçisi olarak bizim de bu metoda hak verdığımızı bilhassa belirtmek isteriz. Melik Mucahid Seyfeddin Ali (1321-1363) adı yazılı 77 cm. çapındaki tepsi (Paris - Louvre) de Rasûloğulları armaları ile süslüdür ve sekizinci parçayı teşkil eder. Bunun arkasından gelen 30 cm. boyundaki şamdan (Paris - Bayan Delort de Gléon kol.) ki dokuzuncu eseridir aynı Melik'in adı ile, Rasûl oğullarının çiçekli arması ile bezenmiştir. Onuncu eser uzun boyunlu yine minâî süslemeli bir cam şişedir (Paris-G.de Rothschild kol.). Bunun da üzerinde Melik Mucahid'in adı okunur. Melik adı taşıyan parçaların sonuncusu 40 cm. kadar çapında bir tepsidir (Paris'de Piet - Latandrie kol.). Kitabesi Melik Afdal Dirgam (1363-1377)'ın adı ile çiçekli armaları ile süslüdür.

Bu onbir parça eser dışında, bir takım yüksek memurların adlarını veren eserler de bulunmaktadır. Bunlardan biri bir şamdan olup (Paris'de Piet - Latandrie kol.) Melik Mucahid'in memurlarından İzzeddin Ali adnadır. Eserin Rasûloğulları ile bağlantısı, yazı arasındaki beş yapraklı çiçekli armadan anlaşılır. Bunun üzerine Van Berchem armalar hakkında görüşlerini açıklar: Baybars'ın arslan'ı ve Kalavun'un ördeği şahıslarına ait ve adlarını sembolleştiren işaretlerdi (*armes parlantes*); halbuki Rasûloğullarının beş yapraklı çiçeği daha genel olup, bir sülâle armasıdır; böylece armayı sadece sülâle Melikleri değil, o sülâleye hizmet edenler de kullanmaktadır. Üzerinde çiçekli armadan başka atlı avcılar da işlenmiş olan 60 cm. çapındaki bir tepsi (Paris'de Kraft kol.) ise Kutbeddin adında Rasûloğulları'nın aynı aileye mensup bir hizmetkârına aittir.

Bu uzun makalenin üçüncü ve son bölümünde Van Berchem Mekke'de Kâbe'nin iki anahtarı üzerinde durur. İlk olarak onun dikkatini çeken bu konu sonra İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan pek çok Kâbe anahtarı ile zenginleşmiş ve başlıbaşına bir yayına esas olmuştur⁵³. Van Berchem'in tanıttığı anahtarların biri (Paris'de J. Peytel kol.) altun savatlı yazılarla kaplıdır ve XV. yüzyıl başlarına ait olup Sultan Berkük'un oğlu Nasır Faraç'ın adını verir. İkinci anahtar ise H. 765 (= 1363/64) tarihlidir ve üzerinde yazıdan bunun Sultan Al-Aşraf Şa'ban tarafından Beytullah el-Haram, yâni Kâbe için yapıldığı öğrenilir. Van Berchem bu ikinci anahtarın yazısı yardımıyla, birincinin de sanıldığı gibi Faraç'ın Kahire'deki camii veya babası Berkük'un türbesinin değil, Kâbe'nin olduğunu çıkarır. Zaten eski bir arap kaynağı da H. 800 (= 1397/98) de bir subas-

⁵³ İstanbul'da Topkapı Sarayı müzesindeki Kâbe anahtarları hakkında yeni bir yayın olarak bkz. Janine Sourdrel - Thomine, *Clefs et serrures de la Ka'ba-Notes d'épigraphie Arabe*, "Revue des Etudes islamiques" (Hors - Série, 3) XXXIX, 1 (1971).

kını ve bir yangınla harap olan Kâbe'nin H. 803 (= 1400/01)'de Sultan Faraç tarafından tamirine girişildiği ve işlerin H. 807 (= 1404/05)'de bittiği öğrenilir⁵⁴.

Van Berchem'in İslâm Sanat tarihi ile ilgili bir başka yazısı ise Friedrich Sarre ile beraber yazdığı Münih'de *Staatsbibliothek*'de bulunan tepsi hakkındadır (*Opera*, s. 1079-1098). Bu Van Berchem'in başka bir yazısında da üzerinde durduğu (kşl. yukarıda s. 127) Atabey Lu'lu'nun adını taşıyan eser olup, 1686'da Budin'de Osmanlılardan ganimet olarak ele geçirilmiştir. Tepsi Lu'lu tarafından prenses Şavanrûh için Absun oğlu Muhammed adında bir usta tarafından yapılmıştır. *Musul bronzları* denilen gruba giren bu 62 cm. çapındaki tepsinin yüzü, figürler, bezemeler ve bir kitabe ile süslüdür. Bu süsleme güneş sistemi, yıldızları, burçları sembolize eden figürler dikkati çekerler. Makalenin ilk bölümü Sarre'nin yazdığı bir tarifdir. İkinci bölümde ise Berchem yazıları işlemiş ve almancaya çevirmiştir. Burada yazar, *Musul ekolü* meselesi üzerinde de durarak bunun ne derecede inandırıcı olduğunu araştırır ve Musul'un maden işlerinin gelişmesine uygun bir merkez olduğu sonucuna varır.

Rusya'daki Arap sanatına ait küçük eşya üzerindeki kitabelere dair yazıda (*Opera*, s. 1099-1111) Van Berchem, Smirnof'un başkanlığında Arkeoloji komisyonu tarafından yayımlanan, *Argenterie Orientale, Recueil d'ancienne vaisselle orientale en argent et en or, trouvée principalement en Russie* (Petersburg 1909) başlıklı atlasla resimleri bulunan 400'ü aşkın eserin arapça kitabeleri hakkındadır⁵⁵. J. Strzygowski bu atlası tanıtan bir yazısında, uzmanların bu atlasın metnini hazırlamağa yardımcı olmalarını istemişti. Van Berchem bu temenniyi cevaplandırmak düşüncesiyle makalesini kaleme almıştır. Bu makalede, atlasda resimleri olan eserlerin kitabelerinin genel olarak manalarını vermiştir. Hiçbirinin tam metnini yazmamıştır. Böylece el altında atlas'ın bir nüshası olmadıkça bu yazıdan faydalanmak zor olmaktadır. Yalnız 150 sayılı eser hakkında yazdıkları ilgi çekicidir (*Opera*, s. 1105-1108). Dikdörtgen biçimli bir tepsinin üzerinde Harezşah Ebu - İbrahim adı okunmuştur. Ancak bunu evvelce inceleyen Von Tiesenhausen ve Markof, Harezşahlılardan bir Ebu - İbrahim tesbit olunmadığına işaret etmişlerdir. Van Berchem'e göre bu tepsi, H. VII. (= XIII.) yüzyıla ait olmayıp H.V. veya VI. yüzyıl eseridir. Bu tarihlerde Harezem'de Selçuklu Atabeylerinden Anuştekin sülâlesi hâkimdi. İlk okunuşları hatalı bulan Van Berchem, bazı yeni görüşler ileri sürer.

İkinci cildin sonundaki ek ise İsviçre'de Şarkiyat (= Doğu bilimi) hakkındaki yazılara ayrılmıştır. Bunlardan ilki, 1 Aralık 1906 da bir gazeteye yazılmış bir mektuptur (*Opera*, s. 1115-1130). Bunda, Federal bir Üniversite ile bir İlimler Akademisi kurulması tasarıları yer alır. Mektubunda Van Berchem, yüzyılımız başlarında İsviçre'de Doğu ile ilgili dil, edebiyat sanat çalışmaları araştırmaları,

⁵⁴ Kâbe'nin bu tamiri hakkında, Emel Esin, *Mecca the Blessed, Madinah the Radiant*, Novara 1963'de hiçbir kayıt yoktur.

⁵⁵ Nitekim J. Strzygowski bu atlas hakkında yayınladığı bir tanıtma yazısında (bkz. "*Byzantinische Zeitschrift*" XVIII (1909) s. 673-680) uzmanları, bu güzel resimlerin açıklamalı metnini tamamlamağa davet eder. Van Berchem işte bu makalesi ile bu daveti cevaplamış olmaktadır.

dersleri ve bunları yapanlar hakkında bilgi vermektedir. İkinci yazı S. Flury'nin *Islamische Schriftbänder* (Basel - Paris, 1920) başlıklı kitabını tanıtmaktadır (*Opera*, s. 1131-1133). Flury, uzun yıllar Mısır'da kalan ve küfî yazının süs unsuru olarak kullanılmasını inceleyen bir İsviçrelidir (*Opera*, s. 1137-1187).

Max van Berchem'in iki cild içinde toplanmış olan "ufak" yayınlarının toplu bir özeti bundan ibarettir. Onun herşeyden önce kitabeler çözümlemeğe ve bunları kaynaklar ile değerlendirmeye önem verdiği ve bunu esas aldığı dikkatten kaçmamaktadır.

Max Van Berchem'in İslâm sanatının çeşitli dalları hakkındaki görüşleri de bugün için artık eskimiştir. *İslâm sanatı* terimini çok genel bulmakta, Arap sanatı terimini ise sadece bu dili konuşan memleketler için kabul etmektedir; homojen bir grup teşkil ettiklerinden Suriye - Mısır eserlerini Arap sanatı olarak gören Van Berchem, Batıdakileri (bugün Mağrip Ekolü denilen) *Batı Arap sanatı* olarak adlandırır. İran ve Orta Asya'daki İslâm sanatını da *İran sanatı* terimi içinde birleştirir. Yeteri kadar açık olmayan *Türk Sanatı* ise onun için *Moğollar ile Türklerin Anadolu'da ve Avrupa'da Bizans yapılarının ve İran süslemesinin tesiri altında meydana getirilen eserlerine* verilmesi gereken bir addır (*Opera*, s. 78). Bu açıklama her bakımdan hatalı ve yanıltıcıdır. Van Berchem, Anadolu'da uzunlamasına yapılmış, içi iki sıra destekli camileri de birer basilika gibi kabul ederek, bunlara o devrin İslâm sanatı uzmanlarınca bile benimsenmeyen *mosquée-église* (= cami - kilise) terimini uygun görmüştü ki ⁵⁶, bunun ne kadar garip olduğu bellidir. Van Berchem, İslâm dinî mimarisinde Bizans izlerini her yerde görmekten kendini kurtaramamıştır; hatta Mısır camileri bile ona göre Bizans tesirlidir (*Opera*, s. 92). Şam'daki Emeviye camii'nin de özünde bir basilika mimarisi görür (*Opera*, s. 365) ⁵⁷. Böylece onun Sanat tarihi için görüşlerinin değerini koruduğu söylenemez ise de, okuyup açıkladığı ve tercümelerini verdiği kitabelerin bilhassa beraberlerinde ortaya koyduğu ve kaynaklara dayanan bilgilerle zenginleşen tarih içindeki yerleri azımsanamaz ⁵⁸. Van Berchem, sanat tarihinin yalnız üslûp analizi ile yapılmasına haklı olarak karşı çıkmış ve bunun için gerekli olan kitabelerin okunmasını ön plâna almıştır. Bir eseri başlatmış, fakat tamamlayamadan bu dünyadan ayrılmıştır. Ancak onun bu programını sürdürenler çıkmakta ve parça parça yayınlar

⁵⁶ Van Berchem'in bu görüşü, E. Diez tarafından benimsenmiş idi, kşl. E. Diez, *Türk sanatı* (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, 306) İstanbul 1946, s. 65-66. Bu iddianın yanlışlığı hususunda bkz. yukarıda not 43.

⁵⁷ Bu iddianın yanlışlığı hakkında bkz. Creswell. not 34'deki yerde.

⁵⁸ 1900-1930 yılları arasında basılan, İslâm sanatına dair kitaplarda "*Arap kitabelerini en iyi tanıyanların başında gelen Max Van Berchem*" (. . . *besten Kenner arabischer Epigraphik Max van Berchem* . . .) metinlerin okunma ve çevrilmesindeki büyük yardımlarından dolayı teşekkürler ve ithaflar bulunmaktadır (bkz. G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam - Literatur*, Berlin Leipzig, 1923, s. 359). Kşl. H. Saladin, *Manuel d'art musulman, I - L'architecture* Paris 1907, s. IX ve XIII; G. Migeon, *Manuel d'art musulman - Arts plastiques et industriels*, Paris 1927, s. 9; E. Diez, *Churasanische Baudenkmäler I*, Berlin 1918, vs.

yapılmaktadır. Max van Berchem Vakfı *Opera Minora*'yı yayınlamakla, bu gayretli araştırmacısının hatırasını tazelemekle kalmamış, onun yazılarını topluca bir araya getirmekle, çalışma sisteminin, kolayca incelenmesini mümkün kılmıştır⁵⁹. Dağınık yerlerde dergi koleksiyonlarında gömülmüş kalmış bu yazılar, bu iki cild içinde kolayca erişilir olmuştur. Doğu kültürleri ile ilgili olanların her Ortaçağ tarihi, İslâm kültürü ve Arap filolojisi kütüphanesinin bu iki cildi edinmeleri ve ilgililerin bunları karıştırmalarının ne kadar lüzumlu olduğunu, zannedirim bu uzun ta-nıtma yazımız yeterince ortaya koymuştur.

PROF. DR. SEMAVİ EYİCE

---

⁵⁹ *Opera minora*'da, Max van Berchem'in dergiler ile anma kitaplarında, basılan yazıları toplanmış fakat, sanat tarihçilerinin eserlerine ek olarak yayınladığı, kitabelere dair yazıları alınmamıştır. Bugün bulunması çok güç olan bu çeşit kitaplardaki (Strzygowski'nin *Amida*'sı, veya Diez'in *Churasanische Baudenk-mäler*'i gibi) yazılarının da toplanması yerinde olurdu düşüncesindeyiz.

D. MUHAMMED İSA SALAHİYE. *et-Tedahhulü'l-Osmanî fi'l-Yemen*. (Yemen'de Osmanlı İşgali. 945-962/ 1529-1555). Mecelletü'd-dirasati'l-Halic ve'l-Ceziretü'l-Arabiye. Journal of the Gulf and Arabian Peninsula Studies. Kuveyt Üniversitesi Yay. VI. Yıl., Ekim 1980 24. Sayı., 91-125.

Çağımız Arap tarihçileri milliyetçilik akımının da etkisiyle yüzyılım başından beri Sadr-i İslam ve onu izleyen büyük Arap hamlesi dönemiyle meşgul olmayı ve o şanlı günlerin anılarını XX. yüzyıl Arap okuyucularına sunmayı yeğlemekte idiler. Oğuz yayılışı ile Yemen'e kadar hatta, Osmanlı gelişmesi ile bir yandan Kenya bir yandan Fas'a kadar Müslüman - Türk hakimiyetini, bir çeşit iç ezikliği ile konuşmamaya, üzerinde durmamaya, okullarında da bu dönemi Devretü'l, muzlime (Karanlık dönem) adı altında gayet sathî bir biçimde geçiştirmeye, kendi eğitim anlayışları, belki de manda ya da himaye rejimiyle bağlı oldukları İngiliz ya da Fransız yönetimlerinin etkisiyle ters bir biçimde ortaya koymaya çalışmakta idiler. Öyle ki Irak tarihi üzerinde derinleme bir çalışma yapan Abbas Azzavî eserine Tarihu'l-Irak beyne ihtilaleyn (Histoire de l'Irak entre deux Occupations) Bağdat 1945-56 adını vermiş, yani Bağdat'ın 1055 tarihinde Tuğrul Bey tarafından teshirinden General Allenby'nin 11 Mart 1917'de şehri işgaline değin süren dönemi Irak Arapları için bir işgal dönemi olarak tescil etmiştir. Ünlü Lübnanlı tarihçi Filib Hitti de Türk - Osmanlı egemenliğini, imparatorluğu oluşturan toplumlar için bir felaket devri olarak tasvir etmektedir. Tarihu'l-Arap. Mutavvel. Beyrut 1953. III. 835-846. Dikkat edilirse, 400 yıllık bir egemenlik süresini ve dönem içinde Kasr-i Şirin'den Vahran'a değin uzanan Arap toplumunun geçmişini de on sayfada özetlemekte kendine göre yarar görmüştür.

Ancak son 10-15 yıldan beridir ki Osmanlı hakimiyetinden çıkan öteki küçük devletler ve milletler, sözgelimi Macarlar, Sırpalar, Bulgarlar gibi Araplar da Osmanlı egemenliği altındaki tarihlerine, yazın ve toplum yaşamına eğilmeye ve bu karanlık saydıkları 400 yıllık dönemi araştırmak ihtiyacını duymaya başlamışlardır. Osmanlı ve Türk düşmanlığının ve yılların getirdiği hoşgörü ile bu yapma tarih anlayışının ortadan kalkacağından kuşku duyulmamalıdır.

İşte tanıtmaya çalıştığımız Salahîye'nin bu araştırması da bizi teyid eden bir çalışma olarak takdirle karşılanmalıdır. Mısır'da Ayn-i Şems Üniversitesinden Tarih doktoru olarak çıkan yazar, Bingazi Üniversitesinde 1977'ye kadar yardımcı Profesör olarak bulunmuştur. Halen Kuveyt Üniversitesinde Tarih profesörüdür. el-Osmaniyyun fi Cenubi'l-ceziretü'l-Arabiye. 1494-1620 adlı eseri 1977'de Bingazide yayınlanmıştır. Ayrıca Yemenli bir tarihçi olan İsa b. Lutfullah'ın Revhu'r-revh adlı yazma eserini de eleştiri baskı halinde hazırlamıştır.

Adı anılan yazar, 109'u bulan yerli, Türk, Arap, İngiliz ve Portekiz kaynaklarını kullanarak hazırladığı bu araştırmasında Osmanlı devletinin Yemen'e müdahale nedenlerine geniş bir yer vermekte ve Osmanlı devletinin Mısır'ı fethetmekle

esasen, Memlûklerin Yemen üzerindeki hakimiyetlerinin de bu devlete geçtiğini belirtmekte ve bundan sonra olayların gelişmesini açıklamaktadır. Hüseyin Bey Kürdi'nin Cidde muhafızlığından itibaren başlattığı Osmanlı müdahalesinin ikinci safhasını Süleyman Reis olarak tanıttığı Selman Reis'in hamlesiyle noktalar ve Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa'nın faaliyetlerine ağırlık verir. Bundan sonrada Zeydi İmamı Şerefeddin ve oğlu Mutahhar'ın Üveys Paşa'ya ve ondan sonra Özdemir Paşa'ya karşı giriştikleri mücadeleyi açıklamakta, Ferhad ve Mustafa Paşa'nın valilikleriyle gelişen Osmanlı işgalini tasvir ile araştırmaya son vermektedir. Tarafsız ve mümkün olduğu kadar derinlemesine yapılmış olan bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu topraklarından bir kesiminin yarım yüzyıllık tarihi için, değerli bir kaynak olma niteliğini taşımaktadır.

İSMET PARMAKSIZOĞLU

AGOSTINO PERTUSI, *La Caduta di Constantinopoli*. 2 cilt: 1 - *Le Testimonianze dei Contemporanei*. 2 - *L'Eco nel Mondo* (İstanbul'un Fethi. Çağdaşların tanıklığı. Dünyadaki Yankısı), Milano 1976, XCI+467, 566 sayfa. Fondazione Lorenzo Valla Arnoldo Mondadori Editore.

Tanınmış Bizans Edebiyatı ve Filolojisi profesörlerinden Agostino Pertusi¹, İstanbul'un fethine ait çağdaş kaynakları iki ciltlik bir külliyat halinde yayınlamış bulunuyor. İlk kısmı olaya kişisel olarak katılıp, gözlemlerini kaleme alanlara, ikinci kısım uygar âlemden olayın nasıl karşılandığına ayrılmıştır. Çağdaş tarihçilerin ve kaynak değerinde yapıtlar bırakan yazarların ürünleri günümüz araştırmacıları tarafından sık sık ele alınmıştır. Geçen yüzyılda böyle bir girişim yapılmıştı². Fakat her araştıran kendi bildiği dillere göre konuyu ele almıştı. Prof. A. Pertusi ise Türk kaynaklarını ihmal etmemiş, meslektaşlarının yaptığı çevirilerden yararlanmıştır. Bilmediği diğer dillerden yaptırdığı çevirilere yararlı notlar koymuştur.

İstanbul'un Türkler eline geçmesi devrin Şark ve Garp âleminde büyük yankılar yapmıştı. Yüzyıllar boyunca her iki taraf için önemli bir sembol haline gelen

¹ Derleyen bir Bizans Tarih ve Edebiyat mütehasssısı olması yanında, Türk tarihinin ilk dönemlerini yakından ilgilendiren araştırmalar da kaleme almıştır. Görebildiğimiz bazı yayınlarını burada kaydediyoruz: "La epistole storiche di Lauro Quirini sulla caduta di Constantinopoli e la potenza dei Turchi (İstanbul'un fethi ve Türklerin gücüne dair L. Quirini'nin tarihsel mektupları)", şu eserde: *Lauro Quirini Umanista*, Firenze (Floransa) 1977, s. 163-271. "La lettera di Filippo da Rimini, cancelliere di Corfu a Francesco Barbaro e i primi documenti occidentali sulla caduta di Constantinopoli 1453 (Korfu koruyucusu, Rimini'li Francesco'nun F. Barbaro'ya mektubu ve İstanbul fethine dair batıdaki ilk belgeler, şu eserde: *Μνημοσυνον Σοφιας Αντωνιαδης*, Venezia (Venedik) 1974, s. 120-157. Tra storia e leggenda: Akritai e Ghâzi sulla frontiera orientale di Bizanzio (Tarih ve efsane arasında: Bizans'ın şark sınırındaki Akritaslar ve Gaziler), şu eserde: *XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest 6-12 septembre 1972, Rapports II* s. 27-72. "I primi studi in occidente sull'origine e la potenza dei Turchi (Türklerin menşei ve gücüne dair garpde yapılan ilk araştırmalar", *Studi Veneziani XII* (1970) s. 465-552. Bu makalenin Fransızca çevirisi *Bulletin de AİSEE X/1* (1972) s. 49-94.

Bu tanıtımımız yayın sırasını beklerken Prof. A. Pertusi vefat etti. Yukarıda sıraladığımız eserlerinin ana hatlarını, hakkında hazırladığımız bir nekroloji yazısıyla ele aldık.

² İstanbul fethini ilgilendiren batılı kaynakların geçen yüzyılda başarısızlıkla sonuçlanan yayın girişimi için bk. S. Eyice "İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier hakkında notlar", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı IX* (1960) s. 45-52. bk. s. 47, ayrıca n. 12.

İstanbul'un pek az kentin sahip bulunduğu özelliğinden dolayı, fethine ait pek çok belgenin bulunması doğaldır. Tarihle ilgili her aydın kişinin dikkatini çekmiştir. Türk tarihçiliği de bu konudan uzak kalmamıştır³. Bununla beraber daha ele alınacak pek çok konu bulunmaktadır. Elimize geçtiği günden beri büyük bir merakla incelediğimiz bu külliyyatın bir özetini burada sunuyoruz.

Birinci ciltte 50 sayfalık giriş, buna bağlı 7 sayfalık kaynakça notu, 32 sayfalık kronoloji (31 Ekim 1448'den 28 Aralık 1453 tarihine kadar) yer almaktadır. Girişteki başlıklar sırasıyla: "Dünyadaki büyük korku" Türklerin yaptığı önemli girişimler ve Avrupa devletlerinin karşı koyma girişimleri, "Çağdaşlarının gözünde II. Mehmed". Fatih Sultan Mehmed'in Şehzadelik dönemi ve tahta geçtiği 1451 yılından sonraki tutumu, onun kişiliğine dair bazı yazıların fikirleri derli toplu özetlenmiştir. 3. başlık "XV. yüzyılda Türklerin savaş gücünün değerlendirilmesi"-dir. İstanbul'un fethine girişen Türk ordusunun sayısı her zaman merak edilmiştir. Başka vesileler ile ele alınan yazarlar burada ele alınmıştır. Türk ordularının her zamanki hazır kuvvetlerinin sayısı batılı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. 4. başlık "Bir imparatorluğun çöküşü"dür. Enea Silvio Piccolomini'nin 'İtalyanlar cihanın sahibi idiler, şimdi Türklerin hükümranlılığı başlıyor' cümlesiyle başlayan bölümde Bizans İmparatorluğunun önüne geçilmeyen çöküşünün dinamik Türk gücü karşısında dayanmasının olanaksız olduğu ve diğer batılı devletlerin ilgisizliğine değinilmiştir. 5. başlık "İstanbul fethinin haberi nasıl yayıldı". 26. sayfaya konulan taslakda İstanbul'un fethi haberinin dünyaya nasıl ve hangi yollarla yayıldığı gösterilmiştir. Roma İmparatorluğunun tek varisi, büyük bir uygarlığın ve ekin geleneğinin yeşerdiği yer sayılan Bizans başkentinin Türklerin eline geçmesi, bugünün gerçek bir büyük haberi karşılığı sayılabilir. İşte böyle bir haberin nasıl dağıldığı konusuna eğilen Pertusi, Eğriboz, Girit, Korfu, Venedik, Sakız, Cenova gibi kent ve adaları yayılma merkezi saymıştır. Her bir merkezden hangi ikinci derece haber merkezlerine ulaştığını dikkatten uzak tutmayan yazar, haber çeşitleri üzerinde de durmuştur. 6. bölüm: "İnsancıl katkı duyguları ve siyasal ilgiler" başlığı ile uzunlardan biridir. Türk kuvvetlerinin durdurulmasına yeterli olamayan Bizans'a yardım, her devleti ilgilendirirdi. Fakat aralarındaki çıkar ayrılıkları bir arada hareket etmelerini engellemektedir. İstanbul'un fethi haberi ulaştığı zaman ne yapacaklarını bilemeyenlerin ruhsal durumları da ele alınmaktadır. Haberlerin alıcıları kentin son durumunu öğrenmek için, yeni gelişmeleri de beklerler. Venedik kentine haber 29 Haziran günü Eğriboz adasından ve İnebahtı (Lepanto)'dan Korfu adası yoluyla gelen söylenti ve kesin belgelerle ulaştı. Bu haberden önce 12 Haziran günü Kudüs'e gitmekte olan bir gurup hacı Mora'daki Modon limanında Türk gemilerine yakalandıkları zaman haberi duymuşlardı. Aynı anlarda Girit adasında sürgünde bulunan Paolo Dotti adında bir Padova'lı da kardeşine haber vermişti. Bununla beraber 29 Haziran akşamı Venedik kentine ulaşan haber halk arasında büyük bir korku ve dehşet yarattı. 4 Temmuz günü adı geçen kente giren 3 gemi son haberler yanında, bir de Günlük kaleme alan Nicolo Barbaro'yu

³ İstanbul'a ait bir bibliyografya denemesinin çok zor bir iş olduğu bellidir. İ. Binark - N. Sefercioğlu, *İstanbul, Fatih, Fetih ve Fatih Devri hakkında yazılmış kitaplar bibliyografyası*, İstanbul 1977. İstanbul Fetih Cemiyeti 76. Pek başarılı olamamıştır.

da getirdi. Korfu ve Girit adalarından yayılan haberler yanında, İstanbul fethine dair önemli haberler Sakız adası yoluyla dağılmıştır. Cenovalı komutan Giovanni Giustiniani Longo öldürücü ağır bir yara ile kaçmış, bu arada çok önemli satırlar kaleme alan Midilli arşövek'i Sakızlı Leonardo ve gene bir Cenova vatandaşı Angelo Giovanni Lomellino bu adaya gelmişlerdi. Burada hazırlanan haberler Cenova hükümetinin bilgisine sunuldu. Bu şekilde bilgilerin nasıl derlenip İtalya'da yayıldığına inceleleyen Prof. Pertusi dipnotu koymadan kitapların özetini vermiştir. En sonda edindiği izlenim (S. XLV) "Bütün bu topladığımız metinler, Batı âleminin Balkanları ve Yunanlı - Doğu'yu yalnız başına bırakmaktan sorumlu tutmakta ve kendisi için kötü bir idraksizliği gösterir. Diğer taraftan kendi uygarlıklarının gerçek anası sayılan Bizans uygarlığını kurtarmak için yeterli olmadıklarını anlamış bulunuyorlardı". 7. başlık: "Çağdaş Türklerin gözünde İstanbul'un fethi", kısa olmakla beraber bu dilde yapılan ilk çalışmadır. Bu konuda Türk tarihçiler yeterli çalışma yapmışlardır⁴. 7 sayfalık kaynakça notu yukarıda saydığı hususların hangi belli başlı yapıtlar taranarak sağlandığını göstermektedir. Bu derleme için şimdiki değin İstanbul fethine ait yapılan kaynakça girişimlerinin en düzenlisidir diyebiliriz. Görmediği veya doğrudan bu külliyatda kullanmadıklarını yazar ikinci cildin sonuna almıştır. (C. II s. 497-512)

Bu genel girişten sonra Kronoloji bölümü gelmektedir. İlk verilen tarih 31 Ekim 1448, son Bizans İmparatoru Kostantin Dragazes'in, varis bırakmadan ölen kardeşi Ioannes VIII.'in yerine geçtiği gündür. 1449 yılının 17 Mart'ında Türkler Eğriboz adasını tehdit etmişlerdir. 18 Nisan tarihinde Venedik Cumhuriyeti Papalığa, Bizans İmparatorunun Türklerle (II. Murad) sulh yaptığı yanıtını verirken yardım da istediğini haber verir. 1451 ve 1452 yıllarına ait olayların sayısı çoktur. Zira II. Mehmed artık İstanbul'u fethetmek arzusunu ortaya koymuş, bunu danışmanlarına açmış bulunmaktadır. Bu girişime karşı olan Halil Paşa, gelişmeleri Bizans İmparatoruna iletmektedir. Bu arada Venedik ve Cenova Cumhuriyetleri kendi açılırlarından hazırlıklarını iletirler. 20 Mayıs 1452 tarihinde Kievli Kardinal İsidor, Papalık temsilcisi olarak Bizans İmparatorundan Kiliselerin birliğini ister. 26 Temmuz günü bu zat ölen katolik patriği yerine getirilir. Ağustos ayı sonunda Boğaz-kesen kalesi (Rumeli Hisarı)'nın tamamlanması, batılılar için hazırlıkların hızlandırılmasına yol açar. Kuşatma ile ilgili ilk önemli girişim 31 Ağustos - 3 Eylül tarihleri arasındadır. II. Mehmed ilk harp girişimini yapar. 50.000 kişilik ordusu ile İstanbul surlarının nasıl korunduğunu inceler. Bizans atlıları bazı karşı koyma girişimlerinde bulunurlar. Üç gün sonra Sultan Edirne'ye, Türk donanması da Gelibolu'daki üssüne döner. Batı ülkelerine yollanan casusların, getirdikleri haberlere göre, Avrupalı kuvvetler kendi aralarında harp halinde-

⁴ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İbn-i Kemal'e göre Fatih'in İstanbul'u muhasara ve zaptı", *İstanbul Enstitüsü Dergisi* I (1955) s. 1-26 (Bibliyografya ve Memorial kaynaklarını vermesi yönünden önemlidir), Müjgan Cumbur, "İstanbul'un 500 üncü fetih yıldönümü dolayısıyla tertiplenen sergilerle, yapılan kültür, san'at ve neşriyat hareketlerine dair", *Vakıflar Dergisi* IV (1958). (Bu sayı İstanbul fethinin 500. yılına armağan edilmiştir.). M. D. Mercangil - S. N. Özerdim "Fethin 500. yıldönümü dolayısıyla çıkan eserler", *T T K Belleten* XVII/67 (1957) s. 413-428.

dirler. Karaca Bey bir ordu ile Perinthos, Anchialos, Mesembria, Selimbria, Byzos ve diğer bazı yerleri tahrip etmekle görevlendirilir. Marmara Denizi ile Karadeniz arasında Bizanslılar elindeki bu yerlerden Selimbria ve Mesembria karşı koyuyor, diğerleri Türklerin eline geçer. Bu tarihten sonra diplomatik faaliyetler sıklaşır. İstanbul savunması yanında Galata'nın savunmasına da özen gösterilir. Bu husustaki hazırlıkların detayları gün gün incelenmiştir. 1453 yılı en geniş ele alınan kısımdır (s. 67-91). Gerçi yalnız bu derlemede değil, her araştırmada bu tarih en geniş kapsamlı ele alınandır. Prof. Pertusi, İstanbul içinde yapılan hazırlıkların detayı üzerinde durmaktadır. Bunun yanında Türk ordusunun kuşatma hazırlığını ve nerelere yerleştirildiğini de göz önünde tutmuştur. Türk ordusunun sayısı da inceleme konusudur (s. 73). Kuşatma sırasında kullanılan topların cinsi, çapları ve atış gücü de ele alınmıştır (s. 74-76). 12 Nisan günü başlayan bombardıman yanında Therapia ve Studion kaleleri yanında Prinkipo (Büyükada) donanma komutanı Balta Oğlu Süleyman tarafından ele geçirildi. 20 Nisan günü Bizans'a yardıma gelen üç aded Cenova tüccar gemisi, Sicilyadan yiyecek getiren bir Bizans gemisi ile donanmanın kuşatmasını yararak Haliç'e girer. 22 Nisan günü Türk donanmasının Haliç'e indirilme girişimi yapılır. 28 Mayıs gününe kadar süren çatışmalar, 29 Mayıs günü biter. Bu günlerin detayına burada inmiyoruz. 31 Mayıs günü yağmanın sonunu ilân eden II. Mehmed ordunun kışlaya, donanmanın üssüne dönmesini emreder. Bu satırlarda meydana gelen kayıplar tartışılır. Derleyenin vardığı sonuca göre ölü sayısı 35-40.000, esir sayısı 20-25.000 kadardır. Para kaybı Venedikliler için yüzbin, Cenovalılar için üç milyon duka altındır.

1 Haziran günü Galata'daki Cenova temsilcilerini kabul eden Fatih istedikleri fermanı verdikten sonra Galata surlarının önemli bir kısmını yıktırtır. 12 Haziran günü İstanbul kuşatmasından kaçan Venedik gemileri Modon limanında Kudüs'e gitmekte olan hristiyan hacı adayları ile karşılaşır ilk haberleri verirler. Aynı gün Cenova Cumhuriyeti Galata'daki Cenova Podesta'sına yazdığı yazıda, yönetim hususunda bazı tavsiyelerde bulunur. 14 Haziranda aynı hükümet, Şark taraflarındaki yöneticilerine Giovanni da Mare vasıtasıyla Sakız, Galata ve İstanbul'da önemli bazı görüşmeler yapacağını haber verir. 22 Haziran günü Edirne'ye dönen Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'da Karışdıran Süleyman Bey'i Subaşı olarak atar. 5 Temmuz günü Venedik Senato'su donanma komutanı Jacobo Loredan ve yeni elçi Bartolomeo Marcello'ya yeni talimat verir. 12 Temmuz günü Fatih için 1200 duka tutarında hediye verilmesi kararlaştırılır. Bu tarihten sonraki girişimler İtalya'da sürekli bir sulh sağlayıp, Türklere karşı yeni bir harp açılmasıdır. 16 Ağustos günü Venedik'e, Fatih Sultan Mehmed'in harp hazırlıklarına giriştiği haberi ulaşır. Venedik Cumhuriyeti muhtelif yerlerdeki gemicilerin yeni hazırlıklara girişmeleri emreder, Papalık'tan da destek bekler. Fakat hiç biri Türklerin yeni fetih hazırlıklarını önleyemez. Papa V. Nicolo tarafından yapılmak istenen Haçlı Seferi daha başlangıçta bile uygulanamaz. 91. sayfada bu konuda yararlanılan kaynakça gösterilmiş, ayrıca işlenen veya ele alınmayan kaynaklardan da 1453 yılı olaylarına dair bilgiler alındığı belirtilmiştir.

İstanbul'un Fethine kişisel katılma olanağı bulanların bıraktıkları metinler incelendiği zaman, her biri için giriş yapıldıktan sonra hangi metinlerin kullanıldığı yanında ilgili basılı olmayan metinler de dikkatten uzak tutulmamıştır. Prof.

Pertusi dip notu yerine, en sona koyma yöntemi uygulamıştır. Her gözlemci hakkında daha önce yapılmış araştırmaları da kaynakça olarak göstermiştir. Burada da ele alınan müelliflerin belli başlı özelliklerine değinıyoruz.

Nicolo Barbaro: s. 5-38, ek notlar s. 345-371, 187 tanedir.

Venedikli soylu bir aileden gelen bu tüccar, memleketine döndükten sonra 2 Mart 1451 - 29 Mayıs 1453 tarihleri arasındaki olayları içeren bir "Günlük" kaleme almıştır. Geçen yüzyıl sonlarında eklerle yapılan yayını dilimize de çevrilmiştir⁵. İstanbul Fethi ile ilgilenen her araştırmacının ilk baş vurduğu yapıttır. Prof. Pertusi, basılı metin yanında Venedik'deki Marciana Kütüphanesi'nde saklı yazma nüshayı da ihmal etmemiştir. Böylece yayın sırasında meydana gelen bazı ihmallere de değinmiştir. Bunlar sırasıyla: 1 — Başlık Barbaro tarafından verilmemiş ve sonradan yapılmış bir yakıştırmadır. 2 — Metni yayımlayan Cornet, kendine göre değiştirmeler yapmıştır. 3 — Barbaro'nun bir akrabası tarafından yazma metne eklenen bazı notlar ihmal edilmiştir. 4 — Yayınlayan, metinde okuyamadığı kısmı nokta koymak suretiyle okuyanları şaşırtmıştır. Varılan sonuç, "metnin yeni filolojik kriterlerle yeni baştan yapılmasıdır". Metnin dil özelliğine dair bazı bilgiler de verilmiştir. s. 8-38 arasındaki metin İtalyanca olmakla beraber Venedik lehçesinin özellikleri göz önünde tutularak okunmalıdır.

Angelo Giovanni Lomellini: s. 39-51, ek notlar s. 371-376, 35 tane.

İstanbul'un Türkler eline geçtiği sırada Cenova'nın Galata Podesta'sı idi. Şimdiye kadar, Barbaro metnine konan not yüzünden, Podesta görevinde Angelo Zaccari'nin bulunduğu zannediliyordu. Hayatı hakkında az şey bilinen bu zat, 17 Mayıs 1452 tarihinde Podesta idi. Daha sonra yapılan bazı atamalara rağmen, kuşatma sırasında gene aynı görevde bulunuyordu. Cesur biri olmadığı anlaşılan bu zat, kuşatma sırasında elinden geleni esirgemediğine dair raporlar yazar. Bir süre daha görevinde kalırsa da kısa bir zaman sonra onu Sakız adasında görürüz. Gerekli yayın, çeviri ve kaynakça bilgileri verildikten sonra, esas mektubun yayınına geçilir (s. 40-51). Latince olan mektup bir sayfada, karşı yüzünde İtalyanca çevirisi, kelime özellikleri de dip kısımlardadır. 23 Haziran 1453 tarihini taşıyan mektupta vatandaşları korumak için büyük çaba gösterdiğini, Fatih'ten hemen sonra Türk Sultanına elçilerle hediyeler yollayıp sulh içinde bulunduğunu ve bir anlaşma yapabildiğini anlatır. Sultan geri dönenlerin mallarının iade edileceği garantisini verince, Sakız adasına kaçanlara geri gelmeleri haberi gönderilir. Venedik balyosu Girolamo Minotto ve oğlu yedi Venedikliyle, Katalan konsolosu Pere Julià beş-altı Katalanla birlikte idam edilmişlerdir. Sakız Adasına yollanan bir kul aracılığı ile haraç istendiği gibi, Kefe ve diğer Karadeniz'deki kentlerden de haraç istendi. Bu zatın yeğeni Türk sarayı için devşirilir. Kurtarma girişimleri sonuç vermediği gibi yeni bazı gençler de devşirilir.

Kiev'li Isidor: s. 52-111, ek notlar s. 376-389.

Ortodoks Kilisesi tarafından önemli yerlere gönderilen bu din adamının çeşitli mektupları ele alınmıştır. Kuşatma sırasında aktif bir rol oynamıştır. Başın-

⁵ N. Barbaro, *Konstantiniye Muhasarası Ruznamesi*, İstanbul 1953. Çev. Ş. T. Diler. Bu yayında aslında bulunan belgelerin çevirisi yapılmamıştır. İstanbul Fethih Cemiyeti yayınıdır. Tüklenen birinci baskısından sonra ikinci baskısı da yapılmıştır.

dan yaralı olarak Galata'ya götürülmüş, orada bir Türk gemisiyle Foça'ya yollanmıştır. Kişiliğini açığa çıkartmaktan korktuğu için bir fırsatını bularak önce Sakız adasına oradan da Girit adasındaki Hanya kentine kaçar. Buradan İstanbul fethine dair mektuplarını yollar. Beş tane olan bu mektuplar sırasıyla: Papa V. Nicolo'ya, Kardinal Bessarione'ye, Dünyadaki İsa Müminlerine, Papa'ya ve Venedik Doge'sine. Mektup metinlerinin hangi yazmalarda bulunduğunu işaret etmiş (s. 54), yapılan kaynak çalışmalarıyla beraber ilgili araştırmalar da gösterilmiştir. Prof. Pertusi, bu din adamının Burgonya Dük'ü III. Filip'e yazdığı mektuba ayrı bir önem verir. Şimdiye kadar yayınlanmayan ve araştıranların dikkatinden kaçan bu mektupta Cenovalıların savunması yapılmıştır (s. 55-57). Latince olan metinlerin karşı tarafına İtalyanca çevirileri verilmiştir (s. 58-111). Mektupların herbirinde karşılaştığı ve tanık olduğu olayların etkisinde kaldığı ve müthiş bir güce kavuşan Türkleri durdurmanın güçlüğü yanında birleşme zamanının geldiği de işaret edilmektedir. Türk ordusu, donanması ve topçu güçleri hakkındaki verdiği rakamlar daha önceki sayfalarda Prof. Pertusi tarafından tahlil edilmiştir. Prof. Pertusi mektuplara ayrı ayrı notlarla birlikte, önemli kişilere yazılmış bu mektuplara çok yararlı açıklamalar koymuştur. Kanımca en dikkati çeken taraf Venedik Cumhuriyetine yazılanıdır. Zira yapılması düşünülen bir Haçlı Seferi için diplomatik faaliyetler ancak bu Cumhuriyet tarafından gerçekleştirileceği kanısı her zaman için yaygındı. Yapılan bütün hazırlıkların hiç bir sonuç vermeyeceğini çabuk kavrayan Venedik Senato'su Osmanlı Devletiyle yeni bir anlaşmayı fazla geciktirmedi.

Kiev'li Isidor'un "familiaris": s. 112-119 ek notlar s. 389-390.

Girit adasındaki Hanya'dan 15 Temmuz 1453 günü Papa'ya bir mektup yazan bu din adamının latince metni, İtalyanca çevirisiyle verilmiş. Bazı yunan metinlerinin çevirisini yapan bu zat için, Prof. Pertusi, Francesco Griffolini ismini yakıştırmıştır. İstanbul'dan kaçtıktan sonra Bursa yoluyla Foça'ya yollandıklarının ve orada tanındıkları için Sakız adasına kaçtıklarını yazmıştır.

Sakız'lı Leonardo. Midilli Arşövek'i: s. 120-171 ek notlar s. 390-407.

İstanbul fethinin bu canlı tanığı günümüze kadar en ilgi çekenlerinden birisidir. Parlak bir din eğitimi ve kariyerinden sonra İstanbul'da Kiliseler Birliği için büyük çaba gösteren Leonardo, Sakız adasından 16 Ağustos 1453 günü mektubunu devrin Papa'sına yazdı. Buraya nasıl gittiğini bildirmeyen rahibin, Isidor ve adamıyla beraber aynı yolu izlediğini Prof. Pertusi ileri sürmekte ve ayrıca 1462 yılında yazılan "Limni'nin Türkler tarafından alınışı" adlı raporun onun tarafından değil sonraki Midilli Arşövek'i Benedetto tarafından yazıldığı savını ortaya koymaktadır. Bir çok basılı metni bulunan Leonardo raporundan altı adet yazmayı gördüğünü söyleyen Prof. Pertusi, bir o kadar daha yazma nüsha bulunacağı düşüncesindedir. Daha sonra yapılan metin yayınları, muhtelif dillere yapılan çeviriler ve kaynakça bilgisi gelmektedir. Latince olan esas metnin karşı tarafına İtalyanca çevirisi konmuştur. "Burada gözyaşları ve üzüntüler arasında İstanbul'un son tahribini ve kısa bir süre önce kendi gözlerimle gördüğüm ve seyrettiğim felaketi anlatacağım" cümlesiyle başlayan Leonardo, başarısızlıkla sonuçlanan birlik çabalarından sonra "İstanbul, Galata ve yakın kentlerin üzerinde Türk'ün sert şimşegi çaktı" diyerek,

Türk Sultanı ve ordusu hakkında bilgi vermeğe başlar. Daha sonra kentin nasıl kuşatıldığı ve gelişmeleri hakkında satırlar bulunmaktadır. Bombardıman hakkında verdiği bilgiler de dikkati çeker. Türk toplarının yapılışı ve güçleri daha önceki sayfalarda ele alınmıştı. Daha sonraki gelişmeleri kendi görüş açısından anlatan Leonardo, Türk paşalar arasındaki çekişmeleri de haber veren bir kişidir. Kuşatmanın son gününde meydana gelen yılgınlık da canlı bir şekilde anlatılır. Kaçmak üzere olan yabancı komutanlar yanında Bizans ileri gelenlerinin yanında bulunan Leonardo belli başlı kaynaktır. Prof. Pertusi koyduğu notlarla bu çok önemli bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştırmıştır.

Jacobo Tedaldi. s. 172-189, ek notlar s. 408-415, 40 tane.

İstanbul kuşatmasına fiili olarak katılan Floransalı tüccarların hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Daha önceki bazı araştırmacıların da dikkatini çeken Tedaldi'nin basılı metinler yanında yazma olan esas metinlerine de bakılmıştır. Bu yayının özelliği eldeki yazma metinlere göre iki ayrı basılı metnin elde edilmesidir. Karşılıklı iki sütun halinde verilen İtalyanca metinler, aradaki boşluklar da işaret edilmek suretiyle verilmiştir. Türk ordusu ve donanmasının sayısal gücü yanında, Vezirlerin tutumlarına da değinilmiştir. Şehir içindeki girişimler hakkında da bilgiler vardır. 415. sayfadaki 37 numaralı nottan anlaşıldığına göre, esas metne girmemiş bir paragrafta Karamanoğlu İbrahim Bey, Osmanlı Sultanına karşı girişilecek bir harekâta katılmağa hazırdır. Tedaldi'nin metinleri önce latince kaleme alınmış ise de fransızca çevirilerin yazma metinleri bulunmaktadır.

Giacomo Campora. Kefe Vescovo'su. s. 190-197 ek notlar s. 416 vd. 5 tane.

Bohemya kralı Ladislaos'a yazılan mektubun Latince metni ve karşı tarafına İtalyanca çevirisi verilmiştir. Kuşatmaya kişisel olarak katılmayıp, dinsel bir görevle Şark topraklarında bulunduğu sıralarda duyduğu bazı olayları kaleme almıştır.

Ubertino Puscolo. s. 198-213 ek notlar s. 417-421 23 tane.

Brescia'lı hümanist grekçe metin toplamak için geldiği İstanbul'da kuşatmaya tanık olmuş, tarih metni olmamakla beraber özgün haberler kapsayan Latince bir destan yazmıştır. İtalyanca çevirisi de verilen bu metnin başında II. Mehmed'in kişiliği belirlenir. Tahta çıktıktan sonra Bizans İmparatoru ile yaptığı anlaşmaya karşın fetih fikrini gizli olarak geliştirmektedir. Prof. Pertusi koyduğu uzun notlarla bunun tarihsel belgelerini ve notlarını da vermektedir. Kuşatma altındakiler karşı tedbirleri ve aralarındaki çekişmeler de destanda yer almıştır.

Giorgio Sphrantzès s. 214-225 ek Notlar s. 421-424, 17 tane.

Son devir Bizans tarihçiliğinin bu seçkin kişininin 26 Mart 1452 den Aralık 1453 arasında değindiği bazı konular incelenmiştir. Grekçe verilen metnin karşı tarafına İtalyanca çevirisi de konmuştur. Bu tarihçinin yaptığı küçümsemeler, Prof. Pertusi tarafından tenkit edilmiştir. Yayın daha çok Grekçe metnin tahlilidir. Eşi ve çocuklarıyla birlikte Türklerin eline düşen ve yüklü bir fidye karşılığı kurtulduğunu anlatan müellifin, sonradan bazı ekler yapılan bir metni daha bulunmaktadır.

Samile (veya Samuele). s. 226-231 ek notlar s. 424-427, 13 tane.

Aslı almanca olan metnin İtalyanca çevirisi verilmiştir. Daha önce N. Iorga tarafından iki kez ele alınan bu kişinin kim olduğuna dair bazı fikirler ileri sürüldükten sonra yapılan araştırmalara değinilmiştir. 6 Ağustos 1453 tarihli bu mektupta kısa fakat öz bilgiler verilmiştir. Kuşatmaya katılan ve esir düştükten sonra fideye karşılığı kurtulan din adamının Haliç üzerine kurulan köprü hakkında verdiği bilgiler dikkati çeker.

Tommaso Eparchos ve Giosuè Diplovatatzes(?) s. 232-239 ek notlar s. 428- 432.

İstanbul'un fethine dair Almanca bir metnin kimin tarafından kaleme alındığına dair, yapılan araştırmadan sonra varılan sonuç, kuşatmaya katılan bir İstanbullu veya Avrupa'dan yollanan Almanın, kuşatmadan hemen sonra kaleme aldığıdır. Iorga'nın da daha önce zikrettiği bu din adamının verdiği bilgilere Prof. Pertusi büyük bir önem vermiştir. Daha kuşatma öncesinde Boğazkesen Hisarının yapımında meydana gelen olaylara bile dikkati çeken bu kişinin, İstanbul'daki bazı kültürlü ileri gelen ailelerle görüştüğü anlaşılıyor.

Gennadio Scolario s. 240-253 ek notlar s. 432-434, 27 tane.

Fatih Sultan Mehmed tarafından Bizans'ın fethinden sonra Ortodoks Kilisesi Patriği atanan bu kişi hakkında epey yaygın yapılmıştır⁶. Burada İstanbul'daki Azize Pammakaristos (şimdi Fethiye Camii) manastırında yazdığı "Şehrin alınışı ve patriklik makamından feragatine dair mektubun", Grekçe metni verilmiş karşı sayfaya İtalyanca çevirisi konmuştur. Latin ve Ortodoks kiliselerinin birleşme fikrine şiddetle karşı çıkan bu din adamının metni tarihsel olayları aktarmaktan çok, bu felâketin bir Tanrı gazabı olduğuna dair o devrin telakkisini yansıttığı için önemlidir.

Ostrovica'lı Costantin s. 254-260 ek notlar s. 434-438, 22 tane.

İstanbul'u kuşatan Türk ordusunda görevli bu Polonya'lı asker, ülkesine döndükten sonra yazdığı anıları çok tanınmış ve hakkında çok yaygın yapılmıştır⁷. Yalnız İtalyancası verilen bu metinde fazla detay bulunmaz.

⁶ T. Halasi Kun, "Gennadios török hitvallasa", *Körösi Csoma - Archivium* 1936 s. 139-147. Türkçeye çevirisi R. Özdem "Gennadios'un itikatnamesi", *Ülkü* X/60 (Şubat 1938) s. 520-540. Aurel Decei "Versianea turceasca a confesiunii patriahului Ghenadie II Scholarios scrisa la cererea sultanului Mehmed II" şu eserde: *Omagiu inalt prea sfintiei sale Dr. Nicolae Balan*, Sibiu 1940, 39 sayfa. Bu sayfaların tahlili için bk; T. H. Kun "Yayınlar üzerine" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* VIII/1-2 (Mart - Haziran 1950) s. 252-260. Aurel Decei sonradan makalesini kısaltarak çevirmiştir. "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmed için yazdığı Ortodoks i'tikad-nâmesinin türkçe metni", *Fatih ve İstanbul I/1* (29 Mayıs 1953) s. 99-116. Vladimir Mirmiroğlu, *Fatih Sultan Mehmed II Devrine ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul 1945, s. 57-84. A. Decei'nin ilk yayını ile M. Crusius'un *Turco-Graecia* adlı kitabından yararlanarak, Sultan ile Patrik arasındaki ilişkileri ve metinleri incelenmiştir.

⁷ Polonyalı yeniçerinin anıları araştırmacıları bir çok yönden etkilemektedir. Verdiği tarihsel bilgilerin eskiliği yanında dil yönünden de bazı özellikleri bulunmaktadır. Son zamanlarda almanca ve ingilizce çevirilerinin de yapılması, önemini

Nestore Iskender (veya Iskander) s. 261-298 ek notlar s. 438-449, 72 tane.

Aşlı Rusça olan bu metnin İtalyancası verilmiştir. Gençliğinde Türklerin eline düşüp müslüman olan bu kişi, İstanbul'un fethi sırasında gördüklerini yazdığı gibi, daha sonra görüştüğü bazı kişilerden notlar toplamış ve "bütün bu topladıklarımı hıristiyanlara adıyorum. Tanrının isteğiyle meydana gelen bu gerçekten çok korkunç ve ürkütücü olayı öğrensinler" demiştir.

Nestore'nin verdiği bilgilerin sonradan bazı destanlara katılması ve yapılan yeni müdahaleler yüzünden tam bir metin elde etme zorluğuna da değinilmiştir. Gösterdiği tek örnek de savunulardan Giovanni Giustiani Longo'nun yaralanmasına dair bilgidir. Bir yerinde kuşatmanın son günü bir top güllesiyle göğsünden yaralandığını, bütün gece yarı ölü dururken sabah vakti doktor tarafından tedavi gördüğü ve savunmaya katıldığıdır. Daha sonra ise, aynı kişinin ertesi günü sol omuzundan yaralandığı ve ölü gibi yere düştüğü zaman adamları tarafından, taşındığıdır. Prof. Pertusi bir tek bu yaralanma haberi üzerinde bile diğer bütün kayıtları karşılaştırmış ve Cenovalı savunucunun bir tek yara aldığı sonucuna varmıştır. Hatta daha ileri giderek Giovanni Giustiniani'nin yaralanmadığı ve böyle bir hava yarattığına dair kayıtlarada değinmiştir. Bütün bilgilerin karşılaştırılmasında, Nestore'nin kuşatmadan sonra bazı Venediklilerden bilgiler topladığı anlaşılıyor. Bu tanığın verdiği bilgiler XVI. yüzyılda bazı destanlara da esin kaynağı oldu. Prof. Pertusi bütün yayınları ve kaynakçayı tenkit süzgecinden geçirdikten sonra yaptırdığı çeviriyi kitabına koymuştur. İstanbul'un öyküsü başlığını taşıyan metin II. Mehmed'in hazırlıklara giriştiği kısmıyla başlar. Her bir şüpheli kısma uzun notlar koyan Prof. Pertusi, konulara açıklık getirmiştir. Hıristiyanlar arasındaki çekişmeler de dikkatten kaçmamıştır. Fakat çok iyi hazırlanmış Türk ordusu karşısında daha fazla savunmanın olanaksız olduğu da itiraf ediliyor. Yapılan sert hücumlar sonunda kente giren Türkler istediklerine kavuşur. Her iki tarafın kuşatma sırasındaki durumları hakkındaki gözlemlerini veren Nestore'nin kuşatmada esir edildikten sonra müslüman edildiği ve paralı asker olarak çarpıştığı ve bazen de saklandığı anlatılıyor. Rus ve diğer Slav tarihçiler İstanbul'un Türkler eline geçmesinden sonra Bizans verasetinin kendilerine geçtiği hükmünde birleşirler. Nestore ve ona ek yazarlar bu kanaatin ilk belirtileridir. Ölü Bizans İmparatorunun cesedini dört melek Ayasofyaya taşıyıp ona silahlarını iade edecek ve düşmanlarını yenmesini isteyecekler. İmparatorun dört çocuğu dünyaya hakim olacak. 265. sayfada bu destanın nasıl geliştiğinin bir şeması da verilmiştir.

Yukarıda özeti verilen batılı tanıklardan sonra Türk tanıklara değinilmiştir. Akşemseddin'in bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan E. 5584 kod

---

korduğuna delildir: Amerika'da yapılan yayında esas metin ve İngilizce çevirisi verilmiştir: *Memoirs of a Janissary*, Ann Arbor 1975, tanınmış türkologlardan Svat Soucek tarafından notlar eklenmiştir. Almanya yayını; *Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik*, Graz-Köln-Wien, 1975. Göremediğimiz bu yayının tahlili için bk. Kemal Beydili, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 7-8 (1976-1977) s. 431-444. Prof. Pertusi, bu yeniçerinin anıları üzerinde çalışan meslekdaşı A. Danti'nin çalışmalarından yararlanılarak İtalyancaya çevirisinin hazırlandığını haber vermektedir (I. s. 255).

numaralı tanınmış mektubun çevirisidir. Genç Amerikalı türkolog R. Murphey'in İngilizceye yaptığı çeviriden, derleyici yararlanıp İtalyancasını koymuş ve notları da eklemiştir (s. 299-303).

Mario Grignaschi'nin İtalyancaya çevirdiği Tursun Bey'in Tarih-i Ebul Feth ve bu kaynaktan büyük ölçüde yararlanan Kemalpaşa zade'nin Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinde büyük ölçüde yararlanan Prof. Pertusi, diğer kayıtlarla karşılaştırdığı notları koymuştur (s. 304-331) ⁸.

Ek üç harita sırasıyla: İstanbul'un Orta Çağ planı, 1481 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul'un civarındadır. s. 339-344 arasında doğrudan kullanılan kaynaklar, kaynakça ve ilgili kısaltmalar gösterilmiştir.

Özetlemeğe çalıştığımız bu külliyyatın ikinci cildinde Feth'in Dünyadaki Yankısı incelenmiştir. İlk cilttekinine uygun bir tarzda bilmediği dillerden çevriler yaptıran Prof. Pertusi, ek notları buraya da koymuştur. İç sayfadaki başlık "Garpta ve Şarkta Yankılar"dır.

Paolo Dotti s. 11-17 ek notlar s. 429-430, 9 tane.

Girit adasında sürgünde bulunduğu sırada, ilk gelen kaçkınlardan elde ettiği bilgileri, 11 Haziran günü kardeşine yazan Padova'lı hukukçu daha önceki araştırmacılar tarafından bilinmekteydi. Burada esas Latince metni ve İtalyanca çevirisini veren Prof. Pertusi, yazanın içinde bulunduğu ruh bozukluğuna değinmiştir.

Venedik Senato'su s. 18-29 ek notlar 430-433.

29 Haziran günü İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği haberini alan Venedik Senato'su yaptığı toplantılar sonunda Papa V. Nicolò ve Aragona kralı V. Alfonso'ya yazdığı mektuplarda bütün hıristiyanlığın gün geçtikçe artan Türk gücü karşısında büyük bir tehlike içinde bulunduğu ve Papa'nın girişeceği bir Kutsal İttifaka her zaman için hazır olduklarını bildirmiştir. Fakat Venedik Cumhuriyetinin bu girişimi açık değildir. Daha 8 Mayıs 1453 günü kuşatılmış bulunan İstanbul'a bir donanma gönderme ve elçi Bartolomeo Marcello'yu Osmanlı nezdine yollayıp Bizans İmparatoru ile kabul edilebilecek bir anlaşma sağlanmasına dair karar almıştı. 5 Temmuz günü alınan bir seri kararlar sonunda ise, Eğriboz adasında demirli bulunan Venedik donanması komutanına, balyosuna mektuplar yazılması ve Fatih Sultan Mehmed ile sulh girişimlerinde bulunacak olan Bartolomeo Marcello'ya yardım etmeleri emredilmişti. 17 Temmuz günü elçiye yazılan yeni talimatta 10 Eylül 1451 tarihli anlaşmaya uygun yeni bir anlaşma yapması istenmişti. Eğer Sultan değişiklik isterse Senato'ya danışılacak. Sulh imzalanacağı zaman, Venedikliler tekrar İstanbul'a dönecekler ve tutsaklar geri verilecek. Zorluklar ile karşılaştığı zaman şifreli mektuplarla hemen haber yolluyacak. Bütün

⁸ Kemalpaşazade için bk. İ. Parmaksızoğlu, *İslam Ansiklopedisi*, mad. V. L. Ménage, *The Encyclopaedia of Islam*, mad. (Nihal) Atsız, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası* VI (1966) s. 71-112. Tursun Bey'in yapıtı da yakın zamanda iki kez yayınlanmıştır: *The History of Mehmed the Conqueror*. Text in facsimile with english translation. Glossary, notes and index by Halil İnalçık and R. Murphey, 1978.

Mertol Tulum, *Tursun Bey. Tarih-i Ebü'l Feth*, İstanbul 1977.

bu girişimler Papa'lık tarafından sert bir tepkiyle karşılanınca Senato iki mazeret öne sürer: Şark'da bulunan Venedik topraklarına yeni hücumlar yapılmaması ve tutsak Venedikli vatandaşların kurtarılması. Yapılan görüşmeler Avrupa ülkeleri arasında yeni bir Haçlı Ordusunun kurulmasına yol açmayınca, Venedik Senato'su 18 Nisan 1454 tarihli anlaşmayı onaylar (s. 18-19).

Geniş bir özetini verdiğimiz girişten sonra, İtalyanca çevirileri karşı tarafa verilen Latince metinlerin yayını yapılmıştır. Ek notlar da bazı belgelerden aktarmalar yapılmıştır. Bizanslı diplomatların Avrupa'daki Katolik mezhebine bağlı kralları ve devlet adamlarını harekete geçirmek için ne gibi çabalar sarf ettikleri kronolojik sıra ile verilmiştir. 1452 yılı sonlarına doğru hızlanan bu çabalarda Venedik Cumhuriyetinin yeri başka araştırmacılar tarafından ele alınmış ise de, Prof. Pertusi daha derli toplu hale getirmiştir.

Floransalı Fra Girolamo. s. 30-39 ek notlar s. 433-436, 6 tane.

Girit adasındaki Fransızca tarikatı papazlarından olan bu kişinin hayatı hakkında az şey bilinmektedir. Adı geçen adaya gelen Kardinal Kiev'li Isidor'dan aldığı bilgi üzerine Domenico Capranica adlı din adamına yazdığı Latince metnin aslı ve karşı sayfasına İtalyanca çevirisi verilmiştir. 5 Temmuz 1453 günü Hanya manastırında yazılan bu mektupta üzüntülerini bildirir.

Enea Silvio Piccolomini s. 40-67 ek notlar s. 434-437.

Sonradan Papa II. Pius adı ile şöhret yapan bu din adamının Fatih Sultan Mehmed devrindeki girişimleri çok iyi bilinmektedir. Prof. Pertusi'nin Latince metni ve İtalyanca çevirilerini verdiği mektuplar sırasıyla şu şahıslara yazılmıştır: Papa V. Nicolò'ya, Cues'li Nicola'ya, L. Boenvoglienti'ye. Burada her bir mektup için ayrı ayrı metin ve kaynakça araştırması yapılmış ve ayrı dip notları konmuştur. Piccolomini İstanbul'un Türkler eline geçişi sırasında Siena vescovo'su idi. Sırbistandan gelen haberler üzerine yazdığı mektuplar arasında Prof. Pertusi üçüncüyü en seçkini sayar. "Âlemin hakimi İtalyanlar iken şimdi Türklerin hükümrânlığı başlıyor" (s. 64-65) tarzında ifadenin bulunduğu mektupta, Avrupa devletleri arasındaki çekişmeler ve Türklerin gücüne değinilmiştir. Yakında daha bazı tehlikelerin Avrupa'yı tehdit edeceğine dair Piccolomi'nin görüşleri doğru çıkmıştır.

Trabzon'lu Giorgio s. 68-79 ek notlar s. 437-438, 3 tane.

Fatih Sultan Mehmed'e 1453 yılının Temmuz ayında sunulan metnin Grekçe aslı ve karşı tarafa İtalyanca çevirisi verilmiştir. Hıristiyan inanışının gerçekliği başlığını taşıyan bu metinde genç hükümdarın şahsiyeti methedilmiş ve onun dünya üzerinde tek bir kişi olacağı sanısı verilmiştir. Çok iyi bildiği antik devrin Sezar, Anibal ve Büyük İskender'ine benzetilen genç padişah Şark'dan Garb'a yürüyüşün sembolü olacaktır. Bu arada da gerçek birliği sağlayacaktır. Böyle bir birliği sağlayacak kişi yerde ve gökteki insanlarla melekler tarafından kutlanacaktır. Sen büyük emir bu büyük girişimi ancak gerçekleştirecek bir kişinin (s. 76-77) tarzında ibarelerle doludur. Ek notlardan uzun olan üçüncüsünde iki din arasındaki temel ayrılıkların neler olduğu ve bunu gidermek için önerilerin neler olduğuna dair teklifler yapılmıştır. Din felsefesi konusuna giren bu bahislere karşın, hümanizma döneminin ileri gelen fikir adamlarından birisinin Türklerin siyasi gücü yanında din toleransına değinmesi bir kültür yeniliğidir.

Sommern'li Enrico s. 80-97 ek notlar 438-439, 4 tane.

11 Eylül 1453 günü Roma'da kaleme alınan bu rapor, gelen haberlerin bir derlemesidir. Metin Latince'dir ve karşı sayfaya İtalyanca çevirisi verilmiştir. Giriş kısmında haberlerin kimler tarafından yollandığı tahlil edilmiştir. Prof. Pertusi bu haberler arasında gemi yapımcıları ve adamlarının hayatlarının başlanıp Türk donanması hizmetine konulmasına dair bilginin özgün olduğu savını ileri sürer⁹. Raporun son kısmında Eğriboz adası civarında 17 Türk gemisinin Venedik donanması tarafından tutsak edildiği haberi bulunmaktadır.

Franco Giustiniani s. 98-107 ek notlar s. 440-441, 9 tane.

Sakız adasından 27 Eylül 1453 tarihinde Cenova Doge'sine yazılan Latince mektubun aslı ve İtalyanca çevirisidir. Buradaki bilgilerden varılan sonuç. Adalarda yaşayan ahali gelen haberlerden ürkmekte ve Şark tecim dünyasının yıkılmasından endişe etmektedir. Önlenmesi için her türlü tedbirin alınması isteniyor.

Leonardo Benvoglianti s. 108-111 ek notlar s. 441-442, 6 tane.

Siena'nın Venedik Cumhuriyeti nezdindeki elçisinin ilk kez yayımlanan *dis-paccio*'sudur. Kardinal Kiev'li Isidor'dan edindiği bilgileri memleketine yollarken, Türk gücünün gelişmekte olduğunu da eklemiştir.

Lampo (veya Lampugnino) Birago s. 112-125 ek notlar s. 442-446, 9 tane.

"Papa V. Nicolò'ya, Türklere karşı yürütülecek askeri güç" başlığını taşıyan bu kısım Latince ve İtalyanca çeviri ile beraber yayınlanmıştır. Prof. Pertusi bu yapıt üzerine daha önce de durmuştu (bk. n. 1) Papa V. Nicolò, Türklere karşı girişeceği Haçlı Seferi hazırlıkları sırasında, adamlarından biri olan müellife Türklerin ordu ve donanmasına dair bilgi toplamasını emretmişti. Birago'nun bilgileri nasıl derlediği saptanamamış olmakla beraber, o devrin kültürlü yunanlılardan edindiği anlaşılıyor. İstanbul'un fethinden sonraki Türk idaresi ve askeri gücü hakkında çok iyi bilgiler topladığı Prof. Pertusi tarafından ileri sürülmektedir. Türk askeri düzeni hakkında en eski bilgilerden biri sayılan bu din adamının verdiği bilgilerin kısa bir özetine değinmek yerinde olur.

Böylece Türklerin, çok yaygın olan deyişle *Amyras* dedikleri kral Mehmed'dir ve emrinde o kadar büyük bir silahlı kuvvet ve zenginlikler vardır ki, uzun bir listesini bile çıkaramayız.

⁹ Türk deniz tarihçiliğine ait bilgiler XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra çoğalmaktadır. İlk devirlere ait eldeki az sayıdaki belge derlenmiş ve incelenmiştir. Bir dil klavuzu olmamakla beraber denizcilik tarihimize ait önemli bir çalışma olarak bk. H ve R. Kahane - A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, Urbana 1958. Bu kitabın genel karakterine karşı bazı görüşleri içeren Ahmet Caferoğlu'nun şu makalesine bakılabilir: "Çayka'dan Şayka'ya", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970* s. 1-11. Eldeki en eski arşiv kayıtlarının tahlili için: Halil İnalcık, "Gelibolu", *The Encyclopaedia of Islam*, c. 3 mad. İlk devirlere ait kronolojik bilgiler için bk: S. Altıparmak - A. Yetişen - Y. T. Kurat, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III üncü cilt 1inci kısım ek. Deniz Kısmı (1299-1452)*, Ankara 1964.

Devletin düzenine gelince: İştittiğime göre beş altı tane danışmanı vardır ki, bakanları sayılır. Bunlara *vizir* denir. Bunların aracılığı ile devletini yönetir. Bunlardan biri bütün Avrupa'daki Türklere bağlı yerleri yönetir, Rumeli *paşa'sı* denir. Avrupa yöresinde oturan herkesin başvurduğu kişidir. İmparatorun yanında öyle bir yeri vardır ki, savaşa gittiği zamanlar dışında, diğer yöneticiler ve belirli seviyedeki kişiler herhangi bir şeref veya başka bir şey isteyecekler ise ona başvururlar. Onun yönetiminde eyaletlerde oturan valiler vardır ki, vergi müfettişi ve orduların parasını ödemeye görevlidirler. Bunlara *sancakbeyi* denir ki hepsi soylu, güçlü ve önemli kişilerdir. Bunların da emirleri altında bulunanlara *subaşı* denir ki şhirleri yönetirler. Bunların da yöneticileri vardır ve hakimlerle beraber buldukları yerlerde adalet dağıtırlar ve öyle sert ve seri kararlar verirler ki, şimdiye kadar bize ulaşanlar çok övünülecek ve pratik olanlarıdır. Bunlardan başka maaşa bağlı timarlılar vardır ki her birinin gelirine göre, beş ve altı atı bulunur ve imparatoru izlerler. Bunlar, çok sık, köylerin başıdır. Emirin ayrıca *ulufeci* denen, bizim paralı asker dediğimiz askerleri vardır ki, bir veya iki seyisi olan atlılardır (s. 117 ve 119 daki İtalyanca çevirilerden). Ordu sayısı hakkında bilgi vermeyen Birago, Yeniçerilerin sayısının onbinden fazla olmadığını söyler. Bin tane kadar *garip oğlanlar* çok iyi atlara sahiptirler ve düşmana sırtlarını dönmiyeceklerine dair asker yemini yapmışlardır. Yeniçerilerin nasıl eğitildikleri ve toplandıkları hakkındaki bilgilerden sonra disiplinsiz davranışlarına değinir. Giyimleri ve savaş sırasındaki tutumları hakkında, ellerinde hangi silahların bulunduğu ve askeri düzenleri hakkında da bilgi verilir. Donanma hakkında edindiği bilgi çok azdır. Fakat İstanbul'un alınışından beri sayıları çoğalır. Gelibolu'da üslenen deniz araçlarının başında bir *subaşı* bulunur. Deniz işleriyle herkes ona danışır ve sayıları hiç de az değildir. Prof. Pertusi verilen bu bilgilere notlar koyarken genellikle *Ordo Portae* adlı yapıttan yararlanmışır¹⁰.

Nicola Sagundino s. 126-141 ek notlar s. 446-449, 11 tane.

Osmanlı Türkleri hakkında ilk bilgiyi verenlerdendir. XV. yüzyıl hümanist kültürün seçkin kişisi Yunan ve Türk sorunlarını iyi bilen birisi sayılır. Daha önceleri de başka araştırmacılar tarafından ele alınan bu kişinin Aragona kralı V. Alfonso'ya söylediği nutkun Latince ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in gençliğine dair, ilk bilgileri veren ve onun kültür yönünü açıklayan önemli satırlar bulunmaktadır. İstanbul fatihinin nasıl yetiştiği ve nasıl bir düzenli ortam içinde bulunduğunu haber veren bu satırlar, bazı abartmalı bilgilerle de dolu olmasına karşın, genç Türk padişahının meziyet ve üstünlüklerini de ortaya koyar. Bu arada düzenli ordunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve süranın İtalya'ya geleceği de anlatılır. Karşı önlemlerin alınması da öneriliyor.

Papa V. Nicolò s. 142-149 ek notlar s. 449-452 9 tane.

1447-1455 yılları arasında papalık makamını işgal eden bu zatın, harp girişimlerinden çok bilim, sanat işlerine düşkün olduğu ileri sürülür. Gelişen Türk gücü karşısında hepsi kâğıt üzerinde kalan savaş projeleri hazırlanır. Kaldı ki sürekli olarak iki mezhep arasındaki uzlaşmaz tutumu da, İtalyan devletlerini İstanbul'a

¹⁰ Ş. Baştav, *Ordo Portae. Description grecque de la Porte et de l'armée du Sultan Mehmed II*, Budapest 1947.

yardım yollamaktan alıkoymuştur. İşte böyle bir ortam içinde bocalayan papanın vasiyeti gene İstanbul üzerinedir. Latince olan metnin İtalyanca çevirisi karşı sayfada verilmiştir. İstanbul'un Türkler eline geçmesine dair sorunları kısa ve gerçek tarzda ele alacağını bildiren Papa'nın, Bizans elçilerine her zaman yardım için söz verdikleri, fakat çok güçlü olan Türkler karşısında tek bunların yardımı yeterli olmadığı için diğer katolik krallardan da yardım isteklerini tavsiye ettiğini, boş sözler karşısında Bizans elçilerinin tekrar papalığa başvurduğunu açıklar. Fakat yapılan bütün yardımlar boşunadır. Prof. Pertusi verdiği yararlı ekler arasında ilk olarak 20 Nisan 1449 yılından 5 Haziran 1453 gününe kadar yapılan yardım girişimlerine ait notlar verir. 1452 yılında hazırlanan diplomatik faaliyete ait bol notlar verilmiştir. Venedik Cumhuriyeti'nin de bu girişimlerdeki yeri ayrıca belirtilmiştir. İkinci notta ise Papalık içersinde Bizansa herhangi bir yardıma taraf olmayanların güçlü oldukları yanısıra yardım etmelerine olanak bulunmayan ülkelerin ismi de sıralanmıştır.

Gelibolu'lu Rahibin mektubu s. 150-159 ek not yoktur.

1453 yılı sonlarına doğru yazılan bu Grekçe mektubun yayını ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Gerçek kişiliği saptanamayan bu din adamının, kuşatmadan sonra bazı tutsakları kurtarmak için para araması yönünden önem verdiğini bildiren Prof. Pertusi her hangi bir tamamlayıcı not koymaya gerek görmemiş.

Ducas s. 160-193 ek notlar s. 452-456, 33 tane.

1341-1462 yılları arasını kapsayan bir Tarih kaleme alan bu kişinin önemi üzerinde çok kereler durulmuştur¹¹. İstanbul'un fethine kişisel tanık olmamakla beraber bazı Yeniçerilerle görüştüğünü yazan bu tarihçinin Grekçe metni ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Basılı metinlerden başka esas metinleri de ihmal etmeyen Prof. Pertusi, uzun açıklamalar koymuş ve karşılaştırmalar da yapmıştır. İstanbul fethi yaklaştığı saatlerde, Fatih Sultan Mehmed ve kuşatma karşıtı Çandarlı Halil Paşa arasındaki diyalogu konu eden kısımla başlayan paragrafla beraber, kuşatılanlar kente yapılan son uyarma çağrısı da verilmiştir. Kent içinde ve dışında ne gibi hazırlıklar yapıldığına dair duyduklarını yazan Dukas'ın her zaman ilk elden kaynaklar arasında sayılması doğaldır. Türklerin İstanbul'a girdikten sonraki durum da bütün canlılığı ile anlatılmıştır. Son saniyeye kadar kenti kurtaracak meleş bekleyen Bizans halkı karşısında Türk askerlerini görünce kaçacak yer aramağa başlar. Son korunma yerlerinin ele geçirilmesi ve Galata ahalisine güvence verildikten sonra tamamlanan İstanbul'un kuşatması, Şehzade Orhan'ın da ortadan kaldırılmasıyla sona erer. Kent halkı kuşatmaların çadırlarına götürülür ve sensiz bir kent görünümü alır. Fakat yapılan araştırmalar bu sessizliğin o zaman için değil çok önceden meydana geldiği ve bunu gidermek için padişahın önemli önlemler aldığını ortaya koymuştur.

Laonico Chalcocondyles s. 194-227 ek notlar s. 456-461, 39 tane.

İsmi değişik şekilde yazılma azizliğine uğrayan bu Bizanslı tarihçinin Grekçe metni ve İtalyanca çevirisi karşı sayfada verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in Rumelihisarı'nı yaptırmasından sonra başlayan bölümlerde, karada ve denizde

¹¹ Dukas, *Bizans Tarihi*, İstanbul 1956 çev. Mirmiroğlu.

yapılan diğer hazırlıklara da değinilmiştir. Bizans surları hakkında ve kuşatılanların hazırlıklarına da bilgi verildikten sonra kuşatma günlüğüne geçilmiştir. Bu husustaki detaylar üzerinde ayrıca durulmuştur. Buraya alınan son cümleye göre Türkler, vaktiyle Yunanlıların Troia (Truva) kentinde yaptıkları tahribatın intikamı almış bulunuyorlardı. Klasik kültüre çok yakın bu müellifin daha bazı benzetmeleri de vardır. İstanbul kuşatmasına kişisel tanık olmamakla beraber İtalya'ya haberlerden yararlanmıştı.

İmroz'lu Kritovulos s. 228-251 ek notlar s. 461-462, 14 tane.

Fatih Sultan Mehmed'in yanında uzun yıllar önemli görevlerde bulunan bu kişinin eseri çok önceden bilinmekte idi¹². 1451-1467 yıllarına ait tanık olduğu olayları kaleme alıp saygı duyduğu Türk sultanına sunan Kritovulos'un Grekçe metni ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Kuşatmanın son hazırlıkları ve Sultanın artık son emri verdiği andan sonraki satırlar, gene yararlı notlarla açıklanmıştır. Dilimize yapılan çeviriler yanında bu kişinin verdiği bilgilerin karşılaştırılması Türk araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Ruşça Anomin s. 252-253 ek not 462-3, 1 tane.

Latinlere karşı nutuk başlığı taşıyan bu kısa bölüm, Kiev'li Isidor'a karşıdır.

Bundan sonra Türk yazarlara sıra gelmektedir. Ele alınanlar sırasıyla: Kıvami, Neşri, Tacibey-zâde Cafer Çelebi, Hoca Sadeddin'dir. Meslekdaşlarına yaptırdığı İtalyanca çevirilere notlar katan Prof. Pertusi, karşılaştırmalar yapan bir bilim adamı olarak tarafsızlıktan ayrılmamıştır. Türkçe metinler elimizde olduğu için her hangi bir özete yer vermiyoruz (s. 254-289 notlar s. 463-471).

Tarih metinlerini bitirdikten sonra yazın alanında İstanbul fethinin yankılarına değinen derleyici, muhtelif dillerde yapılan yayınların metinlerini vermektedir. Her bir metindeki en ufak detayları gene bir araştırmacı titizliği ile incelenmiştir. Metinler s. 293-419, ilgili notlar da s. 471-493 arasındadır. Buraya alınan metinlerin yazarı belli ise kişiliği araştırılmış, adı belli olmayan anonimlerin yazın dünyasındaki yerine değinilmiştir. Tarih olaylarının yazın üzerine ne gibi etkiler yaptığı ve halk arasında dolaşan türkü ve destanların dayandığı olguların neler olduğuna dair son zamanlarda yazımızda da epey durulmaktadır. Elimizdeki bu derleme tarih sahasında çalışacak olanların en küçük kayıtları bile göz önünde tutmanın gerekli olduğunu ortaya koyar. Son kısımda ele alınanlar arasında yakında ilgi duyabileceğimiz kişi Ankara'lı Ermeni din adamı Abraham'dır. Esas metni yerine İtalyanca çevirisi verilen bu metin'i (s. 410-419 ek notlar da 491-493 arasında 32 tane), Prof. Pertusi İstanbul'un Türkler tarafından yeniden canlandırılması sırasında Ermenilerin katkısına dair haberler verdiğiinden önemli saymıştır¹³.

¹² S. Eyice "Kritobulos ve Eseri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* VI/3 (Temmuz 1977)'den ayrıbasım.

¹³ Ankara'lı Abraham daha önce şu makalede ele alınmıştır: H. Dj. Siruni "Le nom de la ville de Constantinople dans les textes arméniens et turcs", *Studia et Acta Orientalia* III (1960) s. 161-175. İstanbul kelimesinin gelişmesi için bk. H. Berberian "Stanbol (İstanbul) kelimesinin etimolojisine dair bir deneme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* VI/9 (Mart 1954) s. 187-192. Afif Erzen

Ankara hakkında kısa da olsa en eski bilgileri veren bu din adamı “İstanbul” ve “İslambol” terimlerini kullanan en eski müelliflerdendir.

Buraya kadar özetlediğimiz kişiler doğrudan ele alınanlardır. Prof. Pertusi ek bölümde ise, doğrudan kullanmadığı belgelerin ve kaynakların bir listesini vermiştir (s. 497-512). Fakat her birinin bulunduğu yeri ve ilgilenmiş araştırmacıları da işaret etmekten geri durmamıştır. Böylece bu konuda ihmal edilmiş bir kayıt bırakmamaya gayret etmiştir. Bilimsel çalışmalar için gerekli dizin de verilmiştir (s. 515-566). Son altı sayfa Grekçe isimlere göre düzenlenmiştir. Bütün özel adlar ve yer isimleri dizinde yer almıştır.

Sayın Prof. Pertusi'ye bu düzenli çalışmasından dolayı bir kez daha saygı ile anmak gerekir. Olayları tek taraflı ele almaması da yapının önemini büyük ölçüde arttırmaktadır. Yöntem ve düzenleme yönüne de büyük bir özen gösterilen bu eser, araştırmacılara büyük ölçüde malzeme vermektedir. XV. yüzyıl Türk âlemi için inceleme yapacak olanların belli başlı başvuru kitabıdır. Böyle yararlı bir yayını gerçekleştiren Lorenzo Valla vakfı ile yayıncı Arnaldo Mondadori de tebrike lâyıktırlar. İtalyan baskı sanatının en güzel örneklerinden birini verdikleri için kutluyoruz. İstanbul her yönü ile araştırmacıların dikkatlerini üzerinde toplayan bir kent hüviyetini yüzyıllar boyu taşıyacağı şüphesizdir. Arşivlerde ve kütüphanelerde bulunan sayısız belge araştırmacısını buldukça ortaya çıkmaktadır¹⁴. Türkler eline geçmesi gibi hâlâ güncelliğini koruyan konunun¹⁵ daha bir süre araştırmacıların tükenmeyen kaynağı olacaktır. Bu tarz girişimlerin çoğalmasını her zaman için bekleriz.

DR. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

“İstanbul şehrinin kuruluşu ve isimleri” *T T K Belleten* XVII/70 (Nisan 1954) s. 131-154. *İslâm Ansiklopedisi* ve *The Encyclopadia of Islam*'daki İstanbul maddelerinde bu kelimenin etimolojisi üzerinde durulmuştur.

¹⁴ Nitekim çeşitli araştırmalara defalarca konu teşkil etmiş olan G. M. Filelfo'nun *Amyris* adlı eseri, yakın bir geçmişte yayımlandı: A. Manetti tarafından, Bologna 1978. Bu kitabın ve A. Pertusi'nin eserinin karşılaştırmalı olarak hümanizma devri Türk telâkkisine dair bir araştırma: Anna Maria Cavalların, “L'umanesimo e i Turchi”, *Lettere Italiane* 32/1 (1980) s. 54-74.

¹⁵ Aynı dönemde hazırladığı anlaşılan bu kitap: Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, c. 2 XV. yüzyıl, Philadelphia 1978, İstanbul'un fethine ait geniş bilgi vermektedir: s. 108-137. Fethin hemen sonrası s. 138-160.

1980 YILININ İLK YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABALIOĞLU, YUNUS NADI: *Kurtuluş savaşı anıları*. İstanbul 1978 Erdini Basımevi. 398 s. 8° (A. IV/3915).
- ABDÜLHAMİD, DR. MUHSİN: *İslâm'a yönelen yıkıcı hareketler. (Babilik ve Bahailiğin iç yüzü)*. Çev.: M. Saim Yeşrem - Hasan Güleç. Ankara 1973 Başbakanlık Basımevi. 285. 8° (A. IV/4996).
- ABİYEV, AYDIN: *Ömer Seyfeddinin Hayatı ve yaratıcılığı*. Baku 1978 "Elm" Neşriyatı. 160. (A. IV/3828).
- ABRAMZON, S. M.: *Kırgızı i ih etnogenetiçeskie i istoriko-Kul'turnie sıyazi*. Leningrad 1971 İzd-vo "Nauka". 402 s. 8° (A. IV/4162).
- Actes du IIe Congrès International des Etudes Du Sud-Est Européen (Athenes, 7-13 mai 1970)*. 3 Cilt. Athenes 1978. 8° (A. IV/4113).
- Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines. Bucarest 6-12 Septembre 1971*. Bucureşti 1975/76 Editura Academiei Republicii Socialis te Romania. 8° (A. IV/4371).
- ADONTZ, NICHOLAS: *Armenia in the period of Justinian. The Political contidions based on the Naxarar System*. Çev. Nottlar, ilaveler: Nina G. Garsoian. Lisbon 1970 Calouste Gulbenkian Foundation. XXIV + 529 + 409 s. 4° (B/8476).
- Adrianopel und die Zukunft Europas. Ein Mahnwort an die Grossmächte und Völker Europas*. Berlin 1913 Modernes Verlagsbureau Curt Wigand. 13 s. 8° (A. IV/3684).
- Afrika im Wandel seiner Gesellschaftsformen. Vorträge einer Tagung der Deutschen Afrika-Gesellschaft (Bonn) in November 1962 in Köln*. Yay: W. Fröhlich. Leiden 1964 E. J. Brill. VIII + 145 s. 8° (A. IV/3544).
- AHMET, RASİM: *Gülüp Ağladıklarım*. Ankara 1978 D. S. İ. Basımevi. X + 223 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Yazın Dizisi: 2. 8° (A. IV/3974).
- AHMETGALEEVA, YA. S: *Issledovanie Tyurko yazıçnogo pamyatnika "Kisekbaş kitabı"*. Moskva 1979 İzd-vo "Nauka" 192 s. 8° (A. IV/4199).
- AKAN, AHMET SALÂHADDİN: *İkinci Viyana Kuşatma Kararı*. İstanbul 1970 Bilgin Ofset Basımevi. 727 s. 3 hr. 3 plan 2 kuruluş 8° (A. IV/4041).
- AKBİL, FATMA PAMİR: *Türk El Sanatlarından Örnekler*. İstanbul 1970 Milli Eğitim Basımevi. 57 s. 8° (A. IV/4254).
- AKOZAN, PROF. FERİDUN: *Türkiye'de Tarihi anıtları koruma teşkilatı ve Kanunları*. İstanbul 1977 İ D G S A Matbaası. 60 s. 1 lev. = D G S A Y. Mimarlık Bölümü Rölöve ve Restorasyon Kürsüsü Yay.: 4. 4° (B/8479.)
- AKSEKİ, A. HAMDİ: *Askere Din Kitabı. Sadeleştiren: Prof. Dr. Talat Koçyiğit. 3. bs.* 320 s. = Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları No.: 20. 8° (A. IV/4980).

- Albaniya v Bulgarskata literatura 1878-1978. Anotirana bibliografiya.* Sofiya 1979 Bilgarska Akademiya na Naukita Institut za Balkanistika. XI + 134 s. 8° (A. IV/4197).
- AL'BAUM, L. İ: *Jivopis Afrasiaba.* Taşkent 1975 İzd-vo "Fan" Uzbekskey SSR. 112 s. 46 pl. 4° (B/8474).
- ALBERTS, OTTO: *Aristotelische Philosophie in der Türkischen Litteratur des 11. Jahrhunderts.* Berlin 1900 Druck und Verlag von C. A. Kaemmerer - Co. 29 s. (Fotokopi) 8° (A. IV/4360).
- ALBERTS, OTTO: *Der Dichter des in uigurisch-türkischem Dialect geschriebenen Kudatku-bilik (1069-70 p. Chr.) ein Schüler des Avicenna. Archiv für Geschichte der Philosophie. Band XIV.* Berlin 1901 Georg Reimer Verlag. 17 s. fotokopi. 8° (A. IV/4361).
- Albüm. Elli Yilda dini yapılar.* Ankara 1973 Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 8° (A. IV/4993).
- ALEKSIÇ, PEYKOVIÇ, L: *Politika italije prema Srbiji do 1870 godine Beograd Narodna Kniga İstorijski Institut u Beogradu.* 390 s. 8° (A. IV/4146).
- ALEXANDRESCU, PETRE: *Histria IV. La Céramique d'Époque Archaique et Classique (VII - IV S.).* Bucureşti 1978 Academiei Republicii Socialiste România. 143 s. 71 pl. 4° (B/6788).
- ALKAN, NECMEDDİN: *Asker Bahçesi, Asker ocağından gelenlerin kalemlerinden ve fırçalarından örnekler. 3 Cilt.* Ankara Sevinç Basımevi. 8° (A. IV/4463).
- ALLAHVERDİYEV, M: *Azerbaycan halk teatri tarihi.* Bakı 1978 "Maarif" Neşriyatı. 236 s. 8° (A. IV/4060).
- ALPAN, NECİP: *Ceausescu ve Dün Bugün ve Yarınki Romanya.* Ankara 1976 Doğuş Matbaası. 147 s. 1 res. 8° (A. IV/4442).
- ALPISBAEV, H. A: *Pamyatniki nijnego paleolita yujnogo Kazahstana.* Alma-Ata 1979 İzd-vo "Nauka" 206 s. 1 hr. 8° (A. IV/4153).
- ALTAY, FİKRET: *Kaştanlar. Foto: Sami Güner. İng. Çev: Adair Mill.* İstanbul 1979 Tifdruk 32 s. = Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden, Topkapı Sarayı Müzesi: 3. 8° (A. IV/4192).
- ANGELOV, B. S: *Iz starata Bulgarska ruska i sribska literatura. 3. Kitap.* Sofiya 1978 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 281 s. 8° (A. IV/4593).
- ANGELOV, D: *Obşçestvo i obşçestvena misil v srednovekovna Bılgaria (IX - XIV v.)* Sofiya 1979 Partizdat. 309 s. 8° (A. IV/4583).
- ANGUELVO, DIMITRE: *La formation de l'ethnie Bulgare. Son développement au Moyen Age (IXe - XIVe s.)* Sofia 1978 Sofia - Presse. 58 s. 8° (A. IV/4614).
- Aphék - Antipatris 1974-1977. The Inscriptions.* Tel Aviv 1978 Achdut Press. 64 s. = Tel Aviv Journal of the Tel Aviv Univ. of Arch. Reprint series No. 2. 8° (A. IV/4740)
- ARAL, DR. FAHRETTİN: *Türk Medeni hukukunda mirasın taksimi davası.* Ankara 1979 Ankara Üniversitesi Basımevi. 158 s. = Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.: 449. 8° (A. IV/4214).
- ARAT, DOÇ. DR. NECLÂ: *18. Yüzyıl İngiliz felsefesinde etik ve estetik değerler arasındaki ilgi sorunu.* İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XII + 127 s. = İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 2569. 8° (A. IV/3926).
- Archeologičeskie; etnografičeskie iziskaniya v Azerbaydjan (1975) g.* Baku 1978 İzd-vo "Elm". 112 s. 8° (A. IV/4174).

- Arheologičeskie pamyatniki Kazahstana*. Alma-Ata 1978 İzd-vo "Nauka". 212 s. 8° (A. IV/4788).
- Armata Republicii Socialiste România Sinteza Social - Politică și Militară*. București 1978 Editura Militară. 278 s. 18 pl. 8° (A. IV/4438).
- ARNAUDOV, M: *Studii vrhu Bilgarskite obredi legendi*. 2. Cilt. Sofiya 1972 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 464 s. 8° (A. IV/5005).
- ARPAD, AHMED: *Yapı Tesisatı. Mimar ve inşaat mühendislerine*. 2 Cilt. İstanbul 1975-1976 Kiral Matbaası. = Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yay.: 42, 45. 4° (B/8478).
- ASTRÖM, PAUL - JANE C. BIEERS: *Corpus of Cypriote Antiquities*. 2: *The Cypriote Collection of the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri - Columbia*. Gothenburg 1979 Paul Aströms Förlag. 58 s. = Studies in Mediterranean Archaeology vol. XX: 2. 4° (B/5825-2).
- ATAGARRIEV, E: *Material'naya kul'tura Şerh'İslama*. Aşhabad 1973 İzd-vo "İlm". 100 s. 8° (A. IV/4178).
- ATANASOVSKI, VELAN: *Pad Hersegovine*. Beograd Narodna Kniga istorijski. Institut u Beogradu. 262 s. 8° (A. IV/4145).
- ATATÜRK, GAZI MUSTAFA KEMAL: *Söylev (Nutuk)* 7. bs. 2 Cilt. Ankara 1978 Ankara Üniversitesi Basımevi. = T.D.K. Yay. Atatürk Dizisi.: 1. 8° (A. IV/4102).
- ATAY, PROF. DR. HÜSEYİN: *İslâm'da İşçi - İşveren İlişkileri*. Ankara 1979 Kısmet Matbaası. III + 67 s. 8° (A. IV/4253).
- Atti, del Primo Simposio Internazionale di Arte Armena (Bergamo, 28-30 Giugno 1975)* Venezia 1978 Accademia Armena di San Lazzaro. XXIII + 1085 s. 8° (A. IV/4904).
- Aus der Geschichte der Rumänischen Armee*. București 1978 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 276 s. = Bibliotheca Historica Romaniae Monographien XV. 8° (A. IV/4430).
- AVDJIEV, J: *Literatura klasa narod*. 1. Cilt: *Sotsialističeskata literatura 1928-1944*. Sofiya 1978 Nauka i Izkustvo. 317 s. 8° (A. IV/4588).
- AYBAŞ, DR. O. TEKİN: *Toplu Kataloglar ve Türkiye Uygulaması*. Ankara 1979 TÜBİTAK Ofset Tesisleri. 108 s. = TÜBİTAK Yay. Türdok Seri No. 29. 8° (A. IV/3850).
- AYDIN, DR. ALİ ARSLAN: *İslam - Hristiyan diyalogu ve İslâmın Zaferi*. Ankara 1977 Ayyıldız Matbaası. 232 s. 8° (A. IV/4991).
- AZIMDJANOVA, S: *Vosttočne rukopisi Uzbekskey Akademii nauk i ih izučenie*. (*The Oriental Manuscripts of the Uzbek Academy of Sciences*). Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 5-24. = Dokladi sovetkskey delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- BADEA, MARIN - GHEORGHE I. BODEA: *Avram Iancu in Conștiinta Popurului Român*. Cluj - Napoca 1976 Editura Dacia. 217 s. 16 res. 8° (A. IV/4440).
- BAINVILLE, JACQUES: *Histoire de France*. Paris 1924 Arthema Fayard. 497 s. 8° (A. IV/4315).
- BALIC, SMAIL: *Ruf vom Minarett. Ein Lehrbuch des Islam für Jugend und Erwachsene*. Wien 1963 Muslimanska Biblioteka. 68 s. 8° (A. IV/3682).

- BALIC, SMAIL: *Der Südslavische Anteil an der Dichtung der Osmanen*. Österreichische Osthefte 10, 68 Heft: 3'den ayrı bs. S. 162-171 8° (A. IV/3707).
- Balkanite prez pogleda na dve angliiski putešestvenički ot XVIII vek*. Sofiya 1979 İzd-vo na Oteçestveniya Front. 244 s. 2 hr. 8° (A. IV/4505).
- BARBIR, KARL K: *Ottoman rule in Damascus, 1708-1758*. New Jersey 1980 Princeton University Press. XIX + 216 s. 8° (A. IV/5141).
- BARRETT, E. C. - CURTIS: *Indroductio to Environmental remote sensing*. London 1976 Halsted Press. 336 s. 8° (A. IV/4127).
- BARTHES, ROLAND: *Göstergebilim ilkeleri*. Ankara 1979 Meteksan Ltd. Şirketi. XXIII + 109 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Bilim Dizisi. 8° (A. IV/3982).
- BARTSCH, ILSE: *Halacaridae (Acari) von Gezeitenstränden Nordnorwegens*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 2 s. = Ak. d. wiss. u.d. Lit. Math - Naturwiss. Kl. Mikrofauna d. Meeresbodens 70 (1978). 8° (A. IV/4013).
- BARTSCH, ILSE: *Interstitielle Fauna von Galapagos. XXII. zur Ökologie der Halacaridae (Acari)*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 38 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Math - Naturwiss. Kl. Mikrofauna d. Meeresbodens 69 (1978). 8° (A. IV/4015).
- BAŞGÖZ, PROF. DR. İLHAN: *Aşık Ali İzzet Özkan, Yaşamı, Sanatı, Şiirleri*. Ankara 1979 Türk Tarih Kurumu Basımevi XIV + 251 s. = İş Bankası Kültür Yay. Edebiyat Dizisi: 47. (A. IV/4287).
- Başlıca Gider Kanunları*. Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. V + 579 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No.: 1979-201. 8° (A. IV/4256).
- BATHE, DR. ROLF - ERICH GLODSCHHEY: *Der Kampf um den Balkan. Chronik des Jugoslawischen und griechischen Feldzugs*. Berlin 1942 Gerhard Stalling Verlagsbuchhandlung. 316 s. 32 res. 2 hr. 8° (A. IV/3475).
- Batı kaynaklı sözcüklere karşılık bulma denemesi 2. Cilt*. Ankara 1978 Ankara Üniversitesi Basımevi. 182 s. = Türk Dil Kurumu Yay.: 361/2. 8° (A. III/6813-2).
- BATUR, AFİFE: *Osmanlı Camilerinde Kemer, Strüktür-Biçim ilişkisi üzerine bir deneme (1300-1730)*. İstanbul 1974 İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi. VII + 363 s. 8° (A. IV/4385).
- BAUDELAIRE, CHARLES: *Journaux intimes*. Paris 1920 Les Editions C. Cres et Cie. VIII + 190 s. 8° (A. IV/3659).
- BELENITSKIY, A. M: *Raskopki v Pyandjikente. (Excavations in Panjikent.)* Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 25-47. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- BENNETT, E. N: *With the Turks in Tripoli*. London 1912 Methuen and Co., Ltd. 319 s. (Fotokopi.) 8° (A. IV/4468).
- BERMANT, CHAIM - MICHAEL WEITZMAN: *Ebla. An Archaeological enigma*. London 1979 Weidenfeld and Nicolson. XI + 244 s. 8 pl. 8° (A. IV/4194).
- BERTEL'S, E. E: *Izuçenie istorii turkmenskoy klassičeskoj literaturı v Sovetskom' Soyuze. (The Study of the History of Turkoman Classical Literature in the Soviet Union)*. Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 49-78. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- BERTOLINI, GINO: *Balkanbilder. Eine Studienreise durch den Hexenkessel von Europa*. Leipzig 1909 Dieterichsche Verlagsbuchhandlung. 314 s. 2 hr. 8° (A. IV/3504).

- BERTRAND, GENERAL: *Cahiers de Sainte-Helene. Janvier 1821 - Mai 1821. Manuscrit déchiffré et annoté par Paul Fleuriot de Langle. Önsöz: Marcel Dunan. Paris 1949 Editions Sulliver. 264 s. 2 pl. 8° (A. IV/3610).*
- BEŞEVLEV, V: *Pirvo - Bulgarski nadpisi. Sofiya 1979 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 253 s. 84 pl. 8° (A. IV/4507).*
- BETANCOURT, PHILIP P: *Vasilike Ware. An early bronze age pottery style in Crete. Results of the Philadelphia Vasilike Ware Project. Göteborg 1979 Paul Aströms Förlag. 60 s. 8 pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. 56. 4° (B/8466).*
- Bulgariya na Balkanite. Hronika na sbitiyata 1978. Sofiya 1979 Bilgarska Akademiya na Naukite, Institut za Balkanistika. 118 s. 8° (A. IV/3280).*
- Bulgaro - Svetski otnoşeniya i vrizki. Dokumenti i material. 1. Cilt: Noemvri 1917 - Septemvri 1944. Sofiya 1977 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 735 s. 8° (A. IV/4596).*
- BIKS, R: *Bulgarski operen teatr. Sofiya 1976 İzd-vo Muzika. 351 s. 42 res. 8° (A. IV/4577).*
- BILLY, ANDRE: *Diderot'nun Hayatı. Çev.: Sabiha Rifat. İstanbul 1949 Millî Eğitim Basımevi. 402 s. = Fransız Klasikleri için yardımcı eserler: 2. 8° (A. IV/3940).*
- BİNARK, İSMET: *Türklerde resim ve minyatür sanatı. Vakıflar Dergisi XII (1978)'den ayı bs. S. 271-290 4° (B/8471).*
- 1977 *Üniversitelerarası seçme sınavına katılan adayların sosyal, ekonomik ve eğitimsel nitelikleri üzerine bir inceleme. Ankara 1978 Meteksan. 100 s. 4° (B/8513).*
- BINNEY, EDWIN: *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of Edwin Binney, 3rd. Los Angeles 1973 County Museum of Art. 139 s. 8° (A. IV/4077).*
- 1076 *Sayılı ihtiyat subay ve ihtiyat askeri memurları kanununun tadil ve ilâvelerle aldığı son şekil ile bu kanuna ait tefsir kararları. Ankara 1936 M. M. Vekâleti Matbaası. 29 s. 8° (A. IV/3747).*
- Birgi Çakır Ağa Konağı. Rölöve II. İstanbul 1977 Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Basımevi. 64 s. 4° (B/5695-2).*
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 3. Cilt: Irak - İran Cephesi 1914-1918 I. Kısım. Ankara 1979 Genelkurmay Basımevi. 840 s. 65 kroki 29 res. 15 kuruluş. 1 hr. 8° (A. III/2090-3, 1).*
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 2. Cilt, 2. Kısım: Kafkas Cephesi, 2. Ordu harekâtı 1916-1918. Ankara 1978 Genelkurmay Basımevi. 352 s. 36 plan 7 kuruluş 1 lev 1 hr. 8° (A. III/2990-2, 2).*
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4. Cilt 1. Kısım: Sina - Filistin Cephesi, Harbin başlangıcından ikinci Gazze Muharebeleri sonuna kadar. Ankara 1979 Genel Kurmay Basımevi XVII + 825 s. 62 kroki 24 res. 9 kuruluş. 6 hr. 5 lev. 1 plan. 8° (A. III/2990-4, 1).*
- AL-BİRUNI, AL-RAYHAN MUHAMMAD B. AHMAD: *The Exhaustive treatise on shadows. Haz. Çev.: E. S. Kennedy. Aleppo 1976 University of Aleppo 4° (B/8561).*
- BISCHOFF, KARL: *Germ. hlaiw-Grabhügel, Grab, Hügel' im Deutschen. Wiesbaden 1979 Fransız Steiner Verlag. 24 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geis. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1979 Nr. 3. (A. IV/5177).*
- BISCIONE, RAFFAELE - M. TOSI: *Protostoria Degli Stati Turanici. Suppl. 20 Annali 39, 3 (1979). Napoli 1979. 90 s. 3 lev. 8° (A. IV/4105).*

- Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen mukavele-name. Ankara 1936 Dış İşleri Bakanlığı Basımevi. X + 20 s. 8° (A. IV/3748).
- BORCHERS, ELISABETH: *Lectori Salutem*. Wiesbaden 1978 Fransız Steiner Verlag. 15 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Kl. d. Lit. Jahrg. 1978, Nr. 2. 8° (A. IV/4007).
- BORŞUKOV, G: *Istoriya na Bulgarskata Jurnalistika*. Sofiya 1976 Nauka i izkustvo. 607 s. 8° (A. IV/5004).
- BOULGANINE, N. - N. KHROUCHTCHEV: *Voyage d'Amitie en Inde, Birmanie et Afghanistan. Discours et documents officiels Novembre - Decembre 1955*. Moscou 1956 Editions en Langues Etrangeres. 350 s. 8 pl. 8° (A. IV/3546).
- BREFFNY, BRIAN DE: *The Synagogue. Foto: George Mott*. London 1978 Weidenfeld and Nicolson. 215 s. 4° (B/8440).
- BRENTJES, BURCHARD: *Drei Jahrtausende Armenien*. Wien 1974 Anton Schroll. 239 s. 1 hr. 8° (A. IV/3951).
- Bron sredniowieczna z ziem polskich. Katalog Lodz 1978*. 91 s. 48 pl. = Panstwowe Muzeum Archaeologiczne w Warszawie. 8° (A. IV/4104).
- BUDGE, E. A. WALLIS, SIR: *Herb - Doctors and Physicians in the Ancient World. The Divine Origin of the Craft of the Herbalist*. Chicago 1978 Ares Publishers Inc. XII + 96 s. 8° (A. IV/3952).
- BURCK, ERICH: *Unwelterszenen bei den flavischen Epikern*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 39 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978, 8. 8° (A. IV/4016).
- BUSCHOR, ERNST: *Greek Vase - Painting*. Chicago 1971 (1921 bs.nın tekrar bs.) Aegean Press. XII + 180 s. 96 pl. (A. IV/3953).
- BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF: *Deniz kuvvetlerinde kültür durumu*. 36 s. 2 mektup. (Fotokopi) 8° (A. IV/4099).
- BÜYÜKTUĞRUL, AMİRAL AFİF: *Okul kitaplarına eklenmesi gerekli bilgiler*. VII. Tarih Kongresine sunulan bildiri. 24 s. 8° (A. IV/4045).
- CARL VON CLAUSEWITZ: *Yaşamı, yapıtı, yankıları*. 200 üncü doğum günü dolayısıyla. Çev.: Fahri Çeliker. Ankara 1980 Genelkurmay Basımevi. 39 s. = Askeri Tarih Bülteni Eki Sayı: 10, 1980. 8° (A. IV/5176).
- CATULLUS, GAIVS VALERIVS: *Şiirler*. Çev.: Güngör Varınlıoğlu. Ankara 1978 Ankara Üniversitesi Basımevi. 242 s. = Kültür Bakanlığı Yayınları 302. 8° (A. IV/4038).
- CEAŞESCU, NICOLAE: *Momenti di storia del Popolo Romeno del movimento democratico operaio e rivoluzionario della Romania*. Roma 1978 Editori Riuniti. 306 s. 8° (A. IV/4402).
- CEAŞESCU, NICOLAE: *Realisations et Perspectives Roumaines. Rapports, discours, articles Juillet 1965 - Février 1969*. Bucarest 1969 Editions Meridiane. 1115 s. 8° (A. IV/4431).
- CEAŞESCU, NICOLAE: *Romania Achievements and Prospects. Reports, Speeches, Articles, July 1965 - February 1969*. Bucharest 1969 Meridiane Publishing House. 916 s. 1 foto. 8° (A. IV/4405).
- CEHANGİR İBN CELALEDİN EKBER, PADİŞAH: *Tezkire-tül Şu'ara*. Yay: Abdulgani Mirayef. Karacı 1976 Danişgah-i Karacı. XVII + 100 s. 8° (A. IV/4035).

- CELENTANO, GIUSEPPE: *Due Scritti Medici di al-Kındi*. Suppl Annali 39, 1 (1979). 77 s. 12 pl. 8° (A. IV/3984).
- Cento anni di indipendenza della Romania*. Roma 1977 Editori Riuniti. 162 s. 8° (A. IV/4417).
- CHAMOUX, FRANÇOIS: *Die Kunst der Griechen*. 2. bs. Stuttgart 1978 W. Kohlhammer Verlag. 107 s. 4° (B/8442).
- CHARD, CHESTER S: *Man in Prehistory*. 2. bs. London 1969 Mc Graw-Hill. X + 406 s. 8° (A. IV/4085).
- CHILDE, GORDON: *What happened in history*. New York 1946 Penguin Books, Inc. 280 s. 8° (A. IV/4331).
- CHILDS, WILLIAM A. P: *The City - Reliefs of Lycia*. New Jersey 1978 Princeton University Press. XX + 114 s. 44 pl. 29 lev. 2 hr. 4° (B/8545).
- CHUM - KON, KIM: *The Korean War 1950-53*. Seoul 1980 Kwangmyong Publishing Co., Ltd. 604 s. 8° (A. IV/5131).
- CİN, DOĞ. DR. HALİL: *Eski ve yeni Türk Hukukunda tarım arazilerinin miras yoluyla intikali*. Ankara 1979 Sevinç Matbaası. XXI + 166 s. = A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay.: 446. 8° (A. IV/4211).
- CIPRIANI, PROF. LIDIO: *Arabi dello Yemen e Dell' Higiaz*. Archivio per l'Antropologia e la Etnologia LXVIII, (1938)'den ayrı bs. S. 1-56 13 pl. 8° (A. IV/3720).
- Classe operaia e movimento contadino in Romania*. Roma 1974 Editori Riuniti. 518 s. 8° (A. IV/4420).
- COHEN, STUART A: *British Policy in Mesopotamia 1903-1914*. London 1976 Ithaca Press. XII + 361 s. 1 lev. 2 hr. 8° (A. IV/4297).
- Concrete substantial voluminous*. Ankara 1978. 27 s. 8° (A. IV/4069).
- Conditions de paix avec la Turquie*. Texte Française. 1920. 161 s. 3 hr. 4° (B/8412).
- La Conference Nationale des Etudes Ethnographiques 28-30 Juin 1976*. Tirana 1977 Academie des Sciences de la Republique PS D'Albania, Institut d'Histoire Secteur d'Ethnographie. 650 s. 7 pl. 8° (A. IV/4275).
- Connaissance des Turcs et de la Turquie*. Paris 1967 Hommes et Migrations. 143 s. 8° (A. IV/3670).
- CONSTANTINESCU, RADU: *Moldova și Transilvania in Vremea Lui Petru Rareș. Relatii Politice și Militare (1527-1546)*. București 1978. 269 s. 2 hr. = Directia Generale a Arhivelor Statului din Republica Socialista Romania. 8° (A. IV/4271).
- COROVIĆ, SVETOZAR: *Liebe und Leben im Herzogland*. Çev.: Dr. Friedrich S. Krauss. Leipzig 1906 Deutsche Verlagsactien Gesellschaft. XIV + 167 s. 8° (A. IV/3728).
- COTTRELL, LEONARD: *The Anvil of Civilization*, New York 1957 The New American Library. 256 s. 16 pl. 8° (A. IV/4314).
- COULANGES, FUSTEL DE: *The Ancient City: A study on the religion, laws, an institutions of Greece and Rome*. Çev.: Willard Small. 4. bs. Boston 1882 Lee and Shepard. 529 s. 8° (A. IV/4087).
- COURDOĞLU, FAİK: *La Turquie Economique*. Anvers Librairie de l'Institut. 168 s. 3 lev. 8° (A. IV/3712).
- CÖMERT, BEDRETTİN: *Benodetto Croce'nin estetiğinde ifade kavramı ve ifadenin iletimi sorunu*. Ankara 1979 Meteksan Ltd. Şrk. IX + 188 s. = Kültür Bakanlığı Felsefe Dizisi.: 2. 8° (A. IV/3981).

- CRIŞAN, ION HORATIU: *Burabista and his Time*. Bucureşti 1978 Editura Academiei Republici Socialiste Romania. 253 s. = Bibliotheca Historica Romaniae Monographs XX. 8° (A. IV/4072).
- CROCE, BENEDETTO: *La Storia. Come Pensiero e Come Azione*. Roma 1978 Editori Laterza. 325 s. 8° (A. IV/4259).
- CVETKO, DRAGOTIN: *Musikgeschichte der Südslawen*. Kassel 1975 Bärenreiter - Verlag. 272 s. 8° (A. IV/4766).
- ÇENBERCİ, MUSTAFA: *İş Kanunu Şerhi. 4. bs.* Ankara 1978 Olgaç Matbaası. 1582 s. 8° (A. IV/4478).
- ÇENBERCİ, MUSTAFA: *Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi*. Ankara 1977 Olgaç Matbaası. 1624 s. 8° (A. IV/4479).
- ÇENBERCİ, MUSTAFA: *Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi. Bağımsız ek kitap. En son değişiklikleri ile yasa metni*. Ankara 1979 Olgaç Matbaası. XVI + 320 s. 8° (A. IV/4477).
- ÇEVİK, İLHAN: *Ceauşescu ve Dünyaya açılan Balkan Ülkesi Romanya*. Ankara 1974 Daily News Ofset. IV + 101 s. 3 res. = Daily News Yayınları: I. 8° (A. IV/4439).
- ÇUBEK, SADIK: *Tengsir. Çev.: Dr. A. Naci Tokmak*. Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. 174 s. = Kültür Bakanlığı Yay., Yazın Dizisi: 6. 8° (A. IV/3977).
- DANIEL - ROPS: *Histoire Sainte. Le peuple de la Bible*. Paris 1943 Arthème Fayard. 499 s. 8° (A. IV/4317).
- DAVIDOVIÇ, E. A.: *Kladi Drevnih i Srednevekovih Monet Tadjikistana*. Moskva 1979 İzd-vo "Nauka". 462 s. 8° (A. IV/4061).
- DEDE, ABDÜRRAHİM: *Balkanlar'da Türk İstiklal hareketleri*. İstanbul 1978 Güryay Matbaacılık. 288 s. = Türk Dünyası Yay. No.: 2 8° (A. IV/3914).
- DEĞER, M. EMİN: *Bir bilim adamının savunması. - Tanilli Dosyası*. Ankara 1978 Çağ Matbaası. 263 s. 1 Gazete kupürü. 8° (A. IV/3941).
- DELAPORTE, L.: *Catalogue des Cylindres Orientaux. 2 Cilt*. Paris 1920-23 Librairie Hachette. 4° (B/8497).
- DEMİREL, SÜLEYMAN: *Başbakan Süleyman Demirel'in Basın toplantıları. Yazılı sorulara cevapları ve mesajları. 21 Temmuz 24 Ekim 1977*. Ankara 1977 Başbakanlık Basımevi. 251 s. 8° (A. IV/4005).
- DESROC - NOBLECOURT, CHRISTIANE: *Life and death of a pharaoh Tutankhamen*. New York 1963 Graphie Society. 312 s. 4° (B/8491).
- DIEHL, CHARLES: *Histoire de L'Empire Byzantin*. Paris 1920 Auguste Picard. XI + 247 s. 8° (A. IV/4332).
- Digest of general laus of Romania*. Bucharest 1978 Editura Stiintifica şi Enciclopedica. 254 s. 8° (A. IV/4075).
- DIMAND, M. S. - JEAN MAILEY: *Oriental Rugs in the Metropolitan Museum of Art*. New York 1973 Metropolitan Museum of Art. IX + 353 s. 4° (B/8485).
- Dini Bilgiler Klavuzu. 4. kitap*. Ankara 1973 Başbakanlık Basımevi 47 s. 8° (A. IV/4986).
- Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası. Der.: Doç. Dr. Y. Önge - İbrahim Ateş-Sadi Bayram*. Ankara 1978. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. VIII + 444 s. 4° (B/8418).

- DJEVAD, PROF. AH: *Yabancılar göre Eski Türkler*. İstanbul 1978 Emek Matbaacılık. 216 s. = Yağmur Yay. Fikri eserler: 44 Gençlik Serisi: 5. 8° (A. IV/3009).
- Documents Illustrating The History of Belgium*. 2 Cilt. Brussels 1978 Ministry of Foreign Affairs. Memo from Belgium No: 178, 180. 8° (A. IV/4292).
- Dokladi i Statii za VIII Mezunaroden kongres na Slavistite*. *Slavyanska Filologiya*. 15 ve 16. Ciltler. Sofiya 1978 İzd-vo na Bilgarskata Akademi ya na Naukite. 8° (A. IV/4601).
- DONÇEVA - PETKOVA, L: *Bilgarska Bitova Keramika. Prez rannoto srednovekovie*. Sofiya 1977 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 224 s. 8° (A. IV/4533).
- DORNSEIFF, F. - B. HANSEN: *Reverse - Lexicon of Greek Proper - Names*. *Rückläufiges Wörterbuch de Griechischen Eigennamen*. Chicago 1978 (Berlin 1957 bs. tekrar bs. Ares Publishers. XV + 340 s. 8° (A. IV/3956).
- DUGUID, STEPHEN: *The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia*. *Middle Eastern Studies* 9 (1973)'den Xerekopi S. 139-155 8° (A. IV/5193).
- DUMEZIL, GEORGES: *Romans de Scythie et d'Alentour*. Paris 1978 Payot. 380 s. 8° (A. IV/4076).
- DUNBAR, SIR GEORGE: *Geschichte Indiens, von den Aeltesten Zeiten bis zur Gegenwart*. München 1937 Verlag von R. Oldenbourg. XII + 426 s. 1 hr. 8° (A. IV/3506).
- DUYÇEV, I: *Drevno-eziçeski misliteli i pisateli v starata Bilgarska jivopis*. Sofiya 1978 İzd-vo "Septemvri". 183 s. 8° (A. IV/4515).
- DÜHANI, SAİD N: *Vieilles gens vieilles demeures*. *Topographie Sociale de Beyoğlu au XX ème siecle*. İstanbul 1947 Editions du Touring et Automobile Club de Turquie. XII + 150 s. 8° (A. IV/3671).
- DÜREN, PROF. DR. AKIN: *İdare hukuku dersleri*. Ankara 1979 Sevinç Matbaası. XV + 336 s. 8° (A. IV/4212).
- DÜRRENMATT, FRIEDRICH: *Beşinci Frank. Çev.: Tahsin Saraç*. Ankara 1979 Meteksan 122. = Kültür Bakanlığı Yay., Yazın Dizisi: 4. 8° (A. IV/3976).
- Dvattsat'ri Nasreddina*. Moskva 1978 Glavnaya redaktsiya vostoçnoy literaturi. 584 s. 8° (A. IV/4202).
- D'YAKOV, A. M: *Istoriçeskoe znaçenie sektantskih dvijeniy XV - XVII vekov v Indii*. (*Historical Significance of Sectarian Movements in India in the XV - XVII Centuries*). Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 1-22. = Dokladi sovetksyoy delegatsii na XXIII Mejduarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/ 3264).
- D'YAKONOV, M. M. - I. M. D'YAKONOV - V. A. LIVŞITS: *Parfyanskiy arhiv iz Yujnogo Turkmenistana*. (*Parthian Administrative Documents from South Turkestan*). Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 79-107. = Dokladi sovetksyoy delegatsii na XXIII Mejduarodnom Kongresse vostokovedov. (A. IV/3254).
- EBERMANN, V. A: *Meditinskaya shkola v Dzhundishapure*. ZKV 1 (1925)'den ayrı bs. 32 s. 8° (A. IV/4363).
- EBERMANN, W: *Bericht über die Arabischen Studien in Russland während der Jahre 1914-1927*. 3 Ks. *Islamica*, 1, 2, 3 den ayrı bs. (Fotokopi) 8° (A. IV/4362).
- EBÜLGAZİ BAHADIR HAN: *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Yay: Muharrem Ergin. (İstanbul) Kervan Kitapçılık. 97 + 94 s. = Tercüman 1001 Temel Eser 33. 8° (A. IV/4295).

- Edinodestviето na Bilgarskiya narod s drugite Balkanski narodi v antifaşisykata borba 1940-1945*, Dokumenti i materialı. Sofiya 1974 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite 342 s. 8° (A. IV/4519).
- EDİS, DOĞ. DR. SEYFULLAH: *Medeni hukuka giriş ve başlangıç hükümleri*. Ankara 1979 Sevinç Matbaası. XXXVI + 384 s. = A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay. 445. (A. IV/4210).
- EGGELING, WILLI J. - GERT RITTER: *Entwicklung und Räumliche Analyse der Türkischen Binnenverkehrsnetze*. Bochum 1979 Studienverlag Dr. N. Brockmeyer. VIII + 75 s. 2 hr. = Materialia Turcica Beiheft: 3. 8° (A. IV/4186).
- EIDENEIER, HANS: *Spanos. Eine byzantinische Satire in der Form einer Parodie*. New York 1977 Walter de Gruyter XXII + 332 s. 6 lev. = Supplementa Byzantina Bd. 5. 8° (A. IV/4849).
- Ekonominin Onarım Yılı*. Ankara 1978 Basın Yayın Genel Müdürlüğü 45 s. 8° (A. IV/4003).
- Elyazmalar Hezinesinde. (Eserler) 5. Cilt*. Bakı 1979 "Elm" Neşriyyatı. 132 s. 4° (B/8504).
- EMGE, RICHARD MARTINUS: *Zum Sozialprestige der Lebensalter*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 44 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 3. 8° (A. IV/4018).
- EMİL, DOĞ. DR. BİROL: *Mizancı Murad Bey. Hayatı ve eserleri*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XVI + 747 s. = İstanbul Üniversitesi Yay. 2417. 8° (A. IV/3927).
- Encyclopedia of Archaeological excavations in the Holy Land. Yay.: Michael Avi - Yonah-Ephraim Stern. 4. Cilt*. Jerusalem 1978 Israel Exploration Society. S. 928-1237 4° (B/8045).
- ENER, KASIM: *Ramazan Oğulları Türkmen Beyliği Tarihi*. İstanbul 1979 Mili Eğitim Basımevi. 39 s. 8° (A. IV/4098).
- ENVER HOXHA: *Selected Works. 2 Cilt*. Tirana 1974 "8 Nentori" Publishing House. 8° (A. IV/4081).
- ER, ŞÜKRÜ: *Teşebbüs Hürriyeti*. Ankara 1979 Ofsaroğlu Matbaası. IX + 133 s. = Mess Yay: 75. 8° (A. IV/4252).
- ERBAKAN, NECMETTİN: *Başbakan yardımcısı Necmettin Erbakan'ın Basın toplantısı*. Ankara 10 Ocak 1976. 89 s. 8° (A. IV/4070).
- ERBAKAN, NECMETTİN: *Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Başbakanlık bütçesi üzerindeki tenkitleri cevaplandırmak üzere 4 Şubat 1976 da yaptığı Senato konuşması. Tenkitlere Cevap, Sorular ve Cevaplar*. Ankara 1976 Başbakanlık Basımevi. 71 s. 8° (A. IV/3944).
- ERDMANN, v. KARL DIETRICH: *Rätestaat oder parlamentarische Demokratie. Neuere Forschungen zur Novemberrevolution 1918 in Deutschland*. Kobenhavn 1979 Kommissionær: Munksgaard. 26 s. = Det Kong. Danske Videnskabernes Selskab Hist. -filos. Meddelelser 49: 4. 8° (A. IV/4272).
- EREMYAN, S. T: *Problema padeniya rabovladel' çeskogo obşçestva i zarojdeniya feodal'nh otnoşeniy v drevney Armenii. (The Problem of the Decline of Slavery Society and of the Rise of Feudal Relations in Ancient Armenia)*. Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk

- SSSR. S. 109-132. = Dokladı sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- ERGİNSOY, CEMAL GNİ: *Çağdaş stratejinin yeni boyutları*. Ankara 1980 Gnkur. Basımevi. IV + 78 s. 3 lev. 1 hr. 8° (A. IV/5175).
- ERGİNSOY, DR. ÜLKER: *İslam Maden sanatının gelişmesi. (Başlangıcından Anadolu Selçuklularının sonuna kadar.)* İstanbul 1978 Milli Eğitim Basımevi. XI + 559 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Türk Sanat Eserleri Dizisi. 4. 4° (B/8477).
- ERKANAL, HAYAT: *Die Aexte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien*. München 1977 C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. VII + 66 s. 20 pl. 1 hr. = Prä-historische Bronzefunde Abteilung IX Band 8. 8° (B/8549).
- Erkâni Harbiye umumiye riyaseti İkinci şubenin vezaifi taksimat ve muamelatı hakkında talimatı*. Ankara 1240 Erkâniharbiye Umumiye Matbaası. 7 s. 8° (A. IV/3804).
- ERTEKÜN, M. N. MÜNİR: *Observations on U. N. General Assembly resolution 34/30 of 20 November 1979*. 1979 Turkish Federated State of Cyprus. 48 s. 8° (A. IV/4282).
- ESCHER, FRANKLIN: *A Brief History of The United States*. New York 1954 The New American Library. 160 s. 8° (A. IV/4319).
- ESİN, EMEL: *The Cultural Background of Afsin Haidar of Uşrûsana in the Light of Recent Numismatic and Iconographic Data*. Akten des VII. Kong. für Arabistik und Islamwissenschaft. (1974)'dan ayrı bs. S. 125-146 Pl. I - VIII 8° (A. IV/4294).
- Eski Eserler Kanunu*. Ankara 1973 Başbakanlık Basımevi 15 s. = T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğü. 8° (A. IV/4390).
- ETHEM İBRAHİM PAŞA: *Davranış kurallarının eğitim ve öğretimi ve çocuklara öğütler. Terbiye ve Talim-i Adab ve Nesayihü'l-Etfal*. Haz.: H. Raşit Öymen. Ankara 1979 Meteksan. XX + 104 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Bilim Dizisi: 7. 8° (A. IV/3980).
- EVLİYAOĞLU, GÖKHAN: *Konuşma Sanatı. Diksiyon fonetik retorik*. Ankara 1973 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XV + 184 s. 8° (A. IV/4044).
- FAJEN, FRITZ: *Handschriftliche Überlieferung und sogenannte Euteknios - Paraphrase der Halieutika des Oppian*. Wiesbaden 1979 Fransız Steiner Verlag 29 s. = Ak. d. Wiss u. d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1979 Nr. 4. 8° (A. IV/5177).
- FARUKİ SÜREYYA: *Notes on the production of cotton and cotton cloth in XVIIth and XVIIIth Century Anatolia*. The Journal of European Economic History 8, 2 (1979)'dan ayrı bs. S. 405-417 8° (A. IV/4108).
- FEDEROV, YA. A. - G. S. FEDOROV: *Rannie Tyurki na severnom Kavkaze*. Moskva 1978. İzd-vo Mosk. Un-ta. 294 s. 8° (A. IV/4158).
- Felsefe Kurumu Seminerleri: 1. Günümüzün sorunları. 2. Türkiye'de felsefe eğitimi. 3. Türkiye'de tarih eğitimi*. Ankara 1977 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 483 s. = Felsefe Kurumu Seminerleri: 1. (A. IV/4124).
- FERAİZCİ - ZADE, MEHMET ŞAKİR: *Kırk Yalan Köse. Yalan Tükendi*. Haz.: Dr. Nevin Önerk. Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. 141 s. = Kültür Bakanlığı, yazın Dizisi: 3. (A. IV/3975).
- FERANGU, DR. MILASLI GUR: *Kanun-u Medeni Rehberi*. İstanbul 1926 Henri Zelic ve Şürekası Matbaası. 509 s. 8° (A. IV/4348).
- Festschrift Elmar Edel 12. März 1979. Aegypten und Altes Testament. Studien zu Geschichte, Kultur und Religion Aegyptens und des Alten Testaments*. Yay.: Manfred Görg. Bamber 1979 Offsetdruckerei Kurt Urlaub. 12 + 599 s. 8 pl. 4° (B/8550).

- Festschrift zum 75 jährigen Bestehen der Römisch Germanischen Kommission.* Mainz am Rhein 1979 Philipp von Zabern Verlag. 155 s. 25 pl. Beiheft zum Bericht der Römisch - Germanischen. Kommissiou 58, 1977 4° (B/8494).
- Festschrift zur Feier des 260 Jährigen Bestehens des Französischen Gymnasiums College Francais, Fondé en 1689.* Berlin Hrsg. Leiter und Lehrerkollegium der Schule. 106 s. 8° (A. IV/3603).
- Figuri de Arhiviști.* București 1971. 328 s. = Directia Generale a Arhivelor Statului din Republica Socialista Romania. 8° (A. IV/4269).
- FILCHNER, WILHELM: *Bismillah. Vom Huang - Ho zum Indus. 9. bs.* Leipzig 1945 F.A. Brockhaus. 348 s. 1 hr. 8° (A. IV/3578).
- FINK, V. KARL - HERMANN: *Sozialistisches Internationales Wirtschaftsrecht. Rechtsintegration und Wirtschaftshilfe.* Berlin 1974 Berlin Verlag. 356 s. = Internationales Privatrecht Band 4. 8° (A. IV/4768).
- Finlandiya Türkleri. Haz.: Zuhur Tahir - Arif Rami.* Helsinki 1956. Kirjapaino Oy. SANA. 30 s. 8° (A. IV/3644).
- FIORAVANZO, GIUSEPPE: *Comandi Navali.* Milano 1938 Istituto per Gli Studi di Politica Internazionale. 284 s. = Manuali di Politica Internazionale 15. 8° (A. IV/3935).
- FLÜGEL, GUSTAV: *Concordance of the Koran.* Lahore 1978 (Lipsiae 1842 bs. tekrar bs.) Al - Biruni. X + 219 s. 8° (A. IV/3901).
- Folklor i obşcestvo.* Sofiya 1977 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 301 s. = Problemi na Bilgarskiya Folklor. Cilt III. 8° (A. IV/4606).
- FOLTMANN, JOSEF - HANNS MÖLLER: *Opfergang der Generale.* Berlin 1952 Verlag Bernard und Graefe. 177 s. 8° (A. IV/3531).
- FRACCAROLI, ARNALDO: *Sumatra und Java. Menschen unter dem Äquator.* Düsseldorf Verlag Dr. Hans V. Chamier. 212 s. 8° (A. IV/3515).
- FRAGNER, BERT G: *Repertorium Persischer Herrscherurkunden. Publiizierte Originalurkunden (bis 1848).* Berlin 1980 Klaus Schwarz. XIV + 389 s. = Islamkundliche Materialien Bd. 4. 8° (A. IV/4481).
- FUHRMANN, ERNST: *Mexico III. 3. bs.* Hagen 1923 Folkwang Verlag. 55 s. 99 pl. = Schriften Reihe Kulturen der Erde Bd. XIII. 4° (B/8405).
- FURTAK, ROBERT K: *Jugoslawien. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft.* Hamburg 1975 Hoffmann und Campe Verlag. 242 s. 8° (A. IV/4756).
- FÜRER - HAIMENDORF, CHRISTOPH VON: *Die nackten Nagas. Dreizehn Monate unter Kopffjaegern Indiens.* Leipzig 1939 F. A. Brockhaus. 256 s. 22 pl. 8° (A. IV/3577).
- GABAIN, ANNEMARIE VON: *Buddhistische Türkenmission. Festschr. Friedrich Weller. Asia-tica 65, (1954)'den Fotokopi S. 161-173* 4° (B/8508).
- GANDEV, H: *Problemi na Bilgarskoto vizrajdane.* Sofiya 1976 İzd-vo Nauka i Izkustvo 855 s. 8° (A. IV/4521).
- GARBINI, GIOVANNI: *Storia e Problemi del l'Epigrafia Semitica.* Suppl. Annali 39, 2 (1979). 101 s. pl. 8° (A. IV/3985).
- GAXOTTE, PIERRE: *Le Siècle de Louis XV.* Paris 1933 A. Fayard. 497 s. 8° (A. IV/4322).
- Der Geist von Taschkent. Ergebnisse und Ablauf der Konferenz der Schriftsteller Asiens und Afrikas in Taschkent im Oktober 1958.* Düseldorf 1959 Forschungsdienst Osteuropa. 52 s. 8° (A. IV/3708).

- GEORGIEV, G: *Osvobojudenieto i etnokulturnoto razvitie na Bilgarskiya narod 1877-1900*. Sofiya 1979 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 265 s. 8° (A. IV/4553).
- GIBBON, EDWARD: *The Decline and Fall of the Roman Empire* Yay.: Giriş ve notlar: J. W. Saunders. London 1949 George G. Harrap and Co. Ltd. 420 s. 8° (A. IV/4325).
- GIBBON, EDWARD: *The Decline and Fall of the Roman Empire*. 3. Cilt: 1185 A. D. - 1453 A. D. New York Random House. IX + 898 s. 8° (A. IV/4089).
- GIORGADZE, G. G: *Oçerki po sotsial'no - ekonomičeskoj istorii Hettskogo gosudarstva*. Tbilisi 1973 İzd-vo "Metsniereba" 310 s. 8° (A. IV/4160).
- GMELIN, OTTO: *Dschinghis Khan*. Jena 1943 Eugen Diederichs Verlag. 324 s. 8° (A. IV/3602).
- GOBINEAU, ARTHUR GRAF: *Gamber Alis Geschichte, aus den asiatischen Novellen*. Leipzig Insel Verlag. 63 s. 8° (A. IV/3575).
- GODOLPHIN, F. R. B: *Great Classical Myths*. New York 1964 The Modern Library. 482 s. 8° (A. IV/4079).
- GÖGER, PROF. DR. ERDOĞAN: *Maden Hukuku*. Ankara 1979 Sevinç Matbaası. XI + 272 s. = A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay.: 441. 8° (A. IV/4206).
- GÖKER, LÜTFİ: *Türk - İslam Astronomi Alimleri ve Gökyüzüne Seyahat*. Ankara 1974 Alkan Matbaası. 226 s. 8° (A. IV/5000).
- GÖKTÜRK, HİLMİ: *Kürtler'in soy kütüğü ve boy tarihi*. İstanbul 1978 Kalem Yayınevi Matbaası. 174 s. 8° (A. IV/3905).
- GÖRÜN, FIKRET: *İktisatta Kapsam ve yöntem, seçme yazılar*. Ankara 1979 Nüve Matbaası. 101 s. = O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Yay. No.: 33. 8° (A. IV/4219).
- GÖZENÇ, DOÇ. DR. SELÂMİ: *Bolu Depresyonu ve yakın çevresinde araziden faydalanma (Land-use)*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VI + 95 s. 11 hr. 2 lev. = İ.Ü. Coğrafya Ens. Yay.: 208. 8° (A. IV/4054)
- GRÄFF, GERNOT: *Der Starkeffekt zweiatomiger Moleküle*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 17 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. Math. Naturwiss. Kl. Jahrgang 1978. 1. 8° (A. IV/4012).
- GRAHAM, JOHN A: *The Hieroglyphic Inscriptions and Monumental art of altar de sacrificios*. Massachusetts 1972 Published by the Peabody Museum. X + 123 s. = Papers of the Peabody Museum of Arch. and Eth. Harvard Univ. 64, 2. 4° (B/8489).
- GRAUR, A: *Dictionar de cuvinte călătoare*. Bucureşti 1978 Editura Albatros. 232 s. 8° (A. IV/4422).
- GRAUR, A: *The Romance character of Romanian*. Bucharest 1967 Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania. 73 s. = Bibliotheca Historica Romaniae Studies 17. 8° (A. IV/4453).
- GRAUR, A: *La Romanité du Roumain*. Bucarest 1965 Editions de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie. 67 s. = Bibliotheca Historica Romaniae Etudes 9. 8° (A. IV/4452).
- GROENER - GEYER, DOROTHEA: *General Groener. Soldat und Staatsmann*. Frankfurt am Main 1955 Sociates - Verlag. 406 s. 8° (A. IV/3554).

- GROMYKO, ANATOLY: *Conflict Strategy and International Situation*. Moscow 1979 USSR. Ac. of Science. 52 s. = Problems of the Contemporary World No.: 82. 8° (A. IV/4289).
- GROSUL, G. S: *Dunayskie kayajestva v politike Rossii 1774-1806*. Red.: N. S. Kinyapiha. Kişinev 1975 İzd-vo "Ştiinta". 224 s. 8° (A. IV/4181).
- GROUSSET, RENE: *L'Épopée des Croisades*. Paris 1939 Librairie Plon. 448 s. 8° (A. IV/4333).
- GRÜNVEDEL, ALBERT: *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch - Turkistan, Bericht über Archäologische Arbeiten von 1906 bis 1907 bei Kuca, Qarasahr und in der Oase Turfan*. Berlin 1912 Georg Reimer. 371 s. (fotokopi) 4° (B/8539).
- GÜNDÜZ, MAHMUD: *Matbaanın Tarihçesi ve ilk Kur'anı Kerim Basmaları*. Vakıflar Dergisi XII (1978)'den ayrı bs. S. 335-350 4° (B/8472).
- GÜR, DR. A. REFİK: *Hukuk tarihi ve tefekkürü bakımından Mecelle*. İstanbul 1977 Sebil Matbaacılık. 224 s. 8° (A. IV/3903).
- GÜRAN, DR. CEYHAN: *Türk hanlarının gelişimi ve İstanbul Hanları mimarisi*. İstanbul İkbal Matbaası. VIII + 267 s. 4° (B/8445).
- GÜRAN, DR. TEVFİK: *Structure Economique et sociale d'une region de campagne dans l'Empire Ottoman vers le milieu du XIXe S. Etude comparée de neuf villages de la Nahiye de Koyuntepe, Sanjak de Filibe*. Sofia 1979. 112 s. 8° (A. IV/4617).
- GÜRÇAY, LÜTFİ: *Gemici Dili*. 3. bs. İstanbul 1968 Deniz Basımevi. 420 s. 8° (A. IV/4310).
- GÜRZUMAR, F. - T. GÜRZUMAR - A. HİMMET BERKİ: *Kaanunname-i Ticaret ve Zeyilleri*. Ankara 1962 Güzel İstanbul Matbaası. XX + 276 s. 8° (A. IV/4301).
- GYR, DR. WILLY: *Die Kuhkämpfe im Val d'Anniviers*. Schweiz. Archiv für Volkskunde B. XLIII (1964)'den ayrı bs. 35 s. 8° (A. IV/3683).
- HAARMANN, HARALD: *Balkanlinguistik. 2 Cilt*. Tübingen TBL Gunter Narr Verlag. = Tübinger Beiträge zur Linguistik 93, 94. 8° (A. IV/4815).
- HABERMACHER, GERHARD - WALTHER KOERBER: *Reuter fälscht die Luftkriegschuld*. Nürnberg 1944 Verlag. F. Willmy. 136 s. 8° (A. IV/3674).
- HAKKI, TEVFİK (GALANDJIZADE): *Türkçeden Almancaya lugat kitabı. Türkisch - Deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1907 Otto Holtze's Nachfolger. 394 s. 8° (A. IV/3571).
- HAKOV, DJ: *Nouvelles nuances dans la politique de la Turquie dans l'Orient Arabe après le coup d'état militaire du 27 mai 1960*. Etudes Balkaniques. (1970)'den ayrı bs. S. 19-35 8° (A. IV/4029).
- HAKOV, DJ: *Politişeskata borba v Turtsii 1960-1971*. Sofiya 1979 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 174 s. 8° (A. IV/4200).
- HAKOV, DJ: *Politika pravitel'stva A. Menderesa i sozdanie voenno-politişeskogo bloka na Blijnem Vostoke poste vtoroy mirovoy voyni (1950-1955 g.g.)*. Etudes Balkaniques 2, (1969)'dan ayrı bs. S. 51-68 8° (A. IV/4026).
- HAKOV, DJ: *Politikata na Turtsiya v Arabskiya iztok. 1940-1970*. Sofiya 1972 Nauka i izkustvo. 230 s. 8° (A. IV/4027).
- HALFIN, N. A: *Rossiya i hanstva Sredney Azii*. Moskva 1974 İzd-vo "Nauka". 408 s. 8° (A. IV/4058).
- HALICI, FEYZİ: *Mevlâna ve yaşama sevinci*. Ankara 1978 Konya Turizm Derneği. VII + 299 s. 8° (A. IV/3848).

- HAMSUN, MARIANNE: *Hamsun, Eine Bildbiographie*. München 1959 Kindler Verlag. 144 s. 8° (A. IV/3507).
- The Handbook of India*. Delhi The Central Publicity Bureau. 84 s. 8° (A. IV/3661).
- HARRISON, RICHARD MARTIN: *Seavi della Chiesa di S. Polieucto a Istanbul*. XXVI Corso di Cultura Sull'arte Ravennate e Bizantina 6/18 (1978)'den ayrı bs. S. 157-162 8° (A. IV/4205).
- HARRISON, RICHARD MARTIN: *La Scultura marmorea della chiesa di S. Polieucto a Istanbul*. XXVI Corso di Cultura Sull'arte Ravennate e Bizantina 6/18 (1978)'den ayrı bs. S. 163-170 8° (A. IV/4204).
- HAZRI, H: *Izbrannie proizvedeniya I. Cilt*. Baku 1977 Gyandjlik. 312 s. 1 res. 8° (A. IV/4152-1).
- HEALY, JOHN F: *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World*. London 1978 Thames and Hudson. 316 s. 8° (A. IV/3962).
- HEDIN, SVEN: *General Prschewalskij in Innerasien*. Leipzig 1922 F. A. Brockhaus. 160 s. 10 pl. 8° (A. IV/3476).
- HEDIN, SVEN: *Jerusalem*. 2. bs. Leipzig 1924 F. U. Brockhaus. VIII + 342 s. 12 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3709).
- HEISSENBÜTTEL, HELMUT: *Mümmelmann oder die Hasendämmerung*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 15 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. Kl. d. Lit. Jahrg. 1978 1. 8° (A. IV/4006).
- HEISSIG, WALTHER: *Mongolische Ortsnamen Teil II*. Wiesbaden 1978 Franz Steiner Verlag. XV + 132 s. 2 lev. 4° (B/5059-5, 2).
- HELLBING, LENNART: *Alasia Problems*. Göteborg 1979 Paul Aströms Förlag. XII + 112 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. 57. 4° (B/8467).
- Hethitisch und Indogermanisch. Vergleichende Studien zur historischen Grammatik und zur dialektgeographischen Stellung der indogermanischen Sprachgruppe Altkleinasiens. Yay.: Erich Neu - Wolfgang Meid*. Innsbruck 1979 ISBN. 312 s. = Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft Bd. 25. 8° (A. IV/4285).
- HINDE, S. LANGFORD: *La chute de la domination des Arabes du Congo*. Bruxelles 1897 Europeenne G. Muquardt. 170 s. 2 res. 1 hr. 8° (A. IV/3598).
- HIRŞ, PROF. DR. ERNEST: *Pratik Hukukta metod. Genişletip değıştirerek işleyen: Volf Çernis*. Ankara 1978 Sevinç Matbaası. VIII + 190 s. 8° (A. IV/4208).
- Histoire de l'U.R.S.S. 2 Cilt*. Moscou 1977 Editions du Progres. 8° (A. IV/4370).
- Historiens du XIXe Siècle*. Les Classiques Français. Beyrut 1944 Dar al-Ahad. VIII + 134 s. 8° (A. IV/4323).
- The History of the United Nations Forces in the Korean War. 6 Cilt*. Seoul 1972-1976 Ministry of National Defense. = The Ministry of National Defense The Republic of Korea. 4° (B/8357).
- HORAK, KARL: *Das Deutsche Volksschauspiel im Banat*. Marburg 1975 N. G. Elwert Verlag. 293 s. 8° (A. IV/4779).
- HOXHA, ENVER: *With Stalin memoirs*. Tirana 1979 8 Nentori Publishing House. 254 s. 2 pl. 11 res. 8° (A. IV/5157).
- HÖRIG, MONIKA: *Dea Syria. Studien zur religiösen Tradition der Fruchtbarkeitsgöttin in Vorderasien*. Vluyn 1979 Neukirchener Verlag. XVI + 336 s. 9 pl. = Alter Orient und Altes Testament. Bd. 208. 8° (A. IV/3902).

- Hristomatiya pa starobulgarska literatura. Haz.: P. N. Dinekov - K. M. Kuev - D. N. Petkanova. 4. bs. Sofiya 1978 İzd-vo Nauka i izkustvo. 531 s. 8° (A. IV/5008).*
- 175 Jahre Verlag Philipp von Zabern Mainz. *Programm des Geburtstagsfestes Begrüssungen und Vorträge Geschichte und Daten.* Als Manuskript gedruckt zur Jahreswende 1978-79. Mainz Verlag Philipp von Zabern. 58 s. 8° (A. IV/3444).
- Hungaro - Turcica. Studies in honour of Julius Németh. Yay.: Gy. Káldy - Nagy.* Budapest 1976 Lorand Eötvös University. 364 s. 8° (A. IV/3995).
- HUSEYNOV, R. A: *Kratkaya istoriya Armenii. Kavkaz i Vizantiya Erevan I, (1979)'dan ayrı bs. S. 183-200 8° (A. IV/4366).*
- Hür Teşebbüs ve Devlet Planlanması.* Ankara 1979 Ofsaroğlu Matbaası. XI+171 s. = Mess Yay.: 76. 8° (A. IV/4251).
- İHSAN BEY: *Şark Meselesi.* 1330. 168 s. 8° (A. IV/4343).
- 2000 yılına doğru sanattar sempozyumu. *The symposium of arts towards the year of 2000. 24-28 Ekim 1977. Haz.: Doç. Mehmet Çubuk - Haydar Karabey.* İstanbul 1977 D.G.S.A. Matbaası. 601 s. 4 pl. = İstanbul D.G.S.A. Planlama - Programlama Grubu Araştırma No. 2. 4° (B/8459).
2. *Türk Basın Kurultayı.* Ankara 1976 Başbakanlık Basımevi. 238 s. (A. IV/3947).
- İNAN, JALE - ELISABETH ALFÖLDI - ROSENBAUM: *Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei. 2 Cilt.* Mainz am Rhein 1979 Philipp von Zabern Verlag. 4° (B/8435).
- INKOVA, V: *Kaloyanovoto pogrebenie.* Sofiya 1979 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 95 s. 8° (A. IV/4571).
- Iran Studies in Iran.* Tokyo 1978 The Centre for East Asian Cultural Studies. 89 s. 4° (B/8456).
- ISAKOV, A. I: *Tsitadel drevnego Pendjikenta.* Duşenba 1977 İzd-vo "Doniş". 200 s. 8° (A. IV/3830).
- ISERLOH, ERWIN: *Wilhelm Emmanuel von Ketteler und die Freiheit der Kirche und in der Kirche.* Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 28 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978, 7. 8° (A. IV/4022).
- İSLİMYELİ, NÜZHET: *Türk Resim Sanatından Desenler.* Ankara 1977 Ulucanlar Matbaası. 163 s. = Ankara Sanat Dergisi Yay.: 6. 8° (A. IV/4257).
- Ist Jugoslawien ein Sozialistischer Staat, Dritter Kommentar zum Offenen Brief des ZK der Kpdsu.* Pekin 1963 Verlag für Frendsprachige Literatur. 55 s. 8° (A. IV/3676).
- Istoriografiya i istočnikovedenie istorii Azii i Afriki.* Fas III. 1974 İzd-vo Leningradskogo Universiteta. 180 s. 1 res. 8° (A. IV/4180-3).
- Istoriografiya stran Vostoka.* 1977 İzd-vo Moskovskogo Universiteta. 292 s. 8° (A. IV/4150).
- Istoriya na Bilgariya ot Blazius Klayner sistavena v 1761 g. Red.: Ivan Duyçev - Karol Telbizov.* Sofiya 1977 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 206 s. 8° (A. IV/3818).
- İSUSOV, M: *Politişeskite partii v Bilgariya 1944-1948.* Sofiya 1978 Nauka i İzkustvo. 491 s. 8° (A. IV/4555).

- İşletmeler Bakanlığının görev ve yaptıkları* 1979. = İşletmeler Bakanlığı Yay.: 2. 8° (A. IV/5168).
- IVANOVA - MİRÇEVA, D. - J. IKONOVA: *Homiliyatá na Epifaniy za slizanelo v ada*. Sofiya 1975 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 213 s. 8° (A. IV/4514).
- Iz istoriyata na Bilgarskoto izobrazitelno izkustvo. 1. Cilt.* Sofiya 1976 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 223 s. 8° (A. IV/4603).
- İZBIRAK, PROF. DR. REŞAT: *Geography of Turkey. Çev.: Faruk Şentürk.* Directorate General of Press and Information. 286 s. 10 Hr. 4° (B/8460).
- İZGİ, UTARIT: *Pencere, Hafif cepheler yardımcı koruyucular. 2 Cilt.* Ankara Maya Matbaası. = İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi No.: 43. 4° (B/8419).
- JACOB, GEORG: *Der Nordisch - baltische Handel der Araber im Mittelalter.* Amsterdam 1966 Meridian Publishing Co. 153 s. 8° (A. IV/3550).
- JÄSCHKE, GOTTHARD: *Die Türkei als Nationalstaat seit der Revolution Mustafa Kemal (Atatürk)s 1920-1974. Handbuch der Europäischen Geschichte. 7. Cilt.* (1979)'den ayrı bs. S. XVI + 1339-1351. 8° (A. IV/4392).
- JENKINS, R. J. H: *Dedalic. A Study of Dorian Plastic art in the seventh century B. C.* Chicago 1978 Ares Publishers. XV + 94 s. 1 pl. 8° (A. IV/3957).
- JEPPESSEN, KRISTIAN: *The Reconstruction of the Mausoleum.* Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology (1978)'den ayrı bs. S. 535-542 8° (A. IV/4111).
- JOHANSON, LARS: *Alttürkisch als dissimilierende Sprache.* Wiesbaden 1979 Franz Steiner Verlag. 157 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 2, 1979. 8° (A. IV/5177).
- JONES, DALU: *Qallaline tile panels: Tile pictures in North Africa. 16th to 20th Century.* Art and Archaeology Research Papers (December 1978). 30 s. 4° (B/8417).
- JOSEPHSON, FOLKE: *The Function of the Sentence Particles in old and Middle Hittite.* Uppsala 1972 Skriv Service AB. 433 s. = Acta Universitatis Upsaliensis Studia Indoeuropaea Upsaliensia 2. 8° (A. IV/4480).
- JOUGUET, PIERRE: *Alexander the Great and the Hellenistic World, Macedonian imperialism and the Hellenization of the East. 1. Cilt.* Chicago 1978 Ares Publishers. XX + 440 + 8 s. 3 hr. 8° (A. IV/3955).
- JOYCE, JAMES: *Sürgünler "Exiles". Çev.: Selçuk Yönel.* Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. 141 s. = Kültür Bakanlığı Yayınları. Yayın Dizisi: 9. 8° (A. IV/4039).
- KABIROV, M. N: *Oçerki istorii Uygurov Sovetskogo Kazahstana.* Alma - Ata 1975 İzd-vo "Nauka" Kazahskoy SSR. 286 s. 8° (A. IV/4063).
- KAKUK, SUZANNE: *Recherches sur l'Histoire de la Langue Osmanlie des XVIe et XVIIe Siècles. Les Éléments Osmanlis de la Langue Hongroise.* Budapest 1973 Akademiai Kiado. 660 s. = Bibliotheca Orientalis Hungarica XIX. 8° (A. IV/3992).
- KAL'YANOV, V. I: *O vremeni sostavleniya "Arthasastrı". (Dating the Arthasastra).* Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 23-54. = Doklady sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3264).
- KANDIYA, FIRCIL: *Mucez en Tarih-i Romanya.* Buharest 1977. 99 s. 36 res. 3 hr. 8° (A. IV/4456).

- KANSU, CEYHUN ATUF: *Cumhuriyet Bayrağı Altında*. İstanbul 1973 Birlik Basımevi. 284 s. = Varlık, Faydalı kitaplar 139. 8° (A. IV/4037).
- Kara Harp Okulu 1979-1980 Akademik Yılı Açılış Töreni*. Ankara 1979 Kara Harp Okulu Matbaası. 20 s. 8° (A. IV/4230).
- KARADJOV, SAVA: *Bibliografiya mejdunarodni otnoşeniya politika i ikonomika na republika Turtsiya 1945-1970. 1. Kısım*. Sofiya 1976 İnstitut za Vınşna politika "İvan Başev". 530 s. 8° (A. IV/4589).
- KARAGEORGHIS, VASSOS: *Excavations in the Necropolis of Salamis III Text*. Cyprus 1973 Zavallis Press. 294 s. = Salaumis vol. 5. 4° (B/5686).
- KAUFMAN, NİKOLAI: *Bilgarskata svatbena pesen*. Sofiya 1976 İzd-vo "Muzika". 390 s. 8 pl. 8° (A. IV/4575).
- KAVAKÇI, DR. YUSUF ZİYA: *İslâm Araştırmalarında usul. (Hakkında notlar)*. Ankara 1972 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 72 s. 8° (A. IV/4979).
- Keban Projesi 1973 Çalışmaları. Keban Project 1973 Activities*. Ankara 1979 Türk Tarih Kurumu Basımevi VII + 158 s. 104 lev. = O.D.T.Ü. Keban Projesi Yayınları Seri, 1. No.: 6. 4° (B/8624).
- KEINTZEL - SCHÖN, FRITZ: *Die siebenbürgisch-sächsischen Familiennamen*. Wien 1976 Böhlau Verlag. 373 s. 38 hr. = Studia Transylvanica 3. 8° (A. IV/4889)
- Kıbrıs sorunu ve Pakistan*. 20 s. 1 sayfa bildiri. 8° (A. IV/4071).
- KILIÇER, DR. M. ESAD: *İslâm Fıkıhında re'y taraftarları*. Ankara 1975 Cihan Matbaası. VII + 114 s. + Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 8° (A. IV/4990).
- KILIÇOĞLU, DR. AHMET M: *Türk borçlar hukukunda Kanunî Halefiyet*. Ankara 1979 Sevinç Matbaası. XXIV + 145 s. = A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları 448. (A. IV/4213).
- KIRAKOSYAN, DJ: *Çapadnaya Armeniya v godi pervoy mirovoy voyni*. Erevan 1971 İzd-vo Erevanskogo Universiteta. 476 s. 8° (A. IV/4159).
- KLEIN, F: *Elementarmathematik vom höheren Standpunkte aus. 3 Cilt*. Berlin 1965-67 (1925-33 bs.'nin tekrar bs.) Julius Springer Verlag. = Die Grundlehren d. Math. Wiss. Bd; XIV - XVI 8° (A. IV/4290).
- KOBAYASHI, HIROKO: *The Human comedy of Heian Japan*. Tokyo 1979 Tokyo Press. XII + 359 s. = East Asian Cultural Studies Series No. 19. (A. IV/4245).
- KOCAGÖZ, SAMİM: *İn İzmir. Çev.: Valeriu Veliman*. Bucureşti 1978 Editura Univers. 355 s. 8° (A. IV/4276).
- KOCH, WERNER: *Ganghofers Haltung*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 21 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Kl. d. Lit. Jahrg. 1978. 5. 8° (A. IV/4010).
- KOÇU, REŞAD EKREM: *Türk giyim, kuşam ve süslenme sözlüğü*. Ankara 1967 Başnur Matbaası. 255 s. = Sümerbank Kültür Yayınları 1969. 4° (B/8554).
- KOLLEK, TEDDY - MOSHE PEARLMAN: *Jerusalem. A History of Forty Centuries*. New York 1968 Random House. 287 s. 4° (B/8487).
- KOLOSSVARY, DR. ISTVAN: *Die Rechtsstellung des Ausländers in Ungarn*. Baden 1974 Nomos Verlagsgesellschaft. 119 s. 8° (A. IV/4875).
- KOMKOV, G. D. - B. V. LEVŞİN - L. K. SEMENOV: *Akademiya nauk SSSR. Kratkiy istoričeskij očerk (v duv tomah)*. 2. Cilt: 1917-1976. Moskva 1977 İzd-vo "Nauka". 456 s. 8° (A. IV/4144-2).

- KONDAKÇYAN, R. P: *Vnutrennyaya politika Turtsii v godi vtoroy mirovoy voyni*. Erevan 1978 İzd-vo AN Armyanskoy SSR. 244 s. 8° (A. IV/4145).
- Konferanca Kombetare e Studimeve per Lidhjan Shqiptare te Prizrenit 1878-1881 (12-28 gershor 1978)* I. Tirane 1979. Ak. e Shkencave e RPS te Shqiperise. 428 s. 5 pl. 8° (A. IV/4909).
- KONONOV, A. N: *O pronominalizatsii v turetskom yazıke. (Pronominalization in the Turkish Language)*. Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. 40 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3265).
- KONTETZKI, HEINZ: *Agrarpolitischer Wandel und Modernisierung in Jugoslawien*. Nürnberg 1976 Nürnberger Forschungsvereinigung e. V. 563 s. = Nürnberger Forschungsberichte Band 7, Südosteuropa Studien 24. Heft. 8° (A. IV/4887).
- KONYALI, İBRAHİM HAKKI: *Ankara Camileri*. Ankara 1978 Kültür Matbaacılık. 17 s. 8° (A. IV/3948).
- Korea's Quest for Peaceful Unification. Its history and prospects for the future*. Seoul 1978 Research Center for Peace. 102 s. 8° (A. IV/3814).
- KORHMAZIAN, R. S: *Turetsko - Germanskie otnoşeniya v godi vtoroy mirovoy voyni*. Erevan 1977 İzd-vo AN Armyanskoy SSR. 184 s. 8° (A. IV/4167).
- KOSEV, K: *Bismark, iztoçniyat vıpros i Bilgarskoto osvobojdenie 1856-1878*. Sofiya 1978 Dirjavno İzd-vo "Nauka i izkustvo". 492 s. 8° (A. IV/4520).
- KOSTOVA, E: *Bilgarskata istoričeska nauka. Bibliografia. 3. Cilt.: 1970-1974*. Sofiya 1975 Bilgarska Akademiya na Naukite. XXX + 741 s. 8° (A. IV/5012).
- KÖSEOĞLU, CENGİZ: *Harem. Foto: Sami Güner. İng. Çev: Adair Mill*. İstanbul 1979 Tifdruk. 40 s. = Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden, Topkapı Sarayı Müzesi: 2. (A. IV/4191).
- KRAUSE, GÜNTER: *Untersuchungen zu den ältesten Nekropolen am Eridanos in Athen. 2 Cilt*. Hamburg 1975 Helmut Buske Verlag. = Hamburger Beiträge z. Arch. Beiheft 3 - I, 3 - II. 4° (B/8615).
- KU, PAN: *Courtier and commaner in ancient China, Selections from the History of the Former Han*. Çev: Burton Watson. New York 1974 Colimbia University Press. VI + 282 s. 8° (A. IV/5143).
- KUHN, HANS: *Das letzte Indogermanisch*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 26 s. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978. 4. 8° (A. IV/4019).
- KULIEV, K. M: *Kul'tura Sovetskogo Turkmenistana. (The Culture of Soviet Turkmenistan)*. Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 133-156. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Mongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- KUMBARACILAR, İZZET: *Serpuşlar*. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını. 48 s. 36 pl. 4° (B/8483).
- KUMMING, E: *Die russische Militärsprache*. Berlin Sprachmittler - Verlag. 50 s. = Fachbuchreihe für den Sprachmittler. Bd. 1. 8° (A. IV/3713).
- KUNHENN, PAUL: *Pygmäen und andere Primitivvölker*. Stuttgart 1952 Franckh'sche Verlagshandlung. 80 s. 8° (A. IV/3686).

- KUNIHOLM, BRUCE ROBELLET: *The Origins of the Cold War in the Near East Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*. New Jersey 1980 Princeton University Press. XXIII + 485 8° (A. IV/4785).
- KUNZ, WALDEMAR: *Als Dolmetscher bei russischen Internierten*. Bern 1946 Gute Schriften. 64 s. 8° (A. IV/3700).
- KURTULUŞ, ÜMİT: *Batı Trakya'nın Dünü Bugünü*. Ankara 1979 Sincan Matbaası. VIII + 216 s. 8° (A. IV/4270).
- Kurun-u Vusta Tarihi*. 1311. 207 s. 8° (A. IV/4338).
- KURUYAZICI, NİLÜFER: *Max Frisch'in Oyunlarında Kişinin kendini gerçekleştirme çabası*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XI + 158 s. = İ.Ü. Ed. Fak. Yay.: No. 2596. 8° (A. IV/4052).
- KUTAY, CEMAL: *Kültuluşun ve Cumhuriyet'in manevi mimarları*. Ankara Pars Matbaası. XV + 352 s. = Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 159. 8° (A. IV/4995).
- KUTLU, ŞEMSETTİN: *Eski İstanbul'un ünlüleri*. İstanbul 1978 Hürriyet Ofset. 352 s. = Hürriyet Yay.: 211, Yaşantı dizisi: 11. 8° (A. IV/3908).
- KUZEEV, R. G: *Proishozdenie Başkirskogo naroda*. Moskva 1974 İzd-vo "Nauka". 570 s. 8° (A. IV/4156).
- Kültür Bakanlığının "Kültür Siyaseti" Giriş, Amaç - İlkeler - Genel öncelikler - Etkinlikler, Araçlar - Olanaklar - Yönetimler*. Ankara 1979 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 12 s. 8° (A. IV/4218).
- LANE - POOLE, STANLEY: *Catalogue of the collection of Arabic Coins preserved in the Khedivial Library at Cairo*. London 1897 Bernard Quaritch. XV + 384 s. 8° (A. IV/4083).
- LAUFER, BERTHOLD: *Žur Buddhistischen Litteratur der Uiguren*. Toung Pau Seri: 2 vol. 7 (1907). S. 291-409 (Fotokopi) 8° (A. IV/4475).
- LEFÉVRE, ECKARD: *Dido und Aias. Ein Beitrag zur römischen Tragödie*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978. 2. 28 s. 8° (A. IV/4017).
- Législation Roumanie*. Bucarest 1979 Ştiinţificia şi Enciclopedica 245 s. 8° (A. IV/ 4073).
- LEMÂN, GUDRUN: *Das Jugoslawische Modell. Wege zur Demokratisierung*. Köln 1976 Europäische Verlagsanstalt. 243 s. 8° (A. IV/4755).
- Lidhja e prizrenit ne dokumente Osmane (1878-1881) Çev.: İlijaz Rexha*. Prishtine 1978 NGBG "Rilindja". 309 s. = Arkivi i Kosoves - Prishtine Botim Posaçem Libri 3. 8° (A. IV/3968).
- LINDNER, R: *Ottoman Government and Nomad Society, 1261-1501*. London 1976 University Microfilms International. 167 s. (Fotokopi) 8° (A. IV/4471).
- Literaturen arhiv 6. Cilt : Neofit Rilski*. Sofiya 1976 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 286 s. 8° (A. IV/4605).
- LOEWY, EM: *Inschriften Griechischer Bildhauer, Greek inscriptions recording names and works of ancient sculptors*. Chicago 1976 Ares Publishers 410 s. 1 lev. 8° (A. IV/ 3960).
- MCCANN, A. MARGUERITE: *Roman Sarcophagi in the Metropolitan Museum of Art*. New York 1978 The Metropolitan Museum of Art. 151 s. 4° (B/8480).

- MAC DERMOTT, MERCIA: *Freedom or Death. The life of Gotsé Delchev*. London 1978 The Journeyman Press. 405 s. 8° (A. IV/4244).
- MACHIAVEL, NICOLAS: *Le Prince*. Paris 1865 Libr. de la Bibliotheque Nationale. 190 s. 8° (A. IV/3702).
- MAHMUD, ESAD: *Tarih-i Islam*. İstanbul 1330-1327 Matbaa-i Hayriye. 189 s. 8° (A. IV/4339).
- MAHMUD MUKHTAR PASCHA: *Meine Führung im Balkankriege 1912*. Çev.: Imhoff Pascha. Berlin 1913 Ernst Siegfried Mittler. XIII + 190 s. 1 foto. 4 hr. 8° (A. IV/ 3807).
- MAJER - BOBETKO, SANJA: *Estetika Galzbe u Hrvatskoj u 19. Stoljecu*. Zagreb 1979 Jugoslavenska Ak. Znanosti i umjetnosti. 101 s. 8° (A. IV/4107).
- MAJER, HANS, GEORG: *Vorstudien zur Geschichte der Ilmiye im Osmanischen Reich. I. Zu Uşakizade, seiner Familie und seinem Zeyl-i Şakayık*. München 1978 Rudolf Trofenik. IV + 347 s. = Beiträge zur Kenntniß Südosteuropas und des Nahen Orients: XXXII. Bd. 8° (A. IV/3933).
- Makaleler Yorumlar. Yedinci İslam ülkeleri konferansı*. Ankara 1976 Başbakanlık Matbaası. 144 + 3 s. 31 Foto. 8° (A. IV/3947).
- MALET, ALBERT: *L'Antiquite. Orient - Grece - Rome. 3 Kısım: Rome*. Paris 1913 Librairie Hachette S. 263-437 8° (A. IV/4327).
- Maliye Bakanlığının görevleri ve 1979 mali yılı konsolide devlet bütçesi. Der. : Kemal Sakarya-Özen Elson*. 48 s. = Maliye Bakanlığı tetkik kurulu yayını No.: 213. 8° (A. IV/4216).
- Maliye Tetkik Kurulu Araştırmaları III*. Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. 175 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay.: No.: 1979/200. 8° (A. IV/3046).
- MANOLOVA, M. G: *Rusiya i konstitutsionnoloto ustroystvo na iztočna Rumeliya*. Sofiya 1976 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 220 s. 8° (A. IV/4535).
- Manoscritti Slavi Documenti e Carte Riguardanti la Storia Bulgara della Biblioteca Apostolica Vaticana e dell'archivio segreto Vaticano (IX - XVII secolo)*. Sofiya 1979 Casa editrice Nauka i Izkustvo 151 s. 73 pl. 8° (A. IV/4517).
- MANOVA, E: *Preduzrojdenski stenopisi ot XVI - XVII vek v s. Maritsa*. Sofiya 1977 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 63 s. 8° (A. IV/4587).
- Marăşti, Marăşesti, Oituz*. Bucureşti 1977 Editura Militara. XXXVII + 452 s. = Centrul d. Studii ş. Cercetari d. Istorie ş. Teorie Militara. 8° (A. IV/4449).
- MARIN, WILLIAM: *Unirea din 1918 şi Pozitia Şvabilor Banateni*. Timişoara 1978 Editura Facla. 172 s. 8° (A. IV/4448).
- MARKOV, G. E: *Oşerk istorii formirovaniya severnih Turkmen*. Moskva 1961 İzd-vo Moskovskogo Universiteta. 206 s. 8° (A. IV/4166).
- MARTIN, VON CARL ED: *Kurze Zusammenstellung über die Italienische Armee und die faschistische Nationalmiliz*. Berlin 1933 Verlag R. Elisenschmidt. 122 s. 5 pl. 8° (A. IV/3711).
- Masele Populare in Razboinl Pentru Cucerirea Independentei Absolute a Romaniei 1877-1878*. Bucureşti 1979 Editura Politica. 442 s. = Institutul de Studii Istorice şi Social Politice de pe Linga C. C. Al P.C.R. 8° (A. IV/4446).
- MASOV, R. M: *Istoriografiya Sovetskogo Tadjikistana (1917-1975)*. Duşanbe 1978 İzd-vo "Doniş". 200 s. 8° (A. IV/3831).

- MATEESCU, TUDOR: *Documente Privind Istoria Dobrogei (1830-1877)*. București 1975. 343 s. 9 pl. = Directia Generale a Arhivelor Statului din Republica Socialista Romania. 8° (A. IV/4266).
- MATEESCU, TUDOR: *Permanenta și Continuitatea Românilor in Dobrogea*. București 1979. 128 s. = Directia Generale a Arhivelor Statului din Republica Socialista Romania. 8° (A. IV/4267).
- Materiali po Kirgizov i Kirgizii. Fas. 1*. Moskva 1973 İzd-vo "Nauka". 280 s. 4° (B/ 8423).
- EL - MAVERDI, D'ABOU'L - HASSAN: *El - Ahkâm es-Southâniya. Çev. Not: Le Cmte Ostorog 2. Cilt, I. Ks.: Le Droit de la Guerre*. Paris 1906 Ernest Leroux. VIII + 161 s. = Droit Public Musulman. 8° (A. IV/4637).
- MAZILU, DUMITRU: *Independenta Nationale. Gindire și Actiune Româneasca*. București 1978 Editura Militara. 414 s. 8° (A. IV/4428).
- MECKEL, CHRISTOPH: *Über das Fragmentarische*. Wiesbaden 1978 Franz Steiner Verlag. 13 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Literatur Abh. d. Kl. d. Lit. Jahrg. 1978. Nr. 4. (A. IV/4009).
- MEGGLE, ARMAND: *Afrique Equatoriale Française*. Paris 1931 Societe Française d'Editions. 160 s. = Collection des Terres Française. V. 8° (A. IV/3739).
- MEGGLE, ARMAND: *Afrique Occidentale Française*. Paris 1931 Societe Française d'Editions. 238 s. 1 hr. = Collection des Terres Française IV. 8° (A. IV/3738).
- MEGGLE, ARMAND: *L'Algérie*. Paris 1931 Societe Française d'Editions. 238 s. = Collection des Terres Française: I 8° (A. IV/3735).
- MEGGLE, ARMAND: *L'Indochine*. Paris 1931 Societe Française d'Editions. 270 s. = Collection des Terres Française: IX 1 hr. 8° (A. IV/3740).
- MEJCHER, HELMUT: *Imperial Quest for Oil: Iraq 1910-1928*. London 1976 Ithaca Press. X + 210 s. 1 hr. 8° (A. IV/4296).
- MELKONIAN, VARTAN: *The Grass - Folk; or notes on Bakhtiaris*. Basra 1940 The Faiha Press. X + 28 s. 8° (A. IV/3685).
- MELKONIAN, VARTAN: *Occult sciences and Arts in Iraq*. Basrah 1936 The Times Press. VII + 17 s. 1 pl. 8° (A. IV/3677).
- MEL'NIKOVA, E. A: *Skandinavskie runičeskie nadpisi. Tekstiperevod - Kommentarii*. Moskva 1977 İzd-vo "Nauka". 275 s. 8° (A. IV/4057).
- MERAM, ALİ KEMAL: *Padişah Analari. Osmanlı tarihinin belgesel romanı*. İstanbul 1980 Zafer Matbaası. 463 s. 8° (A. IV/5129).
- Metodologičeski i istoriografski problemi na istoričeskata nauka. 2. Cilt*. Sofiya 1978 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 238 s. 8° (A. IV/4594).
- MEYER, HANS: *Fremde Sonne über Sumatra*. Zürich 1949 Ex Libris - Verlag. 197 s. 4 pl. 8° (A. IV/3586).
- Meyers Enzyklopädisches Lexikon. 25 Cilt*. Mannheim 1971 Bibliographisches Institut. 8° (A. IV/3530).
- Meyers Handbuch über Afrika*. Mannheim 1962 Bibliographisches Institut. 785 s. 32 pl. 2 hr. 8° (A. IV/3572).
- MICHAELIS, MEIR: *Mussolini and the Jews. German - Italian Relations and the Jewish Question in Italy 1922-1945*. London 1978 The Clarendon Press. XII + 472 s. 8° (A. IV/3963).

- MİGEV, V: *Utvırjdavane na monarho-faşistkata diktatura v Bulgariya 1934-1936*. Sofiya 1977 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 188 s. 8° (A. IV/4556).
- MİKUSCH, DAGOBERT VON: *Wassmuss, der deutsche Lawrence*. Leipzig 1937 Paul List Verlag. 332 s. 11 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3806).
- Milli Eğitim ve Atatürk'ün milli eğitim politikası*. Ankara 1980 Gnkur. Basımevi. X+91 s. 8° (A. IV/5174).
- MILLS, C. WRIGHT: *Toplumbilimsel Düşün*. Ankara 1979 Meteksan Ltd. Şti. 354 s. = Kültür Bak. Yay. Bilim Dizisi: 4. 8° (A. IV/3973).
- MINKOVA, L: *Osip Maksimoviç Bodyanski i Bulgarkoto Vizrajdane*. Sofiya 1978 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 199 s. 8° (A. IV/4572).
- MINYARD, JOHN DOUGLAS: *Mode and value in the de Rerum Natura. A Study in Lucretius metrical lanngug*. Wiesbaden 1978 Franz Steiner Verlag. XV + 184 s. = Hermos, Einzelschriften Heft: 39. 8° (A. IV/3965).
- MİRZA, RIZA KHAN DANISCH EMİR NOUYON, LE PRINCE: *Perles d'Orient*. Paris 1905 Dujarric. 124 s. 3 pl. 8° (A. IV/3597).
- MITROPOULOU, ELPIS: *Aphrodite auf der Ziege*. Athens 1975 Pyli. 40 s. 8° (A. IV/4377).
- MITROPOULOU, ELPIS: *Attika Ergasteria Glyptikes. Anathmatika Anaglypha me koine proeleuse*. Athena 1978 Pyli. 69 s. 8° (A. IV/4384).
- MITROPOULOU, ELPIS: *Deities and Heroes in the Form of Snakes*. Athens 1977 Pyli. 266 s. 8° (A. IV/4380).
- MITROPOULOU, ELPIS: *Five Contributions to the Problems of Greek Reliefs*. Athens 1976 Pyli. 80 s. 8° (A. IV/4381).
- MITROPOULOU, ELPIS: *Libation Scene with Oinochoe in Votive Reliefs*. Athens 1975 Pyli. 95 s. 8° (A. IV/4378).
- MITROPOULOU, ELPIS: *A New Interpretation of the Telemachos Monument*. Athens 1975 Pyli. 63 s. 8° (A. IV/4376).
- MITROPOULOU, ELPIS: *Three Unusual Banquet Reliefs*. Athens 1974 Pyli. 18 s. 4 pl. 8° (A. IV/4374).
- MITROPOLU, ELPIS: *Two More Reliefs with the God Men*. Athens 1974 Pyli. 31 s. 8° (A. IV/4375).
- MONTANELLI, İNDRO: *Histoire de Rome*. Paris 1959 Editions Mondiales. 448 s. 8° (A. IV/4316).
- MONTEIL, VINCENT: *L'Islam noir*. Paris 1964 Editions du Seuil. 368 s. 2 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3749).
- MÖRNER, BIRGER: *Mit dem Volke des Propheten*. München 1916 Georg Müller. 88 s. 8° (A. IV/3660).
- MUHAMMED, AYAZ İSHAKİ: *Hayatı ve faaliyeti. 100. doğum yılı dolayısıyla. Der.: T. Çağatay, A. Akış, Saadet Çağatay - Ishaki, H. Ağay*. Ankara 1979 Ayyıldız Matbaası. XXIV + 351 s. 8° (A. IV/4112).
- MUHTAROV, A: *Epigrafiçeskie pamyatniki Kuhistana*. Duşanbe 1978 İzd-vo "Danış". 239 s. 58 lev. 8° (A. IV/4163).
- MURADOVA, F. M: *Gobustan tunç dönünde*. Bakı 1979 "Elm" Neşriyatı. 120 s. 8° (A. IV/4175).

- MURODOV, O: *Drevnie obrazi mifologii u Tadjikov dolini zerafsana*. Duşanbe 1979 İzd-vo "Doniş". 116 s. 8° (A. IV/4176).
Museum Perchtoldsdorf. Bad Vöslau G. Grasi. 252 s. 47 pl. 21 lev. 6 Res. 1 hr. 8° (A. IV/4189).
- MUSTAFA, NURİ PAŞA: *Netayic ül-Vukat. Kurumları ve örgütleriyle Osmanlı Tarihi. 2 Cilt. Yay.: Prof. Dr. Neşet Çağatay*. Ankara 1979-1980 T. T. K. Basımevi. = Türk Tarih Kurumu Yay.: XXII. Dizi-Sa. 1. 8° (A. IV/3852).
- MUSTAFA, SELANİKİ: *Tarih-i Selaniki. Die Chronik des Selaniki*. Freiburg 1970 Klaus Schwarz Verlag. VII + 351 + 26 s. 8° (A. IV/3967).
- MÜLLER, WERNER E. G. - RUDOLF K. ZAHN: *Biochemistry of Antivirals. Mechanism of Action and Pharmacology*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 87 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Liter. Math. Naturwiss. Kl. Research in Molecular Biology 9 (1978). 8° (A. IVy4011).
- MYERS, BERNARD S: *Art and Civilization*. London 1967 Mc Grav - Hill Book Company. 423 + 17 s. 4° (B/8486).
- MYGING, EDUARD: *Vom Bosporus zum Sinai, Erinnerungen an die Einweihung der Hamidie-Pilgerbahn des Hedjas (Teilstrecke Damaskus - Ma'an)*. Leipzig 1905 Verlag von Otto Keil. 94 s. 1 lev. 1 hr. 8° (A. IV/3596).
- Naima Tarihi. Türk Edebiyatından Numuneler. İntihab eden: Ali Canib*. İstanbul Matbaası. 32 s. 8° (A. IV/4347).
- NAKICEVIC, OMER: *Revolt i Protesni Mars Stanovnika Kosova 1822 Godine*. Prishtine 1969. 142 s. 8° (A. IV/4103).
- NAKOV, A: *Bilgaro-svetski otnoşeniya 1944-1948*. Sofiya 1978 İzd-vo "Nauka i Izkustvo" 227 s. 8° (A. IV/4565).
- Natsional'naya oborona Sotsialistiçeskoj Ruminii - delo i zadaça vsego Ruminskogo naroda*. Bukarest 1977 Voennoe İzd-vo. 276 s. 8° (A. IV/4461).
- Natsionalnoosvoboditelni dvijeniya na Balkanskite Narodi Vtorata. Polivina na XVIII vek-1878 g.* Sofiya 1978 157 s. 8° (A. IV/4182).
- NAUMANN, RUDOLF: *Der Zeustempel zu Aizanoi*. Berlin 1979 Walter de Gruyter Verlag. XII + 96 s. 77 pl. = DAI, Denkmäler Antiker Architektur Bd. 12. 4° (B/8470).
- NEGMATOV, N. N: *Gosudarstvo Samanidov. (Maverannah i Horasan v IX - X vv.)*. Duşanbe 1977 İzd-vo "Doniş". 280 s. 8° (A. IV/4155).
- NÉRÉ, JACQUES: *1929 Krizi. Çev.: Prof. Dr. Vamık Toprak*. Ankara 1980 Kalite Matbaası. VII + 171 s. = A.İ.T.İ.A. Yay.: 134. 8° (A. IV/5044).
- NETEA, VASILE: *Spre Unitatea Statală a Poporului Roman. Legaturi politice și culturale între anii 1859-1918*. București 1979 Editura Științifică și Enciclopedică. 605 s. 8° (A. IV/4406).
- NEVINS, ALLAN - H. STEELE COMMAGER: *The Pocket History of the United States*. New York 1942 Pocket Books. 502 s. 8° (A. IV/4320).
- NIÇEV, B: *Sivremenniyat Bilgarski roman*. Sofiya 1978 Bilgarski pisatel. 524 s. 8° (A. IV/4546).
- NORTH, ROBERT S. J: *A History of Biblical Map Making*. Wiesbaden 1979 Dr. Ludwig Reichert Verlag. 177 s. 2 plan. = Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B., Nr. 32. 8° (A. IV/4065).

- NOVAKOVIĆ, RELA: *Odakle su srbi došli na Balkansko poluostrvo*. Beograd 1978 Narodna Kniga Istorijski Institut u Beogradu. 415 s. 8° (A. IV/4201).
- Obraten rečnik na svremenniya Bulgarski ezik*. Sofiya 1975 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 655 s. 8° (A. IV/5011).
- OCAK, AHMET YAŞAR: *Zâviyeler (Dini, sosyal ve kültürel tarih açısından bir deneme)*. Vakıflar Dergisi XII (1978)'den ayrı bs. S. 247-269. 4° (B/8473).
- Očerki novoy istorii Irana (XIX-naçalo XX v.)*. Moskva 1978 İzd-vo "Nauka". 203 s. 8° (A. IV/4170).
- OKDAY, İSMAİL HAKKI TEVFIK: *Afrika'da Âlem-i İslam Külliyyatından: Kamer Adaları I*. İstanbul 1339 Matbaa-i Askeriyye. 62 s. 5 hr. 8 res. 1 lev. 8° (A. IV/3794).
- OKDAY, İSMAİL HAKKI TEVFIK: *Bulgaristan ormanları. Kâğıd ve kauçuk endüstrileri*. Filibe 1937 Tefeyyüz Matbaası. 201 s. 8° (A. IV/3680).
- OKDAY, İSMAİL HAKKI TEVFIK: *Bulgaristandan yemiş ve sebze ihracatı*. Filibe 1935 Tefeyyüz Matbaası. 46 s. 1 hr. 8° (A. IV/3679).
- OKIÇ, PROF. M. TAYYİB: *İslâmiyette kadın öğretimi*. Ankara 1979 Gaye Matbaası. 61 s. 8° (A. IV/4992).
- OLEG, PENKOVSKI: *Ankara'da bir Sovyet ajanı*. Ankara 1966 Başnur Matbaası. 324 s. 8° (A. IV/3381).
- Onsekizinci yüzyılın başında Osmanlı kıyafetleri, Fransız Büyükelçisi Marquis de Ferriol'un Hollandalı ressam Van Mour'a yaptırdığı 100 resim ile Türklere ait bazı törenler ve açıklamalar*. (Paris 1714 tekrar bs.) İstanbul 1980 Apa Ofset. 32 s. 102 pl. 4° (B/ 8601).
- OPPEL, HORST: *Die Suche nach Irlands Vergangenheit und einer anglo-irischen Dichtersprache in Seamus Heaneys North*. Wiesbaden 1979 Franz Steiner Verlag. 37 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1979 Nr. 1. (A. IV/5177).
- OPPEL, HORST: *Die Vorgeschichte zu King Lear im Lichte moderner Adaptationen*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 64 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978 9. 8° (A. IV/4024).
- Osnovnie problemi Balkanistiki v SSSR*. Moskva 1979 İzd-vo "Nauka" 284 s. = Balkanskije issledovaniya. Fas 5. 8° (A. IV/4064).
- 80° anniversario della fondazione del partito politico della classe operaia in Romania. Documenti*. Bucarest 1975 Editori Riuniti. XVII + 733 s. 48 lev. 8° (A. IV/4404).
- Ottoman rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries*. Prague 1978 V + 408 s. = Dissertationes Orientales 40. 8° (A. IV/3950).
- ÖNEN, DOÇ. DR. ERGUN: *Medeni yargılama hukuku*. Ankara 1979 Sevinç Matbaası. XXVIII + 389 s. = A.Ü. Hukuk Fakültesi. Yay.: 442. 8° (A. IV/4207).
- ÖZERDİM, SAMİ N: *Ziya Gökalp Hakkında yazılmış olan Türkçe kitaplar*. "Sosyoloji Konferansları" 17. kitap'dan (1979) ayrı bs. S. 123-137 8° (A. IV/4203).
- ÖZTAN, DOÇ. DR. BİLGE: *Aile Hukuku*. Ankara 1979 Sevinç Matbaası. LVI + 576 s. = A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay.: 444. 8° (A. IV/4209).
- PAGES, G: *Histoire Sommaire de la France Jusqu'en 1610*. Paris Libraire Hachette. 188 s. 8° (A. IV/4311).
- PAMLENYI, ERVIN: *A History of Hungary*. Corvina 1973 Corvina Press. 676 s. 48 pl. 3 hr. 8° (A. IV/3996).

- Pamyatniki yujnog priural'ya zapadnoy Sibiri sarmatskogo vremeni.* Moskva 1972 İzd-vo "Nauka" 160 s. 4° (B/8502).
- PAPADOPOULOS, THANASIS J: *Mycenaean Achaea.* Göteborg 1978 Paul Aströms. 334 s. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. LV: 2. 4° (B/8382).
- PAPAZOĞLU, FANULA: *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times.* Çev.: Mary Standsfield Popovic. Amsterdam 1978 Adolf M. Hakkert. XI + 664 s. 2 hr. 8° (A. IV/3961).
- PAPPAS, SPYRIDION G: *La Publicité Nationale a l'étranger.* "Les Balkans'dan ayrı bs. 31 s. 8° (A. IV/3746).
- PARPULOVA, L: *Bilgarskite vilşebni prikazki.* Sofiya 1978 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 233 s. 8° (A. IV/4561).
- PECORELLA, PAOLO EMILIO: *Le Tombe dell'Eta del Bronzo tardo della necropoli a Mare di Ayia Irini "Paleokastro".* Roma 1977 Edizioni dell'Ateneo. 298 s. = Istituto per gli studi Micenei ed Egeo - Anatolici. 4° (B/8416).
- PELLIOT, PAUL: *Chrétiens d'Asie Centrale et d'Extrême-orient.* Toung Pao vol. 15 (1914). S. 622-644 (Fotokopi). 8° (A. IV/4474).
- PERICOT, JOSEP M. FULLOLA: *Las industrias liticas del paleolitico Superior Iberico.* Valencia 1979 S.I.P. 264 s. 1 lev. = Servicio de Investigacion Prehistorica. Diputacion Provincial de Valencia Num. 60. 4° (B/8461).
- Petits pays, grandes Litteratures? Small countries, great literatures? Giriş: Ivan Boldizar.* Budapest 1979 Hungarian Book Review. XII + 87 s. 8° (A. IV/4274).
- Petnadeset godini institut za Balkanistika 1964-1978. Istoriceska spravka i bibliografiya.* Sofya 1979 Bilgarska Akademiya na Naukite Institut za Balkanistika. VI + 218 s. 8° (A. IV/4196).
- PETROVA, DIMITRINA: *BŽNS prez perioda na ikonomičeskata kriza 1929-1934.* Sofiya 1979 Nauka i Izkustvo. 308 s. 8° (A. IV/4585).
- PIGULEVSKAYA, N. V: *Perehodnie formi rabovladeniya v Irane po siriysko musborniku, pehleviyskogo prava. (Transitional forms of the Slavery System in Iran According to the Syrian Code of Pehlevi Law).* Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. 30 s. = Doklady sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3256).
- PIJPER, G. F: *Islam and the Netherlands.* Leiden 1957 E. J. Brill. 38 s. 8° (A. IV/3681).
- PIOTROVSKIY, B. B: *Raskopki urartskoy kreposti na holme Karmir - Blur. (Excavations of the Urartian Citadel on the Karmir - Blur).* Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 157-182. = Doklady sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- Po sledamdrevnth kul'tur Kazahstana.* Alma - Ata 1970 İzd-vo "Nauka". 292 s. 8° (A. IV 4787).
- Polarbuch. Neue Forschungsfahrten in Arktis und Antarktis mit Luftschiff, U - Boot, Schlitten und Forschungsschiff.* Berlin 1933 E. S. Mittler u Sohn. 132 s. 14 pl. = Das Meer in Volkstümlichen Darstellungen I. 8° (A. IV/3604).
- POLAT, O. FAZIL: *Atatürk (Komutan. Devrimci ve Devlet Adamı yönleriyle).* Ankara 1980 Genelkurmay Basımevi. XIII + 722 s. 4 res. = T.C. Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik etüt Başkanlığı Yay. 8° (A. IV/4489).

- Political structure of Turkey*. Ankara 1978 The General Directorate of Press and Information of the Turkish Republic. 79 s. = For you 1. 8° (A. IV/4067).
- Politika i ekonomika sovremennoy Turtsii*. Moskva 1977 İzd-vo "Nauka". 255 s. 8° (A. IV/2467).
- POPA, RADU - MONICA MARGINEANU - CARSTOIU: *Marturii de civilizatie medievala Româneasca*. Bucureşti 1979 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 161 s. = Institutul de Arheologie Biblioteca de Arheologie XXXVI. 4° (B/8563).
- POPE - HENNESSY, JAMES: *Geschäft mit Schwarzer Haut. Die Geschichte des transatlantischen Sklavenhandels*. Wien 1967 Verlag Fritz Molden. 368 s. 8 (A. IV/3484).
- POPESCU - PUTURI, ION - A. DEAC: *Romania 1918. l'Unione della Transilvania con la Romania*. Roma 1972 Editori Riuniti. 680 s. 91 pl. 8° (A. IV/4421.)
- POPIŞTEANU, CRISTIAN: *Romania şi Antanta Balcanica. Momente şi Semnificatii de Istorie Diplomatica*. Bucureşti 1971 Editura Politica. 357 s. 8° (A. IV/4436).
- Pravoslaviето v Bulgariya*. Sofiya 1974 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 275 s. 8° (A. IV/4513).
- PRICE, IRA MAURICE: *The Great Cylinder Inscriptions A and B Gudea. Copied from the original clay cylinders of the Tellah Collection preserved in the Louvre. 2 Cilt.* Leipzig 1899-1927 J. C. Hinrichhsche Buchhandlung. (Fotokopi). = Assyriologische Bibliothek, XV., XXVI. 4° (B/8557).
- Pristapni predavan'a, prilozhi i bibliografiya IV*. Skopje 1978 Makedonska Akademiya na Naukite i Umitnostite. 131 s. 8° (A. IV/3834).
- PRITSAK, OMEJLAN: *Stammesnamen und Titulaturen der Altaischen Völker. Ural-Altäische Jahrbücher 24 (1952)*. S. 49-104 (Fotokopi). 8° (A. IV/4473).
- Probleme der Textdatierung in der Hethitologie. (Beiträge zu umstrittenen Datierungskriterien für Texte des 15. bis 13. Jahrhunderts v. Chr.)*. Heidelberg 1979 Carl Winter Universitätsverlag. VIII + 315 s. = Texte der Hethiter 9. 8° (A. IV/4193).
- Problemi na političeskata istoriya na Bulgariya 1878-1944*. Sofiya 1979 Izdatel'stvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 235 s. 8° (A. IV/4164).
- Quand le Crible était dans la paille... Hommage a Pertev Naili Boratav*. Haz.: Rémy Dor - Michèle Nicolas. Paris 1978 G-P. Maisonneuve et Larose. 398 s. 8° (A. IV/2730).
- RAFAEL, EDGAR R: "Entwicklungsland" Rumänien. *Zur Geschichte der "Umdefinierung" eines sozialistischen Staates*. München 1977 R. Oldenbourg Verlag. 145 s. = Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 12. 8° (A. IV/4757).
- RALET, DIMITRIE: *Suvenire şi Impresii de Calatorie in Romania, Bulgaria, Constantinople*. Yay.: Önsöz ve Notlar: Mircea Anghelescu. 1979 Editura Minerva. XXXVI + 353. s. 8° (A. IV/4268).
- RAYKOVA, A: *Stefan Verkoviç i Bilgarite*. Sofiya 1978 İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 287 s. 8° (A. IV/4591).
- Reçnik na Bilgarskia Literature. 2 Cilt.* Sofiya İzd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 8° (A. IV/4558).
- REICH, DR. NORBERT - DR. HANS - CHRISTIAN REICHEL: *Einführung in das sozialistische Recht*. München 1975 C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 166 s. 8° (A. IV/4880).

- REINSCH, DIETHER: *Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174*. Berlin 1974 Nikolaus Mielke Verlag. VIII + 456 s. 22 pl. 8° (A. IV/4780).
- Les Relations Polono Allemandes et Polono - Soviétiques au cours de la période 1933-1939 Recueil de Documents officiels*. Paris 1940 Ernest Flammarion. 252 s. 4° (B/8455).
- Le Relazioni tra l'Italia e la Turchia*. VIII + 465 s. 4° (B/8559).
- Resolutions. Records of the General Conference. Twentieth Session Paris, 24 October to 28 November 1978. 1. Cilt.* Paris 1979 Unesco. 167 + 38 s. 4° (B/8426).
- RETTTELBACH, G. - E. KRUGER - Ş. YOLA: *Sonderdrucksammlung Babinger. Systematischer Katalog*. München 1978 OMNIA - Mikروفilmtechnik. 421 s. = Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie Turkologie an der Universität München. 8° (A. IV/4086).
- RIZAJ, PROF. DR. SKENDER: *Lidhja Shqiptare e Prizrenit ne Dokumente Anglez. The Albanian league of Prisrend in the English documents*. Pristina 1978. 323 s. 8° (A. IV/3969).
- RILKE, RAINE İ MARIA: *Duino Ağtuları. Çev.: A. Turan Oflazoğlu*. Ankara 1979 Ankara Üniversitesi Basımevi. 49 s. = Kültür Bakanlığı Yay.: Yazın Dizisi: 7. 8° (A. IV/3978).
- ROBERTS, LORD FELDMARSCHALL: *Einundvierzig Jahre in Indien. 2 Cilt.* Berlin 1904 Hofbuchhandlung Karl Siegismund Verlag. 80 (A. IV/3710)
- ROBERTS, MICHAEL: *The Swedish Imperial Experience 1560-1718*. London 1979 Cambridge University Press. X + 156 s. 1 hr. 8° (A. IV/4907).
- ROELLINGHOFF, DR. W. KARL: *Das ist Moskau*. Berlin 1934 Verlag Scherl. 153 s. 8° (A. IV/3542).
- Românu din Transilvania Impotriva Dualismului Austro Ungar (1865-1900)*. Yay.: Ştefan Pascu. Culuj - Napoca 1978 Editura Dacia. 327 s. 8° (A. IV/4445).
- ROMANSKA, TS: *Vîprosi na Bilgarskoto narodno tvoręstvo (Izbrani studii i statii)*. Sofiya 1976 Nauka i izkustvo. 428 s. 8° (A. IV/5007).
- ROSTEN, LEO: *A Guide to the Religions of America*. New York 1955 Simon and Schuster. 281 s. 8° (A. IV/3942).
- ROUSE, IRVING: *Introduction to Prehistory*. New York 1972 Mc Graw - Hill. XVII + 301 s. 8° (A. IV/4078).
- ROWSE, A. L: *The Spirit of English History*. London 1943 Longman Greenaud Co. 150 s. 8° (A. IV/4321).
- Russko - Turetskaya vojna 1877-1878 gg. i Balkani*. Moskva 1978 İzd-vo "Nauka". 280 s. = Balkaniskie issledovaniya. Fas. 4. (A. IV/4149).
- SÄVE - SÖDERBERGH, TORGNY: *The Scandinavian Joint Expedition to Sudanese Nubia*. Kobenhavn 1979 Kommissiönaer: Munksgaard. 54 s. = Det Kong. Danske Videnskabernes Selskab Hist - filøs Meddelelser 49, 3. 8° (A. IV/4273).
- ES - SÄLİH, DR. SUBHİ: *Hadis İlimleri ve Hadis İstülahları. Çev.: M. Yaşar Kandemir*. Ankara 1971 Elif Matbaacılık. XV + 336 s. 8° (A. IV/5001).
- SAPOUNA - SAKELLARAKIS, EFI: *Die Fibeln der griechischen Inseln*. München 1978 C.H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung. X + 150 s. 56 lev. = Prähistorische Bronzefunde Abt. XIV. Bd. 4. 4° (B/8468).

- SAURANBAEV N. T: *K voprosu ob obrazovanii Kazahskogo yazıka. (On the Problems of Formation of the Kazakh Language)*. Moskva 1954 İzd-vo Akademii nauk SSSR. S. 183-206. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- Sbornik statey po istorii Sovetskogo Tadjikistana*. Duşanba 1978 İzd-vo "Dāniş". 201 s. 8° (A. IV/4179).
- SCHAFFY, MIRZA: *Die Lieder des Mirza Schaffy*. Önsöz, Yay.: Friedrich von Bodenstedt. Berlin 1917 R.v. Decker's Verlag. 187 s. 6 pl. 8° (A. IV/3698).
- SCHMID, WOLFGANG P: *Indogermanistische Modelle und osteuropäische Frühgeschichte*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 24 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u.d. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978. 1. 8° (A. IV/4016).
- SCHMIDT - PAULI, EDGAR VON: *Diplomaten in Berlin*. Berlin 1930 Mauritius - Verlag. 182 s. 29 pl. 4° (B/8387).
- SCHMIDT, PETER: *Interstitielle Fauna von Galapagos XXI. Lebenstaum, Umweltfaktoren, Gesamtfauna*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 52 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Math. - Naturwiss. Kl. Mikrofauna d. Meeresbodens 68 (1978). 8° (A. IV/ 4014).
- The Scholar and the Saint. Studies in Commemoration of Abu'l-Rayhan al-Biruni and Jalal al-Din al-Rumi*. Yay: Peter J. Chelkowski. New York 1975 New York University Press. XIV + 306 s. 8° (A. IV/4286).
- SCHÖLLER, DR. MAX: *Meine Aequatorial - Ostafrika - und Uganda - Expedition 1896-1897*. Berlin 1898 Dietrich Reimer. S. 160-233 1 hr. = Deutsche Kolonial-Gesellschaft Heft. 5. (A. IV/3722).
- SCHRÖDER, WERNER: *Der tragische Roman von Willehalm und Gyburg, zur Gattungsbestimmung des Spätwerks Wolframs von Eschenbach*. Wiesbaden 1979 Franz Steiner Verlag 20 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. und Sozialwiss. Kl. Jahrg. 5, 1979. 8° (A. IV/5177).
- SCHUBERT, DR. HANS VON: *Lebenserinnerungen von Gustav von Schubert*. Stuttgart 1909 Deutsche Verlags = Anstalt. IX + 536 s. 8° (A. IV/3802).
- SCHUBRING, WALTHER: *Naydhammakahao. Das sechste Anga des Jaina - Siddhanta*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag. 79 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978 6. 8° (A. IV/4021).
- SCHULZE, WINFRIED: *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und Gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung*. München 1978 Verlag. C. H. Beck. XVI + 417 s. 8° (A. IV/4777).
- SCHWEDHELM, KARL: *Woher jeder kommt und wohin niemand zurück kann: Kindheit*. Wiesbaden 1978 Franz Steiner Verlag. 17 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Kl. d. Literatur Jahrg. 1978 Nr. 3. 8° (A. IV/4008).
- SCHWEIGER, HARALD: *Moderne Türkei - osmanisches Erbe*. Wien 1966 Wollzeilen Verlag. 223 s. 14 pl. 8° (A. IV/3472).
- SCHWEPENBURG, LEO FRHR. GEYR V: *Die Grosse Frage, Gedenken über die Sowjetmacht*. Hamburg Bernard und Graefe Verlag. 82 s. 8 pl. 1 hr. 8° (A. IV/3635).
- SCHWERTHEIM, ELMAR: *Mithras seine Denkmäler und sein Kult*. Antike Welt. Özel Sayı. (1979). 76 s. 4° (B/8492).
- Sedat Simavi Vakfi ödülleri. Birinci yıl 1977*. 46 s. 8° (B/8475).

- SEIGNOBOS, CH: *Antiquité Romanie et Pré - Moyen Age*. Paris 1907 Librairie Armand Colin. 486 s. 8° (A. IV/4326).
- SEIGNOBOS, CH: *Histoire ancienne narrative et descriptive de l'Orient et de la Grece*. Paris Librairie Armand Colin. 528 s. 6 hr. 8° (A. IV/4328).
- VIII. *Türk Tarih Kongresi*. Ankara: 11-15 Ekim 1976 Kongreye sunulan bildiriler I. Cilt. Ankara 1979 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XLVIII + 562 s. 336 pl. = Türk Tarih Kurumu Yay.: IX. Dizi - Sayı. 8. 8° (A. IV/4897).
- SEMERGANDİ, MATREBİ: *Hatırat-ı Matrebi*. Yay: *Abdülğani Mirzayef*. Karaçi 1977 Danişgah-i Karaçi. Encümen Prees. 74 + VIII s. 8° (A. IV/4036).
- SENZ, INGOMAR: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg*. München 1977 R. Oldenbourg Verlag. 306 s. = Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Band 30. 8° (A. IV/4774).
- SEREBRYAKOVA, M. N: *Sem'ya i semeynaya obryadnost'v turetskoy derevne*. Moskva 1979 İzd-vo "Nauka". 168 s. 8° (A. IV/4198).
- SEVİM, FUAT: *Dünya uygarlığı ve Türk Sosyo Ekonomik tarihi*. İstanbul 1978 İpek Yayın- evi. 406 s. 8° (A. IV/3904).
- SEYFEDDİNİ, M. A: *Monetnoe delo i denejnoe doraşçenie v Azerbaydjane XII - XV vv. (Kniga I)*. Baku 1978 İzd-vo "Elm". 264 s. 8° (A. IV/4165-1).
- SHAKESPEARE, WILLIAM: *Kış Masalı*. Çev.: *A. Turan Oflazoğlu*. Ankara 1979 Baş- bakanlık Basımevi. 133 s. = Kültür Bakanlığı Yayınları: 322. 8° (A. IV/4040).
- SHUB, DAVID: *Her yönüyle Lenin*. Çev.: *Vedat Günyol*. Çan Yayınları. 240 s. 8° (A. IV/3939).
- SIMPSON, R. HOPE - O. T. P. K. DICKINSON: *A Gazetteer of Aegean civilisation in the Bronze Age, Vol. I: The Mainland an Islands*. Göteborg 1979 Paul Aströms För- lag. 430 s. 1 lev. 16 Hr. = Studies in Medeterranean Archaeology LII. 4° (B/8443).
- SINANOĞLU, SUAT: *Visage de la Turquie*. Ankara 1979 Kalite Matbaası. VIII + 199 s. 8° (A. IV/4114).
- VI. *Internationaler Kongress für Türkische Kunst München, 3.-7. September 1979. Kurz- fassungen der Kongressreferate*. München 1979 Ludwig - Maximilians - Univer- sität, Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie Turkologie. 123 s. 4° (B/8507).
- SKRINNIKOV, R. G: *Boris Godunov*. Moskva 1978 İzd-vo "Nauka". 192 s. 8° (A. IV/ 4168).
- SMITH, WILLIAM: *Dictionary of Greek and Roman Antiquities. 2 Cilt*. Boston 1977 Long- wood Press. 8° (A. IV/4096).
- Socrates in the Agora*. New Jersey 1978 American School of Classical Studies at At- hens. 32 s. = Excavation of the Athenian Agora Picture Book No. 17. 8° (A. IV/4364).
- SOKULLU, DR. SEVİNÇ: *Türk Tiyatrosunda Komedyanın evrimi*. Ankara 1979 Meteksan Ltd. Şti. 289 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Bilim Dizisi: 3. 8° (A. IV/3972).
- SOREL, ALBER: *18. Asırda Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*. Çev.: *Yusuf Ziya*. İstanbul 1327 Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsi. 372 s. 8° (A. IV/4346).
- South and Korea. Differing Approaches to Dialogue*. Seoul Research Center for Peace and Unification. III + 53 s. 8° (A. IV/4255).

- SPAGNOLO, J. P: *France and Ottoman Lebanon 1861-1914*. London 1977 Ithaca Press. VIII + 339 s. 8° (A. IV/4299).
- SPULER, BERTOLD: *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223-1502*. Leipzig 1943 Otto Harrassowitz. XVI + 556 s. 2 lev. 2 hr. 8° (A. IV/3537).
- Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der Deutschen Turfan - Forschung. 2 Cilt.* Leipzig 1972 Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik. = Opuscula Bd. III. 4° (B/8448).
- Srpski izvori za Istorijata na Makedonskiot narod 1912-1914*. Skopje 1979 Institut za Natsionalna Istorija. 456 s. 8° (A. IV/4184).
- STAN, VALERIU: *Nicolae Balcescu 1819-1852*. Bucharest 1977 Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 100 s. 8° (A. IV/4435).
- STANESCU, EUGEN - NICOLAE - ŞERBAN TANAŞOCA: *Etudes Byzantines et Post - Byzantines I*. Bucureşti 1979 Editura Academiei Republicii Socialiste Romania. 309 s. 2 lev. 1 hr. 8° (A. IV/4910-1).
- STANOJEVIĆ, GLIGOR: *Mitroplit Vasilije Petrović i negovo daba (1740-1766)*. Beograd 1978 Narodna Kniga Istorijski Institut u Beogradu. 206 s. 8° (A. IV/4148).
- STEPHAN, HANS - GEORG: *Archäologische Studien zur Wüstungsforschung im südlichen Weserbergland*. Hildesheim 1979 August Lax Verlagsbuchhandlung. 36 Plan 11 hr. 6 Kuruluş. 9 Res. 48 lev. 9 pl. = Münstersche Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Bd. 10-11. 4° (B/8111).
- STIEVE, FRIEDRICH: *Dünya bunu istemiyordu. 1933 senesine kadar Hitler tarafından yapılmış olan sulh teklifleri*. Alman istihbarat makamı tarafından neşredilmiştir. 15 s. 8° (A. IV/3734).
- Sto godini Bulgarska ikonomika*. Sofiya 1978 Nauka i izkustvo. 460 s. 8° (A. IV/5006).
- STRABON: *Géographie Tome I - Ire partie (Introduction générale - Livre I)*. Giriş: G. Aujac - F. Lasserre Çev.: G. Aujac. Paris 1969 Societe d'Édition. XCVII + 212 s. 8° (A. IV/(A. IV/4243-1).
- STRECK, MAXIMILIAN: *Assurbanipal und die letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's 3. Cilt.* Leipzig 1916 J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 8° (A. IV/2582).
- STRINDBERG, AUGUST: *Hayaletler Sonati. Çev: Güngör Dilmen*. Ankara 1979 Meteksan Ltd. Şti. 51 s. = Kültür Bakanlığı Yay. Dizisi: 12. 8° (A. IV/3979).
- Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde. Gedenkschrift für Wilhelm Brandenstein (1898-1967)*. Yay: M. Mayrhofer F. Lochner - Hüttenbach - H. Schmeja. Innsbruck 1968 AMOE. 411 s. = Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft Band 14. (A. IV/4387).
- SU, KÂMİL: *Osman Hamdi Bey'e kadar Türk Müzesi*. İstanbul 1965 Fono Matbaası. 78 s. = I.C.O.M. Türkiye Milli Komitesi Yay.: 3. 8° (A. IV/2995).
- SUHAREVA, O. A: *Kvartal'naya obşçina pozdnefeodal'nogo goroda Buhari*. Moskva 1976 İzd-vo "Nauka". 364 s. 8° (A. IV/4143).
- SUNGUR, DR. KORKUT ATA: *Coğrafyada istatistik Methodları I*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VIII + 96 s. = İ.Ü. Coğrafya Enst. Yay.: No. 109. 8° (A. IV/4055).
- Svečen sobir po povod predavan'eto na diplomata na poçesen çlen na Makedonskata Akademi na Naukite i Umetnostite na drugarot Edvard Kardel*. Skopje 1979 Makedonska Akademiya na Naukite i Umetnostite. 18 s. 8° (A. IV/3833).

- Sveçen sobir posveten na Dimitar Vlahov*. Skopje 1979 Makedonska Akademiya na Naukite i Umetnostite. 24 s. 8° (A. IV/3832).
- Le Symposium d'Historie Roumano - Turc d'Ankara*. Revue Roumanie d'Historie XVII, 2 (1978)'den ayrı bs. S. 359-364 8° (A. IV/4030).
- ŞAHİN, SENCER: *Bithynische Studien. Bithynia incelemeleri*. Bonn 1978 Rudolf Habelt Verlag. 152 s. XIV pl. 1 hr. = Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Bd.: 7. 4° (B/8434).
- ŞERİF, E: *Geçmiş günlerden*. Bakı 1977 Azerbaycan Dövlət Neşriyatı. 302 s. 8° (A. IV/4151).
- ŞİŞKİN, İ. B: *U sten velikoy Namazgi*. Moskva 1977 İzd-vo "Nauka". 192 s. 8° (A. IV/4171).
- Tabula Imperii Romani. Naissus dyrrhachion - Scupi - Serdica - Thessalonike*. Ljubljana 1976 Slovenska Akademija znanosti in Umetnosti. 158 s. 2 Harita. 8° (A. IV/4100).
- TANJU, HALUK CEMİL: *Kemal Atatürk 1881-1938. Beyaz Kitap*. 163 s. Fotokopi. 8° (A. IV/4056).
- Tasarım ve insan bilimleri. Der.: Zâfer Ertürk*. Trabzon 1979 Karadeniz Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. 196 s. 8° (A. IV/4224).
- Taşnak - Hoybun*. Ankara 1931 T.O. Matbaası. 75 s. 8° (A. IV/3678).
- TATARLI, İBRAHİM: *Eski Türk Edebiyatı. Metinler*. Sofya 1973 Nauka i İskustvo. 423 s. 8° (A. IV/4001).
- Technik und Praxis der Papierfabrikation I, 1 Cilt: Geschichte des Papiers. Die Roh, Halbstoffe der Papierfabrikation*. Berlin 1929 Otto Elsner Verlag. VIII + 278 s. (Fotokopi). 4° (B/8556).
- TENKER, DR. NEJAT: *Türkiye'de holdingler ve vergi muhasebesi açısından incelenmesi*. Ankara 1979 Kalite Matbaası. X + 104 s. = A.İ.T.İ.A. Yayını.: 128. 8° (A. IV/5045).
- TEZCAN, HÜLYA: *Köşkler. Foto: Sami Güner. İng. Çev: Adair Mill*. İstanbul 1978 Tifdruk 32 s. = Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden, Topkapı Sarayı Müzesi: 1. 8° (A. IV/4191).
- THOMPSON, EDWARD MAUNDE: *A Handbook of Greek and Latin Palaeography*. Chicago 1975 Ares Publishers Inc. XI + 357 s. 2 pl. 8° (A. IV/3954).
- THUILE, HENRI: *Littérature et Orient*. Paris 1921 Albert Messein. 223 s. 8° (A. IV/3662).
- TİMURTAŞ, PROF. DR. FARUK K: *Osmanlı Türkçesi Grameri, Eski yazı ve imla Arapça, Farsça, Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul 1979 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 460 s. = İ.Ü. Ed. Fak. Yay.: Tarihi Türkiye Türkçesi Araştırmaları III. 8° (A. IV/4053).
- TINNEFELD, FRANZ: *Die frühbyzantinische Gesellschaft. Struktur - Gegensätze - Spannungen*. München 1977 Wilhelm Fink Verlag. 394 s. 8° (A. IV/4758).
- TISCHLER, JOHANN: *Hethitisches Etymologisches Glossar, Mit Beiträgen von Günter Neumann*. Innsbruck 1977 ISBN. XXIV + 190 s. = Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft Band.: 20. (A. IV/4284).
- TODOROV, N: *Kratkaya istoriya Bolgarii*. 1977 Sofiya Press. 120 s. 8° (A. IV/4582).
- TODOROV, N: *Kurze Bulgarische Geschichte*. 1977 Sofiya Press. 125 s. 8° (A. IV/4581).

- TOROSLU, ABDULLAH: *Karacaoğlan*. Ankara 1979 Maya Matbaacılık 85 s. = TDK Halk Kitapları, Halk Ozanları Dizisi.: 2. 8° (A. IV/4046).
- Traité de Stamboul conclu Entre l'Empire ottoman et la Serbie le 1/14 Mars 1914. Devlet-i Aliye-i Osmani ile Serbiye devleti arasında 1/14 Mart 914 tarihinde İstanbul'da akd olunan muahedenamedir.* İstanbul 1914 (1330) Matbaa-i Amire. 12 + 12 s. 8° (A. IV/3719).
- TRIMINGHAM, J. SPENCER: *Islam in East Africa*. Oxford 1964 Clarendon Press. XII + 198 s. 1 hr. 8° (A. IV/3574).
- TRT 1979 yılı genel yayın planı. 96 s. 8° (A. IV/4228).
- TRT Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kanunu. Ankara 1976 MatSa Basımevi. 37 s. 8° (A. IV/5229).
- TSERETELI, G. V: *Arabskie dialekti v Sredney Azii. (The Arabic Dialects in Central Asia)*. Moskva 1954 Izd-vo Akademii nauk SSSR. 37 s. = Dokladi sovetskoy delegatsii na XXIII Mejdunarodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3263).
- TUCA, DR. FLORIAN: *Factori ai Succeselor trupelor romane in zorboiul antihitlerist*. Bucureşti 1979 Editura Militara. 287 s. 8° (A. IV/4444).
- TUCHELT, KLAUS: *Frühe Denkmäler Roms in Kleinasien. Teil I Roma und Promagistrate*. Tübingen 1979 Ernst Wasmuth Verlag. 250 + 16. s. 5 lev. 22 pl. 2.hr. = İstanbuler Mitteilungen - Beiheft 23. 4° (B/8538-1).
- TUKSAR, STANISLAV: *Hrvatski Renesansni Teoreticari Glazbe*. Zagreb 1978 Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. 133 s. 8° (A. IV/4106).
- TUNAY, MEHMET I: *Roman portraits in the Izmit Museum*. Starinar. Revue de l'Institut Archeologique XXVIII-XXIX, (1977-1978)'den ayrı bs. S. 151-152. VI pl. 4° (B/8505).
- TURHAN, DOĞ. M. NEVRES: *Sanayileşme düzeyleri farklı uluslararası iktisadi bütünleşmeye doğru*. Ankara 1979 Kalite Matbaası. XXXVII + 782 s. 8° (A. IV/4225).
- The Turkish Constitution as amended*. Ankara 1978 Başbakanlık Basımevi. 88 s. 8° (A. IV/4068).
- Turkmenkiy Yumor*. Aşkabat 1978 Izd-vo "İlim" 214 s. 8° (A. IV/4154).
- Turtsiya v Bilgarskata literature 1878-1978. Anotirana bibliografiya. Turquie dans la literatura Bulgara 1878-1978. Bibliographie Analytique*. Sofiya 1979 Bilgarska Akademija na Naukite instut za Balkanistika. XVI + 252 s. 8° (A. IV/4195).
- TUŞIN, YU. P: *Russkoe moreplanavie na Kaspiyskom, Azorskom i çernom moryah (XVII vek.)* Moskva 1978 Izd-vo "Nauka". 184 s. 8° (A. IV/4172).
- TÜMER, DR. GÜNAY: *Biruni'ye göre Dinler ve İslâm Dini Doğumunun birinci yıldönümü dolayısıyla*. Ankara 1975 Ayyıldız Matbaası. VII + 164 s. 8° (A. IV/4994).
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi. III. Cilt, 3. Kısım eki: Fas Seferi (1551-1578)*. Ankara 1978 Genelkurmay Basımevi. VII + 85 s. 11 kroki 4 hr. 3 kuruluş. 8° (A. II/7188-3,3)
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt. 3. kısım eki; İstanbul'un Fethi 1453*, Ankara Genelkurmay Basımevi. 191 s. 3 hr. 6 kroki 1 kuruluş 34 res. 8° (A. II/7188-3,3).
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. III. Cilt 5. kısım eki: Osmanlı - Rus Harbi (1828-1829) Etüt*. Ankara 1978 Genelkurmay Basımevi. XI + 247 s. 30 kroki 7 kuruluş 4 Hr. 8° (A. II/7188-3,5 ek).
- Die Türkei in Europa. Beiträge des Südosteuropa - Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Südosteuropa - Kongress der AIESEE* Ankara

- 13-18.8.1979. *Yay: Klaus - Detlev Grothusen. Göttingen 1979 Vandenhoeck and Ruprecht 270 s. 9 pl. 8° (A. IV/4778).*
- Türkiye Tarihi Meseleleri. Voprosi Turetskoy istorii. Baki 1972 "Elm" Neşriyatı. 192 s. 8° (A. IV/4059).*
- Türkiye'de Demokrasi saldırı karşısında. Türkiye'de Militan Komünist Örgütleri ve Gençliği-mizi aldatma taktikleri. Ankara 1972 Başbakanlık Basın - yayın Gn. Müdürlüğü, 33 s. 8° (A. IV/3945).*
- ULUÇAY, M. ÇAĞATAY: *Padişahların kadınları ve kızları. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XV + 220 s. = Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sa. 63 8° (A. IV/4937).*
- UNESCO *Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Raporu Genel Kurulun XIII. dönem 1. toplantısına sunulmuştur. 23-25 Ağustos 1973. Ankara 1973 Kalite Matbaası. 323 s. 8° (A. IV/4043).*
- Ursprung und Entwicklung der Differenzen zwischen der Führung der Kdpsu und uns Kommentar zum Offenen Brief des ZK der Kdpsu. Peking 1963 Verlag für Fremdsprachige Literatur. 80. s. 8° (A. IV/3663).*
- USSISHKIN, DAVID: *Excavations at Tel Lachish 1973-1977 Preliminary Report. Tel Aviv 5, 1-2 (1978) 97 s. 32 pl. = Tel Aviv Univ. Inst. of Arch. Reprint Series No. 3 8° (A. IV/3990).*
- ÜNAL, DR. MEHMET: *Türk Medeni hukukunda Aile başkanının sorumluluğu. Ankara 1979 Ankara Üniversitesi Basımevi. 153 s. 8° (A. IV/4215).*
- ÜNEN, NURETTİN: *Sıra Havva'nın Kızında. İstanbul 1975 Latin Matbaası. 435 + 3 s. 8° (A. IV/4042).*
- Üniversitelerarası seçme sınavı geçerlik araştırması. Ankara 1979 ÜSYM. 1979 36 s. 4° (B/8512).*
- Üniversitelerarası seçme sınavına giren adayların yükseköğretim programlarını tercihleri üzerine bir araştırma. Ankara 1978 ÜSYM. 76 s. 4° (B/8510).*
- ÜNSAL, HÜSAMETTİN: *Laiklik ve Atatürk'ün laiklik politikası. Ankara 1980 Gnkur. Basımevi. IV + 82 s. 8° (A. IV/5173).*
- ÜSTÜN, YAKUP: *Peygamberimiz Hz. Muhammed (A. S.) 2. bs. Ankara Pars Matbaası. 48 s. 8° (A. IV/4999).*
- Vakıflar ve vakıf hizmetlerimiz. Haz.: İ. Ateş - S. Bayram - K. Erdoğan. Ankara 1978 Kültür Matbaacılık ve yayıncılık. 211 s. 1 kuruluş 1 hr. 4° (B/8446).*
- VAKLINOV, S: *Formirane na staro - Bulgarskata kultura VI-IX vek. Sofia 1977 Izd-vo Nauka i izkustvo. 294 s. 8° (A. IV/5013).*
- VAN LOON, HENDRIK: *The Story of America. New York 1942 Dell Publishing Co. 384 s. 8° (A. IV/1199).*
- VANKU, DR. MILAN: *Mala Antanta 1920-1938. Titovo Uzice 1969 Dimitrije Tucovic. 398 s. 30 pl. 8° (A. IV/3983).*
- VANKU, DR. MILAN: *Mica intelegere și politica externa a Iugoslaviei, 1920-1938. București 1979 Editura Politica. 260 s. 8° (A. IV/3949).*
- Varna 1444. Recueil de Recherches et de Documents dedie au 525 me anniversaire de la Bataille de Varna. Sofia 1969 Dirjavo Voenna Izd - vo. 544 s. 1 plan 8° (A. IV/4062).*
- VASILIEV, A: *Erminii - Tehnologiya i ikonografiya. Sofiya 1976 Izd-vo Septevri. 312 s. 37 pl. 8° (A. IV/4510).*

- VEFALİ, A: *Fuzuli Öyredir*. Baki 1977 Gençlik. 147 s. 8° (A. IV/4173).
- Verfassungs- und Verwaltungsreformen in den Sozialistischen Staaten. Haz.: Friedrich-Christian Schroeder und Boris Meissner*. Berlin 1978 Duncker und Humblot. 381 s. 8° (A. IV/4805).
- Vergi Tayınları Bibliyografyası, 1928-1978*. Ankara 1979 Başbakanlık Basımevi. 304 s. = Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayın No.: 1979-206. 8° (A. IV/4217).
- Vınşnata politika na Bilgariya 1878-1944*. Sofiya 1978 Izd-vo na Bilgarskata Akademiya na Naukite. 417 s. = *Izsledvaniya po Bilgarska Istoriya* 3. 8° (A. IV/4590).
- VITTI, MARIO: *Einführung in die Geschichte der neugriechischen Literatur*. München 1972 Max Hueber Verlag. 195 s. = Hueber Hochschulreihe 38. 8° (A. IV/4822).
- VOKELCA, KARL: *Die Türkenbeute in der Politischen Propaganda der Frühen Neuzeit*. Österreichische Osthefte 21, (1979)'dan ayrı bs. S. 79-88 8° (A. IV/4187).
- VOKELCA, KARL: *Eine türkische Botschaft in Wien 1565*. Beiträge zur Neueren Geschichte Österreiches (1974)'den ayrı bs. S. 102-114 8° (A. IV/4188).
- Voprosi ekonomičeskogo razviriya İrana i Turtsii* Baku 1978 Izd-vo "Elm" 182 s. 8° (A. IV/4161).
- Vorschrift für die Offiziere der Kriegsakademie. (als Handschrift gedruckt)*. Berlin 1913 G. Heinicke. II + 13 s. 8° (A. IV/3687).
- Vostočny vopros vo vneşney politike Rossi (Könets XVIII - načalo XX v.)* Moskva 1978 Izd-vo "Nauka" 434 s. 2 hr. 8° (A. IV/4157).
- VÖLKL, EKKEHARD: *Das Rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert*. Wiesbaden 1975 Otto Harrassowitz. 123 s. = Veröffentlichungen des Oteuropa - Institutes Band 42. 8° (A. IV/4803).
- WAMWETZOS, ALEXANDER: *The Crusade of free spirits (A draft of peace conditions)*. Bombay 1943 New Book Co. XV + 292 s. 8° (A. IV/3545).
- WEEKES, RICHARD V: *Muslim Peoples. A world ethnographic survey*. London 1978 1978 Greenwood Press. XLI + 546 s. 8° (A. IV/4736).
- WELCH, STUART CARY : *Imperial Mughal Painting*. New York 1978 George Braziller. 119 s. 4° (B/8484).
- WEZLER, ALBRECHT: *Die wahren "Speiseresteesser" (Skt. vighasāsin)*. Mainz 1978 Franz Steiner Verlag 141 s. = Ak. d. Wiss. u.d. Lit. Abh. d. Geist. u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1978, 5 8° (A. IV/4020).
- WILLEY, GORDON R: *The Altar de Sacrificios Excavations. General summary and conclusions*. Massachusetts 1973 Harvard University. VII + 85 s. 1 hr. 4° (B/8490).
- WILLEY, GORDON, R: *The Artifacts of Altar de Sacrificios*. Cambridge 1972 The Peabody Museum XIV + 275 s. = Paper of the Peabody Museum of Arch. and Eth. Harvard Univ. 64, 1 4° (B/8488).
- WURM, HEIDRUN: *Der osmanische Historiker Hüseyin b. Ga'fer, genannt Hezarfen und die İstanbuler Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Freiburg im Breisgau 1971 Klaus Schwarz Verlag. 214 s. 1 pl. = Islamkundliche Untersuchungen Bd. 13. 8° (A. IV/5539-13).
- YANEV, R: *Sovremenni Balkanski problemi v zapadnogermanskata naučno - političeska periodika (1960-1974)*. Sofia 1978 Bilgarska Akademiya na Naukite. 131 s. 8° (A. IV/4578).

- Yazı Devrimi*. Ankara 1979 Maya Matbaacılık 83 s. = TDK Tanıtma Yay. Çeşitli Konular Dizisi: 24, 8° (A. IV/4389).
- YAZIR, MAHMUT: *Eski yazıları okuma anahtarı. 3. basım*. Ankara 1978 Önder Matbaa, 279 s. = Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.: Vakfiyeler ve Vakfiyelerle ilgili Eserler.: IV. 4° (B/8444).
- YETKİN, SUUT KEMAL: *Edebiyat üzerine Denemeler. Değiştirilmiş 2. bs.* Ankara 1978 Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited. 231 s. = İş Bankası Kültür yay. 113. 8° (A. IV/4288).
- YOUSCHKEVITCH, ADOLF P: *Les Mathematiques Arabes (VIIIe - XVe Siècles) Çev: M. Cazenave - K. Jaoiche*. Paris 1976 Libr. Philosophique J. Vrin. 214 s. 8° (A. IV/4242).
- YULDAŞEV, M. YU.: *Gosudarstvenny arhiv feodal'noy Hivı XIX veka. (The State Archives Archives of XIX Century Feudal Khiva)*. Moskva 1954 Izd - vo Akademii nauk SSSR. S. 207-230. = Dokladı sovetskoy delegatsii na XXIII Mejnudarnodnom Kongresse vostokovedov. 8° (A. IV/3254).
- YURTSEVER, A. VAHAP: *Azerbaycan dram edebiyatı. "Azerbaycan Kültür Derneği"nin teşebbüsü ile 26 Kasım 1950 de Ankara Halkevinde verilen konferans*. Ankara 1950 Bayur Matbaası. 37 s. 1 pl. = Azerbaycan Kültür Derneği Yay. 5. 8° (A. IV/3669).
- YURTSEVER, A. VAHAP: *Mirza Fethali Ahunt zadenin hayatı ve eserleri*. Ankara 1950 Yeni Cezaevi Matbaası. 29 s. = Azerbaycan Kültür Derneği Yay. 3 8° (A. IV/3675).
- YÜCEL, PROF. DR. YAŞAR: *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey - Batı Anadolu tarihi Çoban-Oğulları Candar - Oğulları Beylikleri*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. X + 224 s. = Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa. 74. 8° (A. IV/5154).
- Yükseköğretim öğrencileriyle yükseköğretim çıkışlıların yeniden üniversitelerarası seçme sınavına girmeleri sorunu*. Ankara 1979 ÜSYM. 145 s. 4° (B/8511).
- Yükseköğretime geçiş fırsat eşitliği*. Ankara 1979 Ü.S.Y.M. 32 s. 4° (B/8059).
- YÜKSEL, DOÇ. DR. SEDİT: *Şeyh Galip eserlerinin dil ve sanat değeri*. Ankara 1980 Türk Tarih Kurumu Basımevi. X + 186 s. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Edebiyat Dizisi: 54 8° (A. IV/4727).
- ZACH, KRISTA: *Orthodoxe Kirche und Rumänisches Volksbewusstsein im 15. Jahrhundert*. Wiesbaden 1977 Otto Harrassowitz. 223 s. 3 hr. = Schriften zur Geistesgeschichte des Östlichen Europa Bd. 11. 8° (A. IV/4802).
- ZAHARIA, GHEORGHE: *La Contribution de la Roumanie a la Victoire Remportee sur l'Allemagne Nazie*. Bucarest 1975 Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 61 s. 8° (A. IV/4441).
- ZAHARIA, GHEORGHE: *Romania's Contribution to the Defeat of Nazi Germany*. Bucharest 1975 Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. 52 s. 8° (A. IV/4437).
- ZAHARIEVA, S: *Ranni formi na muzikalno - poetičeskata organizatsiya v Bilgarskiya folklor*. Sofiya 1977 Izd-vo "Muzika". 157 s. 8° (A. IV/4576).
- ZAHLE, JAN: *The Mausoleum - Site before the Mausoleum*. Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archeaology'den ayrı bs. S. 529-524 1 lev. 2 pl. 8° (A. IV/4110).

- AL - ZAHREVI, ABDUL - KASIM HALEF İBN-İ ABBAS: *Albucasis. On surgery and instruments. Yay. çev. ve Açıklamalar.: M.S. Spink - G. L. Lewis.* London 1973 The Wellcome Institute of the History of Medicine. XV + 850 s. 4° (B/8496).
- ZBINDEN, PROF. HANS: *Islam und Kommunismus.* Der Islam 13, 137 (1961)'dan ayrı bs. S. 3-4 8° (A. IV/3787).
- ZIBELIUS, KAROLA: *Ägyptische Siedlungen nach Texten des Alten Reiches.* Wiesbaden 1978 Dr. Ludwig Reichert Verlag. XXI + 290 s. = Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients Reihe B. Nr. 19. 8° (A. IV/4050).
- ZİYAOĞLU, RAKİM - H. LOKMANOĞLU - E. R. ERER: *Turistik İstanbul Rehberi.* İstanbul 1950 Halk Basımevi. 301 s. 5 res. 2 hr. 8° (A. IV/4386).
- ZOLOTAREV, V. A: *Russko - Turetskaya voyna 1877-78 gg. v oteçestveney istoriografii kontsa XIX - načala XX v.* Moskva 1978 Izd-vo "Nauka". 142 s. 8° (A. IV/4169).
- ZÖLLNER, WALTER: *Geschichte der Kreuzzüge.* Berlin 1979 VEB Deutscher Verlag. 271 s. 24 res. 2 hr. 8° (A. IV/4084).
- ZUNTZ, LEONIE: *Die hethitischen Ortsadverbien arha para, piran, als selbständige Adverbien und in ihrer Verbindung mit Nomina und Verba.* Berlin 1936 Pilger - Druckerei. 120 s. (fotokopi) 8° (A. IV/4469).

B. DERGİLER *

- Acta Antiqua XXV, 1-4 (1977); XXVI, 1-4 (1978).
- Acta Archaeologica XXI, 1-2 (1979):
M. BAKOS - E. GEGUS, *Laser Microspectrochemical Analysis of Roman Coins Minted from Copper Alloys in Viminacium.* S. 3.
- Acta Ethnographica XXVIII, 1-4 (1979).
- Acta Historiae Artium XXV, 3-4 (1979).
- Acta Historica XXV, 1-2 (1979).
- Acta Orientalia XXXIII, 2 (1979).
- Addarah 2 (1979); 3 (1980).
- Albaregia XVII (1979).
- The American Historical Review LXXXIV, 5 (1979); LXXXV, 1 (1980).
- The American West XVI, 5, 6 (1979); XVII, 1 (1980).
- Anatolian Studies XXIX (1979):
S. MITCHELL, *A Roman Family in Phrygia.* S. 13.
A. C. G. SMITH, *The Gymnasium at Alexandria Troas: Evidence for an Outline Reconstructions.* S. 23.
J. YAKAR, *Troy and Anatolian Early Bronze Age Chronology.* S. 51.
M. F. SMITH, *Eight New Fragments of Diogenes of Oenoanda.* S. 69.
N. H. RAMAGE, *A Lydian Banquet.* S. 91.
W. A. P. CHILDS, *The Authorship of the Inscribed Pillar of Xanthos.* S. 97.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- J. D. HAWKINS, *Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions*. S. 153.
- Anatolica VI (1977-1978):
- M. E. MASSON - G. A. PUGACHENKOVA, *Shahr-i Sabz from Timur to Ulugh Bek*. S. 1.
- M. W. STOOP, *Ancient Armene and its Harbour*. S. 117.
- Ş. YETKİN, *The Significance of Recently Found Carpets in Turkish Carpet Art*. S. 129.
- B. KELLNER - HEINKELE, *Osmanische Biographiensammlungen*. S. 171.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi 16 (1979).
- Ankara Barosu Dergisi 1 (1980).
- A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi XXIX, 1-4 (1971-1978):
- M. DELİLBAŞI, *1403 Tarihli Bizans Türk Andlaşması*. S. 153.
- Ö. ÇAPAR, *Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) tapınımi*. S. 167.
- Ö. ÇAPAR, *Anadolu'da Kybele tapınımi*. S. 191.
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XXXIII, 3-4 (1980).
- Annales Economies Societes Civilisations XXXIV, 5, 6 (1979); XXXV, 1 (1980).
- Annali Istituto Orientale di Napoli XXXIX, 4 (1979); XL, 1, 2 (1980):
- I. BELDICEANU - STEINHERR - M. BERINDEI - G. VEINSTEIN, *La Crimée ottomane et l'institution du "timar"*. S. 523.
- Annuaire Ecole Pratique des Hautes Etudes V. Section - Sciences Religieuses LXXXVII (1978-1979):
- D. ARNAUD, *Religion assyro - babylonienne*. S. 189.
- E. LAROCHE, *Religions hittite et asianique*. S. 197.
- The Annual of the British School at Athens LXXIV (1979).
- Anthropos LXXIV, 5-6 (1979).
- Antike Kunst XXII, 2 (1979).
- Antike Welt XI, 1 (1980).
- The Antiquaries Journal LIX, 1 (1979).
- Anuarul, Institutului de Istorie și Arheologie XVI (1979).
- Anzeiger CXVI, 1-10 (1979).
- Arabic Quarterly XIV, 2 (1979).
- Araştırma, D. T. C. Fakültesi, Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi XI (1979):
- A. SAYILI: *Atatürk ve Bilim*. S. 13.
- Arbok 1977-1978.
- Archaeologiai Ertesito CVI, 1 (1979).
- Archäologischer Anzeiger 4 (1979); 1 (1980):
- I - R. C. S. FELSCH - H. J. KIENAST - H. SCHULER, *Apollon und Artemis oder Artemis und Apollon? Bericht von den Grabungen im neu entdeckten Heiligtum bei Kalapodi 1973-1977*. S. 38.
- Archiv Orientalni XLVII (1979).
- Archiv für Orientforschung XXVI (1978-79):
- K. BUTZ, *Fischabgabe und Feldabgabe in Fischen und Vögeln an den Nanna - Tempel in Ur in altbabylonischer Zeit?* S. 30.
- B. GRONEBERG, *Terminativ - und Lokativadverbialis in altbabylonischen literarischen Texten*. S. 15.

- T. JACOBSEN, *Iphur - Kishi and His Times*. S. 1.
 B. L. SCHLOSSMAN, *Portraiture in Mesopotamia in the Late Third and Early Second Millennium B. C.* S. 56.
- Arkeoloji ve Sanat Dergisi 6-7 (1979):
 T. ERGİL, *Nike'li Küpe Hakkında Yeni Görüşler*. S. 6.
 B. YALMAN, *Bolu Hisar-tepe Kazısı 1978*. S. 8.
 V. SEVİN, *Lidya Devletinin Ana Halları*. S. 14.
 Y. BESET, *Ahmetbeyli Köyü Definesinde Bulunmuş Kistophorlar*. S. 21.
 T. CANTAY, *Aydın'da Fatma Hanım Sübyan Mektebi*. S. 25.
- Asien Afrika Latein - Amerika VII, 5, 6 (1979).
- Askeri Tarih Bülteni V, 9 (1980):
 M. ERENDİL, *İkinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika Harekatı ve Çıkarılan Dersler*. S. 1.
 A. KULOĞLU, *Balkan Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılma Sebepleri*. S. 39.
 Ş. ERKAL, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Hicaz Cephesi (Hicaz Ayaklanması) 1914-1918*. S. 55.
 C. AKÇAKAYALIOĞLU, *Atatürk'ün Hayatı, Atatürk Devrim Hareketleri (Reformlar) Üzerine Kısa Bir İnceleme*. S. 73.
- Askeri Tarih Dergisi 8 (1979):
 M. ERENDİL, *Büyük taarruz*. S. 1.
 Ş. ERKAL, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Hicaz Cephesi (Hicaz Ayaklanması) 1914-1918*. S. 15.
- Ausgrabungen und Funde XXIII (1978); XXIV (1979); XXV, 1-2 (1980).
 Avrupa 48, 49-51 (1980).
- Aziya i Afrika Segodnya 5 (1978); 9, 10, 12 (1979); 1-5,9 (1980):
 5 (1980) - A. BOGDANOV, *Sovremennaya jivopis' Turtsii*. S. 52.
- Baghdader Mitteilungen XI (1980):
 H. KÜHNE, *Zur Rekonstruktion der Feldzüge Adad - Nirari II., Tukulti - Ninurta II. und Assurnasirpal II. im Habür - Gebiet*. S. 44.
 J. E. READE, *Space, Scale, and Significance in Assyrian Art*. S. 71.
 J. E. READE, *The Architectural Context of Assyrian Sculpture*. S. 75.
 R. M. BOEHMER, *Zur Zerstörung der Zikkurat von Borsippa*. S. 88.
 E. V. WEITHER, *Ein Fragment der 5. Tafel des Gilgames - Epos aus Uruk*. S. 90.
 E. V. WEITHER, *Gilgames und Enkidu. Die Idee einer Freundschaft*. S. 106.
- Balkansko Ezikoznanie. Linguistique Balkanique XXII, 1, 2 (1979).
- Biblica LXI, 1 (1980).
- Biblical Archeologist XLII, 4 (1979); XLIII, 1 (1980).
- Bibliographie d'Etudes Balkaniques XII (1977).
- Bilgariya na Balkanite, Hronika na Sibitiyata 1975, 1976, 1977.
 Bilgarska Etnografiya III, 1 (1977); III, 2-4 (1978); IV, 1 (1979).
- The Bodleian Library Record X, 2 (1979).
- The British School at Athens. Annual Report 1978-1979:
 P. CALLAGHAN, *KRS 1976, Excavations at a Shrine of Glaukos, Knossos*. S. 1.
 M. POPHAM, *Notes from Knossos, part II*. S. 179.

- D. E. RHODES, *A Catalogue of Books printed between 1498-and 1700 now in the Library of the British School at Athens*. S. 189.
- Bulgarian Historical Review 1 (1980).
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 232 (1978); 233 (1979):
- C. H. GREENEWALT, JR, *The Sardis Campaign of 1977*. S. 1.
- Bulletin de Correspondance Hellenique CIII (1979).
- Bulletin Epigraphique VIII (1974-1977).
- Bulletin of the Institute of Historical Research LII, 126 (1979).
- Bulletin Medelhavsmusset 14 (1979).
- Bulletin, The Metropolitan Museum of Art XXXVII, 2, 3 (1979-1980).
- Bulletin of the National Museum of Ethnology IV, 2 (1979).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XLIII, 1 (1980):
- G. R. HART, *Some observations on plene - writing in Hittite*. S. 1.
- P. M. HOLT, *The treaties of the early Mamluk sultans with the Frankish states*. S. 67.
- Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris XIII, 2, 3 (1979).
- Byzantinische Zeitschrift LXXIII, 1 (1980):
- A. HOHLWEG, *Kaiser Johannes VIII. Palaiologos und der Kreuzzug des Jahres 1444*. S. 14.
- E. MATHIOPULU - TORNARITU, *Klassisches und Klassizistisches im Statuenfragment von Niketas Choniates*. S. 25.
- Cahiers de Civilisation Medievale XXI (1978) Bibliographie; XXII, 2 (1979); XXIII, 23 (1979).
- Cahiers du Monde Russe et Sovietique XX, 3-4 (1979).
- Les Cahiers de Tunisie XXVII, 3-4 (1979).
- Central Asiatic Journal XXII, 1-4 (1978); XXIII 1-4 (1979):
- XXIII - M. ERDAL, *The chronological Classification of Old Turkish texts*. S. 151.
- O. LATTIMORE, *A Mongol legend of the founding of Peking*. S. 237.
- E. MOERLOOSE, *The Way of vision (Darsanamarga) in the Tocharian and Old Turkish versions of the Maitreyasamitinataka*. S. 240.
- K. SAGASTER, *Über eine Sammlung von Materialien zur Volkskunde der Tschachar-Mongolen*. S. 260.
- T. SIBATA, *Some syntactic similarities between Turkish, Korean, and Japanese*. S. 293.
- E. TRYJARSKI, *The dog in the Turkic area: An ethnolinguistic study*. S. 297.
- Cultura Antiqua XXXI, 10-12 (1979); XXXII, 1, 2 (1980).
- Çevren VI, 3-4 (1979):
- 3 - İ. Ü. NASRATTİNOĞLU, *Türk Halk Edebiyatında Satirik Türküler*. S. 57.
- İ. MORINA, *Kosova'da Kimi Müsliman Adlarının Türkçe Anlamları*. S. 63.
- N. HAFIZ, *Kosova Türk Ağızlarında Yapım Ekleri*. S. 83.
- 4 - E. KATON, *Balkan Türk Atasözlerinin Eski Kayıtları*. S. 25.
- İ. HAFIZ, *Kosova'da Türbeler*. S. 51.
- Dacia XXIII (1979).
- Danish Journal 1, 2 (1979).
- Danıştay Dergisi 30-31 (1978).
- Das Deutsche Buch 6 (1979); 1-2 (1980).
- Dış Politika VIII, 1-2 (1979).

- Doğu Dilleri, A.Ü.D.T.C. F. II, 3 (1977).
 Dumbarton Oaks Papers XXXII (1978):
 C. A. MANGO - I. SEVGENKO, *Some Recently Acquired Byzantine Inscriptions at the Istanbul Archaeological Museum*. S. 1.
 Durham University Journal XLI, 1 (1979).
 East European Quarterly XIII, 4 (1979).
 Ekonomika Sovetskoy Ukraini 8, 9 (1979).
 Ethnic and Racial Studies II, 4 (1979).
 Ethnologica 1978.
 Ethnologie Française IX, 2, 3 (1979).
 Ethnology XVIII, 4 (1979); XIX, 1 (1980).
 Etudes Balkaniques 4 (1979):
 P. DUMONT, *Les organisations socialistes et la propagande communiste a Istanbul pendant l'occupation alliee - 1918-1922*. S. 31.
 Expedition XXII, 1 (1979).
 FDE, H. Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı Dergisi II, 5 (1980).
 Das Fenster 26 (1980).
 Finski Museum 83 (1976).
 The Florida Anthropologist XXXII, 3,4 (1979).
 Folia Neohellenica I (1975); II (1977).
 Fornvanner 74 (1979).
 Germania 57 (1979).
 Glasnik, Revue na Institutot za Nacionalna Istoriya XXII, 1-2 (1978); XXIII, 1 (1979).
 Godişnik na Sofiyskiya Universitet Fakultet po Zapadni Filologii LXX, 2 (1977).
 Godişnik na Sofiyskiya Universitet "Kliment Ohridski" Istoričeski Fakultet 68 (1974).
 Görüş 8-10 (1979); 1, 11, 12 (1980).
 Güçlü Çağ 65-66 (1979); 67-71 (1980):
 71 - F. ALDEMİR, *Atatürk ilkeleri ve devletçilik*. S. 4.
 B. ŞENER, *Fatih Mehmed'in 499. ölüm yıldönümü*. S. 7.
 S. SAKARYALI, *Köminizme karşı Atatürk*. S. 29.
 Ç. TANYOL, *Atatürk Döneminde Büyük Millet Meclisi*. S. 27.
 Hamdard Islamicus II, 4 (1979); III, 1 (1980).
 Harvard Journal of Asiatic Studies XXXIX, 2 (1979).
 Hellenika 3 (1966); 1-3 (1967); 1-3 (1968); 1-3 (1969); 1-3 (1970); 1-3 (1971); (1975); (1976).
 Hesperia XLVIII, 4 (1979):
 R. F. RHODES - J. J. DOBBINS, *The Sanctuary of Artemis Brauronia on the Athenian Akropolis*, S. 325.
 J. RUTTER, *The Last Mycenaeans at Corinth*. S. 348.
 Hethitica I (1972); II (1977); III (1979).
 Hisar 263 (1979); 266-271 (1980).
 Historical Abstracts XXV, 3 Part B (1979); XXV, 3 Part A (1979).
 History of Religions XIX, 2 (1979); XIX, 3 (1980).

- Ilgaz 219 (1979); 220 (1980).
 The Illustrated London News CCLXVII, 6966-6974, 6976, 6977 (1979).
 International Bibliography of Historical Sciences XLIII-XLIV (1974-1975).
 International Journal of Middle East Studies X, 4 (1979), XI 1, (1980).
 Inventaria Archaeologica (1979).
 Iraq XLI, 2 (1979).
 Islam and the Modern Age X, 2-4 (1979).
 Israel Exploration Journal XXVIII, 4 (1978); XXIX, 2 (1979).
 İstanbul Üniversitesi Bülteni 12 (1979).
 Istanbul Mitteilungen XXVII-XXVIII, 1, 2 (1977-1978); XXIX, 1, 2 (1979):
 XXIX - *In memoriam Paul Wittek*. S. 5.
In memoriam Gerhard Kleiner. S. 7.
 R. FLEISCHER, *Forschungen in Sagalossos 1972 und 1974*. S. 273.
 P. HERRMAN, *Die Stadt Temnos und ihre auswärtigen Beziehungen in hellenistischer Zeit*. S. 239.
 P. HOMMEL, *Zur Fundstation des ionischen Kapitells von Yeniköy*. S. 205.
 J. KLEINE, *Milet. Bericht über die Arbeiten im Südschnitt an der Hellenistischen Stadtmauer 1968-1973*. S. 109.
 W. KOENIGS, *Zum Entwurf dorischer Hallen*. S. 209.
 W. KOENIGS - W. RADT, *Ein kaiserzeitlicher Rundbau (Monopteros) in Pergamon*. S. 317.
 M. KORFMANN, *Demircihüyük. Eine vorgeschichtliche Festung an der phrygisch - bithynischen Grenze. Vorbericht über die Ergebnisse der Grabungen von 1976 und 1977. Mit Beiträgen von Helmut Becker und Karl Ludwig Weiner*. S. 9.
 K. KREISER, *Bedesten - Bauten im Osmanischen Reich. Ein vorläufiger Überblick auf Grund der Schriftquellen*. S. 367.
 W. MÜLLER - WIENER, *Milet 1977. Vorbericht über die Arbeiten des Jahres 1977. Mit Beiträgen von F. J. Henninger, W. Koenigs, A. U. Kossatz, H. Philipp*. S. 161.
 W. SCHIERING, *Milet. Eine Erweiterung der Grabung östlich des Athenatempels*. S. 77.
 C. STRUBE, *Tempel und Kirche in Meez*. S. 335.
 K. TUCHELT, *Das Grabmal des Scipio Nasica in Pergamon*. S. 309.
 E. UZUNOĞLU, *Die Abrollung eines hethitischen Siegels auf einem Pithos*. S. 65.
 Istorii SSSR 5-6 (1979).
 Istoriya SSSR 1 (1980).
 Izvestiya Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR 4 (1979).
 Izvestiya Akademii Nauk SSR 3 (1979).
 Izvestiya Akademii Nauk Turkmenskoy SSR 6 (1978); 2 (1979); 1 (1980):
 6 (1978) - O. S. ORAZOVA, *Tyurkizmi, suyazanne s naimenovaniyami lits, v pro-izvedeniyah russkih pisateley turkmenii*. S. 60.
 B. ÇARIYAROV - O. NAZAROV, *Novoe dostizhenie tyurksoy leksikografii*. S. 78.
 Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts XCV (1980).
 Journal of the American Oriental Society XCIX, 2 (1979).

- Journal of Archaeological Science VI, 4 (1979); VII, 1 (1980).
 Journal of Asian and African Studies 14 (1977); 15, 16 (1978); 17 (1979).
 Journal Asiatique CCLXVII, 3-4 (1979).
 Journal of Human Evolution VIII, 7, 8 (1979).
 Journal of Near Eastern Studies XXXVIII, 4 (1979); XXXIX, 1 (1980).
 Journal of the Pakistan Historical Society XXVIII, 1 (1980).
 Journal of the Royal Asiatic Society 2 (1979):
 J. A. BOYLE, *Alexander and the Mongols*. S. 123.
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XLII (1979):
 A. W. ESPTEIN, *The Problem of Provincialism: Byzantine Monasteries in Cappadocia and Monks in South Italy*. S. 28.
- Kemalizm 212 (1980).
 Kuryat Sefer LIII, 4 (1978); LIV, 2-3 (1979).
 Korea Journal XIX, 11-12 (1979); XX, 1-4 (1980).
 Korean Scientific Abstracts XI, 6 (1980).
 Kunst des Oriens XII, 1-2 (1978-79):
 D. DUDA, *Ein Beispiel der Tabrizer Buchkunst am Osmanenhof*. S. 61.
 J. MOLINE, *Salguq Minarets in Iran: Structural Developments*. S. 95.
 K. OTTO - DORN, *Figural Stone Reliefs on Seljuk Sacred Architecture in Anatolia*. S. 103.
- Letopis 28 (1977); 29 (1978).
 Levant, Journal of the British School of Archaeology in Jerusalem XII (1980).
 Macedonien Review IX, 1, 3 (1979).
 Magazin Istoric 2, 7, 12 (1978).
 Man XIV, 3-4 (1979); XV, 1 (1980).
 Materiali po Arheologii i Istorii Tadjikistana 1977.
 Melanges de l'Universite Saint - Joseph XLVIII (1973-1974); XLIX (1975-1976).
 Memoires et Documents Publies par la Societe d'Histoire et d'Archeologie de Geneve XLVIII (1979).
- The Middle East Journal XXXIII, 4 (1979); XXXIV, 1 (1980).
 Midland History IV, 3-4 (1978).
 Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo XXXV (1979).
 Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung XCIV (1979).
 Milliyet Sanat Dergisi 1-5 (1980).
- Mitteilungen der Deutschen Orient - Gesellschaft zu Berlin 111 (1979):
 W. von Soden, *Konflikte und ihre Bewältigung in babylonischen Schöpfungs- und Flutzerzählungen, Mit einer Teil - Übersetzung des Atramhasis - Mythos*. S. 1.
- Mitteilungen der Südosteuropa - Gesellschaft XIV, 1-4 (1974).
 Monumentet 15-16 (1978).
 Muzikoznanie, Bilgarska Akademiya na Naukite 1 (1977); 2 (1978).
 Mülkiyeliler Birliği Dergisi 56 (1979).

- Narodi Azii i Afriki 3, 6 (1979); 1, 2 (1980):
 2 (1980) - İ. S. KLOÇKOV, *Vospriyatie vremeni v drevney Mesopotamii*. S. 91.
 A. A. ALIEVA, *Kooperativnoe dvizhenie v sel'skom hozyaystve Turtsii*. S. 118.
 VYANÇ, VA. IVANOV, *Predvaritel'ne dannie o materialah klinopisnogo arhiva Ebl.*
 S. 189.
- Nato Dergisi 4 (1979); 1 (1980).
 Nouvelles de l'Inde 206 (1979).
 Novaya I Noveyşaya Istoriya 6 (1979); 1 (1980).
 Novita Bibliografiche Antichita' Greca e Romana 11 (1980).
 Orient XX, 1-3 (1979).
 Orientalia XLVIII, 3 (1979):
 P. MANDER, *Presenza di scongiuri en-e-nu-ru ad Ebla*. S. 335.
Hittite Dictionary. S. 413.
- Orientalia Suecana XXVII-XXVIII (1978-1979).
 Orientalistische Literaturzeitung 6 (1979).
 Oriente Moderno LVIII, 2, 12 (1978).
 ODTÜ Temel ve Uygulamalı Bilimler Dergisi XI, 1-3 (1978).
 Osmanlı Araştırmaları I (1980):
 H. İNALCIK, *Osmanlı bürokrasisinde aklâm ve muamelât*. S. 1.
 M. KIEL, *The Vakfname of Rakkas Sinan Beg in Karnobat (Karin-âbâd) and the Ottoman Colonization of Bulgarian Thrace (14th-15th century)*. S. 15.
 İ. ORTAYLI, *Anadolu'da XVI. yüzyılda evlilik ilişkileri üzerine bazı gözlemler*. S. 33.
 H. W. LOWRY, *A Corpus of Extant Kanunnames for the Island of Limnos as Contained in the Tapu - Tahrir Defter Collection of the Başbakanlık Archives*. S. 41.
 S. FAROQHI, *Textile Production in Rumeli and the Arab Provinces: Geographical Distribution and Internal Trade (1560-1650)*. S. 61.
 Ö. ERGENÇ, *XVII. yüzyıl başlarında Ankara'nın yerleşim durumu üzerine bazı bilgiler*. S. 85.
 M. ÇADIRCI, *1830 Genel Sayımına göre Ankara şehir merkezi nüfusu üzerinde bir araştırma*. S. 109.
 J. LANDAU, *An Arab Traveler in the Ottoman Empire - 1872*. S. 133.
 F. KOCACIK, *Balkanlardan Anadolu'ya yönelik Göçler (1878-90)*. S. 137.
 S. J. SHAW, *Ottoman Population Movements During the Last Years of the Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks*. S. 191.
 K. KREISER, *Der Haushalt der Provinz Jemen zwischen 1887/8 und 1910/1*. S. 207.
 M. S. KÜTÜKOĞLU, *Osmanlı gümrük kayıtları*. S. 219.
 N. GÖYÜNÇ, *Trablusgarb'a ait bir Layiha*. S. 235.
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXXIV, 1 (1980).
 Paleobulgaria - Staro Bulgaristika II, 1-3 (1978); III, 1, 2 (1979).
 Pamyatniki Turkmenistana 25, 26 (1978); 27, 28 (1979):
 28 - B. JAVORONKOV, *Issledovatel' turkmenskoy muziki*. S. 7.
 M. E. MASSON, *Eşşe po povodu "meçeti" Anau*. S. 17.
 K. GOMBOŞ, *Turkmenskie kovrı v Vengrii*. S. 21.
 N. HALIMOV - E. ATAKARRIEV, *Traktat Saadaddina at-Taftazani ob uglah treugol'nika*. S. 22.

- T. PARŞUTOVA, *Drevnie pamyatniki i sovremennie goroda Turkmenii*. S. 24.
 A. ORAZOV, *Traditsionnye svadebnye blyuda Turkmen*. S. 28.
 The Philosophical Review LXXXIX, 1 (1980).
 Philosophy and History XIII, 1 (1980).
 Pirelli 184, 185, 186, 187, 188, 189 (1980).
 Praktika 1977.
 Prilozi, Macedonian Academy of Sciences and Arts VIII, 2 (1977).
 Prilozi, za Orijentalnu Filologiju 27 (1977).
 Przegląd Orientalistyczny 4 (1979).
 Quaderni 3 (1979).
 The Quarterly Index Islamicus III, 4 (1979); IV, 1 (1980).
 Rassegna Storica del Risorgimento LXVI, 4 (1979); LXVII, 1 (1980).
 Referativniy Jurnal "Obščestvennie Nauki SSSR" 6 (1979); 1, 2, 5 (1980).
 Report of the Department of Antiquities Cyprus 1979.
 Review III, 2 (1979); III, 3 (1980).
 Revista Arhivelor XLI, 3-4 (1979).
 Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale LXXIII, 2 (1979):
 F. R. KRAUS, *Akkadische Wörter und Ausdrücke*, XIII. S. 135.
 B. R. FOSTER, *Murder in Mesopotamia?*. S. 179.
 Revue des Etudes Sud-est Europeennes XVII, 3-4 (1979); XVIII, 1 (1980):
 P. BINDER, *Eine Siebenbürgische Quelle über die Gliederung und die Ausbreitung des Osmanischen Reiches (1606)*. S. 27.
 Revue Historique 532 (1979).
 Revue Internationale d'Histoire Militaire 41-43 (1979).
 Revue de l'Occident Musulman 27, 28 (1979):
 28 (1979): *Tables: Tomes I-XXIV (1966-1977)*.
 Revue Roumaine d'Etudes Internationales XIII, 4 (1979).
 Revue de Synthèse C, 95-96 (1979).
 Rivista Degli Studi Orientali LIII, 1-2 (1979).
 Romania Pages of History III, 1-4 (1978).
 Ruperto Carola 62, 63 (1979).
 Saeculum XXX, 4 (1979).
 Sanat Tarihi Yıllığı VIII (1978):
 S. EYİCE, *Rölik Mahfazaları Hakkında Bir Kitap ve Bu Münasebetle Anadolu'dan Bazı Rölik Mahfazaları*, S. 57.
 M. KEŞOĞLU, *Silifke Müzesinde Kilise Biçiminde Rölik Mahfazası*. S. 95.
 G. İNAL, *Uzak Doğuda Resim ve İslâm'da Minyatür*. S. 109.
 E. MERÇİL, *Tarihi Kaynaklara Göre Salgurlu Atabeyliği'nde İmar Faaliyetleri*. S. 129.
 C. SOYHAN, *Pendik'te Bizans Devrine Ait Manastır Kazısı*. S. 139.
 M. SÜMER, *Topkapı Sarayı Müzesi'nde Bulunan 16. Yüzyıl Başlarına Ait Problemler Bir Grup Yazma*, S. 159.
 M. B. TANMAN, *İstanbul, Süleymaniye'de Helvai Tekkesi*. S. 173.
 Schweizerische Zeitschrift für Geschichte XXIX, 2 (1979).
 Scientific American CCXXXVI, 5 (1977); CCXL, 2, 4 (1979); CCXLI, 1, 3, 4 (1979).

- Scripta Minora (1978-1979); (1979-1980).
 Slovenska Archeologia XXVII, 2 (1979).
 Sovetskaya Arheologiya 1, 2 (1980):
 2 - I. L. KIZLASOV, *Kışçaki i vosstaniya eniseyskikh plemen v XIII v.* S. 80.
- Sovetskaya Etnografiya 5, 6 (1979); 1, 2 (1980):
 2 (1980) - E. SULAYMANOV, *Kırgızskaya traditsionnaya metalloobrabotka i ee etnografıçeskie paralleli.* S. 92.
 R. H. KERREYTOY, *Mifologıçeskie personaji traditsionnih verovanıy nogaytsey.* S. 117.
- Sovetskaya Tyurkologiya 4-6 (1979):
 6 (1979) - N. A. BASKAKOV, *Tyurkizmi v russkoy leksike.* S. 3.
 D. Ş. ARSLANOV, *O kalmtskih zaimstvovaniyah v yazıke alabugatskih tatar kaspiyskogo rayona kalmtskoy ASSR.* S. 9.
 F. URMANÇEEV, *Tatarsko - Başkirscoe akazanie o Tulyake.* S. 14.
 YA. S. AHMETGALEEVA, *Grammatika tatarskogo yazıka İbragima Hal'fina.* S. 23.
 Z. P. DEM. 'YANENKO, *Dolganskıe "Kıyka", "Kıyka", "Kın'ıka" i ih suyazi s dannimi Altayskikh i Eniseyskikh yazıkov.* S. 43.
 B. H. ISMAGULOVA, *Tipologıçeskie sootvetstviya i razlıçiya v sfere leksıçeskoj semantiki v russkom i kazahskom yazıkah.* S. 50.
 L. JOHANSON, *Neytral' naya stadiya v razvitii Affiksals' nogo vokalizma v turetskom i Azerbaydžanskom yazıkah. (Çev. İ. E. Petrosyan).* S. 57.
 N. ABDULLAEV, *Ob uzbekskikh govorah Afganistana.* S. 62.
 L. P. POTAPOV, *"Ier sub" v orhonskikh nadpısiyah.* S. 71.
 U. D. DOSPANOV - M. Ç. ÇUMAKAEVA, *VIII regional' naya konferentsiya po dialektologii Tyurkskikh yazıkov SSSR.* S. 92.
- Speculum LIV 4 (1979); LV, 1 (1980).
 Spisanie na Bilgarskata Akademiya na Naukite 1 (1979).
 Studi Magrebini X (1978).
 Studi Notizie 3 (1978); 5 (1979).
 Studia Balcanica 8 (1974); 12 (1976); 13 (1977):
 13 - M. STAJNOVA, *Tendances dans le developpement culturel et ideologique dans la societe ottomane pendant les annees vingt du XVIII s (1718-1730).* S. 94.
- Studies in Bibliography and Booklore XII (1979).
 Studies in Islam XVI, 1-3 (1979).
 Studii şi Cercetari de Istorie Veche şi Arheologie XXX, 3-4 (1979).
 Studime Historike XXXIV, 1 (1980).
 Südosteuropa Mitteilungen XV, 3, 4 (1975); XVI, 4 (1976); XIX, 4 (1979); XX, 1 (1980):
 XX, 1 - K. LIEBE, *Das Zypernproblem - vom Versagen der europäisohen Politik im Kräftefeld zwischen Athen, Ankara und Nikosia.* S. 39.
 K. D. GROTHUSEN, *Spannungsabbau und Kooperation - Die "Association Internationale d'Etudes du Sud - Est Europeen" und der Südosteuropa - Arbeitskreis der DFG.* S. 54.
- Südost - Europa, Wissenschaftlicher Dienst XXIII, 1, 2 (1974); XXIV, 1, 2 (1975); XXV, 1, 2 (1976); XXVI, 1, 2 (1977); XXVII, 1 (1978); XXVIII, 1-5 (1979).

Südoğ - Forschungen XXXVIII (1979):

M. URŠINUS, *Das Qaza Qolonya um das Jahr 1830. Ein Beitrag zur Regionalgeschichte des Osmanischen Reiches nach einheimischen Quellen.* S. 13.

W. ZÜRRER, *Das Kreta - Problem 1908-1912. Über die Unfähigkeit zur diplomatischen Konfliktlösung vor dem Ersten Weltkriege.* S. 40.

M. KÖHBACH, *Die Beschreibung der Kathedralen von Iași, Kaschau und Wien bei Ešliya Çelebi. Klischee und Wirklichkeit.* S. 213.

G. CIORANESCO, *Une gravure rare representant D. Candemir a cheval.* S. 223.

Synthesis, Bulletin du Comite National de Litterature Comparee de la R. S. R. VI (1979).

Syria LVI (1979).

Szazadok CXIII, 5, 6 (1979); CXIV, 1, 2 (1980).

Tarih ve Edebiyat Mecmuası 2-6 (1980):

2 - F. KÖPRÜLÜ, *Osmanlı Devletinin Doğması ve Büyümesi.* S. 6.

A. ŞEREF, *Türk Hat Sanatı Üstadlarından İki Mustafa İzzet.* S. 49.

3 - N. UÇAR, *Mustafa Kemal için yabancılar ne dediler?.* S. 6.

N. H. ULUÇ, *İkinci İnönü Zaferi.* S. 34.

Y. İ. HUCİ, *Şehzade Halil'in başına gelenler.* S. 42.

E. ÖZKAN, *Türk Han mimarisi.* S. 55.

H. K. BAYUR, *Sultan Abdülhamit döneminde Milli Eğitim.* S. 77.

5 - N. BARBARA, *İstanbul'u Türkler nasıl aldılar?.* S. 13.

B. S. NOYAN, III, *Selim döneminde Türk Bahriyesi.* S. 19.

6 - Ş. RADO, *Atatürk'e ait iki hatıra.* S. 6.

E. NUTKU, *Çanakkale Savaşları anılarından.* S. 9.

S. FERENEZ, *Türk - Macar Savaşları.* S. 12.

H. ILGAZ, *Celali İsyanları.* S. 19.

M. C. BORAN, *Gedik Ahmet Paşa niçin ve nasıl öldürüldü?.* S. 46.

B. S. NOYAN, *İstanbul'da bulunan askeri anıtlar.* S. 60.

Tel Aviv VI, 3-4 (1979).

The Toyo Gakuho LXI, 1, 2 (1979).

The Toyoshi - Kenkyu XXXVIII, 2-3 (1979).

Törtenełmi Szemle 3, 4 (1979); 1 (1980).

Turcica XI (1979):

I. MELIKOFF, *In memoriam Osman Turan.* S. 7.

I. MELIKOFF, *In memoriam Alessio Bombaci.* S. 10.

F. BAYRAMOĞLU, *Firman enluminés et portant l'autographe impérial.* S. 14.

A. VELKOV, *Les notes complémentaires dans les documents financiers ottomans des XVIe-XVIIe siècle (Etudes diplomatique et paléographique).* S. 37.

I. BELDICEANU - STEINHERR, *Loi sur la transmission du timar (1536).* S. 37.

S. FAROQHI, *Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century,* II. S. 103.

P. DUMONT, *Facteurs et agents du changement social dans les campagnes turques de l'entre - deux - guerres.* S. 154.

Turkologischer Anzeiger VI (1978); V (1979).

Türk Bilim Araştırmaları Yıllığı 1977.

Türk Dili 340-343 (1980).

Türk Kültürü XVII, 203-204 (1979):

E. KURAN, *Osmanlı İmparatorluğunda İslam Düşüncesinin Gelişmesi*. S. 27.

Türk Yıllığı XVI (1976).

Türkiyemiz 21-29 (1979); 30 (1980):

30 (1980) - F. YÜCEL, *İzmit'te Sultan Abdülaziz Sarayı*. S. 1.

M. K. DÜRÜST, *Türk Tuna'dan*. S. 20.

S. BEZMEN, *Rüya Şehri Efes*. S. 30.

Türkoloji Dergisi A.Ü.D.T.C.F. VII, VIII (1979):

VIII - V. HATİPOĞLU, *Türk Tarihinin Başlangıcı*, S. 29.

Z. KORKMAZ, *Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler*. S. 67.

Ugarit - Forschungen XI (1979).

Ungarn - Jahrbuch VI (1974-1975):

J. MATUZ, *Der Verzicht Süleymans des Prächtigen auf die Annexion Ungarns*. S. 38.

Universitetets Oldsaksamlings Tilvekst 1972, 1973-1976.

Vekove 1 (1980).

Vesnik Drevney Istorii 1-4 (1979); 1 (1980):

3 (1979) - Yu. P. DJAFAROV, *K voprosu o pervom poyavlenii Sabir v Zakavkaz'e*. S. 163.

1 (1980) - G. G. GIORGADZE, *Hettologiya v SSSR*. S. 113.

Vestnik Leningradskogo Universiteta 8, 14, 20 (1979):

8 (1979) - L. B. OLYADIKOVA, *O drevneyşih mongol' skoslavnyanskikh yazıkovih suvazah*. S. 78.

I. I. NEDEOĞLO, *Leksişeskiye obşçnost yazıkov budjajskogo areala*. S. 84.

20 (1979) - V. G. KONDRAT'EV, *Mesto drevnetyurkskogo yazıka v istorii tyurkskih yazıkov*. S. 83.

Vicino Oriente II (1979).

La vie Internationale 10 (1979).

Viking XLII (1978).

Voprosi Istorii 4 (1978); 2, 8, 12 (1979); 1, 2, 4 (1980):

4 (1978) - V. K. VOLKOV, *Vneşnyaya politika Turtsii i Gretsii nakanune i v periyod Myunhenskogo sgovora*. S. 42.

O. B. ORLIK, *Predstaviteli progressivnoy intelligentsii Rossiiuçastniki russko - Turetskoy voyny 1877-1878 godov*. S. 79.

2 (1979) - F. I. SAMARIN, M. Ruziew, *Vozrojdennyi uyğurskiy narod. Alma-ata 1976* Izd-vo "Lazahstan". S. 156.

Die Welt des Islams XIX, 1-4 (1979).

Wenner - Gren Foundation 1976-1977.

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes LXXI (1979):

J. BOESE - G. WILHELM, *Assur - dān I., Ninurta - apil - Ekur und die mittelassyrische Chronologie*. S. 19.

V. BOSKOV, *Ein Nişan des Prinzen Orhan, Sohn Süleyman Çelebis, aus dem Jahre 1412 im Athoskloster Sankt Paulus*. S. 127.

S. FAROQHI, *Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (about 1560 to 1830)*. S. 153.

P. KAPPERT, *Der edle Räuber in der engagierten türkischen Literatur: Köroğlu, historischer Rebell und literarischer Held*. S. 177.

Wissenschaftliche Zeitschrift Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg XXVIII 5-6 (1979).

The Yale Review LXIX, 1 (1979); LXIX, 2 (1980).

Yeni Yayınlar XXIV, 7-11 (1979).

Yıllar Boyu 1-12 (1979); 1-4 (1980):

M. SİRER, *İstanbul Belediye Başkanı'na Suikast*. S. 8.

E. İSKİT, *Savaşa Girmek için Kırk Kere Düşünürüz*. S. 10.

BE. SE., *Muhteşem Selimiye Eriyor*. S. 16.

Ş. HAKKUT, *Düyun-u Umumiye*. S. 29.

L. ÖZGÜNAYDIN, *Ölü Şehir Harput*. S. 48.

A. N. ERMAN, *Sultan Aziz'in parmağından çalınan tılsımlı yüzük*. S. 56.

Zeitschrift für Archäologie V, 1-2 (1971); VI, 1 (1972); VII, 2 (1973); VIII, 1-2 (1974); IX 2, (1975); X, 2 (1976); XII, 1-2 (1978); XIII, 1-2 (1979).

Zeitschrift für Balkanologie XIV (1978):

K. D. GROTHUSEN, *Prof. Dr. Franz Mayer 1920-1977*. S. 5.

K. D. GROTHUSEN, *Prof. Dr. Vladimir Milojevic 1918-1978*. S. 7.

N. RADULESCU, *Musikalische Puppenspiele orientalischer Herkunft in der rumänischen Folklore*. S. 83.

Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft CXXX, 1 (1980).

Zeitschrift für Kulturaustausch XIX, 1, 4 (1979).

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 37 (1980):

CHR. BORKER, *König Agesilaos von Sparta und der Artemis - Tempel in Ephesos*. S. 69.

Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXXVI, 4 (1979).

Zion XLV, 2 (1980).

KURUMUMUZUN BİNASI 1980 AĞA HAN MİMARİ ÖDÜLÜNÜ KAZANDI

1980 yılında Ağa Han Vakfı'nca düzenlenen Ağa Han mimari ödülüne 200 proje katılmış, 15 proje ödüle layık görülmüştür. Bunlardan birisi de Kurumumuzun binasıdır. Dünyanın en ünlü mimar ve şehircilerinden oluşan Büyük Jüri "Tarihsel İçerikle Uyum Araştırması" başlığı altındaki kararında binamızı şöyle değerlendirmiştir:

"Çağdaş yapı teknolojisini geleneksel fikir ve ilkelerle birleştiren bir mimari anlatım biçimine giden yolda bir aşama oluşturan Türk Tarih Kurumu binasına "Tarihsel İçerikle Uyum Araştırması" ödülünün verilmesi kararlaştırılmıştır. Binada bellibaşlı işlevsel hacimlerin bir merkezi avlu çevresinde toplanması, Osmanlı yapılarının içe dönük kişiliğini yansıtırken, İslami mimarinin bütünlüğü ilkesi de parçaların bütüne olan ilişkilerini belirtmekte bir düzenleme aracı olarak kullanılmıştır. 1930'lardan bu yana Ankara'da yapılan binaların belirgin ortak özelliği olan uluslararası üsluba bir tepki olan bina, geleneklerden neler öğrenilebileceğinin bir örneği ve daha geçerli bir mimari diline işaret eden bir ölçüdür."

19 Eylül 1980'de Kerim Ağa Han'ın imzasıyla Genel Müdürümüze gelen bir yazıda "Büyük Jürinin ödüllendirmeye değer bulduğu 15 proje arasında Türk Tarih Kurumu'nun da yer aldığını size bildirmekten şeref duyuyorum." denmekte ve 23 Ekim 1980'de Lahor'da yapılacak ödül verme törenine binamızın Mimarı ile Genel Müdürümüz çağrılmakta idi. Tören, ünlü Türk hükümdarı Cihangir tarafından inşa edilen Şalamar Parkında düzenlenmiş ve bronz plaket ile berat, Pakistan Devlet Başkanı ile Kerim Ağa Han tarafından Mimarımıza ve Genel Müdürümüze verilmiştir.

BİR BİLİM ADAMIMIZ AMERİKAN FELSEFE KURUMU'NA ÜYE SEÇİLDİ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Bölümü Başkanı Prof. Dr. Halet Çambel, Amerikan Felsefe Kurumu'na üye seçilmiştir. Halet Çambel bu Kurum'a üye seçilen ilk Türktür.

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes:	Page
HASPELS, C. H. EMİLİE: Fouille Pratiquée dans la Ville de Midas (en turc, avec 2 fig.)	1
BAYKARA, DR. TUNCER: Sur le Nom de Bodrum (en turc)	5
SAYILI, AYDIN: Certain Aspects of Medical Instruction in Medieval Islam and its Influences on Europe (en anglais)	9
TEZCAN, SEMİH: Sur l'Index de Kutatdgu Bilig (en turc)	23
GÜREL, ZİYA: Exploitation Ferroviaire Pendant la Guerre de l'Indépendance (en turc)	79
ARAR, İSMAIL: Appel Lancé par Atatürk à la Nation Américaine (en turc) ...	107
Bibliographie:	
SAYILI, AYDIN: Fuat Sezgin, <i>Geschichte des Arabischen Schrifttums</i> (en turc) ..	113
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: Max Van Berchem, <i>Opera Minora</i> (en turc) ..	115
PARMAKSIZOĞLU, İSMET: D. Muhammed İsa Salahiye <i>et-Tedahhulü'l-Osmanî fi'l-Yemen = Occupation de Yémen par les Ottomans</i> (en turc)	137
ŞAKİROĞLU, DR. MAHMUT H.: Agostino Pertusi, <i>La Caduta di Constantinopoli, 2 volumes 1- Le Testimonianze dei Contemporanei 2- L'Eco nel Mondo = La Conquête de Constantinople. Les Témoignages des Contemporains. Son écho dans le monde</i> (en turc)	139
Livres et périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant la première moitié de l'année 1980	155
Information:	
L'Edifice de notre Association a gagné le prix Agha Khan 1980 d'architecture	204
Un de nos hommes de sciences est élu membre à la Société Américaine de Philosophie	204

BELLETTEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLV/2

No. 178

Avril 1981

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 8 1